

ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYTICAL STUDY OF NIRODHA SAMĀPATTI
IN THERAVĀDA BUDDHISM

นายพรชัย พันธุ์ไสว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายพรชัย พันธุ์ใส

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF NIRODHA SAMĀPATTI
IN THERAVĀDA BUDDHISM**

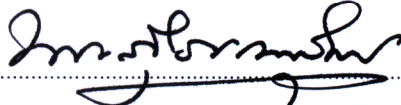
Mr. PORNCHAI PUNSAWAI

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

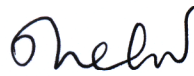
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

(พระสุริยธรรมานุวัตร, พศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปณฺโญ, ผศ. ดร.)

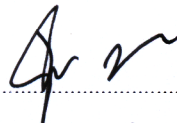
กรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(ดร.ประพันธ์ สุภษร)

กรรมการ

(ดร. จุฑามาศ วารีแสงทิพย์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.ประพันธ์ สุภษร

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: นายพรชัย พันธุ์ไสว
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	
	: พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรธนา) ดร., ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.
	: ดร.ประพันธ์ สุภษร ป.ธ.๗, พธ.บ., พธ.ม., พธ.ด.
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ทัศนะของภิกษุสงฆ์และนักวิชาการพระพุทธศาสนาในประเทศไทยและศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า นิโรธสมาบัติ คือ ลักษณะ สภาวะ อาการดับลงของสังขาร ๓ อันได้แก่ วจีสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร ซึ่งสัญญาและเวทนาดับลงไม่มีเหลือ สภาวะนั้นไม่มีจิตในขณะที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ เจ้าชายสิทธัตถะทรงค้นพบนิโรธสมาบัติเป็นบุคคลแรกในโลก ในราตรีที่ทรงตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นนิโรธสมาบัติจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คุณสมบัติของบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอริยะบุคคล ๒ ประเภทเท่านั้น คือ พระอรหันต์และพระอนาคามีผู้มีความชำนาญในสมาบัติ ๘

ทัศนะของภิกษุสงฆ์ต่อนิโรธสมาบัติในประเทศไทย พบว่าพระภิกษุผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนในประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมไทยมีความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัติสอดคล้องตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรอง เนื่องจากพระเถระและนักวิชาการเหล่านั้นได้ผ่านการศึกษารเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เพราะอิทธิพลของรูปแบบวิธีการสืบนำหลักการและคำสอนที่เป็นจารีตปฏิบัติที่เคร่งครัดในฝ่ายเถรวาท ส่วนนักวิชาการพระพุทธศาสนาก็มีทำที่ต่อเรื่องนิโรธสมาบัติในประเด็นของ ลักษณะ สภาวะธรรม มีความสอดคล้องตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและเอกสารชั้นรองเช่นเดียวกัน

ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนไทยในเรื่องนิโรธสมบัติสามารถแยกออกได้เป็น ๒ กลุ่มคือ (๑) กลุ่มพุทธศาสนิกชนที่เข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติตามความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธานุศาสตร์เพราะการได้รับความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง (๒) กลุ่มพุทธศาสนิกชนที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติที่ถูกต้อง เพราะการได้รับความรู้ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเนื่องจากความเชื่อและประเพณีปฏิบัติที่มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น

Thesis Title : An Analytical Study of Nirodha Samāpatti in Theravāda Buddhism
Researcher : Mr. Pornchai Punsawai
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee:
: Phramaha Somboon Vuddhikaro (Phanna), Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.
: Dr. Prapan Supasorn, Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.
Date of Graduation : 28 July 2011

ABSTRACT

The purposes of this thesis are (1) to study about Nirodha Samāpatti in the Theravāda Buddhism, (2) to study about the Buddhist monks' and the Buddhist scholars' perspective in Nirodha Samāpatti, and also to study about the Thai Buddhists' beliefs in Nirodha Samāpatti.

From the study, it is found that Nirodha Samāpatti is the state of the extinction of feeling and perception in which the verbal, the bodily (inhale and exhale), and the mental functions have temporarily become suspended. Prince Siddhattha was the first One who had discovered Nirodha Samāpatti in the night of his Enlightenment, and Nirodha Samāpatti is the witness of the Buddha's Enlightenment. The specific conditions for the ones who are eligible for entering the state of Nirodha Samāpatti are designated to only the Arahantas and the Anāgāmīs who are perfectly the master of all the 8 absorptions (Jhānas).

The Buddhist monks' and the scholars' perspectives in Thailand of Nirodha Samāpatti are according to the Theravāda Scriptures, as the mentioned monks and the scholars have the fundamental knowledge in Theravāda Tipiṭaka and Commentaries. They are of the perspective in compliance with the Theravāda Tradition.

The Thai Buddhists' understanding of Nirodha Samāpatti at present is divided into two types: (1) they have a correct understanding, according to the doctrinal Scriptures and (2) they have a wrong understanding of Nirodha Samāpatti. The different understanding in this case comes from the different knowledge and different traditions which vary according to the geographical regions.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี จากการสนับสนุนของคณาจารย์หลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ

พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ / มัลย์) ผศ.ดร., ป.ธ. ๕, M.A., Ph.D. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่กรุณาให้คำแนะนำวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับงานวิจัย

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรรณนา) ดร., ป.ธ. ๗, ศศ.ม., พธ.ค. ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาการจัดทำโครงสร้างแนวความคิดและรูปแบบของงานวิจัย รวมถึงคำแนะนำเกี่ยวกับเอกสารค้นคว้าเพิ่มเติมที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง) ผศ., ดร., ป.ธ.๕, พธ.บ., ศน.ม., M.Phil., Ph.D. ที่กรุณาชี้แนะแนวทางการปรับปรุงและเพิ่มเติมสาระสำคัญเพื่อให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์

พระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกโข ที่กรุณาแนะนำเอกสารวิชาการและวิทยานิพนธ์ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ตลอดจนอำนวยความสะดวกในการติดต่อประสานงานกับบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาประสานชัย เทวฑุโกโร ที่กรุณาช่วยเหลือในการสืบค้นเอกสารภาษาบาลีในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ฎีกา

พระมหาอุทัย ชะกิจ ที่กรุณาเอื้อเพื่อให้ยืมคัมภีร์และเอกสารในการค้นคว้า

ดร.ประพันธ์ ศุภษร ป.ธ. ๗, พธ.บ., พธ.ค. กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำปรึกษาเกี่ยวกับเอกสารและการค้นคว้าด้านคัมภีร์ที่เป็นประโยชน์รวมถึงคำแนะนำในการจัดเนื้อหาการนำเสนอ ตลอดจนคำแนะนำงานสารบรรณและการอ้างอิงแหล่งที่มาของข้อมูลในงานวิจัยนี้

ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโถม อภิธรรมบัณฑิต, บศ.๕, ศศ.บ., พธ.ม., พธ.ค. ที่กรุณาให้คำปรึกษาเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก ตลอดจนขอแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการทำวิจัย

แม่ชีสุดา โรจนอุทัย ที่กรุณาช่วยเหลือติดต่อประสานงานในการตรวจสอบความถูกต้องของการอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ตลอดจนความเอื้อเพื่อช่วยเหลืออื่นๆ ที่ให้แก่ผู้วิจัยด้วยจิตเมตตา

คณาจารย์อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกท่าน ที่กรุณาให้ความรู้ คำแนะนำ ข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎกที่เป็นประโยชน์ในงานวิจัยนี้

อาจารย์สมควร ถ้วนนอก และคณาจารย์ฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่กรุณาช่วยเหลือในการสืบค้นและตรวจสอบความถูกต้องการแปล

เอกสารภาษาบาลีในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ฎีกาเป็นภาษาไทย รวมถึงคำแนะนำการจัดระบบการอ้างอิงในวิทยานิพนธ์

ดร. ศศิวรรณ กำลังสินเสริม ศศ.บ., พธ.บ., พธ.ด. ที่กรุณาช่วยเหลือและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการจัดรูปแบบวิทยานิพนธ์

ดร. จุฑามาศ วาริแสงทิพย์ วท.บ. (เกียรตินิยม), พธ.ม., พธ.ด., ที่กรุณาให้คำแนะนำเกี่ยวกับสาระสำคัญในพระอภิธรรมปิฎก ตลอดจนข้อเสนอแนะและแนวทางในการปรับปรุงเพิ่มเติมรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น

ผศ. ประนอม พันธุ์ไสว ที่กรุณาสนับสนุนทุนวิจัยและอุปถัมภ์การจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์ให้สำเร็จเป็นรูปเล่ม ตลอดจนความเมตตาที่ได้เอื้อเฟื้อในปัจจัยอื่นๆ ในการดำเนินชีวิต

คุณสายใจ โอริส และครอบครัว ที่กรุณาเอื้อเฟื้อที่พักอันเงียบสงบและสะดวกสบายแก่ผู้วิจัยด้วยจิตเมตตาตลอดมา

คุณเนตรชนก โพธารามิก, คุณอรปริยา วสุมหันต์ และเพื่อนนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตทุกท่านที่กรุณาเอื้อเฟื้อให้ความช่วยเหลือในการติดต่อประสานงานกับทางบัณฑิตวิทยาลัย

คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ บุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกท่าน ตลอดจนท่านที่มีได้เอื้อนาม ณ ที่นี้ ที่ได้ให้การสนับสนุนด้วยจิตเมตตาตลอดมา

ความเที่ยงตรงของหลักธรรมทั้งหลายที่มีปรากฏอยู่ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยขออุทิศเป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย เพื่อเชิดชูสายธารแห่งปัญญาของพระเถระทั้งหลายที่รักษาสืบนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาแต่ครั้งปฐมสังคายนา สุ่มหาวิหารแห่งลังกาและส่งผ่านต่อมาถึงยุคปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายด้วยจารีตปฏิบัติที่เคร่งครัดแบบเถรวาท

ความดีและประโยชน์ใดๆ ที่จะพึงเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขออุทิศเป็นเครื่องสักการะพระคุณของบรรพบุรุษ บิдамารดา ญาติสายโลหิต ครูอาจารย์ และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ที่ได้กรุณาอบรม สั่งสอน เอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือ และสนับสนุนผู้วิจัยด้วยจิตเมตตาตลอดมา

นาย พรชัย พันธุ์ไสว

๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๑ ศัพท์และนิยามความหมาย	๑๓
๒.๑.๑ นิโรธสมาบัติ	๑๔
๒.๑.๒ สัญญาเวทียตนิโรธ	๑๗
๒.๑.๓ อภิสัญญานิโรธ	๒๑
๒.๑.๔ สัญญาเวทียตนิโรธธาตุ	๒๓
๒.๑.๕ อสัญญาสมาบัติ	๒๕
๒.๑.๖ โมนะยธรรม	๒๖
๒.๑.๗ สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติวิโมกข์	๒๘
๒.๑.๘ สมถพละ	๒๙

๒.๑.๕	สมาธิจริยา ๕	๓๐
๒.๑.๑๐	วสี ๕	๓๑
๒.๑.๑๑	วิปัสสนาพละ	๓๔
๒.๑.๑๒	ญาณจริยา ๑๖	๓๕
๒.๑.๑๓	รูปชีวิตินทรีย์	๓๗
๒.๑.๑๔	นิโรธสมาบัติญาณ	๓๘
๒.๑.๑๕	สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อปฺปณฺหิตผัสสะ	๓๙
๒.๒	นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๑
๒.๒.๑	นิโรธสมาบัติในสมัยพุทธกาล	๔๑
๒.๒.๒	นิโรธสมาบัติในสมัยหลังพุทธกาล	๕๕
๒.๓	สภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติ	๑๐๐
๒.๓.๑	กระบวนธรรมในนิโรธสมาบัติ	๑๐๐
๒.๓.๒	คุณสมบัติของบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติ	๑๐๕
๒.๓.๓	ภูมิที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้	๑๐๘
๒.๓.๔	วัตถุประสงค์ของการเข้านิโรธสมาบัติ	๑๑๑
๒.๓.๕	ขั้นตอนในการเข้านิโรธสมาบัติ	๑๑๔
๒.๓.๖	การตั้งอยู่ในนิโรธสมาบัติ	๑๒๐
๒.๓.๗	ขั้นตอนในการออกนิโรธสมาบัติ	๑๒๒
๒.๓.๘	ความแตกต่างของคนตายกับคนเข้านิโรธสมาบัติ	๑๒๓
๒.๔	กระบวนธรรมที่สนับสนุนนิโรธสมาบัติ	๑๒๗
๒.๕	นิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรม	๑๒๘
๒.๕.๑	ความสัมพันธ์ของฌานสมาบัติและการบรรลุธรรม	๑๒๙
๒.๕.๒	ประเภทของพระอริยบุคคลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ	๑๓๑
๒.๕.๓	การบรรลุอริยผลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ	๑๓๓
๒.๖	อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ	๑๓๘
๒.๖.๑	อานิสงส์ต่อตนเอง	๑๓๘
๒.๕.๒	อานิสงส์ต่อบุคคลอื่น	๑๕๐
๒.๗	สรุป	๑๕๓

บทที่ ๓	ศึกษาวิเคราะห์ทัศนะของนักวิชาการและความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ ในประเทศไทย	๑๕๖
๓.๑	ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในทัศนะของนักวิชาการพระพุทธศาสนา	๑๕๖
๓.๑.๑	พระ ภัทททันตะ อาสภเถระ	๑๕๗
๓.๑.๒	พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ	๑๖๐
๓.๑.๓	พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)	๑๖๔
๓.๑.๔	เสถียร โพธิ์นันทะ	๑๖๖
๓.๒	ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในประเทศไทย	๑๗๑
๓.๒.๑	ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมาบัติกับพุทธศาสนิกชนไทย	๑๗๒
๑.	พระครูสังวรศีลวัตร (หลวงปู่อุ่น ชาคโร)	๑๗๒
๒.	พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดูมิ่งดำ)	๑๗๕
๓.	พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถนพ กอวัฒนา	๑๘๐
๔.	พระครูธรรมธรเล็ก สุขุมปญโญ	๑๘๓
๓.๒.๒	ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการเข้านิโรธสมาบัติ	๑๘๕
๑.	รูปแบบวิธีการของพิธีนิโรธกรรม	๑๘๖
๒.	วัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมาย	๑๘๗
๓.	บทวิเคราะห์พิธีนิโรธกรรม	๑๘๘
๓.๓	สรุป	๑๙๑
บทที่ ๔	สรุปข้อเสนอแนะ	๑๙๔
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๙๔
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๙๖
บรรณานุกรม		๑๙๘
ประวัติผู้วิจัย		๒๐๒

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑.๑	สภาวะธรรมที่มีการเกิดและดับตามลำดับ	๑๑๕
๑.๒	สภาวะธรรมที่บรรลุความดับและการเข้าถึงปีสัสสัทธิ	๑๒๐
๑.๓	ความแตกต่างระหว่างคนตายและผู้เข้านิโรธสมบัติ	๑๒๕

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า	
๑.๑	พิธีการเข้านิโรชกรรม	๑๘๖
๑.๒	พิธีการออกนิโรชกรรม	๑๘๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา ภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังต่อไปนี้

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างอิงทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้วิธีการอ้างอิงโดยระบุชื่อ คัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๕/๑๖๗. หมายถึง คัมภีร์ สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ชื่อ ๒๑๕ หน้า ๑๖๗., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๗. หมายถึง คัมภีร์ สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ชื่อ ๒๑๕ หน้า ๑๖๗., วิ.มหา. (ไทย) ๔/--/๑๕, เจริญธรรม. หมายถึง คัมภีร์ วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาษาไทย เล่ม ๔ ชื่อ -- หน้า ๑๕. อ้างในเจริญธรรม.

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปปรีปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวรรค	(ภาษาไทย)

ล้.บ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.สพ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทสฺปาตี	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตฺเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัสมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปาทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทฺธวงส์	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัสมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมก	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

มิลินท.	(ไทย)	=	คัมภีร์มิลินทปัญหาปกรณ์	
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ๑๐๐ ปี	แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การอ้างอิงคำภีร์อรรถกถา ภาษาบาลีและภาษาไทยใช้ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุ ลำดับเล่ม (กรณีที่เป็นหนังสือชุดหลายเล่ม)/ชื่อ/หน้า หลัง คำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๑๘๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวีสานี สีลขันธวคฺคอกฺกุจฺจกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ ชื่อ ๒๓ หน้า ๑๘๕., ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๕๗/๓๔๓. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทฺธิ มูลปณณาสกัอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ชื่อ ๔๕๗ หน้า ๓๔๓. ถ้าเป็นคัมภีร์เล่ม

เดี๋ยวจบจะไม่ระบุเลขเล่มของคัมภีร์จะระบุชื่อและหน้า เช่น อภิ.ปณจ.อ. (บาลี) --/๑๒๘-๑๒๙/
๒๘๐. หมายถึง อภิธมฺมปิฎก ปณจปรณอฎฐกถา ภาษาบาลี ชื่อ ๑๒๘ – ๑๒๙ หน้า ๒๘๐.

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวโรคาสนี	ศีลขณฺทวคฺคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวโรคาสนี	มหาวคฺคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มูลปิ่นฉนาศกัอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	อุปริปิ่นฉนาศกัอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.สพ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารตฺถปปกาสินี	สพายตนวคฺคอฎฐกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรตฺตปุรณิ	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.อ.	(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรตฺตปุรณิ	อฎฐกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมปทอฎฐกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อุทานอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สทฺธมฺมปกาสนี	ปฎิสมฺภิทามคฺคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป. อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	วิสุทฺทชนวโรคาสนี	อปทานอรรถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปณจ.อ. (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ปณจปรณอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
-------------------	---	-------------	--------------	------------

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

การอ้างอิงคำภีร์ฎีกา ภาษาบาลี ใช้ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุ
ลำดับเล่ม (กรณีที่เป็นหนังสือชุดหลายเล่ม)/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น อง.นวก.ฎีกา. (บาลี)
๓/๓๖/๓๖๕. หมายถึง องคุตตรนิกาย นวกนิปาตฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๓ ชื่อ ๓๖ หน้า ๓๖๕.

ฎีกาพระสูตรตันตปิฎก

อง.นวก.ฎีกา. (บาลี)	=	องคุตตรนิกาย	นวกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
---------------------	---	--------------	--------------	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นิโรธสมาบัติเป็นประเด็นหนึ่งที่มีจะมีการกล่าวถึงและปรากฏเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องให้พบอยู่บ่อยครั้งในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้า พระสาวก และคณะสงฆ์ ในสมัยพุทธกาลมีข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงเข้านิโรธสมาบัติโดยมีเหตุการณ์ต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติอยู่แต่ใช้สำนวนภาษาที่ต่างกัน อย่างเช่น “ทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่”^๑ “ทรงเข้าอนุปปทวิหารธรรม ๘”^๒ “เสด็จหลีกเร้นอยู่”^๓ “แม้ขณะสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงเข้าฌานสมาบัติโดยอนุโลมและปฏิโลม ในบรรดาฌานสมาบัติเหล่านั้นมีสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติปรากฏรวมอยู่ด้วย”^๔ ส่วนเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระสาวกก็มีปรากฏอยู่หลายเหตุการณ์ อย่างเช่น “การสนทนาธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาระหว่างพระสารีบุตรกับพระมหาโกฏิภูิกะเรื่องปัญญากับวิญญานและมีส่วนสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติ”^๕ “การสนทนาธรรมระหว่างพระกามภูกับจินตคฤหบดีเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ”^๖ “การสนทนาธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาระหว่างพระธัมมทินนาเถรีกับวิสาขะอุบาสก”^๗ การแสดงทัศนะที่มีความเห็นต่างกันในเรื่องนิโรธสมาบัติระหว่างพระสาวกเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าก็มีปรากฏอยู่ อย่างเช่น “กรณีพระสารีบุตรแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติแต่พระอุทายิมิได้อนุโมทนา ได้คัดค้านและไม่คล้อยตามทัศนะของ

^๑ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓/๖., คูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๑๘ - ๑๙.

^๒คูรายละเอียดใน อ.จ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๒.

^๓บ.อุป. (ไทย) ๓๒/๑/๑๕๐., คูรายละเอียดใน บ.อุป.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๕๖.

^๔คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๓.

^๕คูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๕ - ๔๕๕/๔๘๘ - ๔๙๕.

^๖คูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑ - ๓๘๔.

^๗คูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒ - ๔๖๔/๕๐๓ - ๕๐๕.

พระสารีบุตรเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าถึง ๓ ครั้ง ท่ามกลางชุมนุมสงฆ์^๘ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ก็มีปรากฏอยู่ถึง ๒ ครั้งที่เป็นเหตุการณ์สำคัญๆ คือ เรื่องเกี่ยวกับประวัติของพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการชำระพระธรรมวินัยในครั้งตติยสังคายนาให้บริสุทธิ์เพราะเกิดการปลอมปนหลักธรรมของลัทธิอื่นเข้ามาในพระพุทธศาสนา รวมถึงการไม่นำพาไปซึ่งอรรถถาของคณะสงฆ์บางนิกาย เป็นเหตุให้เกิดความเลอะเลือนผันเพี้ยนในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาหลายประเด็นและเรื่องนิโรธสมาบัติก็เป็นหนึ่งในประเด็นเหล่านั้น ซึ่งเป็นเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๓๐๐ ปี อีกเหตุการณ์หนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติของพระนาคเสน ซึ่งเป็นเจ้ามูลต้นกำเนิดของคัมภีร์มิลินทปัญหา เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๕๐๐ ปี เกิดจากกรณีที่พระโรหมณะระปลีกวิเวกเฉพาะตนเพื่อเข้านิโรธสมาบัติและในระหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้น สงฆ์ได้ประชุมกันด้วยเหตุบางอย่างเพราะเหตุแห่งการเข้านิโรธสมาบัติพระโรหมณะระจึงมิได้เข้าร่วมประชุมสงฆ์ซึ่งเป็นความผิดที่ละเลยต่อกิจในพระศาสนา สงฆ์จึงได้ลงโทษพระโรหมณะระโดยให้รับภารกิจในการไปรับนาคเสนกุมารมาอบรมสั่งสอนเพื่อปกป้องพระศาสนาในกาลเบื้องหน้า

จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ปกรณ์วิเสสแสดงให้เห็นร่องรอยที่เป็นภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมของพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นอย่างซ้ำๆ ท่ามกลางกลไกของเวลาที่ดำเนินไปอย่างไม่หยุดนิ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีมูลเหตุมาจากพื้นฐานของความแตกต่างในความประพฤติ (ศีลสามัญญตา) และความเห็นที่ต่างกัน (ทิฏฐิสามัญญตา) จนเกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างขึ้นภายในพระพุทธศาสนา “มีการแสดงท่าทีตามทัศนะของแต่ละฝ่ายในช่วงเวลาต่างๆ ปัญหาที่สั่งสมจากอดีตเหล่านี้ได้ก่อตัวลุกลามจนเกิดเป็นความเห็นต่างที่นำมาสู่ความแตกแยกในการตีความหลักธรรม เกิดเป็นความต่างกันในรายละเอียดเกี่ยวกับหลักธรรมสำคัญบางเรื่องในพระพุทธศาสนาและได้นำไปสู่การแตกเป็นนิกายต่างๆ ในเวลาต่อมา”^๙ เรื่องนิโรธสมาบัติก็เป็นประเด็นหนึ่งในปัญหาเหล่านั้นที่สั่งสมมานานในประวัติศาสตร์ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อตรงต่อความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ในยุคต่อมาอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ปัจจุบันความรู้ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทยเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติมีปรากฏให้เห็นในรูปแบบที่แตกต่างกันและคนในสังคมมีท่าทีต่อเรื่องนี้ในแนวทางที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในกลุ่มสาธุศิษย์ผู้ใกล้ชิดและศรัทธาต่อพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงบางรูป บางครั้งมีข่าวปรากฏในหนังสือพิมพ์และในวารสารเกี่ยวกับพระสงฆ์รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อย่าง สารสนเทศน์

^๘ดูรายละเอียดใน อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๓๓ - ๒๓๕.

^๙ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๗ - ๑๓๒.

บนอินเทอร์เน็ตก็ได้มีการระบุถึง “การเข้านิโรธสมาบัติของพระเกจิอาจารย์บางรูปในพื้นที่บางส่วนของประเทศ โดยอ้างว่าพิธีการดังกล่าวนั้นเป็นการสืบทอดประเพณีการเข้านิโรธสมาบัติตามแบบโบราณที่ยึดถือปฏิบัติมา”^{๑๑} พิธีกรรมลักษณะเช่นนี้จะจัดขึ้นเป็นเวลาต่อเนื่องกันถึง ๗ วัน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นพฤติกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติในมิติของสังคมไทยทั้งสิ้น

จากเหตุการณ์ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นจึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่านิโรธสมาบัติในมิติความเข้าใจของสังคมไทยในหมู่พุทธศาสนิกชนด้วยกันเองนั้นมีความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัติตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือไม่และในสมัยปัจจุบันสังคมไทยเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัตินี้ว่าอย่างไร รวมถึงสิ่งที่เคยเข้าใจตามกันมานั้นมีความคลาดเคลื่อนจากนิโรธสมาบัติที่เป็นจริงตามที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกเพียงใด เนื่องจากพระพุทธศาสนาได้มีอายุล่วงมากกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว พุทธศาสนิกชนต้องย้อนกลับมาสำรวจดูว่าเกิดความคลาดเคลื่อนในความรู้ ความเข้าใจในประเด็นนี้อย่างไร สิ่งที่รู้และเข้าใจนั้นได้ลอยห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ถูกต้องมากน้อยเพียงใด

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นที่ยอมรับว่ามีการสืบสานเจตนารมณ์การดำรงรักษาไว้ซึ่งพุทธพจน์อย่างเคร่งครัด จึงเป็นแหล่งสืบค้นข้อมูลหลักที่จะให้คำอธิบายถึงพัฒนาการและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงที่จะทำการอธิบายและตอบคำถามเรื่องนี้ได้ชัดเจนที่สุด การนำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้ามาทำการวิเคราะห์สภาพการณ์ในอดีตร่วมกับปัจจัยทางสังคมแล้วนำไปบูรณาการเข้ากับองค์ความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้หลักการแสวงหาความรู้ทางด้านปรัชญาเป็นแนวทางในการแสวงหาคำตอบ คือ (๑) หลักการทางอภิปรัชญา ซึ่งใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะความเป็นจริงของสภาวะธรรมในเรื่องนิโรธสมาบัติ (๒) หลักการทางตรรกศาสตร์ ซึ่งใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์จัดลำดับข้อมูลบนพื้นฐานหลักการของความเป็นเหตุเป็นผล (๓) หลักการทางจริยศาสตร์ ซึ่งใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์กระบวนการพฤติกรรม วิธีการเข้าถึงนิโรธสมาบัติ โดยกระบวนการเหล่านี้จะเป็นเครื่องมือที่ใช้เพื่ออธิบายและจัดระบบของฐานข้อมูลที่ได้ค้นคว้าแล้วนำมาทำการวิเคราะห์เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อการจัดทำเป็นองค์ความรู้เรื่องนิโรธสมาบัติต่อไป

จากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดในเบื้องต้นจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่าเรื่องนิโรธสมาบัติมีความสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ควรศึกษารายละเอียด ความเป็นมา ในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เข้าใจถึงหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติในมิติต่างๆ ตลอดจนเป็นการ

^{๑๑} “งานเข้าออกนิโรธสมาบัติ ฐฐาวิฑูรย์ ชินวโร 2550”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

รวบรวมข้อมูลสำคัญที่ปรากฏอยู่ในเอกสารในเชิงประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความเป็นมาว่า นิโรธสมาบัติได้ถูกค้นพบในช่วงเวลาใด ใครเป็นผู้ค้นพบ มีลักษณะ สภาพะธรรม เงื่อนไข คุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติ มีอานิสงส์และคุณประโยชน์อย่างไร รวมถึงประเด็น ความสำคัญของนิโรธสมาบัติกับการบรรลุดุธรรมและอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อ พระอริยบุคคลผู้ออกจากนิโรธสมาบัติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพล จากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา แล้วนำมาจัดทำเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็น การสร้างองค์ความรู้เรื่องนิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท แล้วจึงนำองค์ความรู้ที่ได้ จากการศึกษาวิเคราะห์ไปบูรณาการกับสังคมเพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้อาศัยข้อมูลจากการศึกษาวิจัยนี้เป็นแหล่งสืบค้น ขยายความรู้ให้กว้างขวางออกไป ทั้งเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องให้แก่พุทธบริษัท ในสมัยปัจจุบัน ตลอดจนการนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลเพื่อการสืบค้นและศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ทัศนะของนักวิชาการและความเชื่อของพุทธศาสนิกชน รวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในประเทศไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิโรธสมาบัติที่มีปรากฏใน พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ ปกรณ์วิเสสและตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว นำมาจัดให้เป็นระบบหมวดหมู่ของฐานข้อมูลเพื่อเป็นองค์ความรู้เรื่องนิโรธสมาบัติ ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสาระสำคัญใน ประเด็นของสภาวะ ลักษณะ องค์ธรรม ลำดับขั้นตอนของการเข้าและออก พุทธการณการเกิด และการดับของสังขารธรรม ตลอดจนอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติดังที่ได้มีข้อความระบุไว้ตามที่ ปรากฏในคัมภีร์ รวมถึงการศึกษาวิเคราะห์พิธีกรรมบางอย่างในสมัยปัจจุบันที่ได้มีการกล่าวอ้างว่า เป็นการเข้านิโรธสมาบัติตามแบบโบราณของพระเกจิอาจารย์บางรูปในจังหวัดทางภาคเหนือ

ของประเทศไทยที่มีความสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยเกี่ยวกับ
เรื่องนิโรธสมาบัติในยุคปัจจุบัน

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย

การกำหนด ศัพท์ คำจำกัดความ ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ มีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นสื่อกลาง
การสื่อสารในการกำหนดขอบเขต นิยาม ความหมายเฉพาะของคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
เรื่องศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทเท่านั้น

๑.๔.๑ **ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติ** หมายถึง กระบวนการแสวงหาความรู้เรื่อง
นิโรธสมาบัติในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทจากการค้นคว้าเอกสารในระดับปฐมภูมิและทุติยภูมิเพื่อ
รวบรวมข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการวิจัยแล้วนำมาทำการศึกษาวิเคราะห์โดยใช้
หลักการทางด้านปรัชญาเป็นแนวทางในการแสวงหาคำตอบ

๑.๔.๒ **นิโรธสมาบัติ** หมายถึง สมาบัติสูงสุดในพระพุทธรูปศาสนาที่เป็นสภาวะของ
ความสงบ ระงับ ดับลงของจิตและเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะที่ไม่มีนามขันธ์ ๔ ที่พระอรหันต์บุคคล
ผู้มีคุณสมบัติตรงตามเงื่อนไขที่ได้ระบุไว้ตามคัมภีร์ในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทสามารถเข้าถึงได้

๑.๔.๓ **สัตตยาเวทยิตนิโรธ** หมายถึง กระบวนการทางสมาธิที่ทำให้สัตตยาและ
เวทนาดับลง สภาวะนี้สามารถเกิดกับบุคคลได้ ๒ ประเภท โดยจำแนกตามคุณสมบัติของบุคคล
ได้แก่ (๑) พระอรหันต์บุคคล และ (๒) ปุถุชน

๑.๔.๔ **ทัศนะ** หมายถึง ความเห็น แนวความคิด หรือ การแสดงท่าทีที่มี
ลักษณะเฉพาะบุคคลเป็นการแสดงออกอย่างอิสระและเปิดเผยในประเด็นนั้นๆ

๑.๔.๕ **มติ** หมายถึง ความคิดเห็น แนวความคิด ข้อวินิจฉัย หรือ ข้อตกลงอย่าง
หนึ่งที่รับรู้ร่วมกันและเป็นที่ยอมรับอย่างไม่มีข้อโต้แย้งหรือคัดค้านในหมู่คณะนั้นๆ

๑.๔.๖ **พุทธพจน์** หมายถึง หลักธรรม คำสอน ข้อความ ที่ปรากฏในเอกสาร
ชั้นปฐมภูมิที่เป็นพุทธวจนซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสหรือทรงแสดงธรรมนั้นด้วยพระองค์เอง

๑.๔.๗ **สาวกพจน์** หมายถึง หลักธรรม คำสอน ข้อความ ที่ปรากฏในเอกสารชั้น
ปฐมภูมิที่พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้กล่าวหรือแสดงธรรมนั้นในช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงดำรง
พระชนม์ชีพอยู่จนกระทั่งการจัดทำปฐมสังคายนาแล้วเสร็จ

๑.๔.๘ **อจารียวาท** หมายถึง หลักธรรม คำสอน ข้อความ ที่เกิดขึ้นภายหลังที่การ
จัดทำปฐมสังคายนาแล้วเสร็จ มีปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นทุติยภูมิที่แต่งขึ้นหรือบันทึกโดยพระสาวก
ในยุคหลังจากการจัดทำปฐมสังคายนาจนถึงปัจจุบัน

๑.๔.๕ อริยฌานลาภีบุคคล หมายถึง พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้ที่มีความชำนาญในฌานสมาบัติ

๑.๕ ทบพวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมภายหลังการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ซึ่งได้แก่ “พระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคลขึ้นไปและเป็นผู้สั่งสมบารมีแบบสมณะยานิก มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ ถึงพร้อมด้วยอภิญญา ๖ เท่านั้น”^{๑๑} เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนการศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ได้แก่

๑.๕.๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ นิโรธสมาบัติหรือสัญญาเวทิตนินิโรธเป็นสมาบัติขั้นสูงที่เป็นความสามารถเฉพาะของพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ ผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญญา ๖ เท่านั้น คือ ภาวะที่จิตดับสัญญาและเวทนาได้สนิทไม่มีส่วนเหลือ เป็นสมาบัติขั้นสูงสุดที่มีความละเอียดประณีตมาก ซึ่งเป็นผลร่วมกันของสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานที่มีกำลังเท่ากัน กล่าวคือ เป็นสมาบัติหนึ่งในอนุปปพวิหารธรรม ๘ “เป็นสมาบัติชนิดเสวยผล เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหารและเป็นวิธีการพักผ่อนอย่างมีความสุขในปัจจุบันของพระอริยเจ้า นิโรธสมาบัตินี้มีองค์ธรรมที่ละเอียดเป็นสภาพที่สัญญาและเวทนาดับสิ้นจึงไม่สามารถใช้เป็นฐานเพื่อการทำวิปัสสนาได้”^{๑๒} นอกจากนี้ “พระธรรมปิฎก ยังได้เปรียบเทียบพระสูตรที่แสดงเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งพบในพระไตรปิฎกหลายแห่ง แต่มีการแสดงรายละเอียดของเหตุการณ์ที่ต่างกัน ๒ แบบ และพบว่ามีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติที่เกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า”^{๑๓}

๑.๕.๒ เสถียร โพนันทะ ได้แสดงทัศนะไว้ในหนังสือ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในกรณี “นิคายอันธกะซึ่งเป็นกึ่งนิกายของนิกาย

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน เสถียร โพนันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๘.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖๘ – ๓๗๐.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๓-๓๔๒.

มหาสังฆิกะเรื่องการตีความที่ต่างกันระหว่างนิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะ”^{๑๔} สรุปลงสาระสำคัญได้ดังนี้

นิโรธสมาบัติ คือ สภาวะที่ดับสัญญาและเวทนาได้เด็ดขาดซึ่งเป็นสภาวะสูงสุดของสมาธิ พบได้เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะเป็นการปฏิบัติสมาธิที่มีความละเอียดขึ้นไปโดยลำดับโดยผู้ที่จะสามารถเข้าสมาบัตินี้ได้จะต้องเป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ประเภทเจโตวิมุตติผู้พร้อมด้วยอภิญญา ๖ เท่านั้น ส่วนพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ประเภทสุขวิปัสสกเข้าสมาบัตินี้ได้ไม่ได้ เพราะสมาบัตินี้จะต้องเข้ามานตั้งแต่รูปฌาน ๔, อรูปฌาน ๔ ตามลำดับพร้อมทั้งมีวิปัสสนากำกับทุกฌานไป เมื่อออกจากเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน (อรูปฌาน ๔) ก็เข้านิโรธสมาบัติ คงเหลืออยู่แต่อายุรูปชีวิตินทรีย์และไออุ่นเท่านั้นที่แตกต่างจากคนตาย ซึ่งฝ่ายนิกายอันธกะถือว่านิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ แต่ฝ่ายนิกายเถรวาทไม่เห็นด้วยกับมติดังกล่าวเพราะนิโรธสมาบัติไม่เป็นทั้งสังขตะและอสังขตะ

๑.๕.๓ สมถาร พรหมทา ได้แสดงทัศนะและแนวคิดในการวินิจฉัยคุณสมบัตินี้และคุณลักษณะของสรรพสิ่งภายในเอกภพนี้ว่าสิ่งใดเป็นสังขตธรรม สิ่งใดเป็นอสังขตธรรม ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาโดยใช้เครื่องมือทางปรัชญาในการจัดลำดับความคิดด้วยการจำแนกประเภทของสิ่งนั้นๆ ออกเป็นกลุ่มๆ และจัดระเบียบวิธีการคิดให้เป็นระบบเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท” ไว้ที่น่าสนใจและเรื่องนิโรธสมาบัติก็เป็นประเด็นหนึ่งในหลายๆ ประเด็นที่ได้กล่าวถึงเนื่องมาจากสาเหตุที่ภิกษุ ๒ ฝ่าย ตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีความเห็นไม่สอดคล้องตรงกัน ดังนี้ อันที่จริงการที่จะพิจารณาว่านิโรธสมาบัติเป็นสังขตะ หรือ อสังขตะ ไม่น่าจะเกี่ยวกับปัญหาที่ว่ามันเป็นภาวะที่เกิดกับใคร ปัญหาที่น่าจะอยู่ที่ว่าตัวนิโรธสมาบัตินั้นโดยสภาวะ เป็นอย่างไร ปัญหาที่ว่าสิ่งใดเป็นสังขตธรรมหรืออสังขตธรรมเป็นปัญหาทางอภิปรัชญา เป็นปัญหาที่ว่าด้วยธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ ไม่ใช่ปัญหาเกี่ยวกับภาวะแวดล้อมของสิ่งนั้นๆ การที่จะพิจารณาว่านิโรธสมาบัติเป็นสังขตะหรืออสังขตะด้วยวิธีการที่ถูกต้องน่าจะได้แก่การพิจารณาว่าคุณสมบัติของมันตรงตามสังขตลักษณะหรืออสังขตลักษณะแล้วสรุปไปตามข้อเท็จจริงนั้น^{๑๕}

๑.๕.๔ พระนพล สจฺจนโสภโณ (ขุนหะหิรัณย์) ได้กล่าวถึง นิโรธสมาบัติในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความขัดแย้งเรื่องนิพพานในภควัตถุ” ในประเด็นความเห็นที่ไม่ตรงกันของภิกษุ

^{๑๔}เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๘.

^{๑๕}สมถาร พรหมทา, “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐.

ฝ่ายสกวาทิและภิกษุฝ่ายปรวาทิซึ่งประกอบด้วยนิกายอันธกะและนิกายอุตตราปละ เรื่องความเป็นสังฆตธรรมหรือสังฆตธรรม ความเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระของนิโรธสมาบัติ โดยภิกษุ ๒ พวก หลังมีความเห็นว่าในขณะที่พระจีณาสพจะเข้านิโรธสมาบัตินั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์แล้วก็ดับสัญญาและเวทนาในนิโรธสมาบัติ ดังนั้นนิโรธสมาบัติจึงเป็นอสังฆตธรรมเช่นเดียวกับนิพพานด้วย แต่ภิกษุฝ่ายสกวาทิไม่เห็นด้วยกับมติดังกล่าวเนื่องจากว่านิโรธสมาบัติเป็นเพียงการดับของนามขันธ์ ๔ เท่านั้น จึงไม่ควรกล่าวว่าเป็นสังฆตหรือสังฆตเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระด้วย นิโรธสมาบัติเป็นสภาพเดียวกับผลจิตแต่ไม่ใช่จิต^{๑๖}

๑.๕.๕ Nyantiloka Mahathera. (นยานติโลกะ มหาเถระ) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติไว้อย่างครอบคลุมทุกแง่มุมตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแตรวาท มีการแสดงแหล่งที่มาของข้อมูลด้วยการอ้างอิงทุกประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติไว้อย่างเป็นระบบ โดยพบว่า คัมภีร์ที่ได้มีการกล่าวถึงในการอ้างอิง ได้แก่ พระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดย Nyantiloka Mahathera ได้ให้คำจำกัดความนิโรธสมาบัติไว้ในหนังสือ Buddhist Dictionary Manual of Terms and Doctrines ว่านิโรธสมาบัติ หมายถึง การบรรลุลความดับหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญาเวทิตนนิโรธ ซึ่งเป็นการดับลงของสัญญาและเวทนา เป็นสภาวะความสงบระงับที่เกิดขึ้นชั่วคราวของความรู้สึกและกิจกรรมทางจิตทั้งหมด โดยจะเข้าถึงสภาวะนี้ทันทีหลังจากที่ก้าวล่วงแนวสัญญานาสัญญาตนธมาน และมีเงื่อนไขว่าบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ที่มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ เท่านั้น การเข้าถึงสภาวะนิโรธสมาบัติต้องอาศัยกำลังของความสงบที่เกิดจากสมาธิและผลของวิปัสสนาที่ได้บรรลุแล้ว คืออนาคามีผลและอรหัตผล หากบรรลุเพียงสมาบัติ ๘ หรืออริยผลอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เลย ผู้ที่มีคุณสมบัติครบตามเงื่อนไขดังกล่าวจะต้องเข้าฌานตามลำดับและมีวิปัสสนากำกับทุกฌาน เมื่อก้าวล่วงแนวสัญญานาสัญญาตนธมานก็จะบรรลุถึงความดับสนิทในนิโรธสมาบัติ โดยจะสามารถอยู่ในสภาวะนี้ได้ ๗ วัน หรือมากกว่านั้น การออกจากนิโรธสมาบัติจะมีความแตกต่างกันตามระดับชั้นของอริยผลที่ได้บรรลุดังนี้ พระอนาคามีจะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอนาคามีผลจิต ส่วนพระอรหันต์ออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอรหัตผลจิต บุคคลที่ตายแล้วและผู้เข้านิโรธสมาบัติจะมีการดับลงของสังขารเช่นเดียวกัน คือ กายสังขารดับ วิจิสังขารดับ จิตสังขารดับ แต่ระหว่างคนตายกับผู้เข้านิโรธสมาบัติจะมีความแตกต่างกัน คือ

^{๑๖}พระนพล สงุม โสภ โณ (ชุนหะหริณย์), “ความขัดแย้งเรื่องนิพพานในกถาวัตถุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ผู้ที่ตายแล้วอายุหมดไป ใ่อุ่นของร่างกายหมดไป ร่างกายเสื่อมสลายไป แต่บุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ อายุยังไม่หมดไป ใ่อุ่นของร่างกายยังไม่หมดไป ร่างกายยังไม่ถูกทำลาย^{๑๖}

๑.๕.๖ **Henepola Gunaratana (เฮเนโปละ กุณรัตน์)** ได้แสดงทัศนะในประเด็นเรื่องลักษณะ สภาวะ องค์ประกอบ เงื่อนไข กระบวนการ ขั้นตอนในการเข้า ขั้นตอนในการออก และคุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติตามข้อมูลในเอกสารที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิซึ่งประกอบด้วย พระสูตรต้นตปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ไว้ในคุษฎีนิพนธ์เรื่อง *A Critical Analysis of the Jhānas in Theravāda Buddhist Meditation*. ว่า นิโรธสมาบัติหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัจญญาเวทิตนินโรธเป็นอาการสงบ ระงับ ที่ไม่เพียงแต่สัจญญาและเวทนาเท่านั้นที่สงบ ระงับ ดับลง แต่เป็นกิจกรรมทั้งหมดของจิตที่สงบ ระงับ ดับลง การบรรลุนิโรธสมาบัติมีเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดเฉพาะ มีความแตกต่างจากการเข้าผลสมาบัติ การที่บุคคลจะสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ ๘ เท่านั้น ซึ่งพระอริยบุคคลดังกล่าวจะต้องได้ทั้งรูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ ส่วนปุถุชน พระโสดาบัน พระสกิทาคามี ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัตินี้ได้เพราะขาดคุณสมบัติสำคัญที่เป็นเงื่อนไขเฉพาะ เนื่องจากการเข้านิโรธสมาบัติต้องอาศัยกำลังของสมถะและวิปัสสนาในการทำงานร่วมกันอย่างสมบูรณ์ บุคคลทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวยังไม่สามารถละจากกามฉันทะได้ สมถะและวิปัสสนาจึงยังไม่มีกำลังสมบูรณ์เพียงพอที่จะบรรลุความดับของสัจญญาและเวทนาได้ การเข้านิโรธสมาบัติสามารถเข้าได้เฉพาะในภูมิของสัตว์ที่มีองค์ประกอบของความเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีชั้น ๕ ครบเท่านั้น ส่วนในภูมิอื่นที่สัตว์มีองค์ประกอบของความเป็นสิ่งมีชีวิตเพียงชั้น ๔ ที่ปราศจากรูปธรรมไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เนื่องจากไม่สามารถทำให้รูปฌานเกิดขึ้นได้ การที่พระอนาคามีและพระอรหันต์เข้านิโรธสมาบัติเพื่อเป็นการพักผ่อนอย่างประเสริฐ เนื่องจากในนิโรธสมาบัติเป็นสภาวะแห่งความดับที่คล้ายกับสภาวะของนิพพาน ขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติเริ่มด้วยการเข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้วจะต้องพิจารณาไตรลักษณ์ และทำซ้ำๆ อย่างนี้ไปทุกฌาน จนถึงอาภิญญายตนฌาน เมื่อออกจากอาภิญญายตนฌานจะต้องกระทำพุพพิง ๔ อย่าง คือ

๑. อธิษฐานไม่ให้ข้าวของที่เกี่ยวเนื่องกับตนต้องเสียหายจาก ไฟ น้ำ ลม ขโมย และ หนูในหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติ

^{๑๖}Nyantiloka Mahathera, **Buddhist Dictionary Manual of Terms and Doctrines**, Fourth Revised Edition, (Kandy: Buddhist Publication Society, 1997), pp. 127 – 128.

๒. อธิษฐานว่าหากมีการเรียกหาของสงฆ์ในหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติจะต้องสามารถออกจากสมาบัติได้ทันทีโดยมิต้องให้ผู้ใดมาตาม

๓. อธิษฐานว่าหากมีการเรียกหาของพระพุทธรเจ้าในหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติจะต้องสามารถออกจากสมาบัติได้ทันทีโดยมิต้องให้ผู้ใดมาตาม

๔. ตรวจสอบอายุที่เหลืออยู่ว่าอายุมีอยู่เกิน ๗ วันที่จะเข้านิโรธสมาบัติหรือไม่

เมื่อได้ทำปฎิบัติ ๔ ครบตามขั้นตอนแล้ว หลังจากที่ก้าวล่วงเนวสัจญานาสัจญายตน ฌานเพียง ๑ หรือ ๒ ขณะ จิตก็จะบรรลุสัจญาเวทิตนโรธ การออกจากนิโรธสมาบัติก็จะต่างกันตามระดับของอริยภาวะที่ผู้เข้านิโรธสมาบัติได้บรรลุแล้ว กล่าวคือ พระอนาคามีจะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอนาคามีผลจิต พระอรหันต์จะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอรหัตตผลจิต และจิตของผู้ออกจากนิโรธสมาบัติจะโน้มไปในนิพพาน^{๑๔}

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีข้อมูล แนวความคิด องค์ความรู้ ที่เป็นประโยชน์และสนับสนุนการศึกษาวิจัยเรื่องนิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทในหลายประเด็น ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการค้นคว้า จัดทำโครงสร้างการศึกษาวิจัย สร้างกรอบแนวคิด เพื่อศึกษาเพิ่มเติมจากประเด็นดังต่อไปนี้

๑. เหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนิโรธสมาบัติ

๒. ความรู้เชิงประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับการแตกแยกทางความคิดและส่งผลต่อหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติของภิกษุแต่ละกลุ่มที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา

๓. แนวความคิดทางปรัชญาในการจำแนกสภาวะธรรมและวิธีการที่เป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เชิงอภิปรัชญาเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ

๔. สภาวะของจิตซึ่งเป็นอารมณ์สุดท้ายของผู้เข้านิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระนิพพานที่กลายเป็นประเด็นปัญหาและข้อขัดแย้งทางความคิดและการตีความ

๕. ความรู้และความเข้าใจนิยามความหมาย ขอบเขตและสภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติ ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ

จากข้อมูลแนวความคิดเหล่านี้เป็นประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและนำเสนอในแง่มุมที่แตกต่างกัน โดยการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติไว้หลายประเด็นที่สามารถนำมาขยายผลเพื่อการศึกษาเพิ่มเติมได้ องค์ความรู้และแนวความคิดที่ปรากฏใน

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน Henelopa Gunaratana, A Critical Analysis of the Jhānas in Theravāda Buddhist Meditation, **Doctoral Dissertation**, (The Faculty of Art and Science of The American University, 1980), pp. 203 – 206.

เอกสารที่ได้ทำการศึกษาทบทวนสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมเพื่อให้ได้เนื้อหาที่ครอบคลุมขอบเขต องค์ความรู้ ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติเพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยด้านเอกสารเท่านั้น โดยจัดลำดับขั้นตอนการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๖.๑ ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกและเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส และตำราทางวิชาการพระพุทธศาสนา รวมถึงเอกสารงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งสืบค้นข้อมูลดังต่อไปนี้

๑. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. หอสมุดกลางมหามกุฏราชวิทยาลัย
๓. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยรามคำแหง
๔. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๕. หอสมุดแห่งชาติ
๖. สารนิเทศน์บนอินเทอร์เน็ต ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพิธีนิโรธกรรม

เพื่อทำการเก็บรวบรวม จัดลำดับ และแยกประเภทของข้อมูล

- ๑.๖.๒ นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้ามาทำการวิเคราะห์
- ๑.๖.๓ สรุปผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพธรรมของนิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทัศนะของนักวิชาการและความเชื่อของพุทธศาสนิกชนรวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในประเทศไทย

บทที่ ๒

ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นิโรธสมบัติเป็นประเด็นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญและมีการถกเถียงกันมาโดยตลอดและควรที่จะได้มีการศึกษาเพื่อให้เข้าใจในเรื่องนี้อย่างถูกต้อง ตลอดระยะเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนามีหลายคราวที่ปรากฏข้อขัดแย้งทางความคิดในการตีความหลักธรรมคำสอนในหลายๆ เรื่อง “ซึ่งประเด็นปัญหาข้อขัดแย้งเหล่านี้เป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงความเห็นต่างทางความคิดจนเป็นมูลเหตุให้ขาดเอกภาพของหลักธรรมและการตีความ”^๑ ในเรื่องนิโรธสมบัตินี้ภิกษุบางกลุ่มได้มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนแล้วตีความผิดและต่างไปจากเดิมจนเกิดเป็นความเห็นต่าง ซึ่งมีมูลเหตุจากรายละเอียดเพียงเล็กน้อยที่ค่อยๆ ก่อตัวแล้วลุกลามและขยายจนมากระทบถึงลักษณะและสภาวะธรรม โดยองค์รวมในเนื้อหาของนิโรธสมบัติ ความคลาดเคลื่อนเหล่านี้ได้สั่งสมเรื่อยมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นมรดกทางความคิดที่ถูกส่งต่อมาตามกาลเวลา ในรูปแบบของการส่งผ่านความรู้แบบอาจารย์วาจาจนกระทั่งได้ยุติลงที่ตติยสังคายนาหรือการสังคายนา ครั้งที่ ๓ “เหตุการณ์ในครั้งนั้นมีบันทึกไว้และปรากฏในคัมภีร์ กถาวัตถุ ปุคคกถา พระอภิธรรมปิฎก”^๒ ซึ่งประเด็นปัญหาเหล่านี้เป็นทัศนะ การตีความ และความเห็นต่างของภิกษุในแต่ละกลุ่มที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวเพราะมีความเข้าใจไม่ตรงกันในหลายประเด็น เรื่องนิโรธสมบัติก็เป็นประเด็นปัญหาหนึ่งที่รวมอยู่ในปัญหาเหล่านี้ การศึกษาในบทที่ ๒ เรื่องศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นการศึกษาออกเป็นหัวข้อเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการทำความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๑. การศึกษาด้านพยัญชนะบัญญัติหรือการค้นคว้าในส่วนของนิยาม ความหมาย ตลอดจนศัพท์พยัญชนะต่างๆ ในเอกสารทางคัมภีร์ที่มีนัยความหมายสัมพันธ์กับการศึกษาเรื่องนิโรธสมบัติ

^๑ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๐ - ๑๔๐.

^๒ดูรายละเอียดใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗ /--/ ๑๑-๑๕, บทนำ.

๒. การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาโดยใช้กรอบของเวลาเป็นเครื่องมือในการจัดลำดับข้อมูล ซึ่งได้แบ่งช่วงเวลาที่ทำการศึกษากออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๒.๑ ช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่

๒.๒ ช่วงเวลาหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

๓. การศึกษาด้านธรรมลักษณะของนิโรธสมาบัติ เป็นการศึกษารายละเอียดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะ สภาวะธรรม กระบวนการการเข้า กระบวนการออก คุณสมบัติของบุคคลผู้เข้าและภูมิที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติตลอดจนข้อกำหนดและเงื่อนไขอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติ

๔. การศึกษาด้านสัมพันธ์ลักษณะของนิโรธสมาบัติ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ของสภาวะธรรมต่างๆ ที่สอดคล้อง ส่งเสริม และสนับสนุนตลอดจนธรรมที่เป็นรากฐานการปฏิบัติที่มีความสัมพันธ์กับการเข้านิโรธสมาบัติ

๕. การศึกษาวิเคราะห์การบรรลุดรรชนีภายใต้หลักการสูงสุดของพระพุทธศาสนาและนิโรธสมาบัติ เป็นการศึกษาถึงเหตุปัจจัยและองค์ประกอบที่สอดคล้องและสนับสนุนซึ่งกันและกันของการบรรลุดรรชนีกับนิโรธสมาบัติ

๖. การศึกษาด้านอรรถประโยชน์หรือผลานิสงส์ของการเข้านิโรธสมาบัติว่ามีคุณประโยชน์อย่างไรและใครบ้างที่เป็นผู้มีส่วนในคุณประโยชน์นั้น

๒.๑ ศัพท์และนิยามความหมายเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ

การศึกษาคำศัพท์และนิยามความหมายในเรื่องนิโรธสมาบัติจะเป็นการศึกษาด้านรูปศัพท์ พยัญชนะ และขอบเขตความหมายที่พบว่ามีส่วนสัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่องนิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่พบในเอกสารที่เกี่ยวข้องและเป็นคำศัพท์ที่มาจากการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนิโรธสมาบัติ คำศัพท์ดังกล่าวเป็นคำศัพท์ที่มีความสัมพันธ์ทั้งในทางตรงและทางอ้อมกับเรื่องนิโรธสมาบัติในด้านความหมายของรูปศัพท์และในด้านอื่นๆ ที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของ องค์ประกอบ สภาวะธรรม ตลอดจนคุณสมบัติต่างๆ ที่เป็นเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องภายใต้กรอบของการศึกษาวิจัยเรื่องนิโรธสมาบัติ

การอธิบายคำศัพท์ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของความรู้ที่สำคัญในการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนิโรธสมาบัติจึงเป็นลักษณะของการอธิบายคำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะในด้านสมาธิและวิปัสสนาซึ่งได้มาจากการประมวลลักษณะ สภาวะ และอาการที่ปรากฏจากเอกสารปฐมภูมิร่วมกับ

เอกสารสนับสนุนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในชั้นทุติยภูมิ โดยทำการเรียงลำดับความสำคัญของมูลดังนี้
คือ

๑. พุทธพจน์

๒. สาทกพจน์

๓. อจารีวาท

อนึ่งการกำหนดนิยามความหมายตลอดจนคำอธิบายศัพท์ที่เกี่ยวข้องและปรากฏอยู่ใน
ฐานข้อมูลมีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นกรอบในการกำหนดขอบเขตความหมายเพื่อสร้างตัวกลาง
การสื่อสารในงานวิจัยเรื่องศึกษาวเคราะห์นอกระบบสุริยะในพระพุทธรูปโบราณ

๒.๑.๑ นิโรธสมบัติ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับนิโรธสมบัติปรากฏอยู่ในพระสูตรหลาย
แห่ง แต่พระสูตรที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมบัติ
พบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสูตรเหล่านี้

๑) โปฏฐปาทสูตร ระบุว่า

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ที่ยังมีสกสัญญา เธอออกจากปฐมฌานเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน
เข้าตติยฌาน จนถึงอาภิวัจจัญญายตนฌานอันเป็นที่สุดแห่งสัญญาโดยลำดับ เมื่อเธออยู่ใน
อาภิวัจจัญญายตนฌานอันเป็นที่สุดแห่งสัญญา เกิดความคิดขึ้นมาอย่างนี้ว่า ‘เมื่อเรายังคิด
อยู่ไม่ดีเลย ไม่คิดเลยจะดีกว่า ถ้าเรายังคิดยังคำนึง สัญญาเหล่านี้ (ที่เราได้มาแล้ว) จะพึงดับ
สัญญาอื่นที่หยาบจะเกิดขึ้นแทน ทางที่ดีเราไม่ควรคิดและไม่ควรคำนึง’ เธอจึงไม่คิดไม่
คำนึง เมื่อเธอไม่คิดไม่คำนึง สัญญานั้นจึงดับไป สัญญาอื่นที่หยาบก็ไม่เกิดขึ้น เธอจึง
บรรลุนิโรธ การเข้าถึงความดับสัญญาของภิกษุผู้มีความรู้สีกตัวโดยลำดับ ย่อมมีได้ด้วย
อาการอย่างนี้^๓

๒) มหาเวทลสูตร ระบุว่า

สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วิจิสังขาร และจิตตสังขารดับระงับไปมีอายุ
หมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนนิโรธ มีกาย
สังขาร วิจิสังขารและจิตตสังขารดับ ระงับไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้น ยังมีไออุ่นมีอินทรีย์
ผ่องใส สัตว์ผู้ตาย คือทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนนิโรธต่างกันอย่างไร^๔

^๓ที.ที. (ไทย) ๕/๔๑๔/๑๘๐.

^๔ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๕๕.

๓) จุฬาทศสูตร ระบุว่า “เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทิตนโรธ วิจิสังขารดับไปก่อน จากนั้นกายสังขารจึงดับ ส่วนจิตตสังขารดับทีหลัง”^๕

๔) อนุตตสูตร ระบุว่า “เพราะล่วงแนวสัญญาสัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวง สารีบุตรบรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอจึงสิ้นไป”^๖

๕) ทุติยกามภูสูตร ระบุว่า “แม้ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ กายสังขารก็ดับระงับไป วิจิสังขารก็ดับระงับไป จิตตสังขารก็ดับระงับไป (แต่) อายุไม่สิ้นไป ใต้อุ่นยังไม่หมด อินทรีย์ก็ผ่องใส คหบดี คนที่ตายแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ทั้งสองนั้นต่างกัน อย่างนี้”^๗

๖) ปฏิสัมภิตามรรค ระบุว่า “ปัญญาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ และด้วยสมาธิจรिया ๕ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ อย่าง ชื่อว่านิโรธสมาปัตติญาณ”^๘

๒. เอกสารชั้นทุติยกัมมิมพบว่ามีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสหลายเล่มที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ ดังนี้

๑) คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ระบุว่า “นิโรธสมาบัติ คือ ความไม่เป็นไปของธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิกด้วยการดับไปโดยลำดับ”^๙

๒) คัมภีร์วิมุตติมรรค ระบุว่า “การที่จิตและเจตสิกไม่เป็นไปนี้ เรียกว่าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ”^{๑๐}

๓) หนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกา ระบุถึงการวิเคราะห์ศัพท์ ความหมาย นิโรธสมาบัติไว้ดังนี้ “นิรุชณนํ = นิโรธ, สมาปชฺชนนํ = สมาปตฺติ, นิโรธสฺส สมาปตฺติ = นิโรธ

^๕ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๔.

^๖ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๖/๑๑๔.

^๗ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑.

^๘บ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๔๑/๘๓.

^๙พระพุทฺธ โฆสเถระ, วิสุทฺธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด , ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๕๐.

^{๑๐}พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๔.

สมาบัติ, ความดับของจิตและเจตสิกนี้เรียกว่า นิโรธ ในขณะที่มีนิโรธนี้จิตชรูปย่อมไม่เกิดด้วยการเข้าหรือการลงมือทำความเพียรเพื่อวิถึดับเรียกว่า สมาบัติ”^{๑๑}

๔) หนังสือพุทธธรรม ระบุว่า

สัญญาเวทิตนินโรธ เป็นผลของสมถะและวิปัสสนาร่วมกัน เฉพาะอย่างยิ่งต้องอาศัยกำลังสมถะที่บริบูรณ์คือ สมาธิ ที่บริสุทธิ์ มีกำลังเต็มที่ ไม่มีเชื้อกามฉันทะที่จะรบกวนได้ กามฉันทะก็คือ กามราคะ เป็นสังโยชน์ที่พระอนาคามีขึ้นไปจึงจะละได้ ดังนั้น จึงมีแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ ๘ มาก่อนแล้วเท่านั้นที่จะเข้าสัญญาเวทิตนินโรธได้^{๑๒} และ “นิโรธสมาบัติ เป็นภาวะที่สัญญาและเวทนาหยุดการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นความสุขขั้นสูงสุด”^{๑๓} . . . “สัญญาเวทิตนินโรธจัดได้ว่าเป็นสมาบัติ จำพวกเสวยผล มิใช่ประเภทสำหรับใช้ทำกิจ”^{๑๔}

จากฐานข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่สามารถรวบรวมได้เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติสามารถสรุปคำจำกัดความ นิยาม ความหมาย ที่อธิบาย ลักษณะ สภาวะ และอาการของนิโรธสมาบัติได้ดังนี้

๑. นิโรธสมาบัติ เป็น สภาวะของความดับจิตและเจตสิก คือ สัญญาและเวทนาของผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ดับลงอย่างสนิทโดยไม่มีส่วนเหลือ เป็นการที่จิตหยุดการทำงานลงชั่วคราวราบเท่าที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ

๒. นิโรธสมาบัติ เป็นลักษณะที่สังขาร ๓ อันได้แก่ วิจิสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร สงบ ระวัง คับลงตามลำดับ สภาวะนี้เป็นเช่นเดียวกันกับสภาวะของคนที่ยายแล้วจะมีความต่างกันเพียง อายุ ไออุ่น และร่างกายของคนที่ยายแล้วจะเสื่อมสลายไป แต่สำหรับผู้เข้านิโรธสมาบัติองค์ประกอบของชีวิตทั้ง ๓ ส่วนยังไม่เสื่อมสลายไป

๓. นิโรธสมาบัติ เป็น อาการของสมาธิจรिया ๕ และญาณจรिया ๑๖ ซึ่งเป็นกำลังของสมาธิและเป็นกำลังของวิปัสสนาที่ทำงานร่วมกันแบบบูรณาการอย่างสมดุลทั้งสองส่วน โดยการทำให้สมาธิให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ด้วยกำลังของปัญญาในสมาธิ คือ ความสามารถในการกำหนดและ

^{๑๑} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภะมหาระ, *วิปัสสนาที่ปณีฎีกา*, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้า ๒๕๐.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๘.

^{๑๔} อ่างแล้ว, หน้า ๓๖๘.

ควบคุมอารมณ์ฉันทให้ตั้งมั่นอยู่ได้ตามความปรารถนาโดยไม่สั่นไหวและกำลังของปัญญาในวิปัสสนา คือ ปัญญาที่เข้าใจสภาวธรรมของความไม่เที่ยงในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คือ ไตรลักษณ์ แล้วพิจารณาด้วยหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นปัญญาของพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคลขึ้นไป กระบวนธรรมทั้งสองส่วนดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบด้วยปัญญาเห็นรูปและนามเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงตั้งแต่ในฉันทขั้นต้น คือ ปฐมฉันทไปตามลำดับขั้นจนถึงอรุพฉันท ๔ แล้วนามธรรมสุดท้าย คือ สัญญาและเวทนาจัดปลงในนิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นสมาบัติสูงสุดที่จะเกิดได้ แต่เฉพาะกับพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

เป็นข้อที่น่าสังเกตว่า ข้อมูลรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับอธิบายเรื่องนิโรธสมาบัติที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก จากครั้งที่ได้มีการจัดทำดุษฎีสังคายนาเพื่อชำระพระธรรมวินัยพบว่ามีความพิสดารในการอธิบายสภาวธรรมด้วยวิธีการจำแนกจิตออกเป็นขณะๆ ไว้อย่างละเอียดและด้วยอิทธิพลดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นต้นแบบของเอกสารในยุคหลังต่อมา อย่างเช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ หนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกา ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีอิทธิพลครอบคลุมไปถึงศัพท์พัญชนอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติในการทำงานเดียวกัน การให้อรรถอธิบายจะอนุวัตตามเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎกและคัมภีร์ชั้นอรรถกถาเพียงแต่จะมีการอธิบายในบางแง่มุมให้ชัดเจนขึ้นด้วยการอ้างอิงแบบเชื่อมโยงคำอธิบายเพิ่มเติมลักษณะ สภาวะ บางอย่างที่มีสัมพันธ์กันจากพระสูตรอื่นๆ ร่วมด้วย

๒.๑.๒ สัญญาเวทิตนินิโรธ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิพบว่าปรากฏอยู่ในพระสูตร ๒ แห่ง ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงการอธิบายความหมาย ลักษณะ สภาวธรรมที่เกี่ยวกับสัญญาเวทิตนินิโรธและพระสารีบุตรได้นำหัวข้อนั้นมาอธิบายให้พิสดารออกไป ดังนี้

๑) กลหิวาทสูตร ระบุว่า “บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ปราศจากสัญญาก็มิใช่ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้รูปจึงไม่มี เพราะส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเน้นซำมีต้นเหตุมาจากสัญญา”^{๑๕}

๒) กลหิวาทสูตรตนิทเทศ ระบุว่า

^{๑๕} บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๘๑/๗๑๒.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญาที่มีใจ ปราศจากสัญญาก็มีใจ อธิบายว่า คนเหล่านี้เข้านิโรธสมาบัติได้แล้ว และเป็นอสังขยัตถ์ คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่า ผู้ไม่มีสัญญา บุคคลนั้นมีใจผู้เข้านิโรธสมาบัติได้แล้ว มิได้เป็นอสังขยัตถ์ คนเหล่านี้ ได้ อรูปสมาบัติ ๔ คนเหล่านั้น ตรัสเรียกว่าผู้ปราศจากสัญญา บุคคลนั้นมีใจผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ รวมความว่าเป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มีใจปราศจากสัญญาก็มีใจ^{๑๖}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่า มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปัญจปกรณ์อรรถกถา ที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

๑) คัมภีร์ปัญจปกรณ์อรรถกถา^{๑๗} ระบุว่า

บัดนี้ ชื่อว่าเรื่องสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ คือ สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา ในเรื่องนั้น ธรรมอะไร ๆ ชื่อว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติหาไม่ มีแต่ความดับขั้นทั้ง ๔ เพราะฉะนั้น สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินั้นจึงไม่ใช่โลกีย์ ไม่ใช่โลกุตตระ ก็ชนเหล่านี้มีความเห็นผิดดุจลัทธินิกายเหตุวาทนั้นแหละว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติไม่เป็นโลกีย์ เพราะเป็นโลกุตตระ^{๑๘}... บัดนี้ ชื่อว่าเรื่องสมาบัติที่ให้เข้าถึงภพอสังขยัตถ์ ในเรื่องนั้น ภาวนาที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคะ เป็นอสังขยาสมาบัติบ้าง เป็นนิโรธสมาบัติบ้าง ชื่อว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เพราะฉะนั้น สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติจึงมี ๒ คือ เป็นโลกียะและโลกุตตระ บรรดาสมาบัติเหล่านั้น สมาบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงอสังขยัตถ์ของปุถุชนเป็นโลกียะที่เป็นของพระอริยะทั้งหลายเป็นโลกุตตระ แต่สมาบัติที่เป็นของพระอริยะนั้นย่อมไม่เป็นสมาบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงความเป็นอสังขยัตถ์ ก็ชนเหล่านี้มีความเห็นผิดดุจลัทธินิกายเหตุวาททั้งหลายว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติที่ให้เข้าถึงความเป็นอสังขยัตถ์โดยไม่แปลกกัน เพราะไม่ทำวิภาคอย่างนี้^{๑๙}

^{๑๖} บ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๕/๓๓๑.

^{๑๗} คัมภีร์ปัญจปกรณ์อรรถกถาเป็นคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก พระพุทธโฆสเถระแปลจากคัมภีร์ปัจจุวัชรกถา เรียบเรียงแล้วรวบรวมจัดไว้เป็นคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ชื่อว่า คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อธิบายเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ๕ คัมภีร์ คือ ๑. คัมภีร์ชาดุกถา ๒. คัมภีร์บุคคัลบัญญัติ ๓. คัมภีร์กถาวัตต ๔. คัมภีร์ขมก ๕. คัมภีร์ปัญญาฐาน, ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, *วิสุทธิมรรค*, หน้า [๑๑], สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, *สังคดียวงศ์*, พระปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรนิพนธ์) แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐๕, ผศ. พัฒน์ เฟื่องผลา, *ประวัติวรรณคดีบาลี PL 313*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๔.

^{๑๘} อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) --/๓๒๘-๓๒๕/๒๘๐.

^{๑๙} อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) --/๓๑๕/๒๘๒.

จากฐานข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวกับสัญญาเวทียัตนิโรธ สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อสรุปเป็น คำจำกัดความ นิยาม ความหมาย เพื่ออธิบาย ลักษณะ สภาวะ และอาการของสัญญาเวทียัตนิโรธได้ดังนี้

สัญญาเวทียัตนิโรธ หมายถึง การดับลงของสัญญา คือ สภาวะความกำหนดได้หมายรู้ และการดับลงของเวทนา คือ ความรู้สึกเสวยอารมณ์ของผู้เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ ซึ่ง จิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัตินี้จะดับลงตราบเท่าที่อยู่ในสมาบัติ เป็นผู้ไม่มีจิต โดยสมาบัติที่ดับ สัญญาและเวทนาสามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ ชนิด ตามคุณสมบัติของบุคคล คือ

๑. สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ หมายถึง การดับสัญญาและเวทนาของพระอริยบุคคล ผู้ที่มีคุณสมบัติครบตามเงื่อนไข โดยการใช้กำลัง ๒ ส่วน คือ กำลังของสมาธิและกำลังของ วิปัสสนาทำงานร่วมกันแบบบูรณาการจนบรรลุความดับของจิตสังขาร เรียกว่า การเข้านิโรธ สมาบัติ [ศัพท์นี้ใช้เฉพาะกรณีที่เป็นกรกล่าวถึงบุคคลผู้ที่เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติที่มีความ เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น และภายใต้เงื่อนไขในข้อนี้ “ศัพท์สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ จึงเป็นคำไวพจน์กับศัพท์นิโรธสมาบัติ”^{๒๐}]

๒. อสัญญาสมาบัติ หมายถึง การดับสัญญาและเวทนาของปุถุชน (กลุ่มคนนอก ศาสนา) ที่ทำการดับสัญญาและเวทนาโดยการใช้กำลังของสมาธิเพียงอย่างเดียว ซึ่งสามารถพบได้ กับคนนอกศาสนาบางพวกที่บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุจุดตถุสถาน เพราะเป็นผู้เห็นโทษของการมี สัญญาและเกิดความหลงผิดเนื่องจากปัญญาไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง จึงบริกรรมเพ่งการดับ สัญญา การเข้าถึงสมาบัติชนิดนี้ของปุถุชนเรียกว่าการเข้าอสัญญาสมาบัติ ปุถุชนผู้บรรลุอสัญญา สมาบัติ ถ้าอำนาจของฌานยังไม่เสื่อมไป เมื่อสิ้นชีวิตจากโลกนี้ก็จะไปเกิดในอสัญญาสัตตธาตุมิ เป็นพรหมภูมิชั้นจุดตถุสถานแต่เป็นเอกขันธ์ภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ที่มีเพียงรูปขันธ์เท่านั้น ปราศจาก นามขันธ์ ๔ คือ วิญญาณ สัญญา สังขาร และเวทนา

จากคำจำกัดความ นิยาม ความหมาย การอธิบายลักษณะ สภาวะ อาการของศัพท์ สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติพบว่ามีความสัมพันธ์กับศัพท์นิโรธสมาบัติในลักษณะที่เป็นการอธิบาย ความหมายของกันและกัน ซึ่งเป็นการอธิบายที่มีการเชื่อมโยงและระบุถึงลักษณะ สภาวะ อาการ เช่นเดียวกันจากเอกสารทั้งในชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิ ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็น เครื่องบ่งชี้ได้ว่าศัพท์ทั้งสองคำนี้มีความหมายเช่นเดียวกัน จากข้อมูลที่ปรากฏจึงมีน้ำหนักเพียงพอที่จะสนับสนุนได้ว่าศัพท์สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติและศัพท์นิโรธสมาบัติเป็นคำไวพจน์ของ

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๕.

กันและกันภายใต้กรอบนิยามความหมายที่อยู่ในขอบเขตที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

จากข้อมูลพบว่าการจำแนกสัญญาเวทียัตนิโรธออกเป็น ๒ ชนิดนั้น มีปรากฏตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลแล้ว ซึ่งพบข้อมูลใน “กลหวิวาทสูตร” เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับสัญญาที่ปกติและสัญญาที่ผิดปกติ ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแยกสมาบัติที่มีสัญญาผิดปกติไว้ต่างหากจากนิโรธสมาบัติ แต่เป็นสมาบัติที่มีการดับลงของสัญญาและเวทนาเช่นเดียวกัน ซึ่งเรื่องนี้พระสารีบุตรได้ทำการอธิบายขยายเนื้อความนั้นให้พิสดารออกไปในกลหวิวาทสูตรนิตเทส ความแตกต่างจึงอยู่ที่ว่าความดับสัญญาและเวทนานั้นเป็นของพระอริยะหรือเป็นของปุถุชน (กลุ่มคนนอกศาสนา) และเป็นข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับเหตุผลที่คัมภีร์ปัญญาปกรณ์อรรถถา ได้แสดงอรรถถาอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมายตามรูปพยัญชนะของสัญญาเวทียัตนิโรธว่าเป็นความดับลงของสัญญาและเวทนาซึ่งมี ๒ อย่าง คือ นิโรธสมาบัติและอสัญญาสมาบัติ จากข้อความนี้

บัดนี้ ชื่อว่าเรื่องสมาบัติที่ให้เข้าถึงภพอสัญญสัตว์ ในเรื่องนั้นภวานาที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคะ เป็นอสัญญาสมาบัติบ้างเป็นนิโรธสมาบัติบ้าง ชื่อว่า สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติ เพราะฉะนั้น สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติจึงมี ๒ คือ เป็นโลกิยะและโลกุตระบรรดาสมาบัติเหล่านั้น สมาบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงอสัญญสัตว์ของปุถุชนเป็นโลกิยะที่เป็นของพระอริยะทั้งหลายเป็นโลกุตระ แต่สมาบัติที่เป็นของพระอริยะนั้นย่อมไม่เป็นสมาบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงความเป็นอสัญญสัตว์ ก็ชนเหล่าใดมีความเห็นผิดคุณลักษณะของนิกายเหตุวาททั้งหลายว่า สัญญาเวทียัตนิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติที่ให้เข้าถึงความเป็นอสัญญสัตว์โดยไม่แปลกกันเพราะไม่ทำวิภาคอย่างนี้^{๒๐}

การแสดงอรรถถาอธิบายดังกล่าวนี้ได้ปรากฏขึ้นในช่วงหลังคดียสังคายนา เพราะเกิดความเข้าใจในพระธรรมวินัยผิดเพี้ยนขึ้น เนื่องจากมีนักบวชนอกศาสนาบางกลุ่มได้ปลอมบวชเข้ามาเพื่อประโยชน์ในลาภสักการะและเพื่ออาศัยพระศาสนาในการยังชีพ นักบวชเหล่านี้ไม่ได้ละทิ้งลัทธิความเชื่อเดิมของตน ทั้งยังไม่ได้ศึกษาเรียนรู้หลักคำสอนที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ใช้ความประพฤติดีๆ ที่ตนคุ้นเคยแล้วเที่ยวประกาศว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนอย่างนี้ เกิดความเสื่อมขึ้นแก่พระพุทธศาสนา รวมถึงประเด็นเรื่องนิโรธสมาบัติด้วย เพราะ“ภิกษุบางพวกมีความเข้าใจ

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) --/๗๓๕/๒๘๒.

เพียงแต่ความหมายตามรูปพยัญชนะ ซึ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นปัญหาภายในขณะสงฆ์ที่สังฆสม
 ความเห็นที่แตกต่างกันมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์”^{๒๒} จึงน่าจะเป็นเหตุผลสนับสนุนให้
 พระอรรถกถาจารย์ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์อรรถกถาในยุคตติยสังคายนา [ก่อนที่
 พระพุทธโฆสเถระจะแปลคัมภีร์อรรถกถาแล้วรวบรวมไว้เป็นคัมภีร์ปรมัตถทีปนีอรรถกถา
 (ปัญจปกรณ์อรรถกถา)] หยิบยกประเด็นปัญหามาทำการอธิบายให้เกิดความชัดเจนเพื่อให้ปัญหา
 ยุติลง แต่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตในการอธิบายปัญหาเรื่องการจำแนกประเภทของสัญญาเวทิตนโรธ
 สมบัติของพระอรรถกถาจารย์ในยุคตติยสังคายนาว่าเหตุใดจึงเกิดความซ้ำซ้อนกับการอธิบาย
 ลักษณะของสัญญาเวทิตนโรธสมบัติซึ่งเคยมีมาแล้วในครั้งพุทธกาลที่มีการจำแนกประเภทของ
 สัญญาเวทิตนโรธสมบัติไว้แล้ว โดยไม่พบการเชื่อมโยงเหตุผลในข้ออธิบายเรื่องการจำแนก
 ประเภทของสมบัติที่ปราศจากสัญญาและสมบัติที่ไม่มีสัญญาไปยังพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรง
 แสดงไว้และพระสูตรที่พระสารีบุตรอธิบายเพิ่มเติม

๒.๑.๓ อภิสัญญานิโรธ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิมีข้อมูลเกี่ยวกับอภิสัญญานิโรธปรากฏอยู่ในพระสูตรเพียง
 แห่งเดียว คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่คนนอกศาสนาเกี่ยวกับเรื่องสัญญา ดังนี้

๑) โปฏฐปาทสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่โปฏฐปริพาชก
 จากการทูลถามปัญหาของเหล่าปริพาชกที่หาข้อยุติร่วมกันไม่ได้ ซึ่งได้ถกเถียงกันค้างไว้ในวัน
 ก่อนๆ จากเนื้อความในพระสูตรที่เหล่าปริพาชกต่างก็ได้แสดงทัศนะของตนในเรื่องอภิสัญญานิโรธ
 ตามพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจ ของแต่ละกลุ่ม ซึ่งมีอยู่ ๔ ทัศนะ ตามที่ปรากฏในพระสูตรนี้ คือ

(๑) สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “สัญญาของคน ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิด
 ดับไปเองเวลาที่เกิดสัญญาคนก็มีความจำ เมื่อสัญญาดับคนก็จำอะไรไม่ได้”

(๒) สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “สัญญาเป็นอัตตา (ตัวตน) ของคนที่
 เวียนเข้าเวียนออก เวลาที่สัญญาเป็นอัตตาเวียนเข้าคนก็มีความจำ เมื่อสัญญาเป็นอัตตาเวียนออกคน
 ก็จำอะไรไม่ได้”

(๓) สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “มีสมณพราหมณ์บางพวกมีฤทธิ์มาก
 มีอานุภาพมากสามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือออกไปได้”

^{๒๒}ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๒๗-๑๓๑.

(๔) สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “เทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือออกไปได้”^{๒๓}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่า มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาที่ทำการอธิบายความหมาย สภาวะธรรมที่เกี่ยวกับอภิสัญญาภิโรช ดังนี้

๑) อรรถกถาไปฏฐปาทสูตร ระบุว่า

บทว่า ตา เจว สลฺยา ความว่า ฉานสัญญา นั้นย่อมนับ บทว่า อญฺญา จ ความว่า ทั้งภวังค สัญญาอย่างหยาบอื่น ย่อมไม่เกิดขึ้น บทว่า โส นิโรธํ สฺสุดิ ความว่า ภิกษุ นั้นปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมถึง คือ ย่อมได้ ย่อมได้รับสัญญาเวทิตนิโรช คำว่า อภิ ในบทว่า อญฺฺพฺพฺวาภิสฺลฺยา นิโรชสมฺปชานสมฺปตฺตินํ เป็นเพียงอุปสรรค บทว่า สมฺปชาน ได้กล่าวไว้ในระหว่าง นิโรชบท ก็ในบทว่า สมฺปชานสฺลฺยานิโรชสมฺปตฺติ นั้นมีเนื้อความตาม ลำดับดังนี้ แม้ใน บทนั้น บทว่า สมฺปชานสฺลฺยานิโรชสมฺปตฺติ มีอรรถ พิเศษอย่างนี้ว่า สัญญาภิโรชสมฺปตฺติ ในที่สุด ย่อมมีแก่ภิกษุผู้รู้ตัวอยู่ หรือ แก่ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตรู้ตัวอยู่^{๒๔}

จากฐานข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวกับ อภิสัญญาภิโรช สามารถ นำมาวิเคราะห์เพื่อสรุปเป็น คำจำกัดความ นิยาม ความหมาย อธิบายศัพท์อภิสัญญาภิโรช ได้ดังนี้

อภิสัญญาภิโรชในบริบทที่ไปฏฐปริพาชกทูลถามพระพุทธเจ้า นั้นน่าจะหมายถึง อาการการดับลงของสัญญา เพราะจากทัศนะของเหล่าเดียรัจฉัยที่มีการถกแถลงค้ำๆ กันไว้ ทั้ง ๔ ประเด็นนั้นเป็นลักษณะของอาการสิ้นสัญญาของบุคคลทั้งสิ้น แต่ทว่าสภาวะแห่งความสิ้นสัญญานั้นเป็นไปตามพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงไว้ในพระสูตรนี้ว่า ทัศนะของปริพาชกแต่ละกลุ่มที่เข้าใจในเรื่องนี้แตกต่างกัน เพราะเหตุของการสนทนาที่หาข้อสรุปร่วมกันไม่ได้นี้เองจึงได้มาทูลถามปัญหานี้กับพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็ได้แสดงธรรมใน ประเด็นนั้นอย่างแจ่มแจ้งให้ปรากฏแก่ผู้ทูลถามปัญหา สาละสำคัญจากทัศนะของการถกแถลง ร่วมกันระหว่างหมู่ปริพาชกทำให้เข้าใจว่า สัญญาที่กล่าวถึงนั้น คือ สภาวะความกำหนดได้หมายรู้ ซึ่งเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของจิตที่ทำหน้าที่ในการจัดเก็บและทรงจำรายละเอียดของข้อมูลที่ได้รับรู้มา ประเด็นการถกแถลงเรื่องอภิสัญญาภิโรชนี้จึงเป็นประเด็นที่ถกเถียงถึงการดับลงของสภาพ ความไม่มีปรากฏของความกำหนดได้หมายรู้ด้วยประการทั้งปวงของจิต จากข้อมูลเอกสารในคัมภีร์ ชั้นอรรถกถาของเรื่องนี้พบว่า “มีการอธิบายโดยการจำแนกศัพท์ เพื่ออธิบายเนื้อความในพระสูตร ที่เชื่อมโยงมาถึงการเจริญญาณของเดียรัจฉัยด้วยความเห็น โทษของความเป็น ไปในจิต จึงเจริญ

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๔๐๖/๑๗๕.

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

ความดับของจิตแล้วไปเกิดในอสังขญัตตตาวภูมิ”^{๒๕} ซึ่งเป็นข้อมูลสนับสนุนงานวิจัยได้ว่าคนนอกศาสนาบางกลุ่มมีความรู้ในเรื่องรูปและนามที่เป็นองค์ประกอบของขันธ ๕

จากเอกสารเวทคัลมตลอดจนข้อมูลสนับสนุนในชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิสามารถสรุปความเห็นเกี่ยวกับเรื่องอภิสัญญา นิโรธที่กล่าวถึงในพระสูตรเรื่องนี้จะต้องแยกออกเป็น ๒ ประเด็นคือ

๑. การดับลงของสัญญาตามความเข้าใจของบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาที่มีพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นความเข้าใจตามสำนวนโวหารและรูปพยัญชนะว่าอภิสัญญา นิโรธเป็นสภาวะของการหมดสิ้นลงของสัญญา ซึ่งเป็นความหลงผิดเพราะไม่เข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงเนื่องจากมีคนนอกศาสนาบางกลุ่มสามารถเข้าถึงสภาวะนั้นด้วยการบรรลุอภิสัญญาสมาบัติ เพราะด้วยอำนาจของสมาบัติเมื่อเป็นผู้ไม่เสื่อมจากฌานในขณะที่สิ้นชีวิตจากโลกนี้ก็จะไปเกิดเป็นอสังขญิปุพพ

๒. การดับลงของสัญญาและเวทนาของพระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ ซึ่งเป็นความรู้อย่างอริยปัญญาในพุทธศาสนาเท่านั้น

จากพระสูตรนี้ถึงแม้ว่าเหล่านักบวชนอกศาสนาเหล่านั้นจะมีความเข้าใจตามมติอันเป็นความรู้ในหมู่คณะเดิมของตนมาอย่างไรก็ตาม เมื่อมาเฝ้าทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงพยากรณ์ปัญหานั้นแล้ว ย่อมจะต้องอนุวัตคล้อยตามสิ่งที่พระพุทธเจ้าแสดงทั้งสิ้น

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

ทัศนะที่แตกต่างของเหล่าปริพาชกที่ได้นำมาเป็นประเด็นปัญหาในการถกเถียงกันเรื่องอภิสัญญา นิโรธหรือความสิ้นไปของสัญญาทั้ง ๔ ทัศนะดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเรื่องทักขิ ๖๒ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างละเอียดเกี่ยวสาเหตุที่เหล่าปริพาชกเหล่านี้เข้าใจเนื้อความตามทัศนะของตนนั้นมีมูลเหตุมาจากสิ่งใด พุทธพจน์ดังกล่าวปรากฏใน “พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ทักขิ ๖๒ สัสสวาทะ ๔”^{๒๖}

๒.๑.๔ สัญญาเวทิตนินโรธธาตุ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิมีข้อมูลเกี่ยวกับสัญญาเวทิตนินโรธธาตุปรากฏอยู่ในพระสูตรเพียงแห่งเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุ คือ

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๑/๓๐๔ - ๓๐๖.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๒๘-๓๓/๑๑-๑๖.

๑) สัตตธาตุสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับธาตุ ๗ แก่ภิกษุ และมีเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับสัญญาเวทิตนโรธธาตุ พระสูตรนี้ ระบุว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อากาศธาตุ สุกธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ และสัญญาเวทิตนโรธธาตุ ธาตุเหล่านี้อาศัยอะไรจึงปรากฏได้”

“ภิกษุ อากาศธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏได้ สุกธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ อากาสนัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมบัติจึงปรากฏได้ วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัยอากาสนัญจายตนสมบัติจึงปรากฏได้ อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนสมบัติจึงปรากฏได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนสมบัติจึงปรากฏได้ สัญญาเวทิตนโรธธาตุอาศัยนิโรธสมบัติจึงปรากฏได้”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อากาศธาตุ สุกธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ และสัญญาเวทิตนโรธธาตุ บุคคลจะเข้าถึงธาตุเหล่านี้ได้อย่างไร”

“ภิกษุ อากาศธาตุ สุกธาตุ อากาสนัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ ธาตุเหล่านี้ เป็นสัญญาสมบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ เป็นสังขารวิเสสสมบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ สัญญาเวทิตนโรธธาตุ เป็นนิโรธสมบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้”^{๒๗}

จากฐานข้อมูลในชั้นปฐมภูมิที่เป็นพุทธพจน์ในสัตตธาตุสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องสัตตธาตุ โดยการอาศัยนิยามความหมายและสภาวะธรรมเรื่องนิโรธสมบัติประกอบการวิเคราะห์ศัพท์สัญญาเวทิตนโรธธาตุ สามารถนำความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันมาสรุปเพื่ออธิบาย นิยามความหมายได้ดังนี้...

สัญญาเวทิตนโรธธาตุ หมายถึง สภาวะที่เป็นความดับลงของนามขั้น ๔ อันได้แก่ วิญญาณขั้น สังขารขั้น สัญญาขั้น เวทนาขั้น ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ถือว่าเป็นความสงบ สงัด สูงสุด เพราะสัญญาเวทิตนโรธธาตุต้องอาศัยกระบวนการที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในฉานสมบัติตามลำดับขั้น ซึ่งในแต่ละขั้นของฉานสมบัติจะมีการดับลงของสภาวะธรรมบางอย่างตามอำนาจของฉานที่กำลังดับสภาวะธรรมให้ตกไปเพื่อบรรลุฉานที่สูงกว่า ด้วยสภาวะธรรมของการดับลงที่เป็นไปตามลำดับในอนุปปนิโรธอย่างนี้จนถึงสภาวะความดับลงของนามขั้นสุดท้ายอย่างสัญญาและเวทนา ก็จะเป็นสภาวะธรรมชาติที่เรียกว่าสัญญาเวทิตนโรธธาตุ “เพราะเป็นสภาวะที่จะต้อง

^{๒๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๖๑.

อาศัยเหตุแห่งการเข้าถึงด้วยกระบวนการในการเข้านิโรธสมาบัติ สัญญาเวทียคินิโรธชาตจะต้องอาศัยนิโรธสมาบัติจึงจะสามารถปรากฏได้”^{๒๘}

๒.๑.๕ อสังญาสมาบัติ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับอสังญาสมาบัติพบว่าปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง แต่พระสูตรที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับอสังญาสมาบัติ พบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ทิฏฐิ ๖๒ อธิขสมุปป็นนวาตะ

๑) พรหมชาลสูตรสูตร ระบุว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีทวยเทพซึ่งอสังญีสัตว์จตุ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จตุจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ตามระลึกถึงความเกิดสัญญา ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘อตฺตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเหตุไร เพราะเมื่อก่อนเราไม่ได้มีแล้วบัดนี้ก็ไม่มี จึงน้อมไปเพื่อเป็นผู้สงบ’^{๒๙}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่าปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับอสังญาสมาบัติ

๑) พรหมชาลสูตร อรรถกถา ระบุว่า

คำว่า อสญฺญีสตฺตา นี้เป็นหัวข้อเทศนา. ความว่า มีอตฺตาภาพ สักแต่ว่ารูป เพราะไม่มีจิตเกิดขึ้น. ฟังทราบความอุปบัติของพวกอสังญีสัตว์เหล่านั้น อย่างนี้ ก็บุคคลบางคนบวชในลัทธิตีเรธีย์แล้ว ทำบริกรรมในวาโยกสิณ ยังจุดตมณานให้บังเกิด ออกจากมณแล้ว เห็นโทษในจิตว่า เมื่อมีจิต ย่อมมีทุกข์ เพราะถูกตัดมือเป็นต้น และมีภัยทั้งปวง พอกันที่ด้วยจิตนี้ ความไม่มีจิตสงบแท้ ครั้นเห็นโทษในจิตอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มีความไม่เสื่อมถอย ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในพวกอสังญีสัตว์^{๓๐}

^{๒๘} คุรยละเอียดใน ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๕๕/๑๕๗ - ๑๕๘.

^{๒๙} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๖๘/๒๘.

^{๓๐} คุรยละเอียดใน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๘ - ๗๓/ ๑๐๘ - ๑๐๙.

จากฐานข้อมูลในชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิพบว่า ศัพท์อัสัญญาสมบัติเป็นศัพท์ที่มีความสัมพันธ์กับศัพท์สัญญาเวทิตนโรธ การวิเคราะห์ศัพท์ นิยาม ความหมาย จึงสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์จากฐานข้อมูลของศัพท์สัญญาเวทิตนโรธเพื่อนำมาอธิบายศัพท์อัสัญญาสมบัติได้ว่า

อัสัญญาสมบัติ หมายถึง สมบัติที่ทำการดับสัญญาและเวทนาของปุถุชน (นักบวชนอกศาสนา) เมื่อเจริญวิเวกสมาธิ ฯลฯ เป็นต้น จนบรรลุจุดตัดถันแล้ว แต่เพราะเกิดความเบื้อหน่ายในนามจันท์จึงมโนการถึงความดับสิ้นไปของสัญญา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ บรรลุความเป็นผู้ไม่มีสัญญา [“อัสัญญาสมบัติ เป็นสมบัติชนิดเดียวที่จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะปัญญาที่รู้ชัดตามความเป็นจริงจะไม่นำไปสู่ความหลงผิดในการเจริญญาณเพื่อการดับสัญญา”^{๑๑}]

๒.๑.๖ โมนะยธรรม

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิมีข้อมูลเกี่ยวกับโมนะยธรรมปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง ซึ่งเป็นการแสดงธรรมโดยพระพุทธเจ้าและพระสาวก ทุกแห่งล้วนมีการแสดงธรรมที่มีนัยความหมายในลักษณะเดียวกัน แต่พบว่าพระสูตรที่มีการอธิบายไว้อย่างละเอียดโดยพระสารีบุตร ดังนี้

๑) กุหัญฐกสูตรตนิทเทศ ระบุว่า

โมนะยธรรมทางกาย คือ การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย กายปริญา (การกำหนดรู้กาย) ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย มรรคที่สหระคด้วยปริญา ชื่อว่า โมนะยธรรมทางกาย การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในกาย ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจุดตัดถัน ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมนะยธรรมทางกาย

โมนะยธรรมทางวาจา คือ การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมนะยธรรมทางวาจา วจีสุจริต ๔ อย่างชื่อว่าโมนะยธรรมทางวาจา ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมนะยธรรมทางวาจา วาจาปริญา (การกำหนดรู้วาจา) ชื่อว่าโมนะยธรรมทางวาจา มรรคที่สหระคด้วยปริญา ชื่อว่าโมนะยธรรมทางวาจา การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจใน

^{๑๑} รุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๘/๑๔ - ๑๕.

วาจา ชื่อว่า โมนะยธรรมทางวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร การบรรลุทุติยฌาน ชื่อว่า โมนะยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่า โมนะยธรรมทางวาจา

โมนะยธรรมทางใจ คือ การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ มโนสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ ญาณมีใจเป็นอารมณ์ ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ จิตตปริยญา (การกำหนดรู้จิต) ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ มรรคที่สหระคด้วยปริยญา ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจิต ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ ความดับแห่งจิตตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่า โมนะยธรรมทางใจ^{๓๒}

จากฐานข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิเกี่ยวกับโมนะยธรรม สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อสรุปเป็น คำจำกัดความ นิยาม ความหมายที่อธิบาย ลักษณะ สภาวะ ของโมนะยธรรมได้ดังนี้

โมนะยธรรม หมายถึง คุณสมบัติและวิธีการปฏิบัติตนเพื่อความเป็นมุนี ธรรมแห่งความเป็นมุนี หรือ คำจำกัดความ นิยาม ความหมาย ที่บ่งชี้ถึงสภาวะความเป็นนักบวชที่ประกอบด้วยคุณสมบัติใน ๓ ระดับ คือ

๑. ความเป็นมุนีทางกาย
๒. ความเป็นมุนีทางวาจา
๓. ความเป็นมุนีทางใจ

ซึ่งเป็นผู้บรรลุความสงบ ระงับ ดับลงแห่งสังขารตามกำลังปัญญา คือ (๑) มุนีทางกาย เป็นผู้มีกายสังขารดับ สงบ ระงับ (๒) มุนีทางวาจา เป็นผู้มึวจีสังขารดับ สงบ ระงับ (๓) มุนีทางใจ เป็นผู้มึจิตตสังขารดับ สงบ ระงับ

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

โมนะยธรรม ศัพท์นี้พบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้ในการนิยามความหมายของบุคคลผู้เป็นนักบวช ซึ่งสภาวะนั้นประกอบด้วยคุณสมบัติทั้ง ๓ ระดับ คือ ความเป็นมุนีทางกาย ความเป็นมุนีทางวาจา ความเป็นมุนีทางใจ ตามลำดับของการบรรลุคุณธรรมแห่งความเป็นนักบวช เมื่อรวมคุณสมบัติของมุนีครบทั้ง ๓ ประการแล้วก็จะกลายเป็นลักษณะของนักบวชในอุดมคติตามที่สนะของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการบูรณาการเข้าด้วยกันจนบริบูรณ์ก็จะ เป็นนักบวชผู้มีความสามารถในการเข้านิโรธสมาบัติได้ เนื่องจากคุณสมบัติข้อสุดท้าย คือ โมนะยธรรม

^{๓๒} จ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔/๖๕.

ทางใจหรือความเป็นมุนีทางใจ พระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส คุหฺฏฐกสูตรตณฺเฑส ว่า โมนยชธรรมนํมํมีการดํบลงของสังขาร ๓ ตามลำดับ คือ วจิตสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร ดังนั้น โมนยชธรรมทางใจ จึงหมายถึง มุนีผู้มีความชำนาญในการควบคุมจิตซึ่งเป็นนามขันธ์ให้สงบลง ซึ่งการดับลงของจิตตสังขารเป็นสภาวะธรรมของนิโรธสมาบัตินั่นเอง จากลักษณะธรรมชาติของสภาวะธรรมที่ดำเนินไปใน โมนยชธรรมทางใจ โดยเป็นการกำจัดมโนทุจริต ๓ การมีปัญญารู้ในมโนทุจริต ๓ ปัญญาในการดับความเบียดเบียนที่เกิดขึ้นทางใจให้สงบลงได้ ซึ่งเป็นธรรมชาติแห่งความดับลงของจิตตสังขาร จึงเป็นสภาวะธรรมเช่นเดียวกับ นิโรธสมาบัติ จากข้อมูลดังกล่าวจึงมีน้ำหนักเพียงพอที่จะสนับสนุนสมมติฐานของนัยความหมายที่ว่า โมนยชธรรมทางใจเป็นสภาวะเช่นเดียวกับนิโรธสมาบัติและศัพท์ โมนยชธรรมทางใจเป็นคำไวพจน์ของศัพท์สัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

๒.๑.๓) สัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับสัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์ พบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมดังนี้

๑) ปฏิสัมภิทามรรค ระบุว่า “สัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์เป็นอย่างไร คือ ภิขุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงแนวสัตตญานาสัตตญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง บรรลุสัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ นี้ชื่อว่าสัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์”^{๓๓}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่าสัตตญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์มีปรากฏอยู่ในหนังสือ พุทธธรรมที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมเรื่องวิโมกข์

๑) หนังสือพุทธธรรม ระบุว่า

วิโมกข์แปลว่าความหลุดพ้นหมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ทั้งหลาย เพราะจิตนั้นยินดียิ่งในอารมณ์ที่กำลังกำหนด จึงน้อมดึงเข้าอยู่ในอารมณ์นั้น ในเวลานั้นจิตปราศจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเรียกว่าเป็นความหลุดพ้น (๑. แต่ก็เป็นเพียงความหลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิในฉานสมาบัติ และเป็นไปชั่วคราวตราบเท่าที่อยู่ในฉานสมาบัติเหล่านั้น ไม่ใช่วิมุตติที่เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง) (๒. ซึ่งเป็นไวพจน์ของนิพพาน) (๓. วิโมกข์มี ๘ อย่าง)”^{๓๔}

^{๓๓} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๓/๓๕๓.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๒๘๕.

จากฐานข้อมูลพบว่าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติวิโมกข์ คือ สภาวะที่จิตโน้มคั่งไปในอารมณ์แห่งความดับของจิตและเจตสิก เพราะการกำจัดลักษณะธรรมชาติความกำหนดได้หมายรู้ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานลงซึ่งเป็นสภาวะความสงบ ระวัง คับลงของนามขันธ์ ๕ อย่างสิ้นเชิงและการบรรลुสัญญาเวทิตนโรธจึงเป็นสภาพแห่งหลุดพ้นจากการเบียดเบียนของสังขารธรรมที่ละเอียดยก คือ สัญญาและเวทนา

๒.๑.๘ สมถผละ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับสมถผละปรากฏอยู่ พบว่ามีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวธรรมในพระสูตรต้นตอปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

๑) ปฏิสัมภิทามรรค ระบุว่า

สมถผละ เป็นอย่างไร คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ชื่อว่าสมถผละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอพยบาท ชื่อว่า สมถผละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญาชื่อว่า สมถผละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอวิกเขปะชื่อว่าสมถผละ ฯลฯ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ชื่อว่าสมถผละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ชื่อว่าสมถผละ

คำว่า สมถผละ อธิบายว่า ชื่อว่าสมถผละ เพราะมีความหมายว่าอย่างไร คือ ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิรณด้วยปฐมฌาน ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะวิตกวิจารณ์ด้วยทุติยฌาน ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะปิติด้วยตติยฌาน ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะรูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสนัญญาตน สมาบัติ ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะวิญญาณัญญาตนสัญญาด้วยอากัญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถผละเพราะไม่หวั่นไหวเพราะอากัญญาตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติชื่อว่าสมถผละ เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอุทธีจจะ เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอุทธีจจะและเพราะขันธ์ นี้ชื่อว่าสมถผละ^{๓๕}

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๓/๑๔๑ - ๑๔๒.

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่า มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับสมถพละ

๑) คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุว่า

สมถพละ ในคำว่า “สมถพละ” ดังนี้ โดยความหมายว่าอะไร ชื่อว่า สมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวไปในเพราะนิเวรณด้วยปฐมฌานชื่อว่า สมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวไปในวิตกวิจารณ์ด้วย ทุติยฌาน... ฯลฯ ชื่อว่า สมถพละ เพราะอรรถคือไม่หวั่นไหวในเพราะอาภิญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวไป ไม่เคลื่อนไป ไม่สั่นสะเทือนไปในเพราะอุทัจจะ และเพราะในเพราะกิเลสอันเป็นไปกับด้วย อุทัจจะ และในเพราะขันธ (ที่สัมปยุตกับอุทัจจะ)^{๓๖}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า สมถพละ หมายถึงกำลังของสมาธิที่เกิดจากปัญญาในสมาธิซึ่งเป็นความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ ทางด้านสมาธิปฏิบัติในการควบคุมอารมณ์ให้ตั้งมั่น ไม่สั่นไหว มีความมั่นคง มีอำนาจครอบงำกิเลสไม่ทำให้สามารถรบกวนได้ เป็นศักยภาพของสมาธิในขั้นสูงที่มีกำลังบริบูรณ์ที่จะใช้ทำกิจและสามารถกำหนดให้เป็นไปได้ตามความปรารถนาในฉันททั้งหลาย

๒.๑.๕ สมาธิจริยา ๕

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับสมาธิจริยา ๕ ปรากฏอยู่ในพระสูตรที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

๑) ปฏิสัมภิทามรรค ระบุว่า

คำว่า ด้วยสมาธิจริยา ๕ อธิบายว่า ด้วยสมาธิจริยา ๕ เป็นอย่างไร คือ ปฐมฌานชื่อว่าสมาธิจริยา ทุติยฌานชื่อว่าสมาธิจริยา ตติยฌานชื่อว่าสมาธิจริยา จตุตถฌานชื่อว่าสมาธิจริยา อาภาสญาณายตนสมาบัติ ฯลฯ วิญญูญาณายตนสมาบัติ ฯลฯ อาภิญญายตนสมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติชื่อว่าสมาธิจริยา วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตาจิตเพื่อได้ปฐมฌาน ฯลฯ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมาธิจริยา ด้วยสมาธิจริยา ๕ นี้^{๓๗}

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๑.

^{๓๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๓

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่า มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับสมาธิจริยา ๕ ดังนี้

๑) คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุว่า

คำว่า “ด้วยสมาธิจริยา ๕” ถามว่า ด้วยสมาธิจริยา ๕ เหล่าไหน ตอบว่า ปฐมฌาน ชื่อว่าสมาธิจริยา ทุติยฌาน ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่า สมาธิจริยา (เป็น ๘) วิตกก็ดี วิจาร์ก็ดี ปิตกก็ดี สุขก็ดี จิตเตกคคตาก็ดี เพื่อมุ่งหมายได้ปฐมฌาน ฯลฯ วิตกก็ดี วิจาร์ก็ดี ปิตกก็ดี สุขก็ดี จิตเตกคคตาก็ดี เพื่อมุ่งหมายได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๑ (รวมกับอุปจารสมาธิ ของสมาบัติ ๘ อีก ๑) ด้วยสมาธิจริยา ๕ เหล่านี้^{๓๘}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า สมาธิจริยา หมายถึงกระบวนการที่ดำเนินไปในวิถีของสมาธิเพื่อสร้างอารมณ์ของสมาธิให้มีความชัดเจน เข้มข้น รวมเป็นหนึ่งเดียวเพื่อการบรรลุฌานสมาบัติในแต่ละชั้น ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น ฌาน ๘ ชั้นตามลำดับและอุปจารขณะของแต่ละฌาน (นับเป็น ๑ อย่าง) ประกอบด้วย

๑. ปฐมฌาน
๒. ทุติยฌาน
๓. ตติยฌาน
๔. จตุตถฌาน
๕. อากาสนัญญายตนฌาน
๖. วิญญาณัญญายตนฌาน
๗. อากิญจัญญายตนฌาน
๘. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๙. อุปจาระขณะของแต่ละฌาน อีก ๑

รวมเป็น ๙ ประเภท จึงเรียกอาการที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้ว่าสมาธิจริยา ๕

๒.๑.๑๐ วลี ๕

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับวลี ๕ ที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมพบว่า มีปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

๑) ปฏิสัมภิทามรรค ระบุว่า

^{๓๘} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๘๑.

คำว่า วลี อธิบายว่า วลี ๕ ประการ ได้แก่

๑. อาวัชชนาวลี (ชำนาญในการคำนึงถึง)
๒. สมาปิจฉชนาวลี (ชำนาญในการเข้า)
๓. อธิภูฐานาวลี (ชำนาญในการอธิษฐาน)
๔. วุฏฐานาวลี (ชำนาญในการออก)
๕. ปัจจเวกขณาวลี (ชำนาญในการพิจารณา)

สมาบัติลาภีบุคคล (บุคคลผู้ได้สมบัติ) คำนึงถึงปฐมฌาน ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการคำนึงถึง เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อาวัชชนาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลเข้าปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการเข้า เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสมาปิจฉชนาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลอธิษฐานปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการอธิษฐาน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอธิภูฐานาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลออกจากปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการออก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าวุฏฐานาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลพิจารณาปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการพิจารณา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าปัจจเวกขณาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลคำนึงถึงทุกขัตถฌาน ฯลฯ คำนึงถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติที่ไหน ก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการคำนึงถึง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อาวัชชนาวลี

สมาบัติลาภีบุคคลเข้า ฯลฯ อธิภูฐาน ฯลฯ ออก ฯลฯ พิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเน้นซ้ำในการพิจารณา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าปัจจเวกขณาวลี วลี ๕ ประการนี้^{๘๕}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบข้อมูลเกี่ยวกับวลี ๕ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

๑) คัมภีร์วิสุทธิมรรค พบข้อความ ระบุถึง “ การอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับวลี ๕ โดยมีรูปแบบ วิธีการ เนื้อหา สารัตถธรรมที่ปรากฏไม่มีความแตกต่างจากวิธีการอธิบายใน พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค”^{๘๖}

^{๘๕} คุรยละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๓ - ๑๔๔.

^{๘๖} คุรยละเอียด พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๓ - ๑๑๕๔.

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า วลี หมายถึง ความสามารถในการกำหนด ควบคุม บังคับบัญชา สั่งการ กำกับอารมณ์ของสมาธิให้เป็นไปได้ตามที่ปรารถนาอย่างคล่องแคล่วและชำนาญในฉับพลันตามลำดับ โดยจำแนกได้เป็น ๕ ประการ คือ

๑. อาวัชชนวลี คือ ความสามารถแห่งการค้ำนั่งถึง
๒. สมาปัสชวลี คือ ความสามารถแห่งการเข้า
๓. อธิยฐานวลี คือ ความสามารถแห่งการตั้งอยู่
๔. วุฏฐานวลี คือ ความสามารถแห่งการออก
๕. ปัจจเวกขณวลี คือ ความสามารถแห่งการพิจารณา^{๔๐}

บทวิเคราะห์เพิ่มเติมในศัพท์ สมถพละ, สมาธิจริยา ๕, วลี ๕

ศัพท์สมถพละ, สมาธิจริยา ๕, วลี ๕ เป็นศัพท์ที่เกิดจากการจำแนก ลักษณะ อาการ พฤติการณ์ของกระบวนการในฝ่ายสมาธิที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติ โดยพระสารีบุตรที่ได้ทำการอธิบายสภาวะธรรมเหล่านี้ไว้อย่างละเอียดในพระสูตรต้นตปิฎก ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งสามารถจำแนกได้ตามลักษณะการอธิบายของพระสารีบุตรได้ดังนี้ คือ

สมถพละ เป็นการอธิบายศักยภาพความสามารถทางสมาธิซึ่งเป็นผลรวมแห่งความสำเร็จของปัญญาในสมาธิที่มีอำนาจครอบงำกิเลสมิให้ฟุ้งขึ้นมารบกวนได้ เพราะจิตบรรลุความเป็นสมาธิที่ตั้งมั่น ไม่สั่นไหว เป็นสมาธิที่มีกำลัง สามารถใช้ทำกิจได้ตามที่ปรารถนา

สมาธิจริยา ๕ เป็นการอธิบายองค์ประกอบเชิงกระบวนการของสมาธิ คือ กริยาอาการ กระบวนการ ที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมขั้นตอนที่เป็นการปฏิบัติตนเพื่อให้จิตบรรลุความตั้งมั่นในอารมณ์แห่งสมาธิเพื่อการบรรลุฉานขั้นต่างๆ ตามลำดับ เพื่อใช้ทำกิจตามที่ปรารถนา

วลี ๕ เป็นการอธิบายศักยภาพความชำนาญของจิตที่บรรลุความตั้งมั่นในสมาธิที่มีอำนาจบังคับบัญชา มีความชำนาญในการกำหนดอารมณ์ให้จิตมีความตั้งมั่นเกิดขึ้น โดยใช้ทำกิจได้ตามที่ปรารถนาตามที่ต้องการให้เป็นไปในลักษณะต่างๆ

สภาวะธรรมฝ่ายสมาธิทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน เป็นสภาวะธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน เป็นคุณสมบัติ เป็นอาการ เป็นความสามารถ เป็นอำนาจของจิตที่บรรลุความตั้งมั่นแล้ว แต่อธิบายแบบจำแนกตามลักษณะเพื่อให้เห็นชัดในลักษณะเฉพาะของสมาธิที่มีพลังกำลังและศักยภาพของอำนาจที่บริบูรณ์

^{๔๐}ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๓

๒.๑.๑๑ วิปัสสนาพละ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับวิปัสสนาพละปรากฏมีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ดังนี้

๑) ปฏิสัมภีทามรรค ระบุว่า

วิปัสสนาพละ เป็นอย่างไร คือ อนิจจานุปัสสนาชื่อว่าวิปัสสนาพละ ทุกขานุปัสสนาชื่อว่า วิปัสสนาพละ อนัตตานุปัสสนาชื่อว่าวิปัสสนาพละ นิพพิทานุปัสสนาชื่อว่า วิปัสสนาพละ วิราคานุปัสสนาชื่อว่าวิปัสสนาพละ นิโรธานุปัสสนาชื่อว่าวิปัสสนาพละ ปฏินิสัสคคานุปัสสนาชื่อว่าวิปัสสนาพละ อนิจจานุปัสสนาในรูปชื่อว่าวิปัสสนาพละ ฯลฯ ปฏินิสัสคคานุปัสสนาในรูป ฯลฯ ในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาน ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ ฯลฯ ปฏินิสัสคคานุปัสสนาในชราและมรณะชื่อว่าวิปัสสนาพละ

คำว่า วิปัสสนาพละ อธิบายว่า ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะมีความหมายว่าอย่างไร คือ ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า วิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละเพราะไม่หวั่นไหวเพราะราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอาทานะด้วยปฏินิสัสคคานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอวิชชา เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอวิชชา และเพราะขันธ นี้ชื่อว่าวิปัสสนาพละ^{๔๒}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบข้อมูลเกี่ยวกับวิปัสสนาพละในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

๑) คัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่า “ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุถึงการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับวิปัสสนาพละ โดยมีเนื้อความแห่งอรรถาธิบายตรงกันกับที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ทุกประการ”^{๔๓}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า วิปัสสนาพละ คือ กำลังของปัญญาที่เป็นสภาวะของความรู้ชัดตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ภายใต้กระบวนการพิจารณาเชิงเหตุผลให้เห็นแจ้งโดยการให้หลักธรรมที่มีลักษณะตรงข้ามกัน จึงเป็นสภาวะของจิตที่

^{๔๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๓/๑๔๒.

^{๔๓} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๓.

มีความตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง เพราะเกิดเป็นปัญญาความเข้าใจถูกต้องที่ปราศจากการครอบงำของกิเลส อวิชชา และันธ์

๒.๑.๑๒ ญาณจริยา ๑๖

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับญาณจริยา ๑๖ ปราภภูมิการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

๑) ปฏิสัมภิทามรรค ระบุว่า...

คำว่า ด้วยญาณจริยา ๑๖ อธิบายว่า ด้วยญาณจริยา ๑๖ เป็นอย่างไร คือ อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา ทุกขานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา อนัตตานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา นิพพิทานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา วิราคานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา นิโรธานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา ปฏินิสัคคานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา วิวิฏฏณานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา โสคาปัตติมรรคชื่อว่า ญาณจริยา โสคาปัตติผลสมาบัติชื่อว่าญาณจริยา สกทาคามิมรรคชื่อว่าญาณจริยา สกทาคามีผลสมาบัติชื่อว่าญาณจริยา อนาคามิมรรคชื่อว่าญาณจริยา อนาคามีผลสมาบัติชื่อว่าญาณจริยา อรหัตตมรรคชื่อว่าญาณจริยา อรหัตตผลสมาบัติชื่อว่าญาณจริยา ด้วยญาณจริยา ๑๖ นี้^{๔๔}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่าข้อมูลเกี่ยวกับญาณจริยา ๑๖ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

๑) คัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่า “ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุถึงการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับญาณจริยา ๑๖ โดยมีเนื้อความแห่งอรรถาธิบายตรงกันกับที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ทุกประการ”^{๔๕}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า ญาณจริยา ๑๖ หมายถึง กระบวนการที่ดำเนินไปในวิถีของปัญญาในฝ่ายวิปัสสนา ด้วยการพิจารณาอย่างแยกคายในลักษณะของธรรมที่มีสภาวะตรงข้ามกัน เป็นปัญญาที่เห็นแจ้งในไตรลักษณ์บนพื้นฐานการพิจารณาด้วยหลักอริยสัจ ๔ โดยสามารถจำแนกออกได้เป็น ๑๖ ลักษณะ ประกอบด้วย

๑. อนิจจานุปัสสนา
๒. ทุกขานุปัสสนา
๓. อนัตตานุปัสสนา
๔. นิพพิทานุปัสสนา

^{๔๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๔/๑๔๓.

^{๔๕} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๓.

๕. รากานุปัสสนา
๖. นิโรธานุปัสสนา
๗. ปฏินิสสัคคานุปัสสนา
๘. วิวัฏฏณานุปัสสนา
๙. โสคาปัตติมรรค
๑๐. โสคาปัตติผลสมาบัติ
๑๑. สกทาคามีมรรค
๑๒. สกทาคามีผลสมาบัติ
๑๓. อนาคามีมรรค
๑๔. อนาคามีผลสมาบัติ
๑๕. อรหัตตมรรค
๑๖. อรหัตตผลสมาบัติ

ด้วยกริยาอาการที่เป็นไปทั้ง ๑๖ ลักษณะนี้จึงเรียกออาการที่เกิดขึ้นนี้ว่าญาณจรिया ๑๖ ซึ่งเป็นกระบวนการทางปัญญาในพระพุทธศาสนาที่เป็นอริยปัญญา เป็นความรู้ชัดตามความเป็นจริงและเป็นไปเพื่อการดับทุกข์

บทวิเคราะห์เพิ่มเติมในศัพท์ วิปัสสนาพะละ ญาณจรिया ๑๖

ศัพท์วิปัสสนาพะละ ญาณจรिया ๑๖ เป็นศัพท์ที่เกิดจากการจำแนก ลักษณะ อาการ พฤติการณ์ของกระบวนการในฝ่ายปัญญาที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติ โดยพระสารีบุตรได้ทำการอธิบายสภาวะธรรมเหล่านี้ไว้อย่างละเอียดใน พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายปฏิสัมภิตามรรค ซึ่งสามารถจำแนกได้ตามลักษณะของการอธิบายได้ดังนี้ คือ

วิปัสสนาพะละ เป็นการอธิบายศักยภาพความสามารถของปัญญา ซึ่งเป็นผลรวมแห่งความสำเร็จของปัญญาในวิปัสสนาที่เห็นแจ้งตามความเป็นจริง เพราะจิตบรรลुสภาพของปัญญาที่รู้ชัด จึงตั้งมั่น ไม่สั่นไหว เป็นปัญญาที่มีกำลังและอำนาจประหารกิเลสได้ตามสมควรแก่บุคคล

ญาณจรिया ๑๖ เป็นการอธิบายองค์ประกอบเชิงกระบวนการของวิปัสสนา คือ กริยาอาการ กระบวนการ ที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมที่ดำเนินไปในการพิจารณาสภาวะธรรมโดยแยกคาย ซึ่งเป็นการเจริญปัญญาเพื่อให้เห็นแจ้งในสภาธรรมนั้นๆ จนสามารถประหารกิเลสและบรรลุอริยผลโดยลำดับตามสมควรแก่บุคคล

๒.๑.๑๓ รูปชีวิตินทรีย์

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิมีข้อมูลเกี่ยวกับรูปชีวิตินทรีย์ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง แต่พระสูตรที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับรูปชีวิตินทรีย์พบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสูตรเหล่านี้ คือ

๑) มหาเวทลลสูตร ระบุว่า...

“ท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสติดินทรีย์ (๓) ฆานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้อาศัยอายุดำรงอยู่”

“อายุอาศัยอะไรดำรงอยู่”

“อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่”

“ไออุ่นอาศัยอะไรดำรงอยู่”

“ไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่”

“ผมรู้ทั่วถึงภพิตของท่านพระสารีบุตรในบัดนี้เองอย่างนี้ว่า ‘อายุอาศัยไออุ่น ดำรงอยู่และไออุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่’ แต่ผมจะพึงเข้าใจความแห่งภพิตนี้ได้อย่างไร”
“ถ้าเช่นนั้น ผมจักอุปมาให้คุณให้ท่านฟัง เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ย่อมทราบความแห่งภพิตได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันใด อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน”^{๔๖}

๒) พระอภิธรรมปิฎก ชัมมสังคณี ระบุว่า

ชีวิตินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน

อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์ แห่งสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปเหล่านั้น ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าชีวิตินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๔๗}

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่าปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายเล่มที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับรูปชีวิตินทรีย์ ดังนี้

๑) มหาเวทลลสูตรอรรถกถา ระบุว่า

^{๔๖}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๕๔.

^{๔๗}อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕/๓๐.

อายุอาศัยไออน์ดำรงอยู่ ... ก็มันนั่นเหมือนกัน แต่โชชาติที่เกิดจากกรรมเหมือนเปลวไฟ ชีวิตินทรีย์เหมือนแสงสว่าง แท้จริง เปลวไฟเมื่อเกิดขึ้นก็พาเอาแสงสว่างเกิดขึ้นมาด้วย เปลวไฟนั้นย่อมปรากฏเป็นเล็ก ใหญ่ ยาว สั้นด้วยตัวเอง เพราะแสงสว่างที่ตนให้เกิดขึ้นนั่นเอง การตามหล่อเลี้ยงไออน์ด้วยชีวิตินทรีย์ที่มีมหาภูตรูปซึ่งเกิดจากกรรมเป็นแดนเกิดที่อาศัยไออน์เกิดขึ้นเหมือนภาวะที่แสงสว่างปรากฏ เพราะความเป็นไปแห่งเปลวไฟ เพราะแสงสว่างที่ความเป็นไปแห่งเปลวไฟให้เกิดขึ้นในที่นั้น แท้จริง ชีวิตินทรีย์ย่อมรักษาไออน์อันเป็นไปเพราะเดโชชาติที่เกิดจากกรรม ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ฯลฯ ๑๐๐ ปีบ้าง ดังนั้นมหาภูตรูปทั้งหลายย่อมเป็นปัจจัยของอุปาทายรูปทั้งหลายด้วยอำนาจเป็นนิสสยปัจจัย เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ฟังทราบว่ อายุอาศัยไออน์ดำรงอยู่ ชีวิตินทรีย์ย่อมรักษามหาภูตรูปทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ ไออน์อาศัยอายุดำรงอยู่^{๔๔}

๒) หนังสือธรรมมานุกรม ระบุว่า ชีวิตินทรีย์รูป รูปที่เป็นใหญ่ในความเป็นเรียกสั้นว่า ชีวิตินทรีย์, รูปที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์ หรือชีวิตที่ปรากฏเป็นอยู่ในบุคคลทุกๆ คนนี้คืออาศัยมหาภูตรูป ถ้าไม่มีมหาภูตรูป คือ ร่างกาย ชีวิตก็ไม่ปรากฏ เหมือนดั่งไฟที่ไม่มีเชื้อก็ไม่ปรากฏ^{๔๕}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า รูปชีวิตินทรีย์ คือ ธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่ในการดำรงรักษาภาวะความมีชีวิตของรูปวัตถุหรือสภาวะธรรมที่รักษาการคงอยู่ของมหาภูตรูป ๔ ให้ประชุมรวมกันและทำงานเกี่ยวเนื่องกัน ไม่แตกทำลาย จึงเป็นข้อแตกต่างจากสิ่งไม่มีชีวิต ที่มีมหาภูตรูป ๔ จะมีการดำรงอยู่อย่างเอกเทศ แต่สิ่งมีชีวิตมหาภูตรูป ๔ จะประชุมรวมกันครบทั้ง ๔ ลักษณะด้วยอำนาจของกรรม ซึ่งรูปชีวิตินทรีย์และมหาภูตรูป ๔ เป็นสภาวะธรรมที่อิงอาศัยกันและกันในการดำรงอยู่

๒.๑.๑๔ นิโรธสมาปัตติญาณ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับนิโรธสมาปัตติญาณ ที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมพบว่าปรากฏอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ดังนี้

^{๔๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๕๓/๓๔๓.

^{๔๕} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมมานุกรม, [ชาติ-โรม] สาระสังเขปจากพระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, (๕ ธันวาคม ๒๕๕๐).

๑) ปฏิสัมภิตามรรค ระบุว่า “ปัญญาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ และด้วยสมาธิจรिया ๕ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ อย่าง ชื่อว่านิโรธสมาบัติญาณ”^{๕๐}

๒. เอกสารชั้นทุคฺคิยภูมิพบว่ามีการปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังฆกรรมปกาสินี อรรถกถา ที่มีการอธิบายความหมาย ลักษณะ และสภาวะธรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติญาณ

๑) ปฏิสัมภิตามรรค อรรถกถา ระบุว่า “คำว่า นิโรธสมาบัติญาณ - ญาณในนิโรธสมาบัติ ความว่า ญาณอันเป็นนิमितแห่งนิโรธสมาบัติ อุปมาเหมือนเสือเหลือง จะถูกฆ่าก็เพราะลายเสือ”^{๕๑}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏสามารถนำมาสรุปเพื่ออธิบายศัพท์ได้ว่า นิโรธสมาบัติญาณ คือ ปัญญาที่รู้ชัด ปัญญาที่เป็นผลรวมแบบบูรณาการของปัญญาทั้ง ๒ ส่วนอย่างลงตัวของปัญญาในสมาธิสมาธิและปัญญาในวิปัสสนาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ คือ กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร ดังนั้นนิโรธสมาบัติญาณจึงเป็นลักษณะของปัญญาที่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงนิโรธสมาบัติที่สามารถดับนามขันธ์อันละเอียด คือ สัญญาและเวทนาให้สงบ ระงับ ดับลง ครอบงำที่เข้านิโรธสมาบัติ

๒.๑.๑๕ สุนฺณุตตฺตสส อนิมิตตตฺตสส อปฺปนฺนิตตฺตสส

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิพบว่ามีการปรากฏอยู่ในพระสูตรที่พระสารีบุตรอธิบายความหมาย ลักษณะ สภาวะธรรมที่เกี่ยวกับผัสสะในพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกายมหานิทเทส อัญญกวรรค ปุราณาสุตตนิทเทส ดังนี้

ว่าด้วยผัสสะ คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย อธิบายว่า คำว่า ผัสสะ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส อธิวจนสัมผัส ปฏิมสัมผัส สุขเวทนียสัมผัส ทุกขเวทนียสัมผัส อทุกขมสุขเวทนียสัมผัส ผัสสะที่เป็นกุศล ผัสสะที่เป็นอกุศล ผัสสะที่เป็นอภัยกฤต ผัสสะที่เป็นกามาวจร ผัสสะที่เป็นรูปาวจร ผัสสะที่เป็นอรูปาวจร สุนฺณุตตฺตสส อนิมิตตตฺตสส อปฺปนฺนิตตฺตสส ผัสสะที่เป็นโลกิยะ ผัสสะที่เป็นโลกุตตระ ผัสสะที่เป็นอดีต ผัสสะที่เป็นอนาคต ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ผัสสะ

^{๕๐} บ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๓/๑๔๑.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน บ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๔๕.

คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย อธิบายว่า บุคคลเห็นจักขุสัมผัสว่า ว่างจากตน จากธรรมที่เนื่องในตน จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความสืบต่อ หรือจากธรรมที่ไม่แปรผัน เห็น โสตสัมผัส ... ฆานสัมผัส ... ชิวหาสัมผัส ... กายสัมผัส ... มโนสัมผัส ... อธิวจนสัมผัส ... ปฏิมสัมผัส ... สุขเวทนียผัสสะ ... ทุกขเวทนียผัสสะ ... อทุกขมสุขเวทนียผัสสะ ... ผัสสะที่เป็นกุศล ... ผัสสะที่เป็นอกุศล ... ผัสสะที่เป็นอภัยกฤต ... ผัสสะที่เป็นกามาวจร ... ผัสสะที่เป็นรูปาวจร ... ผัสสะที่เป็นอรูปาวจร ... ผัสสะที่เป็นโลกียะ ... เห็นผัสสะที่เป็นโลกุตระว่า ว่างจากตน จากธรรมที่เนื่องในตน จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความสืบต่อ หรือจากธรรมที่ไม่แปรผัน

อีกนัยหนึ่ง บุคคลเห็นผัสสะที่เป็นอดีตว่า ว่างจากผัสสะที่เป็นอนาคตและผัสสะที่เป็นปัจจุบัน เห็นผัสสะที่เป็นอนาคตว่า ว่างจากผัสสะที่เป็นอดีตและผัสสะที่เป็นปัจจุบัน เห็นผัสสะที่เป็นปัจจุบันว่า ว่างจากผัสสะที่เป็นอดีตและผัสสะที่เป็นอนาคต

อีกนัยหนึ่งบุคคลเห็นผัสสะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ ปฏิสังขุต ด้วยสุญญตธรรมว่า ว่างจากราคะ โทสะ โมหะ โภคะ อุปนาหะ มกฺขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาลยยะ ถัมภะ สारัมภะ มานะ อคิมานะ มทะ ปมาทะ กิลตทุกขนิค ทูริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ด้วยประการอย่างนี้ รวมความว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย^{๕๒}

จากข้อมูลที่ปรากฏสามารถศึกษา ลักษณะ ธรรมชาติ ของผัสสะเพื่อนำมาสรุป อธิบาย นิยาม ความหมาย ลักษณะ อาการ ความโน้มไปในนิพพานของจิตของผู้ออกจากนิโรธสมาบัติที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตความหมายของ สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อปฺปนฺนิตตผัสสะได้ว่า

ผัสสะ หมายถึง ลักษณะ อาการที่เป็นธรรมชาติของจิตที่เกิดขึ้น เป็นไป ดำเนินไป มีการกระทบ แทะต้อง ถูก สัมผัส ซึ่งอาการกระทบ ถูกต้อง สัมผัสของจิตในขอบเขตที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติพบว่า มี ๓ ลักษณะคือ

๑. กระทบสัมผัสกับความว่าง (สุญญตผัสสะ)
๒. กระทบสัมผัสกับความไม่มีเครื่องหมาย (อนิมิตตผัสสะ)
๓. กระทบสัมผัสกับความไม่มีที่ตั้ง (อปฺปนฺนิตตผัสสะ)

สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อปฺปนฺนิตตผัสสะ ผัสสะทั้ง ๓ ประการ ดังกล่าวจึงเป็นสภาวะของจิตที่มีสภาวะธรรมเป็นความว่าง ความไม่มีเครื่องหมาย ความไม่มีที่ตั้ง เป็นอาการของ

^{๕๒} จ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๖/๒๖๐.

ความไม่เกี่ยวข้องกับสภาพธรรมทั้งหลาย ซึ่งลักษณะของการกระทบสัมผัสทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นอารมณ์ของ นิพพาน เป็นธรรมชาติที่โน้มไปในนิพพานที่เป็นการกระทบ ถูกต้อง สัมผัส ของจิต ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

นิพพานเป็นสภาวะธรรมที่มีความดับ ปราศจากการรบกวนของกิเลส เป็นธรรมอันสงบ นิโรธสมาบัติเป็นสภาพแห่งความดับของสัญญาและเวทนา ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ละเอียด สถานะนั้นเป็นสภาพที่ปราศจากการเบียดเบียนของธรรมทั้งหลาย พระสูตรหลายแห่งมีข้อความที่อธิบายความคล้ายคลึงกันของความสงบระงับระหว่างนิโรธสมาบัติกับนิพพานและผลสมาบัติว่าเป็นการเข้าถึงเพื่อสอยความสงบสดกที่มีความคล้ายนิพพาน ซึ่งนิพพานเป็นสภาวะแห่งความว่าง จิตของผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธดับลงด้วยอารมณ์แห่งนิพพาน นิพพานเป็นธรรมที่มีลักษณะของความว่าง ลักษณะของความไม่มีเครื่องหมาย ลักษณะของความไม่มีที่ตั้ง ด้วยลักษณะที่เป็นธรรมชาติดังกล่าวของนิพพานนี้ ขณะออกจากนิโรธสมาบัติจิตของผู้ออกจากนิโรธสมาบัติที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะของความว่าง ความไม่มีเครื่องหมาย ความไม่มีที่ตั้งดังกล่าว

๒.๒ นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท จะทำการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติที่ปรากฏอยู่ในเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่มีความสัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้เวลาเป็นเครื่องมือในการแบ่งขอบเขตของการศึกษาวิจัย ด้วยการแบ่งกรอบเวลาที่จะทำการศึกษาไว้ ๒ ช่วงเวลา คือ (๑) สมัยพุทธกาล และ (๒) สมัยหลังพุทธกาล

๒.๒.๑ นิโรธสมาบัติในสมัยพุทธกาล

การศึกษาเรื่องนิโรธสมาบัติในสมัยพุทธกาลนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของนิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนา โดยจะทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับเหตุการณ์ในอดีตที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งนับเวลาเริ่มต้นตั้งแต่ราตรีที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกเป็นต้นมาตราบจนกระทั่งถึงราตรีสุดท้ายที่ทรงดับขันธปรินิพพานและการจัดทำปฐมสังคายนาแล้วเสร็จ ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลปฐมภูมิ

จากพระไตรปิฎกเป็นหลัก และข้อมูลหุตยภูมิจากคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสศ รวมถึงเอกสารงานวิจัยหรือหนังสืออื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับเรื่องนิโรธสมาบัติมาเป็นข้อมูลสนับสนุนในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้

การศึกษาวินัยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนานี้มีข้อจำกัดบางประการ ในประเด็นรายละเอียดของข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเรื่องเวลาที่ชัดเจนในลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ๔๕ พรรษา ที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกประกาศพระศาสนานั้นไม่สามารถระบุเวลาลงไปได้ชัดเจนมากนักว่าเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นในปีใดหรือในพรรษาที่เท่าใด ยกเว้นเหตุการณ์บางอย่างที่มีความสำคัญ ที่ได้มีการระบุเวลาไว้อย่างชัดเจนว่าได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาใด จึงสามารถจัดลำดับก่อนหลังของเหตุการณ์ได้ไม่ยากนัก ยกตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ เหตุการณ์ในการแสดงปฐมเทศนา เหตุการณ์ในการแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ และเหตุการณ์ในราตรีที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในเบื้องต้น เป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญสามารถระบุเวลาหรือจัดลำดับก่อนหลังของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาได้ตามลำดับ

จากข้อจำกัดดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้จัดเรียงลำดับของเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติในการศึกษาวินัยเรื่องนี้ โดยยกเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นเหตุการณ์แรกทีมนิโรธสมาบัติได้ถูกค้นพบในโลก เหตุการณ์อื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติที่เกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ จะถูกจัดเรียงไว้ตามลำดับของลักษณะความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติตามจุดมุ่งหมายของผู้เข้านิโรธสมาบัติ โดยทำการจำแนกไว้เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาวินัยเป็นหัวข้อๆ ส่วนเหตุการณ์ในราตรีสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าที่เสด็จดับขันธปรินิพพานนั้นจะถูกจัดไว้เป็นเหตุการณ์สุดท้ายในประเด็นของการศึกษาวินัยเรื่องนี้ และเพื่อให้เป็นการง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจในองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในอดีตที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้วิจัยใช้วิธีการจำแนกลักษณะความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติในบริบทของเหตุการณ์เชิงประวัติศาสตร์ในการศึกษาความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นออกเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยใช้บุคคลเป็นเกณฑ์ดังนี้
 - ๑) นิโรธสมาบัติกับพระพุทธเจ้า
 - ๒) นิโรธสมาบัติกับพระสาวก
 - ๓) นิโรธสมาบัติกับคนนอกศาสนา
 - ๔) นิโรธสมาบัติกับเทวดา

๒. ความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยใช้วัตถุประสงค์เป็นเกณฑ์

- ๑) วัตถุประสงค์เพื่อแสดงธรรม
- ๒) วัตถุประสงค์เพื่อบัญญัติสิกขาบท

๑. นิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระศาสดาผู้ประกาศพระพุทธศาสนาจึงทรงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญและมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติในหลายๆ ด้าน การศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้าและนิโรธสมาบัติ จำแนกการศึกษาวิเคราะห์ตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลกับเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

ก. นิโรธสมาบัติกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

นิโรธสมาบัติมีความเกี่ยวข้องโดยตรงต่อพระพุทธศาสนาและมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญในการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าในราตรีที่ทรงตรัสรู้ จากข้อมูลที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เกี่ยวกับเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ทั้งโดยย่อและโดยละเอียดแก่บุคคลต่างๆ ที่ได้มาเฝ้าทูลถามปัญหานั้น “พระสูตรบางแห่งจะไม่พบว่าทรงกล่าวถึงนิโรธสมาบัติหรือสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเลย”^{๕๓} แต่ใน “พระสูตรบางแห่งทรงลำดับเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ไว้อย่างละเอียดโดยทรงลำดับอนุพัทพวิหารสมาบัติ ๕ ประการ ที่ได้ทรงบรรลุตามลำดับไว้อย่างชัดเจน”^{๕๔} ซึ่งความแตกต่างของรายละเอียดที่ทรงแสดงเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้พบว่ามี ๒ ลักษณะ ดังนี้

(๑) แบบ “ฉาน ๔ ต่อด้วยวิชา ๓”^{๕๕} อย่างเช่น พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เวยัชฌันท์ หรือ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหาสัจจกสูตร

(๒) แบบ “สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งนิโรธสมาบัติต่อด้วย วิชาที่ ๓”^{๕๖} อย่างเช่น พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ตปุสสสูตร

วิธีการแสดงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเล่าเรื่องที่แตกต่างกันทั้ง ๒ แบบ นั้นเป็นเหตุการณ์เดียวกันในราตรีตรัสรู้ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปฐมยาม ดำเนินมาตามลำดับ จนกระทั่งทรงตรัสรู้โดยสมบูรณ์ในปัจฉิมยาม เพียงแต่รายละเอียดที่ทรงแสดงไว้ในสำนวนแต่ละแบบนี้มี

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๖.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน อ.น.ว.ก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๓.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๓๓๓.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๔.

ข้อความต่างกัน เนื่องจากการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติในหลายประเด็น การศึกษาวิเคราะห์เหตุการณ์ในพระสูตรที่ทรงแสดงเหตุการณ์การตรัสรู้ทั้ง ๒ แบบแล้วนำข้อมูลมาเทียบเคียงกันทำให้พบข้อเท็จจริงหลายประเด็น ที่แสดงถึงความสำคัญของนิโรธสมาบัติกับพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังพระสูตรที่นำมาเป็นตัวอย่างในศึกษาเปรียบเทียบต่อไปนี้

๑. ทรงแสดงเหตุการณ์การตรัสรู้แบบแสดงฉาน ๔ และวิชา ๓

อัคริเวสสนะ เรากินอาหารหยาบให้ร่างกายมีกำลัง สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฉานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้น เช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป เราบรรลุทุติยฉานมีความผ่อนคลายในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เพราะปิติจางคลายไป เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฉานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้น เช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราบรรลุจตุตถฉานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสติปัญญา ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เราได้บรรลุวิชาที่ ๑ นี้ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชาที่เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่มืดผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่มืดผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ เราได้บรรลุวิชาที่ ๒ นี้ในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชาที่เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน

เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นน้อมจิตไปเพื่ออาสาชกษณญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’ นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ อักคิเวสสนะ เราบรกรรมวิชชาที่ ๓ นี้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ววิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้วความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้^{๕๖}

๒. ทรงแสดงสมบัติ ๘ พร้อมทั้งนิโรธสมบัติ ต่อด้วย วิชชาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘ข้อนี้เป็นอย่างนั้น อานนท ข้อนี้เป็นอย่างนั้น อานนท แม้เราเองก่อนจะตรัสรู้ ยังมีได้ตรัสรู้ ยังเป็นโทษิตตัวอยู่นั้นแล ได้มีความดำริดังนี้ว่า ‘เนกขัมมะเป็นความดี ความสงบเป็นความดี’ จิตของเรานั้น ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนกขัมมะ ไม่หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนกขัมมะนั้นสงบ’ เรานั้นจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนกขัมมะ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนกขัมมะนั้นสงบ’ เรานั้นจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘โทยในกามทั้งหลายเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก และอานิสงส์ในเนกขัมมะเรายังไม่ได้บรรลु และไม่ได้เสพ เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนกขัมมะ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนกขัมมะนั้นสงบ’ เรานั้นจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทยในกามทั้งหลายแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในเนกขัมมะแล้วเสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในเนกขัมมะ หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนกขัมมะนั้นสงบ’ ต่อมาเราได้เห็นโทยในกามทั้งหลายแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในเนกขัมมะแล้วเสพอานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในเนกขัมมะ หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนกขัมมะนั้นสงบ’

อานนท เราสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เมื่อเรายู่ด้วยวิหการธรรมนี้สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยกามยังฟุ้งขึ้น ข้อนี้เป็นความกอดันแก่เรา ทุกข์จึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขก็เพียงเพื่อความ

^{๕๖}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๕ - ๓๕๖/๔๑๖ - ๔๑๗.

กอดัน ฉันทิ สัจญาและมนสิการที่ประกอบด้วยกามย่อมฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดัน
แก่เรา ฉันทิ อานนท เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ทางที่ดี เราควรบรรลุตุคตติยาน ๑๗
จิตของเรานั้นไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีวิตก ไม่หลุดพ้น' เมื่อ
พิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ' เรานั้นจึงมีความดำริดังนี้ว่า 'อะไรหนอแลเป็นเหตุ
เป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีวิตกไม่หลุดพ้น'
เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ' เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า 'โทษในวิตกเรายังไม่ได้
เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในตุคตติยานที่ไม่มีวิตกเรายังไม่ได้บรรลุตุคตติยานและไม่ได้เสพ
เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีวิตก
ไม่หลุดพ้น' เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ' เราจึงมีความคิดดังนี้ว่า 'ถ้าเรา
เห็นโทษในวิตกแล้วทำให้มาก ได้บรรลุตุคตติยานในตุคตติยานที่ไม่มีวิตกแล้วเสพอานิสงส์
นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีวิตก หลุดพ้น'
เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ' ต่อมาเราได้เห็นโทษในวิตกแล้วทำให้มาก
ได้บรรลุตุคตติยานในตุคตติยานที่ไม่มีวิตกแล้วเสพอานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป
เลื่อมใส ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีวิตก หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้น
สงบ'

อานนท เราบรรลุตุคตติยาน ๑๗ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัจญามนสิการที่
ประกอบด้วยจิตยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดันแก่เรา ทุกข์จึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุข เพียง
เพื่อความกอดัน ฉันทิ สัจญามนสิการที่ประกอบด้วยจิตยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็น
ความกอดันแก่เรา ฉันทิ อานนท เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า 'ทางที่ดี เราควรเป็นผู้มีอุเบกขา
มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติจางคลายไป บรรลุตุคตติยานที่พระอรหะ
ทั้งหลายสรรเสริญว่า 'ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข' จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส
ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีปีติ ไม่หลุดพ้น' เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ' เรา
จึงมีความดำริดังนี้ว่า 'อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่
เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีปีติ ไม่หลุดพ้น' เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้น
สงบ' เรามีความดำริ ดังนี้ว่า 'โทษในปีติเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์
ในตุคตติยานที่ไม่มีปีติ เรายังไม่ได้บรรลุตุคตติยานและไม่ได้เสพ เพราะเหตุนี้ จิตของเรา จึงไม่
แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีปีติ ไม่หลุดพ้น' เมื่อพิจารณาเห็นว่า
'ตุคตติยานนั้นสงบ' เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า 'ถ้าเราเห็นโทษในปีติแล้วทำให้มาก ได้บรรลุตุคตติยาน
อานิสงส์ในตุคตติยานที่ไม่มีปีติแล้วเสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป
เลื่อมใส ตั้งมั่นในตุคตติยานที่ไม่มีปีติ หลุดพ้น' เมื่อพิจารณาเห็นว่า 'ตุคตติยานนั้นสงบ'

ต่อมาเราได้เห็นโทษในปิติแล้วทำให้มาก ได้บรรลุนิสงส์ในตติยฌานที่ไม่มีปิติแล้ว
 เสพอนิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในตติยฌานที่ไม่มีปิติ หลุดพ้น
 เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘ตติยฌานนั้นสงบ’ อานนท เพราะปิติจางหายไป เราจึงบรรลุตติยฌาน
 ฯลฯ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยปิตียังพุ่งขึ้น ข้อนั้น
 เป็นความกอดันแก่เรา ทุกข์จึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มิสุขเพียงเพื่อความกอดัน ฉันทิ สัญญา
 มนสิการที่ประกอบด้วยปิตีย่อมพุ่งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดันแก่เรา ฉันทิ

อานนท เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรบรรลุดุตตฌานที่ไม่มีทุกข์และ
 ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว มีสติ
 บริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในจตุตตฌานที่ไม่มี
 มีทุกข์และไม่มีสุข ไม่หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘จตุตตฌานนั้นสงบ’ เราจึงมี
 ความคิดดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใสไม่
 ตั้งมั่นในจตุตตฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘จตุตตฌาน
 นั้นสงบ’ เรามีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในอุเบกขาและสุข เรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำ
 ให้มาก อานิสงส์ในจตุตตฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข เรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ
 เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในจตุตตฌานที่ไม่มีทุกข์
 และไม่มีสุข ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘จตุตตฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริ
 ดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในอุเบกขาและสุขแล้วทำให้มาก ได้บรรลุนิสงส์ในจตุตตฌานที่
 ไม่มีทุกข์และไม่มีสุขแล้วเสพอนิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส
 ตั้งมั่นในจตุตตฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘จตุตตฌานนั้นสงบ’
 ต่อมาเราได้เห็นโทษในอุเบกขาและสุขแล้วทำให้มาก ได้บรรลุนิสงส์ในจตุตตฌานที่ไม่มี
 มีทุกข์และไม่มีสุขแล้วเสพอนิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในจตุตตฌาน
 ที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข หลุดพ้นเมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘จตุตตฌานนั้นสงบ’ อานนท
 เราบรรลุดุตตฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ เมื่อเราอยู่
 ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยอุเบกขาย่อมพุ่งขึ้น ข้อนั้นเป็นความ
 กอดันแก่เรา ทุกข์จึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มิสุขเพียงเพื่อความกอดัน ฉันทิ สัญญามนสิการที่
 ประกอบด้วยอุเบกขาย่อมพุ่งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดันแก่เรา ฉันทิ

อานนท เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรบรรลุดุคคานัญจายตนฌาน
 โดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่เพราะล่องรูปสัญญา ดับปฏิขันธ์สัญญา ไม่กำหนด
 นานัตตสัญญา จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในอากาศัญจายตนฌานไม่
 หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘อากาศัญจายตนฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า

‘อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งมั่นใน
 อากาสนัญญาตนฌาน ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘อากาสนัญญาตนฌานนั้นสงบ’
 เรามีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในรูปทั้งหลายเรายังไม่เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ใน
 อากาสนัญญาตนฌาน เรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพในวิญญาณัญญาตนฌานแล้วเสพ
 อานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เสื่อมใส ตั้งมั่นในวิญญาณัญญาตนฌาน
 หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘วิญญาณัญญาตนฌานนั้นสงบ’ ต่อมาเราได้เห็นโทษใน
 อากาสนัญญาตนฌาน แล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในวิญญาณัญญาตนฌานแล้วเสพ
 อานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เสื่อมใส ตั้งมั่นในวิญญาณัญญาตนฌาน หลุดพ้นเมื่อ
 พิจารณาเห็นว่า ‘วิญญาณัญญาตนฌานนั้นสงบ’ อานนทฺ เราล่วงอากาสนัญญาตนฌาน
 โดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญญาตนฌาน โดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุคฺมิได้’
 อยู่ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
 ยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกคคันแก่เรา ทุกข์จึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพียงเพื่อความกคคัน
 นั้นใด สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌานย่อมฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็น
 ความกคคันแก่เรา ฉะนั้น

อานนทฺ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรล่วงวิญญาณัญญาตนฌานโดย
 ประการทั้งปวง บรรลุอากัญญาตนฌาน โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่จิตของ
 เราไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในอากัญญาตนฌาน ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณา
 เห็นว่า ‘อากัญญาตนฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแลเป็นเหตุ
 เป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในอากัญญาตนฌาน ไม่
 หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘อากัญญาตนฌานนั้นสงบ’ เรามีความดำริดังนี้ว่า
 ‘โทษในวิญญาณัญญาตนฌานเรายังไม่เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในอ
 กัญญาตนฌาน เรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ เพราะเหตุฉนั้น จิตของเราจึงไม่แล่น
 ไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในอากัญญาตนฌานไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘อ
 กัญญาตนฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในวิญญาณัญญาตน
 ฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในอากัญญาตนฌานแล้วเสพอานิสงส์นั้น
 เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เสื่อมใสตั้งมั่นในอากัญญาตนฌาน หลุดพ้น’
 เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘อากัญญาตนฌานนั้นสงบ’ ต่อมาเราได้เห็นโทษในวิญญาณัญ
 ญาตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในอากัญญาตนฌานแล้วเสพอานิสงส์นั้น
 จิตของเราจึงแล่นไป เสื่อมใสตั้งมั่นในอากัญญาตนฌาน หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็น
 ว่า ‘อากัญญาตนฌานนั้นสงบ’

อานนท์ เราล่วงวิญญาณ์จายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัจญามนสิการที่ประกอบด้วย วิญญาณ์จายตนฌานยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกคคันแก่เรา ทุกข์ฟุ้งเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพียงเพื่อความกคคัน ฉันทใด สัจญามนสิการที่ประกอบด้วยวิญญาณ์จายตนฌานยอมฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกคคันแก่เรา ฉันทนั้น

อานนท์ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัจญานาสัจญายตนฌานอยู่ จิตของเราไม่แล่นไปไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นใน เนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้นสงบ’ เรามีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในอากิญจัญญายตนฌาน เรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน เรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ เพราะเหตุนั้น จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในอากิญจัญญายตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในเนวสัจญานาสัจญายตนฌานแล้ว เสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราเพียงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้นสงบ’ ต่อมาเราได้เห็นโทษในอากิญจัญญายตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในเนวสัจญานาสัจญายตนฌานแล้ว เสพอานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในเนวสัจญานาสัจญายตนฌาน หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘เนวสัจญานาสัจญายตนฌานนั้นสงบ’

อานนท์ เราล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัจญานาสัจญายตนฌานอยู่ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัจญามนสิการที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน ยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกคคันแก่เรา ทุกข์ฟุ้งเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพียงเพื่อความกคคัน ฉันทใด สัจญามนสิการที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌานยอมฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกคคันแก่เรา ฉันทนั้น

อานนท์ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรล่วงเนวสัจญานาสัจญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัจญาเวทิตนโรธอยู่ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใสไม่ตั้งมั่นในสัจญาเวทิตนโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัจญาเวทิตนโรธนั้นสงบ’

เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อนไหล ไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทียนิโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทียนิโรธนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในแนวสัญญานาสัญญาตนฌานเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในสัญญาเวทียนิโรธเรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อนไหลไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทียนิโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทียนิโรธนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในแนวสัญญานาสัญญาตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในสัญญาเวทียนิโรธ แล้วเสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เลื่อนไหล ตั้งมั่นในสัญญาเวทียนิโรธ หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทียนิโรธนั้นสงบ’ ต่อมา เราได้เห็นโทษในแนวสัญญานาสัญญาตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในสัญญาเวทียนิโรธแล้วเสพอานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อนไหล ตั้งมั่นในสัญญาเวทียนิโรธ หลุดพ้นเมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทียนิโรธนั้นสงบ’ อานนท์ เราล่วงแนวสัญญานาสัญญาตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทียนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเราได้ถึงความหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา^{๕๘}

การตั้งข้อสังเกต “เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในราตรีการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะด้วยการเทียบเคียงกับพระสูตรในหลายแห่งที่ทรงแสดงแก่บุคคลต่างกรรมต่างวาระกันตลอดจนรูปแบบวิธีการอธิบายเหตุการณ์ก็มีความแตกต่างกัน”^{๕๙} ซึ่งจุดนี้เองเป็นข้อสังเกตที่ทำให้ผู้วิจัยพบว่า นิโรธสมาบัติ เป็นสมาบัติชนิดเดียวเท่านั้น ที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงหรือเคยมีปรากฏเป็นที่รู้จักในโลกนี้มาก่อนการตรัสรู้ของเจ้าชายสิทธัตถะ หากย้อนลำดับเวลาและเหตุการณ์กลับไปยังช่วงเวลาก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะจะตรัสรู้ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีการกล่าวถึงนิโรธสมาบัตินี้มาก่อน ถ้าจะมีการกล่าวถึงฌานและสมาบัติก็จะเป็นเพียงการกล่าวถึงเพียงรูปฌาน ๔ หรือแนวสัญญานาสัญญาตนฌานเท่านั้น ซึ่งเป็นฌานสมาบัติในระดับสูงสุดเท่าที่ได้เคยมีการกล่าวถึงและปรากฏบุคคลที่บรรลุรูปฌาน ๔ หรือแนวสัญญานาสัญญาตนฌานเพียง ๓ คนเท่านั้นในช่วงเวลาก่อนการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้แก่

^{๕๘} คุรยละเอียดใน อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๕๒๔ - ๕๓๒/๔๑.

^{๕๙} คุรยละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๓๓๓ -

(๑) “อสิตดาบส”^{๖๐} (๒) “อุททกดาบส”^{๖๑} และ (๓) “เจ้าชายสิทธัตถะ”^{๖๒} จากพุทธพจน์ที่ตรัสเล่า เหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจฉิมยามของราตรีนั้น พุทธพจน์แสดงไว้ว่าเมื่อทรงบรรลุเนวตัณญานาตัณญาตนธมานอยู่นั้นยังมีสภาวะความกำหนดได้หมายรู้ ที่เป็นลักษณะ อากาโร ของความจดจำ หรือ สัญญาบางประการที่ยังทรงรู้สึกอึดอัด แล้วทรงหาทางกำจัดสภาวะธรรมที่ทรงอึดอัดนั้น จึงทรงก้าวล่วงเนวตัณญานาตัณญาตนธมาน ถึงความดับใน สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ พุทธพจน์นี้เองที่เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการบรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นบุคคลแรกในโลก สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติจึงถูกค้นพบเป็นครั้งแรกในโลกในราตรีการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ของเจ้าชายสิทธัตถะ และนิโรธสมาบัติเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แม้นในพระสูตรอื่นๆ ที่มีผู้มาเฝ้าทูลถามปัญหา ทรงแสดงธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงแสดงเนื้อความใน

^{๖๐} กาทเทวิลดาบสหรืออสิตดาบส ผู้เป็นที่เคารพของสากยราชตระกูล ในอดีตเคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าสีหฬุพระบิดาของพระเจ้าสุทโธทนะแต่ได้ออกบวชเป็นฤๅษีในรัชสมัยของพระเจ้าสุทโธทนะ กาทเทวิลดาบสได้เดินทางมาถวายพระพรแก่พระเจ้าสุทโธทนะหลังจากที่พระนางสิริมหามายาได้ให้กำเนิดพระราชโอรส กาทเทวิลดาบสผู้นี้เป็นอาจารย์ของพระเจ้าสุทโธทนะเมื่อครั้งยังทรงเป็นพระกุมาร ครั้นเมื่อได้ออกบวชก็บำเพ็ญฌานจนได้บรรลุรูปฌาน ๔ คือ เนวตัณญานาตัณญาตนธมาน กาทเทวิลดาบสได้เห็นมหาปุริสลักษณะของพระกุมาร จึงได้ถวายพยากรณ์แก่พระกุมารว่าจะมีคติเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าอยู่ในเพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิตจะได้ตรัสรู้มตะธรรม เป็นพระพุทธเจ้าในโลก หลังจากถวายพยากรณ์แก่พระกุมารแล้วกาทเทวิลดาบสก็ร้องให้ออกมา เนื่องจากรู้ว่าตนจะพลาดโอกาสไม่มีอายุยืนยาวจนถึงวันที่จะได้ฟังพระสัทธรรมที่พระกุมารจะได้ตรัสรู้ เพราะรู้ว่าตนจะสิ้นอายุขัยเสียก่อน และด้วยวิบากของตนที่จะต้องไปอุบัติในอรูปภพที่มีอายุยืนยาวจนประมาณมิได้. ดูรายละเอียดใน พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๖๘๕/๓๑๔ – ๓๑๕.

^{๖๑} อุททกดาบส รามบุตร เป็นอาจารย์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุททกดาบสผู้นี้เป็นอาจารย์ทศปาโมก คือ เป็นเจ้าสำนักผู้ที่มีความรู้ความชำนาญและมีลูกศิษย์เป็นอันมากและมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลายในเวลานั้น เป็นผู้ได้บรรลุรูปฌาน ๔ ซึ่งเป็นฌานสมาบัติขั้นสูงสุดที่ปุถุชนทั่วไปจะสามารถบรรลุได้ คือ เนวตัณญานาตัณญาตนธมาน (เพราะเวลานั้นยังไม่มีการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น อริยสัจธรรมยังไม่เปิดเผย จึงยังไม่มีอริยบุคคลในโลก). ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๒., วิ.มทา. (ไทย) ๔/--/๑๕, เจริญธรรม.

^{๖๒} เจ้าชายสิทธัตถะ ในขณะที่แสวงหาโมกขธรรมช่วงที่เข้ามาศึกษาในสำนักของอุททกดาบส ได้ศึกษากับดาบสจนมีความรู้ความชำนาญเสมอด้วยอาจารย์ คือ อุททกดาบส และดาบสได้ยกย่องไว้ในฐานะเสมอกัน แต่เจ้าชายสิทธัตถะเห็นว่าการบรรลุรูปฌาน ๔ ซึ่งแม้ว่าจะเป็นธรรมอันละเอียดแต่แนวทางนี้ยังไม่อาจเป็นหนทางที่ช่วยให้พ้นทุกข์อย่างแท้จริงได้ จึงจากไปจากสำนักของอุททกดาบสเพื่อแสวงหาหนทางแห่งความพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๒.

ทำนองเดียวกันนี้ โดยเฉพาะข้อที่ทรงปฏิญาณถึงความเป็นพระพุทธเจ้าว่าจะต้องสามารถเข้าและออกอนุปปุพวิหารสมบัติ ๕ ได้ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ดังตัวอย่างในพุทธพจน์บางส่วนที่นำมาสนับสนุนมติของผู้วิจัยซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต ปฐมปิณฑาสกั มหารวรรค ตปัสสูตร ดังนี้

อานนท์ เมื่อใดอนุปปุพวิหารสมบัติ ๕ ประการนี้เรายังเข้าไม่ได้ ออกไม่ได้ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้ เมื่อนั้นเราก็กังขณไม่ยืนยันว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อใดอนุปปุพวิหารสมบัติ ๕ ประการนี้เราเข้าก็ได้ออกก็ได้ออกทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม อย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แลญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ‘เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก’^{๖๓}

โดยเนื้อความที่ปรากฏในพุทธพจน์ที่ได้ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นเงื่อนไขบางอย่างในพุทธวจนะได้อย่างชัดเจนว่าจะต้องมีสิ่งใดเป็นเงื่อนไขที่จะต้องเกิดขึ้นก่อน แล้วสิ่งที่เป็นผลจึงจะเกิดตามมา ซึ่งเห็นได้จากการที่ทรงปฏิญาณว่าอนุปปุพวิหารธรรม ๕ อันประกอบด้วยรูปฌาน ๔, อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมบัติ เหล่านี้ทั้งหมดนั้นเป็นเงื่อนไขข้อแรก คือ จะต้องทรงสามารถเข้าสมบัติเหล่านี้เริ่มจากสมาบัติในขั้นต้น คือ ปฐมฌานขึ้นไป จนถึงสมาบัติขั้นสูงสุด คือ นิโรธสมบัติ แล้วถอยออกจากสมาบัติขั้นนั้นไล่ลงมาลำดับ จนถึงสมาบัติขั้นต้น ด้วยอาการขึ้นลงอย่างนี้ ถ้ายังไม่ทรงสามารถทำได้ตราบใด ก็จะไม่ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ด้วยพุทธพจน์นี้เองจึงมีน้ำหนักเพียงพอที่จะสนับสนุนสมมติฐานของผู้วิจัยว่า นิโรธสมบัติเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสมมติฐานข้อก่อนที่กล่าวถึงการถูกค้นพบครั้งแรกในโลกของสมาบัติชนิดนี้ และจากเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเหตุการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในหลายๆ ด้านแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนิโรธสมบัติ ๓ ประการ ดังนี้

๑. นิโรธสมาบัติถูกค้นพบครั้งแรกในโลก
๒. นิโรธสมาบัติเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๓. พระพุทธเจ้าทรงสัมผัสสัญญาเวทิตินิโรธสมาบัติวิโมกข์^{๖๔}

^{๖๓}ดูรายละเอียดใน อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๒.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๖๖/๓๗๘ - ๓๗๙.

จากข้อมูลทั้งหมดที่ยกมาแสดงในข้างต้นจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสำคัญของ
นิโรธสมาบัติและสนับสนุนสมมติฐานในการวิจัยนี้

ข. พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ประกาศพระศาสนาให้
กุลบุตร ผู้มีศรัทธาเข้ามาบวชและประพฤติตามธรรมที่ทรงตรัสรู้ ธรรมที่ทรงแสดงแก่บุคคลนั้น
มีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของสติปัญญาและอัชฌาสัยของผู้เรียน ตลอดเวลาที่ดำเนินไป
ในการปฏิบัติพุทธกิจเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก มีเหตุการณ์หลายครั้งในช่วงเวลาดังกล่าวที่
พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันมีเนื้อหาสาระตลธรรมทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมในเรื่อง
นิโรธสมาบัติ ทรงแสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ ทั้งที่เป็นพุทธศาสนิกชนและคนต่างลัทธิความเชื่อ
ด้วยกันอยู่หลายคราว และพบว่า มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติที่ปรากฏอยู่ใน
พระไตรปิฎกหลายแห่ง ซึ่งจะแยกประเภทของเหตุการณ์โดยเรียงตามลำดับเล่มของพระไตรปิฎก
วิธีการนำเสนอในงานวิจัยนี้ คือ อ้างอิงแหล่งที่มา ชื่อหมวดหมู่ที่ปรากฏ เหตุการณ์ในพระสูตรที่มี
ความสัมพันธ์กับงานวิจัยและบทวิเคราะห์ที่สนับสนุนงานวิจัย

๑. พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธสาวก

เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติมีปรากฏอยู่ใน
หลายลักษณะ เกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระ ขึ้นอยู่กับบุคคล สถานที่ และโอกาส พบว่ามีเหตุการณ์
ที่แสดงความสัมพันธ์เกี่ยวกับการแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติของพระพุทธเจ้าแก่พระสาวกใน
เอกสารชั้นปฐมภูมิทั้งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ดังนี้

(๑) ที่ฆราวาส^{๖๕} พระวินัยปิฎกเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของเหตุการณ์ที่มีความต่อเนื่อง
มาจากความบาดหมางกันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ๒ พวก คือ (๑) กลุ่มภิกษุที่มีความรู้ความชำนาญ
ในพระวินัย และ (๒) กลุ่มภิกษุผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในพระสูตร ซึ่งมีสาเหตุมาจากเรื่องเพียง
เล็กน้อยของการเข้าใจว่าข้อปฏิบัติอันเป็นอาบัติกับไม่เป็นอาบัติของทั้งสองฝ่ายที่ไม่ตรงกัน ซึ่งได้
แสดงอาบัติต่อกันแล้ว แต่ขาดเมตตาวาจกรรมต่อกัน ภิกษุวินัยชกรกล่าวตำหนิความไม่รู้ในอาบัติ
ของภิกษุสุตตันตดิเกให้ลูกศิษย์ในขณะของตนฟัง เนื่องด้วยภิกษุวินัยชกรผู้รู้อาบัติเป็นอุปัชฌาย์ฝ่าย
วินัยชกรที่มีลูกศิษย์มาก และภิกษุสุตตันตดิเกผู้ถูกกล่าวอาบัติก็เป็นอุปัชฌาย์ฝ่ายสุตตันตดิเกที่มีลูกศิษย์
มากเช่นกัน ลูกศิษย์ของภิกษุทั้งสองฝ่ายนำความนั้นมาเล่าต่อกันจึงกลายเป็นเรื่องราวลุกลาม
ใหญ่โตออกไป ซึ่งเป็นพฤติกรรมกรรมการแสวงหาแนวร่วมของแต่ละฝ่าย เกิดความแตกแยกแบ่งพรรค
แบ่งพวกกันอย่างชัดเจนของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่พยายามสร้างความชอบธรรมให้เกิดขึ้นกับฝ่าย

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๔/๓๕๕.

ของตนเองและได้แสดงพฤติกรรมทางกายทางวาจาที่ไม่เหมาะสม เกิดการทะเลาะเบาะแว้งบาดหมาง คำว่า นุครังกันอย่างขาดสติ คือรันทน์ สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้รู้ เป็นผู้ที่มีปัญญา แม้พระพุทธเจ้าจะทรงเตือนสติ ทรงห้าม แต่ก็มิได้เชื่อฟัง จากเหตุการณ์ครั้งนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงที่ฆราวาสอุทธรณ์เป็นเรื่องราวของ ทิฆมาวฐกุมาร ทรงยกตัวอย่างของคนที่เป็นศัตรูกัน โกรธแค้นต่อกัน เคยแย่งชิงทรัพย์สมบัติ แว่นแค้น มีความอาฆาตถึงขนาดเช่นฆ่าเอาชีวิตกันได้แต่ยังกลับมาเป็นมิตรต่อกันได้ โฉนภิกษุผู้เป็นสมณะทั้งหลายเหล่านี้จึงคือรันทน์ ขาดสติไม่เชื่อฟัง แล้วทรงแสดงลักษณะคุณสมบัติของสมณะผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดี อันได้แก่ความเป็นผู้มีปัญญา ค้ำครองตน เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นสาธุวิhari ซึ่ง “ภิกษุผู้เป็นสาธุวิhariนี้หมายถึงภิกษุผู้ที่เปรียบพร้อมด้วยปฐมฉานจนถึงนิโรธสมาบัติ”^{๖๖} ทรงตรัสว่า “ไม่ว่ายุคใดๆ ในโลกนี้เวรไม่สามารถระงับด้วยการจองเวรแต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร ซึ่งธรรมนี้เป็นของเก่า เป็นหลักธรรมคำสอนในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายสืบมา”^{๖๗} หากแม้ภิกษุไม่มีกัลยาณมิตรผู้มีปัญญาค้ำครองตนผู้เป็นสาธุวิhari เป็นผู้มั่งคั่ง ผู้เป็นปราชญ์แล้วการอยู่ผู้เดียวท่องเที่ยวไปผู้เดียวย่อมประเสริฐกว่า เมื่อตรัสพระคาถานี้แล้วก็ทรงหลีกไปจากภิกษุชาวโกสัมพีเหล่านั้น

พระสูตรเรื่องนี้โดยเนื้อหาแล้วมิได้ทรงกล่าวถึงนิโรธสมาบัติไว้อย่างชัดเจนเลย เพียงแต่ทรงกล่าวถึงลักษณะและคุณสมบัติของภิกษุผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรที่พึงคบหาเป็นสหายกันท่องเที่ยวไปเพื่อความเอื้อเฟื้อและความเจริญอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ซึ่งคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นสาธุวิhariที่ทรงกล่าวถึงนั้น เมื่อศึกษาลักษณะและคุณสมบัติดังกล่าวในรายละเอียดจากอรรถาธิบายเพิ่มเติมที่มีปรากฏในส่วนอื่นๆ ของพระไตรปิฎกจะพบว่า “ภิกษุผู้เป็นสาธุวิhari คือภิกษุผู้มีความรู้ มีสติ มีปัญญา มีความชำนาญในสมณะและวิปัสสนา เป็นผู้สามารถในฉานและสมาบัติขั้นสูงตั้งแต่ปฐมฉานจนถึงนิโรธสมาบัติ”^{๖๘} จากคุณสมบัติดังกล่าวจึงมีความเกี่ยวข้องที่สามารถเชื่อมโยงมาถึงเรื่องนิโรธสมาบัติในงานวิจัยนี้

(๒) อนุปทสูตร^{๖๙} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบรรลุธรรมตามลำดับของพระสารีบุตร พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ พระเชตะวันวิหาร เมืองสาวัตถี ท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญในความสามารถของพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีปัญญามากใช้เวลา

^{๖๖} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๑/๔๓๓., วิ.ม. (ไทย) ๕/--/๓๕๕, เจริญธรรม.

^{๖๗} คุรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔/๔๕.

^{๖๘} คุรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๓/๑๐๐.

^{๖๙} คุรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๖/๑๑๔

เพียงครึ่งเดือนในการศึกษาธรรมเพื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์ เนื้อหาในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการบรรลุธรรมของพระสาวกที่เกื้อหนุนโดยลำดับจากขั้นต้น คือ รูปฌาน ๔, อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ โดยเริ่มจากปฐมฌานอันเป็นฌานขั้นต้นที่พึงเข้าถึงได้ด้วยกรำจำกัดกุศลอย่างหยาบ คือ นีวรณ ๕ ให้ตกไป จิตบรรลุความผ่องใสอยู่ มีองค์ธรรมที่เหลือปรากฏในปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา พระสาวกเกิดความเห็นแจ้งในการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมเหล่านี้ เกิดความเห็นแจ้งในการตั้งอยู่ของสภาวะธรรมเหล่านี้ เกิดความเห็นแจ้งในการดับลงของสภาวะธรรมเหล่านี้ ไม่มีความยินดี ไม่มีความยินร้าย ไม่ติดข้องอยู่ด้วยกิเลส แล้วเจริญปัญญาเพื่อกำจัดกิเลสที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ พระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการการบรรลุธรรมของพระสาวกไว้อย่างละเอียดในทุกลำดับขั้นของฌานสมาบัติ ซึ่งสามารถสรุปได้โดยย่อในฌานสมาบัติที่พระสาวกได้บรรลุดังนี้

๑. ปฐมฌาน กำจัดกุศลอย่างหยาบ คือ นีวรณ ๕ ให้ตกไป จิตบรรลุความผ่องใสอยู่ องค์ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๒. ทุติยฌาน กำจัดวิตก วิจารณ์ ให้ดับไป จิตมีความผ่องใสภายใน องค์ธรรมในทุติยฌาน คือ ปิติ สุข จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๓. ตติยฌาน กำจัดปิติให้ดับไป เสวยสุขด้วยนามกาย องค์ธรรมในตติยฌาน คือ สุข สติ สัมปชัญญะ จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๔. จตุตถฌาน กำจัดสุขและทุกข์ได้ โสมนัสและโทมนัสดับไป มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา องค์ธรรมในจตุตถฌาน คือ อุเบกขา อทุกขมสุข สติบริสุทธิ์ จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๕. อากาสนัญญาตนฌาน กำจัดรูปสัญญาและดับปฏิขสัญญาแล้วก็บรรลุ อากาสนัญญาตนฌานด้วยการกำหนดอากาศอันหาที่สุดมิได้ องค์ธรรมในอากาสนัญญาตนฌาน คือ อากาสนัญญาตนสัญญา จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๖. วิญญาณัญญาตนฌาน กำจัดอากาสนัญญาตนฌานด้วยการกำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้ องค์ธรรมในวิญญาณัญญาตนฌาน คือ วิญญาณัญญาตนสัญญา จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ight ทัศ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๑. อากิญจัญญายตนฌาน กำจัดวิญญาณ์ญายตนฌานด้วยการกำหนดความไม่มีอะไร องค์ธรรมในอากิญจัญญายตนฌาน คือ อากิญจัญญายตนสัญญา จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๒. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน กำจัดอากิญจัญญายตนสัญญาโดยประการที่โปร่ง ก็บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

๓. สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ กำจัดเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็บรรลุสัญญาเวทิตนโรธ เมื่อออกจากสมาบัติแล้ว มีสติ พิจารณาความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความดับ เห็นความว่างลับดับไปของธรรมทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของพระสารีบุตรก็สิ้นไป

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญพระสารีบุตรในความเป็นเป็นผู้ถึงวิไล ถึงบารมีในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา

จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่าเรื่องนี้เป็นการแสดงธรรมที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ในฌานและสมาบัติทั้งสิ้น ตั้งแต่ปฐมฌานอันเป็นฌานขั้นต้นของรูปฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน แล้วขึ้นสู่อรุฌาน ตั้งแต่อาภาสานัญญายตนฌาน วิญญาณ์ญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ตามลำดับ ทรงจำแนกองค์ธรรมในฌานแต่ละขั้นออกมาอย่างละเอียด ทรงแสดงลักษณะ สภาพะ ของการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป แสดงการประจักษ์แจ้งในไตรลักษณ์ของพระสารีบุตร ตลอดจนการมโนการสภาวะธรรมตามหลักอริยสัจ ๔ แล้วเข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ จนถึงการดับสิ้นของอาสวะทั้งหลาย บรรลุอรหัตผล ทรงสรรเสริญในความเป็นผู้มีวิไล มีบารมีในอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญาของพระสารีบุตร ซึ่งการแสดงธรรมดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กันของฌานสมาบัติและการบรรลุธรรมซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเรื่องนิโรธสมาบัติ

(๓) อุปกกิลเลสสูตร^{๓๐} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดในกรุงโกสัมพี เป็นเรื่องราวความแตกแยก การทะเลาะบาดหมางกัน การพูดจาว่าที่มแทงกันอย่างขาดสติของภิกษุสองกลุ่มคือฝ่ายวินัยธรและฝ่ายสุดตันติกะ แม้พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเพื่ออนุเคราะห์เตือนสติแล้วก็ยังคือร้อนไม่เชื่อฟัง สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสคาถาแสดงคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นกัลยาณมิตร ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องคุ้มครองตน เป็นสาวุธวิหารีแล้วเสด็จหลีกไป เรื่องราวความเป็นไปของเหตุการณ์นี้มีเนื้อความเช่นเดียวกับพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพิกขันธกะ ทีฆาวุวัตถุ ซึ่ง

^{๓๐}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๓๕.

เป็นเหตุการณ์เดียวกันนั่นเอง ภิกษุสาธุวิหารีอันเป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นกัลยาณมิตรจึงมีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติดังที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น

(๔) สัตตชาตสูตร^{๑๑} พระสูตรเรื่องนี้ส่วนที่มีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติมีปรากฏอยู่ในหมวดที่ ๒ เรื่อง “ชาตสังยุต”^{๑๒} ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับชาตในเขตนครสาวัตถี โดยทรงแสดงตั้งแต่รูปชาตในตอนต้นเรื่อยมาตามลำดับของชาตที่มีความละเอียดขึ้นแล้วจึงทรงแสดงชาต ๗ ได้แก่

๑. อากาศชาต
๒. สุกชาต
๓. อากาสนัญญาตชาต
๔. วิญญาณัญญาตชาต
๕. อากิญจัญญาตชาต
๖. เนวสัณญานาสัณญาตชาต
๗. สัณญาเวทิตนโรธชาต

เมื่อทรงแสดงชาตและจำแนกชาตดังกล่าว ลำดับนั้นภิกษุจึงกราบทูลถามว่า ชาตเหล่านี้อาศัยอะไรจึงปรากฏได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า อากาศชาต อาศัยความมืดจึงปรากฏได้ สุกชาตอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ อากาสนัญญาตชาตอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏได้ วิญญาณัญญาตชาตอาศัยอากาสนัญญาตชาตจึงปรากฏได้ อากิญจัญญาตชาตอาศัยวิญญาณัญญาตสมาบัติจึงปรากฏได้ เนวสัณญานาสัณญาตชาตอาศัยวิญญาณัญญาตสมาบัติจึงปรากฏได้ สัณญาเวทิตนโรธชาตอาศัยเนวสัณญานาสัณญาตสมาบัติจึงปรากฏได้ ภิกษุกราบทูลถามต่อไปว่า ชาตเหล่านี้อันบุคคลจะพึงเข้าถึงได้อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า อากาศชาต สุกชาต อากาสนัญญาตชาต วิญญาณัญญาตชาต อากิญจัญญาตชาต เป็นสัณญาสมาบัติ เนวสัณญานาสัณญาตชาต เป็นสังขารวิเสสสมาบัติ สัณญาเวทิตนโรธชาตเป็นนิโรธสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๘๐.

^{๑๒}ในพระสูตรเรื่องชาตสังยุตนี้ในลำดับแรกทรงแสดงเรื่องความต่างแห่งชาต ถัดมาทรงแสดงเรื่องความต่างแห่งผัสสะ ถัดมาทรงแสดงเรื่องเกี่ยวกับเวทนา ทรงอธิบายอย่างเป็นลำดับของการให้ความรู้ คือ ทรงกล่าวแสดงถึงชาตในลำดับต้นว่ามีอะไรบ้าง ในลำดับถัดมาทรงกล่าวแสดงถึงผัสสะ การเกี่ยวข้องสัมผัสกับชาตนั้นด้วยอาศัยนะ แล้วจบลงด้วยเรื่องของเวทนาที่เกิดจากความรู้สึกที่เกิดขึ้นในการเกี่ยวข้องสัมผัสกับชาต, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๘๐.

จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระสูตรเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าเนื้อหาทั้งหมดในพระสูตรที่ทรงแสดงนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับฉนสมาบัติโดยตรง เพราะธาตุทั้ง ๗ ที่ทรงแสดงนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางสมาธิทั้งสิ้น ซึ่งอากาศ คือ อาโลกสถิตที่มีปีติเป็นอารมณ์ในความสงบประณีตระดับฉน สุกธาตุ คือ ฉนพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดจากการเพ่งสุกสถิต อากาสนัญจายตนธาตุ คือ สภาวะของความที่จิตมีอารมณ์ในความว่างเปล่าที่ข้ามพ้นรูปฉน วิญญาณัญจายตนธาตุ คือ สภาวะของฉนที่อาศัยอารมณ์ในอากาสนัญจายตนฉน อากัญจัญจายตนธาตุ คือ สภาวะของฉนที่อาศัยอารมณ์ในวิญญาณัญจายตนฉน ซึ่งฉนสมาบัติเหล่านี้จัดเป็นสัญญาสมาบัติ หมายถึง สภาวะความสงบประณีตในระดับฉนที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสัญญามนสิการ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ คือ สภาวะของฉนที่อาศัยอารมณ์ในอากัญจัญจายตนฉนเป็นสังขารวิเสสมาบัติ หรือ สภาวะที่อารมณ์ละเอียดประณีตของฉนที่ยังมีสังขารอันละเอียดหลงเหลืออยู่ สัญญาเวทิตนโรธธาตุเป็นสภาวะที่ดับลงของขันธ์ ๔ อันได้แก่ นามธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก คือ วิญญาณ สังขาร สัญญา เวทนา และอัสยนิโรธสมาบัติจึงเกิดขึ้นได้^{๗๓}

จากพระสูตรนี้พบว่าองค์ธรรมที่ทรงแสดงเกี่ยวกับธาตุในพระสูตรเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติ

(๕) ฉนอภิญาสูตร^{๗๔} พระสูตรเรื่องนี้ทรงแสดงท่ามกลางภิกษุทั้งหลายในเมืองสาวัตถีเพื่อสรรเสริญคุณของพระมหากัสสปะในฉนสมาบัติและอภิญา พระสูตรบทนี้เป็น การแสดงธรรมที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับอนุปทสูตร ซึ่งเป็นเรื่องราวการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรตามลำดับในฉนสมาบัติ แต่มีความแตกต่างกันในเรื่องรายละเอียดขององค์ธรรมที่ทรงแสดงที่มีปรากฏในแต่ละฉน พระสูตรบทนี้มีได้ทรงแสดงไว้อย่างละเอียดกว้างขวางและพิสดารดังเช่นที่ทรงแสดงเกี่ยวกับการบรรลุธรรมของพระสารีบุตร ทรงปรารภพระองค์เองในฉนสมาบัติโดยลำดับไว้อย่างไรก็ทรงสรรเสริญปัญญาและความสามารถของพระมหากัสสปะในฉนสมาบัติไว้อย่างนั้น โดยทรงแสดงไว้เป็นลำดับดังนี้

๑. ปฐมฉน บรรลุได้ด้วยกระทำจิตให้สงบ สงัด จากกาม มิวติก วิจาร ปีติ สุข อันเกิดจากวิเวก และตั้งอยู่ในปฐมฉนนั่น ได้นานตราบเท่าที่ปรารณา

๒. ทุติฉน เมื่อวิติก วิจาร สงบระงับไปก็บรรลุทุติฉนที่มี ปีติ สุข อันเกิดจากสมาธิและตั้งอยู่ในทุติฉนนั่น ได้ตราบเท่าที่ปรารณา

^{๗๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/--/ ๑๘๑, เชียงรรถ.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐.

๓. ตติยฌาน เมื่อปีติสงบระงับไปก็บรรลุตติยฌานที่มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายและตั้งอยู่ในตติยฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๔. จตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ โสมนัสและโทมนัสดับไปไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา และตั้งอยู่ในจตุตถฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๕. อากาสนัญจายตนฌาน ด้วยมนสิการอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุด เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่มนสิการนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง ตั้งอยู่ในอากาสนัญจายตนฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๖. วิญญาณัญจายตนฌาน ด้วยมนสิการวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเพราะล่วง อากาสนัญจายตนฌาน ตั้งอยู่ในวิญญาณัญจายตนฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๗. อากิญจัญญายตนฌาน ด้วยมนสิการความไม่มีอะไรเพราะล่วงวิญญาณัญจายตน ฌาน ตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๘. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานตั้งอยู่ใน เนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

๙. สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานตั้งอยู่ใน สัญญาเวทิตนโรธสมาบัตินั้นได้นานตราบเท่าที่ปรารถนา

เมื่อทรงแสดงธรรมในฉานสมาบัติจบลงก็ทรงแสดงอภิญา ๖ ว่าแม้พระองค์สามารถ ในอภิญา ๖ อย่างไรพระมหากัสสปะก็สามารถในอภิญยานั้นเช่นกัน ซึ่งอภิญา ๖ ดังกล่าวนั้น ประกอบด้วย (๑) การแสดงฤทธิ์ (๒) ทิพย์โสต (๓) เจโตปริยญาณ (๔) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (๕) ทิพจักขุญาณ (๖) อาสวกขญาณ พระสูตรบทนี้ได้ทรงแสดงฉานมาโดยลำดับ และต่อด้วย เรื่องอภิญา แล้วทรงสรรเสริญการบรรลุธรรมทั้งแบบเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ฉานสมาบัติ ที่ปรากฏในพระสูตรนี้จึงมีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติ

รโหตศวรรค พระสูตรในรโหตศวรรคนี้จะพบว่ามีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธ สมาบัติเกิดขึ้นหลายครั้ง ในพระสูตรหลายๆ เรื่องในวรรคนี้ที่มีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ซึ่งพบว่ามีปรากฏความสัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่องนี้ทั้งหมด ๖ พระสูตร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๖) รโหตศสูตร^{๓๕} พระสูตรนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับภิกษุรูปหนึ่งขณะที่อยู่ในที่หลีกเร้น ได้เกิดมีความคิดคำนึงว่า เวทนา ๓ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เวทนา ๓ เหล่านี้สมจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ แต่ได้มีความสงสัยในพุทธพจน์ที่ว่า “ความเสวย

^{๓๕} รุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๔.

อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์” หมายถึงอย่างไรจึงได้เข้าไปกราบทูลถามปัญหานี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุนี้ในความหมายของคำว่า “ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์” หมายถึง สังขารทั้งหลายมีความไม่เที่ยง แยกไป เลื่อมไป คับไป ลื่นไป เป็นธรรมดา อย่างนั้นเอง แล้วในลำดับต่อมาทรงแสดงการดับและความระงับไปของสังขารธรรมที่เกิดขึ้นตามลำดับในฉนสมวัตติ์ชั้นต่างๆ ดังนี้

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฉน วาจาก็ดับไป, ระงับไป
๒. เมื่อเข้าทุติยฉน วิตก วิจารณ์ก็ดับไป, ระงับไป
๓. เมื่อเข้าตติยฉน ปีติก็ดับไป, ระงับไป
๔. เมื่อเข้าจตุตถฉน ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกก็ดับไป, ระงับไป
๕. เมื่อเข้าอากาสนัญจายตนฉน รูปสัญญาที่ดับไป, ระงับไป
๖. เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฉน อากาสนัญจายตนสัญญาที่ดับไป, ระงับไป
๗. เมื่อเข้าอากิญจัญจายตนฉน วิญญาณัญจายตนสัญญาที่ดับไป, ระงับไป
๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญา อากิญจัญจายตนสัญญาที่ดับไป, ระงับไป
๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทิตนโรธ สัญญาและเวทนาจับดับไป, ระงับไป
๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้วราคะยอมดับไป, ระงับไป โทสะยอมดับไป, ระงับไป

โมหะยอมดับไป, ระงับไปและภิกษุพึงเข้าถึงปีสัททธิ ๖ ประการ

ปีสัททธิ ๖ ประการ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฉน วาจาก็สงบ
๒. เมื่อเข้าทุติยฉน วิตก วิจารณ์ก็สงบ
๓. เมื่อเข้าตติยฉน ปีติก็สงบ
๔. เมื่อเข้าจตุตถฉน ลมหายใจเข้าลมหายใจออกก็สงบ
๕. เมื่อเข้าสัญญาเวทิตนโรธ สัญญาและเวทนาจับสงบ
๖. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ราคะยอมสงบ โทสะยอมสงบ โมหะยอมสงบ

(๗) ปฐมอานันตสูตร^{๓๖} พระสูตรบทนี้พระอานนที่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเวทนา ซึ่งเหตุการณ์ในเรื่องนี้พระอานนที่ได้ทูลถามอย่างละเอียดเกี่ยววงศ์กรรมของเวทนาว่า เวทนานั้นมีจำนวนเท่าใด เวทนาเกิดขึ้นได้อย่างไร เวทนาดับลงได้อย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา พระสูตรบทนี้จึงมีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องของเวทนาที่พระอานนที่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อทรงแสดงธรรมนั้น

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๓/๒๘๘.

เนื้อความของคำถามมีขอบเขตคำถามที่กว้างขวางเพิ่มขึ้นจากรโหคตสูตรอยู่ ๕ ประเด็น คือ การเกิดขึ้นของเวทนา คุณของเวทนา โทษของเวทนา และเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา ส่วนความดับไป ความระงับไปรวมถึงความสงบลงแห่งสังขารธรรมในเวทนานั้นมีเนื้อความตรงกันทุกประการดังที่มีปรากฏอยู่ในรโหคตสูตรที่ได้กล่าวมาแล้วและทรงแสดงเรื่องเวทนาในส่วนที่เหลือดังต่อไปนี้

๑. การเกิดขึ้นของเวทนา เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ

๒. คุณของเวทนา ได้แก่ สภาพของสุข โสมนัสที่อาศัยเวทนาเกิดขึ้น

๓. โทษของเวทนา ได้แก่ สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง ผันแปรไปเป็นธรรมดา

๔. เครื่องสลัดออกแห่งเวทนา ได้แก่ ธรรมที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมที่เป็นเครื่องละฉันทราคะ

๕. ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา ได้แก่ อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ หนทางแห่งการปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับแห่งเวทนา

(๘) ทุคิยานันตสูตร^{๑๓} พระสูตรบทนี้เป็นเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลำดับถัดมาในภายหลังของปฐมอนันตสูตร เรื่องราวของเหตุการณ์ที่ดำเนินไปในทุคิยานันตสูตรนั้น พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระอนันต์ถึงเรื่องเวทนาที่ทรงเคยแสดงแก่พระอนันต์ในเรื่องเวทนาว่า เวทนานั้นมีจำนวนเท่าใด เวทนาเกิดขึ้นได้อย่างไร เวทนาดับลงได้อย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา แล้วพระอนันต์ได้กราบทูลเพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเนื้อหาของสารัตถธรรมที่ปรากฏในพระสูตรเรื่องนี้มีเนื้อความเช่นเดียวกันดังที่ปรากฏในปฐมอนันตสูตรทุกประการ

(๙) ปฐมพหุลสูตร^{๑๔} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่ภิกษุหลายรูปได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามเกี่ยวกับเวทนาว่า เวทนามีเท่าใด ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณของเวทนา อะไรเป็นโทษของเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา เมื่อภิกษุได้ทูลถามแล้วพระพุทธเจ้าทรงอธิบายเนื้อความนั้นอย่างละเอียดทรงจำแนกสภาวธรรมแห่งเวทนานั้นเช่นเดียวกันกับที่ทรงแสดงแก่พระอนันต์ในปฐมอนันตสูตร

(๑๐) ทุคิยพหุลสูตร^{๑๕} พระสูตรบทนี้เป็นเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลำดับถัดมาในภายหลังของปฐมพหุลสูตร เรื่องราวของเหตุการณ์ที่ดำเนินไปในทุคิยพหุลสูตรนั้น

^{๑๓} คุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๔/๒๕๐.

^{๑๔} คุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๕/๒๕๑.

^{๑๕} คุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๖/๒๕๒.

พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุทั้งหลายถึงเวทนาที่ทรงเคยแสดงแก่ภิกษุหลายรูปในเรื่องเวทนาว่าเวทนานั้นมีจำนวนเท่าใด เวทนาเกิดขึ้นได้อย่างไร เวทนาดับลงได้อย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา แล้วภิกษุได้กราบทูลเพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเนื้อหาแห่งสารัตถธรรมที่ทรงแสดงอรรถาธิบายดังที่ปรากฏในพระสูตรเรื่องนี้มีเนื้อความเช่นเดียวกับดังที่ปรากฏในปฐมพหุสสูตรทุกประการ

(๑๑) ปัญจกัณฐสูตร^{๕๐} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการสนทนาของช่างไม้ปัญจกัณฐะที่เข้าไปถามพระอุทายีเรื่องเวทนา ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงเวทนาไว้อย่างไรบ้าง พระอุทายีได้แสดงเรื่องเวทนา ๓ อันได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ให้แก่ปัญจกัณฐะช่างไม้ฟังแล้วปรากฏว่าช่างไม้ปัญจกัณฐะไม่เห็นด้วยตามที่พระอุทายีกล่าวและได้กล่าวแย้งพระอุทายีถึง ๓ ครั้งว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าเวทนามี ๒ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนาเท่านั้น มิใช่เวทนา ๓ ดังที่พระอุทายีกล่าวเลย ซึ่งพระอุทายีไม่สามารถทำให้ช่างไม้ปัญจกัณฐะเห็นคล้อยตามได้และช่างไม้ปัญจกัณฐะก็ไม่สามารถทำให้พระอุทายีเห็นคล้อยตามตนเองได้ พระอานนทได้เห็นเหตุการณ์นั้น โดยตลอดจึงได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงเรื่องเวทนาอย่างละเอียดว่ามีอะไรบ้าง โดยทรงแสดงการจำแนกเวทนาว่าสามารถจำแนกเวทนาได้ตั้งแต่เวทนา ๒ ไปจนถึง เวทนา ๑๐๘ ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าการจำแนกประเภทของ เวทนานั้นว่าจะอาศัยอะไรเป็นเหตุในการจำแนกประเภทของเวทนา ทรงแสดงสุขเวทนาที่เกิดขึ้นและดับลงตั้งแต่เวทนาชนิดหยาบที่สุด คือ เวทนาที่เกิดจากกามคุณ ๕ อันได้แก่เวทนาใน รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มาโดยลำดับและมีความละเอียดประณีตขึ้นจนถึงที่เป็นเวทนาในฉานชั้นต่างๆ ตั้งแต่รูปฉาน คือ ปฐมฉาน ทุติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน และอรุณฉาน คือ อากาสนัญญาตณฉาน วิญญาตัญญาตณฉาน อากิญจัญญาตณฉาน เนวสัณญานาสัณญายตณฉาน ตามลำดับขององค์ธรรมที่มีปรากฏเกิดขึ้นและดับลงในญาณสัณญาของฉานนั้นๆ จนกระทั่งดับไม่มีเหลือในสัณญาวทิตนโรธสมาบัติ ทรงอุปมาว่าเป็นสุขที่ไม่มีข้อเปรียบและทรงอธิบายชี้แจงเพื่อป้องกันการกล่าวดูของคณนอกศาสนาอันได้แก่พวกเดียรถีย์ ที่อาจไม่เข้าใจในสารัตถธรรมอันลึกซึ้งที่ทรงแสดงไว้ด้วยว่านิโรธสมาบัติที่ทรงแสดงนั้น มิได้บัญญัติว่าเป็นความสุข แต่เป็นสภาวะที่ปลอดจากการรบกวนของการปรุงแต่งโดยสิ้นเชิงจึงเป็นเสมือนความสุขของสภาวะนั้นโดยปริยาย

(๑๒) ภิกษุสูตร^{๕๑} พระสูตรบทนี้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เรื่องราวของเหตุการณ์ที่ดำเนินไปในภิกษุสูตรนั้นพระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุทั้งหลายถึงเวทนาว่าเวทนานั้นมีจำนวน

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๕๓

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๘/๒๕๐.

เท่าใด เวทนาเกิดขึ้นได้อย่างไร เวทนาดับลงได้อย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา โดยเนื้อหาแห่งสารัตถธรรมที่ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในพระสูตรเรื่องนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับที่ปรากฏในปัญจกัณฐสูตรทุกประการ

จากความเป็นไปของเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เวทนาสังยุต โรหคตวรรคนี้จะเห็นได้ว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องเวทนาทั้งสิ้น เรื่องเวทนาที่ได้ทรงแสดงนั้น มีความละเอียด ลึกซึ้ง ครอบคลุมทุกแง่มุมทำให้เข้าใจนิยาม ความหมาย สภาวะธรรม กระบวนการที่เกิดขึ้นและเป็นไป จนกระทั่งการดับลงของเวทนาในสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ จึงเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญสำหรับงานวิจัยเรื่องนิโรธสมาบัติ

(๑๓) อุปปาฎิกสูตร^{๔๒} พระสูตรบทนี้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับเรื่องอินทรีย์ ๕ อันได้แก่ ทุกขินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ โดยทรงแสดงให้เห็นถึงเหตุและปัจจัยของการเกิดขึ้นของแต่ละอินทรีย์แล้วพิจารณาด้วยปัญญาเพื่อความดับลงของอินทรีย์นั้นๆ เมื่อพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงแล้วก็โน้มใจไปเพื่อความดับนั้น โดยทรงแสดงเหตุและปัจจัยความดับของอินทรีย์ที่จะดับลงในฉนนานไว้ดังนี้

๑. ทุกขินทรีย์ดับไม่เหลือในปฐมฉนนานที่นิวรรณ ๕ สงบไป
๒. โทมนัสสินทรีย์ดับไม่เหลือในทุติยฉนนาน อันเป็นสภาวะความผ่อนคลายของจิตที่ วิตก วิจารดับไป คงเหลืออยู่แต่ปีติ สุขและเอกกัคคตา
๓. สุขินทรีย์ ย่อมดับไม่เหลือในตติยฉนนาน อันมีปีติสิ้นไป มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย
๔. โสมนัสสินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในจตุตถฉนนาน เพราะละทุกข์ ละสุข ละโสมนัสและโทมนัสก่อนๆ ได้ อุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์
๕. อุเปกขินทรีย์ของภิกษุผู้ล่วงแนวสัญญานาสัญญาตนฉนนานโดยประการทั้งปวงแล้วย่อมดับไม่เหลือในสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ

เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าพระสูตรบทนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ในอินทรีย์ทั้งหลาย กล่าวคือ ทรงใช้หลัก ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ในการกำหนดรู้เพื่อความเข้าใจกระบวนการเกิดขึ้นต่างๆ ที่เป็นไปในอินทรีย์แต่ละอย่าง เพื่อเกิดความเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ เมื่อเข้าใจหลักการเบื้องต้นตามแนวทางแห่งอริยสัจ ๔ แล้วก็ถึงความดับลงของอินทรีย์อันเป็นที่สูงสุดคือ อุเปกขินทรีย์ ก็ดับลงในสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ พระสูตรนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของ

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๑๐/๑๒๑.

โยนิโสมนสิการเพื่อให้เกิดปัญญา เห็นความดับลงของธรรมทั้งหลาย จนดับสิ้นทุกประการใน นิโรธสมาบัติ

(๑๔) ฌานสูตร^{๘๓} พระสูตรเรื่องนี้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่าอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ได้เพราะอาศัยฌาน การบรรลุธรรมนั้นสามารถเกิดมีได้ด้วยฌานสมาบัติทั้งที่เป็นรูปฌาน อรูป ฌานและสัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติดังนี้

๑. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยปฐมฌาน
๒. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยทุติยฌาน
๓. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยตติยฌาน
๔. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยจตุตถฌาน
๕. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยอากาสาณัญญาตนฌาน
๖. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยวิญญาณัญญาตนฌาน
๗. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยอากิญจัญญาตนฌาน
๘. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยเนวตัณญานาตัญญาตนฌาน
๙. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยสัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติ

พระพุทธเจ้าทรงยกฌานขึ้นเป็นหลักในการแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ แล้วทรงชี้ให้ พิจารณาขั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในฌานนั้นๆ พิจารณา โดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แล้วน้อมจิตไปเพื่อพระนิพพานอันสงบประณีต เพื่อความระงับสังขาร ทั้งปวง เพื่อสลัดคืน ด้วยการมนสิการสภาวะธรรมของฌานที่มีปรากฏอยู่ในฌานแต่ละชั้น พิจารณา เห็นโทษของสิ่งเหล่านั้นแล้วกำจัดให้สิ้นไปตามลำดับ เมื่อสามารถกำจัดให้สิ้นไปอาสวะทั้งหลาย ก็ดับเป็นเหตุให้บรรลุธรรมคือพระนิพพานได้ หากแม้ยังไม่บรรลุอรหัตผลก็จักเป็น โอปปาติกะ ไม่หวนกลับมาเกิดยังโลกนี้อีก จะเห็นว่าพระสูตรเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงยกฌานขึ้นแสดงก่อนแล้ว จึงทรงแสดงการเจริญวิปัสสนาตาม โดยพิจารณาสภาวะธรรมนั้นด้วยหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งฌาน พื้นฐานที่เป็นเหตุปัจจัยที่เอื้อต่อการบรรลุธรรมนั้นเริ่มจาก ปฐมฌานที่กำจัดนิวรณ์ ๕ ให้สิ้นไป แม้ฌานอื่นๆ ในลำดับที่สูงขึ้นไปก็พิจารณาโดยนัยเดียวกันนี้

ฌานสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่มีการแสดงความสัมพันธ์ของฌานสมาบัติกับการบรรลุ ธรรมจากปฐมฌานตามลำดับจนถึงสัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติ

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน อ.น.ว.ก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘.

(๑๕) กัณฐกสูตร^{๔๔} พระสูตรบทนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ กรุงเวสาลี เนื่องมาจากการหลีกเลี่ยงไปสู່ป่าของพระปาละ พระอุปปาละ พระกัณฐกะ พระกพิมภะ พระกนิกกะ พระกฐิสสหา และพระสาวกผู้เป็นเถระทั้งหลายเหล่านี้เมื่อได้ทราบข่าวว่าเจ้าลิจฉวีผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือเป็นจำนวนมากจะจัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ป่ามหาวัน ซึ่งการเดินทางมาของเจ้าลิจฉวีนั้นจะต้องมีผู้คนติดตามมาเป็นจำนวนมาก มีเสียงอึกทึกครึกโครม พระเถระผู้มีชื่อเสียงทั้งหลายเหล่านั้นระลึกถึงพุทธดำรัสว่า **ฉานมีเสียงเป็นปฏิบัติ** เหล่าพระเถระทั้งหลายจึงได้หลีกเลี่ยงไปสู່ป่าโคสิงคาลมหาวันเป็นผู้เงียบเสียง ไม่พลุกพล่านอยู่ผาสุก ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงปาละภิกษุ อุปปาละภิกษุ กัณฐกะภิกษุ กพิมภะภิกษุ กนิกกะภิกษุ กฐิสสหาภิกษุ ภิกษุทั้งหลายจึงได้กราบทูลตามเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ แล้วพระพุทธเจ้าจึงได้แสดงปฏิบัติภขธรรม ๑๐ แก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่เป็นคู่ปรับกัน ดังนี้

๑. ความเป็นผู้ยินดีคลุกคลีด้วยหมู่เป็นปฏิบัติต่อผู้ยินดีในความสงบ
๒. การเจริญสุกนิมิตเป็นปฏิบัติต่อผู้เจริญสุกนิมิต
๓. การคุมหระสพที่เป็นข้าศึกเป็นปฏิบัติต่อผู้คุ้มครองทวารในอินทรี^{๔๕}ทั้งหลาย
๔. ความใกล้ชิดมาตุคามเป็นปฏิบัติต่อพรหมจรรย์
๕. เสียงเป็นปฏิบัติต่อปฐมฉาน
๖. วิตก วิจาร เป็นปฏิบัติต่อทุติยฉาน
๗. ปิตติเป็นปฏิบัติต่อตติยฉาน
๘. ลมอัสสาสะลมปีสสาสะเป็นปฏิบัติต่อจตุตถฉาน
๙. สัจญญาและเวทนาเป็นปฏิบัติต่อสัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ
๑๐. รากะ โทสะ โมหะ เป็นปฏิบัติภขธรรม

จากพระสูตรเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าเหล่าพระเถระทั้งหลาย กล่าวว่าเสียงเป็นปฏิบัติต่อฉาน ความสงบ สงัด แก่ภิกษุทั้งหลายก่อนที่จะหลีกเลี่ยงไปสู่งป่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นจึงได้ทรง แสดงปฏิบัติภขธรรม ๑๐ ประการ คือ ธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่มีลักษณะตรงกันข้ามและขัดขวางกัน โดยเริ่มจากธรรมที่ขัดขวางต่อความสงบสงัดที่เป็นพื้นฐานที่เอื้อเพื่อการเจริญฉานและธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อฉานจนถึงธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อการบรรล

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๒/๑๕๘.

ธรรม เนื้อหาแห่งพระสูตรบทนี้แสดงความสัมพันธ์ของธรรมเป็นลักษณะตรงข้ามขัดขวางกันเป็นคู่ๆ ของกุศลธรรมและอกุศลธรรม ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฉันทสมาบัติไปจนถึงนิโรธสมาบัติ

(๑๖) อุปาลิสูตร^{๕๕} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระอุบาลีกราบทูลขอพระพุทธชานูญาติเพื่อไปอยู่ป่าแต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตและทรงเมตตาโอวาทแก่พระอุบาลีให้เข้าใจการปฏิบัติธรรมตามลำดับของความแก่กล้าของอินทรีย์ โดยทรงชี้ให้เห็นถึงการศึกษาเรียนรู้พระธรรมวินัยให้เข้าใจถูกต้องตามลำดับ แล้วพัฒนาอินทรีย์ให้มีความแก่กล้าขึ้นจนตั้งมั่นและเป็นผู้มั่นคงแล้วจึงจะสมควรที่จะอยู่ในป่าเสนาสนะอันเงียบสงบที่จะส่งเสริมความก้าวหน้าได้ โดยทรงอุปมาการศึกษาพระธรรมวินัยเหมือนกับพัฒนาการของเด็กทารกที่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงต่างๆ ของวัยจนเติบโตใหญ่ พัฒนาการที่เจริญขึ้นการบริโภคก็จะเปลี่ยนไปตามการเจริญวัย เช่นเดียวกับการศึกษาพระธรรมวินัยในศาสนานี้ที่ต้องเพาะบ่มอินทรีย์ให้แก่กล้า เพื่อให้ปัญญาที่มีความเข้าใจธรรมทั้งหลายได้ลึกซึ้งมาตามลำดับและทรงเชื่อมโยงความรู้ที่ทรงอุปมานั้นเข้ากับการระงับกิเลสเป็นลำดับตั้งแต่การดับนิวรณ์ ๕ แล้วบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน สัตถัญญาเวทิตินิโรธและอาสวะทั้งหลายก็สิ้นไป ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมดังกล่าวเพื่อให้พระอุบาลีเห็นประโยชน์ของการศึกษาท่ามกลางสงฆ์ที่มีความสะดวกในบิณฑบาตร เสนาสนะ และการอยู่ท่ามกลางเพื่อนพรหมจารีที่สามารถเอื้อเพื่อต่อการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การบรรลุธรรมที่ง่ายกว่าการไปอยู่ป่าที่ยากลำบากในขณะที่อินทรีย์ไม่แก่กล้าเพียงพอ

พระสูตรบทนี้ทรงแสดงเกี่ยวกับการพัฒนาอินทรีย์ให้เจริญขึ้นตามลำดับเพื่อการเจริญฌานและกำจัดกิเลสให้สิ้นไปซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

ค. พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทที่เกี่ยวข้อง

(๑) เรื่องภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา^{๕๖} พระสูตรบทนี้เป็นเรื่องของภิกษุในแคว้นวัชชีผู้จำพรรษาอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา สมัยนั้นแคว้นวัชชีเกิดข้าวยากหมากแพงประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบากต้องใช้สลากปันส่วนเพื่อซื้ออาหาร มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมากเป็นการยากที่พระอรិยะจะบิณฑบาตรเพื่อยังชีพได้ ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดว่าทำอย่างไรพวกเราจะพร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่ทะเลาะกัน อยู่ร่วมกันอย่างผาสุกและบิณฑบาตรไม่ลำบาก มีภิกษุบางพวกเสนอความเห็นมาให้ภิกษุช่วยกันทำงานให้คฤหัสถ์ เมื่อเขาพอใจก็จะถวายบิณฑบาตร ภิกษุบางพวกก็ไม่เห็นด้วย แล้วเสนอความเห็นมาให้ภิกษุช่วยเป็นทูตส่งข่าวให้

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน อ.จ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๕/๒๓๒.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๓/๑๗๗.

คฤหัสถ์เมื่อเขาพอใจก็จะถวายบิณฑบาตร ภิกษุบางพวกก็ไม่เห็นด้วย แล้วเสนอความเห็นมาให้ ภิกษุกล่าววอดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้คฤหัสถ์ฟังว่าภิกษุรูปโน้นได้ปฐมฌาน รูปโน้น ได้ทุติยฌาน รูปโน้นได้ตติยฌาน รูปโน้นได้จตุตถฌาน รูปโน้นเป็นพระโสดาบัน รูปโน้นเป็น พระสกทาคามี รูปโน้นเป็นพระอนาคามี รูปโน้นเป็นพระอรหันต์ รูปโน้นได้วิชา ๓ รูปโน้นได้ อภิญญา ๖ ต่อมาภิกษุเหล่านั้นได้กล่าววอดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้คฤหัสถ์ฟัง ครั้งนั้น ประชาชนได้เกิดความยินดีว่าเป็นลาภอันประเสริฐของชาติที่ได้มีพระอริยะผู้เจริญมีศีลมีกัลยาณธรรม มาอยู่จำพรรษา จึงพร้อมเพรียงกันถวายอาหารของขบเคี้ยวของคัมอันประณีตแก่ภิกษุเหล่านั้น ซึ่ง ของถวายอันประณีตเหล่านั้นพวกเขามีได้ใช้สอยบริโภคเลยแม้แก่ตนเอง แก่มารดาบิดา แก่บุตร ภรรยา แก่ทาสกรรมกร แก่มิตร แก่อำมาตย์ แก่ญาติสายโลหิต ภิกษุเหล่านั้นจึงคือน้ำมีนวล มีอินทรีย์ผ่องใส มีใบหน้าเิบอิม มีพรรณผุดผ่อง ครั้นออกพรรษาเป็นประเพณีที่ภิกษุในทิศ ทั้งหลายจักเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ภูฏาคาร ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ภิกษุผู้มา จากทิศต่างๆ ฉูชูปหอม ฉูชอมช่อ มีผิวพรรณหอมกล่ำ ซีด เหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง ดูต่างไปจาก ภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมทา พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธดำรัสถามถึงความเป็นไป ภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมทา จึงได้กราบทูลความนั้นให้ทรงทราบว่าตนทั้งหลายได้กล่าววอดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้ คฤหัสถ์ฟังทั้งที่ตนไม่มีคุณอันพิเศษนั้นอยู่เลย พระพุทธเจ้าจึงทรงดำหนิการกระทำอันไม่สมควร นั้น ทรงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายกระทำกรรมมีกถาแสดงมหาโจร ๕ จำพวก ตรัสโทษความเป็น ผู้เลี้ยอยากบำรุงยาก แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท ดังนี้

ภิกษุใด ไม่รู้อย่างนี้ กล่าววอดอุตริมนุสสรธรรมอันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ ให้น้อมเข้ามาในตนว่า “ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้” ครั้นสมัยต่อจากนั้น อันผู้ใดผู้หนึ่ง โจทก์ตามไม่โจทก์ตาม เธอผู้ต้องอาบัติแล้ว หวังความบริสุทธิ์ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่าน ทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่รู้อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้อ ข้าพเจ้าไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเป็น ข้าพเจ้ากล่าวคำไร้ประโยชน์ เป็นคำเท็จ” แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้^{๘๗}

เรื่องนี้ในพระวินัยมิได้กล่าวไว้โดยแจ้งในการระบุถึงนิโรธสมาบัติกับสิกขาบทเรื่อง การกล่าววอดอุตริมนุสสรธรรม แต่เนื้อความสามารถเชื่อมโยงไปที่กัถกสูตรที่พระมหาจุนทะ กล่าวดำหนิการวอดอุตริมนุสสรธรรมซึ่งมีการแสดงรายละเอียดของอุตริมนุสสรธรรมไว้ ขอบเขต ของอุตริมนุสสรธรรมนั้นมีความหมายครอบคลุมและรวมถึงนิโรธสมาบัติด้วย

^{๘๗} คุรยละเอียดใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๗.

ง. พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่คนนอกศาสนา

(๑) ไปภูฏาปาทสูตร^{๘๘} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ เมืองสาวัตถี ในเวลาเช้าพระพุทธเจ้าเสด็จเพื่อเข้าไปบิณฑบาตรในเมืองสาวัตถีแต่ยังเป็นเวลาเช้าอยู่ ขณะเสด็จผ่านศาลาถกแถลงอันเป็นที่ชุมนุมของเหล่าปริพาชกทั้งหลาย ซึ่งเวลานั้นไปภูฏาปริพาชก และเหล่าปริพาชกบริษัทได้ชุมนุมพูดคุยสนทนากันเสียงดังอื้ออึงอยู่ เกี่ยวกับเรื่อง พระราชา เรื่องโจร เรื่องอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย ฯลฯ เมื่อไปภูฏาปริพาชกได้เห็นพระพุทธเจ้าจึงได้บอกให้บริษัทของตนเงิบเสียงเพื่อว่าบางทีพระพุทธเจ้าอาจเสด็จเข้ามาในที่ชุมนุมของตน พระพุทธเจ้าจึงเสด็จเข้าไปยังที่นั่น ไปภูฏาปริพาชกได้ทูลเชิญพระพุทธเจ้าประทับ ณ ที่อันควร แล้วพระพุทธเจ้าทรงมีปฏิสันถารกับไปภูฏาปริพาชก ปริพาชกจึงทูลถามปัญหาที่พวกตนได้สนทนาค้างกันไว้เมื่อวันก่อนว่าที่ยังหาข้อสรุปร่วมกันไม่ได้และเป็นหัวข้อสนทนาที่ค้างไว้นั้น คือ อภิสัญญานิโรธคืออะไร ซึ่งเหล่าปริพาชกได้มีความเห็นต่างๆ กันดังนี้

๑. สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิดดับไปเอง”

๒. สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “สัญญาเป็นอัตตาของคนที่ยืนเข้าเวียนออก”

๓. สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “มีสมณพราหมณ์บางพวกมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือออกไปได้”

๔. สมณพราหมณ์บางพวกเสนอว่า “เทวดาผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือออกไปได้”

ภาวะสิ้นสัญญา ๔ ประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นปัญหาที่เหล่าปริพาชกได้สนทนาค้างกันไว้ในวันก่อนๆ แต่ต่างก็หาข้อยุติร่วมกันไม่ได้ เมื่อไปภูฏาปริพาชกได้กราบทูลเนื้อความแล้วจึงทูลถามปัญหาว่า “อภิสัญญานิโรธ” ที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ทรงเห็นนั้นเป็นอย่างไร ลำดับนั้นพระพุทธเจ้า จึงทรงแสดงเหตุที่เหล่าปริพาชกทั้งหลายไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันในประเด็นที่สนทนากันได้ ก็เนื่องมาจากการมีความเห็นผิดกันตั้งแต่แรกที่คิดว่าสัญญาเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เพราะโดยความเป็นจริงแล้วสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัยให้เกิดก็มี ให้ดับก็มี สัญญาเกิดเพราะการศึกษาก็มี สัญญาดับเพราะการศึกษาก็มี แล้วจึงทรงจำแนกการเกิดของสัญญา และการดับของสัญญาเป็นลำดับจากการศึกษาที่ปรากฏในฉนสมาบัติ ดังนี้

^{๘๘}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๔๐๖/๑๓๕.

เมื่อภิกษุได้ชื่อว่าเป็นผู้ปรารถนาความเพียรอยู่สมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา พิจารณาอยู่ เป็นผู้สงบสงัดจากกาม ข่อมมบรรลู่

๑. ปฐมฌาน เพราะกามสัญญาอันได้แก่ นิเวรณ ๕ ดับไป สัจจสัญญา อันละเอียด มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกเกิดขึ้น

๒. ทุติยฌาน เพราะวิตก วิจารณ์ระงับไป สัจจสัญญาอันละเอียดมีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกเกิดขึ้น

๓. ตติยฌาน เพราะปีติจางคลายไป สัจจสัญญาอันละเอียดมีสุข อันเกิดจากอุเบกขาเกิดขึ้น

๔. จตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ ปีติและโสมมานัสดับไปก่อนแล้ว ระงับไป สัจจสัญญาอันละเอียดไม่มีสุขและทุกข์อันเกิดจากอุเบกขาจะเกิดขึ้นแทน

๕. อากาสนัญญาตนฌาน เพราะล่องรูปสัญญา ดับปฏิมะสัญญา ไม่กำหนด นานัตตสัญญา สัจจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌานจะเกิดขึ้นแทน

๖. วิญญาณัญญาตนฌาน เพราะล่องอากาสนัญญาตนฌาน สัจจสัญญา อันละเอียด ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน จะเกิดขึ้นแทน

๗. อากิญจัญญาตนฌาน เพราะล่องวิญญาณัญญาตนฌาน สัจจสัญญา อันละเอียด ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌานจะเกิดขึ้นแทน ภิกษุเมื่ออยู่ในอากิญจัญญาตนฌาน อันเป็นที่สุดแห่งสัญญาหรือฌานที่ยังมีสัญญาอันละเอียดหลงเหลืออยู่ได้พิจารณาว่าเราไม่ พึงคิดคำนึงสิ่งใดๆ สัญญานั้นจึงดับแล้ว

๘. บรรลุนิโรธ อันเป็นการเข้าถึงความดับสัญญาของผู้รู้สีกตัวโดยชอบตามลำดับ^{๘๕}

เมื่อพระพุทธรเจ้าได้แสดงธรรมที่เป็นเหตุและปัจจัยการเกิดและการดับของสัญญา อันมิได้จากการศึกษาแล้ว ไปภูฏปริพาชกก็ได้ทูลถามปัญหาต่อไปว่า ทรงบัญญัติอากิญจัญญาตน- ฌานว่าเป็นหนึ่งอย่างหรือสองอย่าง พระพุทธรเจ้าทรงจำแนกว่าหนึ่งอย่างก็มี สองอย่างก็มี และทรง อธิบายว่า สัญญาเกิดก่อนญาณ และสัญญาเป็นปัจจัยของญาณ ทรงอธิบายว่าสัญญากับอตตาคือ เป็น คนละอย่างกัน ซึ่งในประเด็นนี้ไม่สามารถทำการอธิบายให้พวกปริพาชกเข้าใจได้โดยง่าย เนื่องจาก เหล่าปริพาชกนั้นมีพื้นฐานความรู้ที่แตกต่างกันเพราะมีครูอาจารย์ต่างกัน มีความเห็น ความชอบใจ ในเรื่องนี้ต่างกัน แล้วทรงชี้แจงแก่ไปภูฏปริพาชกว่าที่ไม่ทรงตอบคำถามเรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง นั้นเพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่เกื้อกูลต่อพรหมจรรย์ จะทรงตอบเฉพาะคำถามที่เป็นเรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพราะคำถามเหล่านี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์ อันเป็นไปเพื่อความสงบ

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

ระงับและพระนิพพาน แล้วพระพุทธเจ้าจึงเสด็จจากไป แต่เหล่าปริพาชกทั้งหลายในที่นั้นก็ไม่สามารถเข้าใจในธรรมที่ทรงแสดงนั้นเลยรวมถึงตัวไปภุชปฏิบัติด้วย จากนั้น ๒-๓ วันต่อมาไปภุชปฏิบัติมีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกครั้งพร้อมด้วย จิตตหัตถิสารีบุตร ในครั้งนี้ไปภุชปฏิบัติได้สารภาพต่อพระผู้มีพระภาคว่าเมื่อวันก่อนที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมนั้นตนและพวกปฏิบัติทั้งหลายไม่เข้าใจในเนื้อความเลย เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จหลีกไปตนเองได้ถูกปฏิบัติทั้งหลายในที่นั้นต่อว่าและได้ตำหนิตนต่างๆ นานา พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอุปมาเปรียบเทียบอธิบายให้ไปภุชปฏิบัติเข้าใจเรื่องนั้น โดยง่ายและในตอนท้ายของพระสูตรเรื่องนี้เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบลงไปภุชปฏิบัติมีความเข้าใจเห็นแจ้งในธรรมและซาบซึ้งในพระธรรมจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา แล้วขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต พร้อมทั้งการทูลขออุปสมบทของ จิตต หัตถิสารีบุตรด้วย

พระสูตรเรื่องนี้เป็นการศึกษาธรรมแก่คนนอกศาสนาโดยทรงตอบคำถามแก่คนนอกศาสนาเรื่องสัญญาที่เกิดขึ้นและดับลงอย่างมีเหตุปัจจัยซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่เป็นไปในฉานสมาบัติและเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่องนิโรธสมาบัติ

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

จากพระสูตรบทนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าชั้น ๕ อันได้แก่ รูป วิญญาณ สัญญา สังขาร และเวทนา น่าจะเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปที่นักบวชนอกศาสนาในกลุ่มอื่นๆ ในสมัยนั้นรู้จักชั้น ๕ ในลักษณะของความเป็น รูปวัตถุ และความเป็นนามธรรมที่มาประสมรวมกันเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน จึงได้นำเอาเรื่อง “อภิสัญญาภิโรธ” มาเป็นประเด็นปัญหาอภิปรายถกเถียงกันตามทัศนะของตน จากข้อมูลพบว่าในพระสูตรบางเรื่องมีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับการแสดงธรรมเรื่องชั้น ๕ ในฉานสมาบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อป้องกันการกล่าวดูจากพวกนักบวชลัทธิอื่นภายนอกพระศาสนาไว้ในบางประเด็นซึ่งนักบวชในลัทธิอื่นที่กล่าวถึงได้แก่พวก อัญญเดียรถีย์ ปริพาชก นิครนถ์ เป็นต้น

ในทัศนะของผู้วิจัยพบว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประจักษ์แจ้งในชั้น ๕ แตกต่างจากกลุ่มคนเหล่านั้นในฐานะที่ชั้น ๕ เป็นพื้นฐานของความรู้ที่สำคัญในการที่จะนำองค์ความรู้เรื่องชั้น ๕ นี้มาบูรณาการร่วมกับหลักธรรมชั้นสูงในพุทธศาสนา เรื่องไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ เพื่อความเห็นแจ้งด้วยการแทงตลอดในสาเหตุหรือต้นตอรวมถึงปัจจัยหรือสิ่งสนับสนุนกระบวนการของวงจรอาศัยกันเกิดขึ้นของสรรพสิ่งที่เรียกว่า “ปฏิิจสมุปปาท” เพราะความเข้าใจในหน้าที่ของจิตและเจตสิกอันเป็นนามธรรมที่มีความละเอียดรู้ เห็น และเข้าใจได้ยากนี้เองที่นำไปสู่พัฒนาการของปัญญาซึ่งเป็นการควบคุมการทำงานเจตสิกธรรมเหล่านี้ให้สามารถหยุดทำงานลงชั่วคราวของสัญญาและเวทนาในขณะที่ดำเนิน

ไปในนิโรธสมาบัติ และพบว่าไปภูฏปาตสูตรเป็นเพียงพระสูตรบทเดียวที่ปรากฏว่ามีรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงธรรมในเรื่องนี้อย่างลึกซึ้งแก่คนนอกศาสนา

จ. พระพุทธเจ้าทรงใช้นิโรธสมาบัติเพื่อพักผ่อน

(๑) มหาปาทานสูตร^{๕๐} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ พระเชตวันวิหาร เมืองสาวัตถี ภิกษุทั้งหลายได้สนทนากันถึงปุพเพนิวาสของพระพุทธเจ้าที่เคยได้ยินต่อๆ กันมา พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยทิพยโสต พระพุทธเจ้าจึงเสด็จมาและทรงสอบถามว่ากำลังสนทนากันอยู่ด้วยเรื่องอะไร สนทนาเรื่องอะไรค้างไว้ เมื่อภิกษุได้กราบทูลเรื่องนั้นแล้วจึงทรงแสดงประวัติพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง ๖ พระองค์ ได้แก่

๑. พระวิปัสสีพุทธเจ้า

๒. พระสิขีพุทธเจ้า

๓. พระเวสสภูพุทธเจ้า

๔. พระกกุสันธพุทธเจ้า

๕. พระโกนาคมนพุทธเจ้า

๖. พระกัสสปพุทธเจ้า

๗. พระโคตมพุทธเจ้า คือ พระพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน

รายละเอียดที่ทรงแสดงพระประวัติของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะเหมือนกัน คือ ปีที่ทรงอุบัติขึ้น พระชาติ พระโคตร พระชนมายุ สถานที่ทรงตรัสรู้ พระอัครสาวก การประชุมพระสาวกแสดงโอวาทปาติโมกข์ พระอุปัฏฐาก พระบิดา พระมารดา เมืองที่ทรงประสูติ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีธรรม พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีปัญญา “พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ซึ่งหมายถึงนิโรธสมาบัติ”^{๕๑} เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตจบลงและเสด็จกลับไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายได้สนทนาต่อสรรเสริญในความอัจฉริยของพระพุทธเจ้าที่ทรงรำลึกเหตุการณ์ในอดีตที่ล่วงมานานแสนนานแล้วอย่างนี้ พระพุทธเจ้าผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัตินี้มีปรากฏอยู่ในตอนต้นของพระสูตรนี้เท่านั้น

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑/๑.

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๑๘ - ๑๙.

ฉ. พระพุทธเจ้าและนิโรธสมบัติที่สัมพันธ์กับการปรินิพพาน

เหตุการณ์ในราตรีที่พระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานนั้นมีปรากฏอยู่ในพระสูตร ๒ แห่ง คือ “พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร”^{๕๒} และ “พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ทุติยวรรค ปรีนิพพานสูตร”^{๕๓} โดยเนื้อหาพระสูตรทั้ง ๒ แห่ง มีเนื้อความตรงกันทุกประการ แต่ต่างกันเพียงลักษณะการบรรยายรายละเอียด พระสูตรบทแรกจะแสดงรายละเอียดเรื่องเวลา สถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ในขณะนั้นไว้อย่างละเอียด แต่พระสูตรบทหลังจะแสดงรายละเอียดไว้อย่างย่อเฉพาะในขณะปรินิพพาน

จากเนื้อความที่ปรากฏทั้งสองแห่งจะพบว่าพระพุทธเจ้า เมื่อทรงแสดงปัจฉิมโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ด้วยพระมหากรุณาจึงได้ทรงสอบถามถึงภิกษุบริษัทที่แวดล้อมอยู่ในที่นั้นว่ามีภิกษุรูปใดยังมีความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธ พระธรรม มรรค ปฏิปทา บ้างหรือไม่ เพื่อจะได้ทุกถามเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงปรินิพพาน แต่ก็ไม่มีภิกษุรูปใดซักถามเมื่อไม่มีภิกษุใดซักถามแล้ว จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงเข้ามาโดยลำดับ จากปฐมฌานไปจนถึงสัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติ แล้วออกจากฌานโดยลำดับ แบบย้อนลงมาจากสัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติจนถึงปฐมฌาน จากนั้นทรงเข้ามาโดยลำดับอีกครั้ง จากปฐมฌานขึ้นไปถึงจตุตถฌาน ทรงออกจากจตุตถฌานแล้วจึงทรงปรินิพพาน ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในระว่างนั้น พระอนุรุทธะเฝ้าติดตามการเข้ามาของพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิด พระอานนท์เป็นผู้สอบถามถึงความเป็นไป

จากพระสูตรทั้ง ๒ แห่งที่มีเนื้อความเกี่ยวกับเหตุการณ์ในราตรีการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยพบว่ามีความคล้ายคลึงกับเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของเจ้าชายสิทธัตถะ กล่าวคือ ก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะจะทรงตรัสรู้ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตด้วยการเจริญสมาธิให้จิตสงบจากอกุศลหยาบ คือ นิวรณ์ ๕ จิตเข้าถึงความประณีตของอารมณ์ฌานตามลำดับคือ ปฐมฌาน → ทุติยฌาน → ตติยฌาน → จตุตถฌาน → อากาสนัญญาตนฌาน → วิญญาณัญญาตนฌาน → อากิญจัญญายตนฌาน → เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน → สัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติ และในราตรีสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพขณะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ทรงเข้ามาโดยลำดับ จากปฐมฌานไปจนถึงสัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติ แล้วถอยออกจากสัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติลงมาโดยลำดับจนถึงปฐมฌาน แล้วเข้ามาโดยลำดับอีกครั้งไปถึง จตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้วจึงทรงดับขันธปรินิพพาน ซึ่งลักษณะการเข้ามาสมบัติดังกล่าวในขณะปรินิพพานพบว่ามีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติที่พระสารีบุตร

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๓.

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐.

ได้แสดงธรรมในเรื่อง “ปรินิพพานญาณนิทเทส”^{๕๔} หมายถึง “ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปของกิเลสและขั้นของบุคคลผู้รู้สีกตัว เพราะญาณอันเป็นไปแล้วแก่ผู้พิจารณาณานั้น แสดงให้เห็นถึงปัญญาในฉานต่างๆ ที่มีความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มชัดในการดับกิเลส”^{๕๕}

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

จากเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระสูตรนี้และข้อมูลสนับสนุนส่วนอื่นพบว่าอาการของคนสิ้นชีวิตกับอาการของผู้เข้านิโรธสมาบัติมีความคล้ายคลึงกันจนไม่สามารถจำแนกความแตกต่างกันได้ ซึ่งเทียบเคียงได้จากการที่พระอรหันต์ที่ไม่สามารถรู้ได้ว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหรือยังไม่ปรินิพพาน ทั้งที่เป็นผู้อยู่ใกล้ชีวิตพระพุทธเจ้าในเวลานั้น แต่ได้เฝ้าถามพระอรหันต์ถึงความ เป็นไป และพบว่ามีข้อมูลที่เกี่ยวข้องส่วนหนึ่ง คือ การแสดงธรรมของพระสารีบุตรในหัวข้อปรินิพพานญาณนิทเทสที่มีการอธิบายปัญหาในการดับขั้นปรินิพพานของพระอรหันต์ ซึ่งสามารถนำมาเทียบเคียงเพื่อแสดงให้เห็นปัญญาในการพิจารณาธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในขณะปรินิพพานของพระพุทธเจ้าและน่าจะมีน้ำหนักเพียงพอที่นำมาเป็นเหตุผลสนับสนุนเพื่ออธิบายการเข้าฉานสมาบัติของพระพุทธเจ้าในขณะที่เสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ซึ่งจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงวิถีแห่งปัญญาในราตรีที่ทรงตรัสรู้และราตรีที่ทรงดับขันธปรินิพพานได้เป็นอย่างดี

๒. นิโรธสมาบัติกับเหตุการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสาวก

เหตุการณ์ในพุทธกาลเกี่ยวกับการแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติของพระสาวก จากข้อมูลที่พบในพระไตรปิฎกนั้นพบที่มีการแสดงธรรมของภิกษุทั้งสองฝ่าย คือ ภิกษุและภิกษุณี บางครั้งก็เป็นการแสดงธรรมของพระสาวกเนื่องจากมีผู้ไปสอบถามปัญหา บางครั้งก็เป็นเหตุการณ์ที่เกิดจากความเห็นหรือมีความเข้าใจที่ไม่ตรงกันซึ่งมีปรากฏดังต่อไปนี้

(๑) **สังคิตติสูตร**^{๕๖} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ กรุงปาวา แคว้นมัลละ พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละและได้พำนักอยู่ในสวนมะม่วงของนายจุนทะกัมมารบุตร เจ้ามัลละทั้งหลายทราบข่าว จึงได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ประทับ ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่ออุพทกะพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลายเป็นปฐมฤกษ์ เพื่อประโยชน์สุขแก่พวกตนตลอดกาลนาน เพราะตั้งแต่สร้าง

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๖/๑๔๕.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๘๖/๓๓๓.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕ - ๓๔๐/๓๕๐ - ๓๕๓.

ท้องพระโรงแห่งนี้เสร็จยังมีได้มีสมณะพราหมณ์หรือมนุษย์คนใดได้เข้ามาใช้สอยเลย เจ้ามัลละจักใช้สอยท้องพระโรงนี้หลังจากพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้สอยเป็นปฐมฤกษ์นั้นแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปประทับยังท้องพระโรง ทรงแวดล้อมด้วยพระสาวกและเจ้ามัลละทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมแก่เจ้ามัลละให้เห็นชัด ชวนให้รับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แก่กล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถาเกือบตลอดทั้งคืน ครั้นเจ้ามัลละทั้งหลายถวายอภิวัตแล้วเสด็จกลับไป พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าภิกษุทั้งหลายปราศจากถิ่นมัทธนะจึงทรงเรียกพระสารีบุตรให้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย

พระสารีบุตรปรารภเหตุการณ์การถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตร ในกรุงปาวาแล้วได้ไม่นาน เหล่าสาวกนิครนถ์เกิดการแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย เกิดการทะเลาะบาดหมางกัน คำว่าที่มแทงกันอย่างเผ็ดร้อน แม้อุทิสต์ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์เหล่านั้นก็เบื่อหน่าย เพราะธรรมและวินัยของนิครนถ์นั้นได้ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นไปเพื่อนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มีใจพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ จากเหตุแห่งความแตกสามัคคีของสาวกนิครนถ์ พระสารีบุตรจึงได้แสดงธรรมด้วยการจัดหมวดหมู่ธรรมเป็นหมวดๆ ในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ โดยเริ่มตั้งแต่ธรรมหมวด ๑ ไปตามลำดับจนถึงธรรมหมวด ๑๐ เนื้อหาสารัตถธรรมและวัตถุประสงค์ที่พระสารีบุตรได้รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า จัดเป็นหมวดหมู่ แล้วแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในท้องพระโรงของเจ้ามัลละ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ทรงจำไว้ เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความสามัคคีกัน และเพื่อความเป็นหนึ่งเดียวกันของหลักคำสอนที่ประกาศไว้ดีแล้ว การแสดงธรรมของพระสารีบุตรเนื้อหาส่วนที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมบัติมีปรากฏอยู่ในตอนท้ายของการแสดงธรรมในครั้งนี้ปรากฏอยู่ในธรรมหมวด ๘ และธรรมหมวด ๕ ซึ่งจะยกมาเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเท่านั้นคือ วิโมกข์ ๘, อนุปฺพวิหารธรรม ๕ และอนุปฺพนิโรธ ๕

สังคิทธิหมวด ๘^{๕๓} วิโมกข์ ๘ หรือ ธรรมแห่งความหลุดพ้น “เป็นสภาวะที่จิตปลอดจากสิ่งรบกวน มีความโน้มคั่งลงไปใต้อารมณ์นั้น”^{๕๔} พระสารีบุตรได้จำแนกไว้ดังนี้

๑. บุคคลผู้มีรูปเห็นรูปทั้งหลายนี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๑
๒. บุคคลผู้มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกนี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๒
๓. บุคคลเป็นผู้โน้มใจไปว่า ‘งาม’ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๓

^{๕๓} คุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕ - ๓๔๐/๓๕๐.

^{๕๔} คุรายละเอียดใน อภ.ปัญจก.อ. (ไทย) ๓/๖๖/๓๗๘ - ๒๗๕.

๔. บุคคลบรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘อากาสนาที่สุคมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขันธ์สัญญา ไม่กำหนดคณานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ ประการที่ ๔

๕. บุคคลล่วงอากาสนาญายตนฉนโดยประการทั้งปวงบรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุคมิได้’ อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการ ที่ ๕

๖. บุคคลล่วงวิญญาณญายตนฉนโดยประการทั้งปวง บรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการ ที่ ๖

๗. บุคคลล่วงอากาสนาญายตนฉนโดยประการทั้งปวงบรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๗

๘. บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฉนโดยประการทั้งปวงบรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๘

๙. สังกตติหวมวค ๕^{๕๕} อนุปปพวิหารธรรม ๕ หรือธรรมเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับ พระสารีบุตร ได้จำแนกไว้ ๕ ประการดังนี้ ภิษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สังกตติหวมวคและอภุสคธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุนิพพานที่มีวิตก วิจาร ปิติและ สุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุนิพพาน มีความพอใจในภายใน มีภาวะ ที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุนิพพานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’

๔. เพราะละสุขและทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุนิพพานที่ไม่มีทุกข์และสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

๕. บรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘อากาสนาที่สุคมิได้’ อยู่ เพราะล่วง รูปสัญญา ดับปฏิขันธ์สัญญา ไม่กำหนดคณานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๖. ล่วงอากาสนาญายตนฉนโดยประการทั้งปวง บรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุคมิได้’ อยู่

๗. ล่วงวิญญาณญายตนฉนโดยประการทั้งปวง บรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่

^{๕๕} คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๐/๓๕๗.

๘. ล้วงอากิญจัญญายตนฌาน โดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัจญญานาสัจญญายตนฌานอยู่

๙. ล้วงเนวสัจญญานาสัจญญายตนฌาน โดยประการทั้งปวงบรรลุสัจญญาเวทิตนโรธอยู่ อนุปปพนิโรธ ๕ ธรรมแห่งความดับไปตามลำดับ พระสารีบุตรได้จำแนกไว้ดังนี้

๑. กามสัจญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป

๒. วิตก วิจารณ์ของผู้เข้าทุติยฌานดับไป

๓. ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป

๔. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป

๕. รูปสัจญญาของผู้เข้าอากาสนัญญายตนฌานดับไป

๖. อากาสนัญญายตนสัจญญาของผู้เข้าวิญญาณัญญายตนฌานดับไป

๗. วิญญาณัญญายตนสัจญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป

๘. อากิญจัญญายตนสัจญญาของผู้เข้าเนวสัจญญานาสัจญญายตนฌานดับไป

๙. สัจญญาและเวทนาของผู้เข้าสัจญญาเวทิตนโรธดับไป

เมื่อพระสารีบุตรได้แสดงสังคีติปริยายนี้จบลงเหล่าภิกษุทั้งหลายได้ชื่นชมอนุโมทนา ภาษิตของพระสารีบุตร พระพุทธเจ้าก็ทรงพอพระทัยความเป็นผู้มีปัญญาของพระสารีบุตร

สังคีติสูตรนี้จะพบว่าหลักธรรมในหมวด ๘ และหมวด ๙ ที่พระสารีบุตรได้แสดงนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับฌานสมาบัติทั้งสิ้นกล่าว คือ วิโมกข์ ๘ นั้นเป็นสภาวะที่สงบประณีตที่เกิดขึ้นใน ฌานตามลำดับขั้นที่ผู้บรรลุฌานสมาบัตินั้นยอมเข้าถึงและสัมผัสวิโมกข์นั้น ส่วนอนุปปพวิหาร ธรรม ๕ คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นการพักผ่อนโดยอาศัยฌานสมาบัติที่ได้ บรรลุแล้วตามความสามารถของบุคคลในฌานสมาบัติ ตั้งแต่ฌานขั้นต้น คือ ปฐมฌานจนถึงขั้น สูงสุด คือ สัจญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ส่วนอนุปปพนิโรธเป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาวะธรรม บางอย่างที่ดับลงอย่างมีเหตุปัจจัยซึ่งจะต้องดับลงตามลำดับขั้นของฌานสมาบัติ ลักษณะการดับลง ของสภาวะธรรมในฌานแต่ละขั้นเป็นผลมาจากการเจริญฌานเพื่อกำจัดสภาวะธรรมที่ยังมีหลงเหลือ อยู่ให้ตกไปตามลำดับ จนดับไม่เหลือในสัจญญาเวทิตนโรธ

(๒) **ฐพโคตลิ่งคสูตร**^{๑๑๑} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์เกิดขึ้น ณ ป่าโคตลิ่งคาลสาวัน สถานที่ที่พระอนูรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมิละ พำนักอยู่ พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้ามายังสถานที่ แห่งนี้ แล้วทรงสอบถามถึงความเป็นอยู่ว่า ยังสุขสบายดีอยู่หรือไม่ อยู่กันอย่างพร้อมเพรียง หรือไม่ มีกรรมอะไรเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกในปัจจุบัน จึงไม่วิวาท ไม่ทะเลาะกัน พระอนูรุทธะ

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๓.

กราบทูลว่าได้อยู่ร่วมกันด้วย เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม มีความรักใคร่เอ็นดูต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอบถามถึงญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกนั้นมีอยู่หรือ พระอนุรุทธะ กราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้บรรลุ

๑. ปฐมฌาน เพราะสงบสังคจจากกามและอกุศลธรรมมี วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข มีสุขอันเกิดจากวิเวกและตั้งอยู่ในปฐมฌานนั้น ได้ทราบเท่าที่ปรารถนา

๒. ทุคฺยฌาน เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไปก็บรรลุตุคฺยฌานที่มีความผ่องใสภายในมีปีติ สุขอันเกิดจากสมาธิและตั้งอยู่ในตุคฺยฌานนั้น ได้ทราบเท่าที่ปรารถนา

๓. ตติยฌาน เพราะปีติสงบระงับไปก็บรรลุตติยฌานที่มีอุเบกขา สติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายและตั้งอยู่ในตติยฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๔. จตุตถฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ โสมนัสและโทมนัสดับไป ไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาและตั้งอยู่ในจตุตถฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๕. อากาสาณัญจายตนฌาน เพราะล่วงรูปสัญญาด้วยมนสิการอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดดับปฐิณสัญญา ไม่มนสิการนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง ตั้งอยู่ในอากาสาณัญจายตนฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๖. วิญญาณัญจายตนฌาน เพราะล่วงอากาสาณัญจายตนฌาน ด้วยมนสิการวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด ตั้งอยู่ในวิญญาณัญจายตนฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๗. อากิญจัญญายตนฌาน เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌาน ด้วยมนสิการความไม่มีอะไร ตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๘. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานตั้งอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

๙. สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานก็บรรลุซึ่งสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติตั้งอยู่ในในสัญญาเวทิตนโรธสมาบัตินั้น ได้นานทราบเท่าที่ปรารถนา

เมื่อพระอนุรุทธะได้กราบทูลเนื้อความดังนี้แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงสรรเสริญพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมิละ ว่า เป็นผู้ได้บรรลุธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ และไม่มีธรรมอื่นที่เป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐยิ่งกว่านี้

พระสุตรบทนี้เป็นการแสดงธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกอันเป็นพื้นฐานที่เอื้อต่อการพัฒนาปัญญาให้มีความละเอียดในขั้นสูงขึ้นไป พระอนุรุทธะกราบทูลธรรมที่เป็นพื้นฐานในลำดับต้นที่ท่านทั้ง ๓ ได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกัน เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความสงบกาย สงบใจ ที่เอื้อเพื่อต่อมานสมาบัติ ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวนี้เอื้อต่อการเจริญปัญญา

โดยลำดับตั้งแต่ปฐมฌาน โดยแสดงให้เห็นธรรมชาติที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในในฌานสมาบัติ แต่ละชั้นจนถึงสัญญาเวทิตนินิโรธ พระสูตรบทนี้แสดงรายละเอียดของกระบวนการธรรมที่ดำเนินไป และมีส่วนสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

(๓) มหาเวทลลสูตร^{๑๑๑} เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ พระเชตะวันวิหาร เมืองสาวัตถี พระสูตรนี้เป็นการสนทนาเพื่อให้เกิดปัญญาระหว่างพระสารีบุตรกับพระมหาโกฏฐิกะเรื่องปัญญา กับวิญญาณ พระมหาโกฏฐิกะได้สอบถามพระสารีบุตรถึงความเป็นผู้มีปัญญาทราชมว่าอย่างไร จึงเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาทราชม พระสารีบุตรตอบว่าเพราะเป็นบุคคลผู้ไม่รู้ชัดในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แล้วได้ถามพระสารีบุตรว่าอย่างไรจึงเรียกว่าผู้มีปัญญา พระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีปัญญา เพราะเป็นผู้รู้ชัดในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พระมหาโกฏฐิกะได้ถามต่อไปว่า วิญญาณ คือ อย่างไร พระสารีบุตรตอบว่าวิญญาณ คือ สภาวะรู้แจ้ง รู้แจ้งในสุข รู้แจ้งในทุกข์ รู้แจ้งใน อทุกขมสุข พระมหาโกฏฐิกะถามต่อไปว่า ปัญญากับวิญญาณ ๒ ประการนี้ รวมกันหรือแยกจากกัน สามารถแยกแยะบัญญัติและหน้าที่ได้หรือไม่ พระสารีบุตรตอบว่า วิญญาณกับปัญญาไม่แยกจากกัน วิญญาณรู้ชัดในสิ่งใดปัญญาก็รู้ชัดในสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่สามารถแยกแยะบัญญัติและหน้าที่ ได้ แต่มีกิจที่พึงทำต่างกัน คือ ปัญญาควรจะเจริญ วิญญาณควรกำหนดรู้ พระมหาโกฏฐิกะได้ถาม ต่อไปว่า เวทนา คือ อย่างไร เพราะเหตุประมาณไหนจึงเรียกว่าเวทนา พระสารีบุตรตอบว่า เพราะสภาวะเสวยอารมณ์จึงเรียกว่าเวทนา เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวย อารมณ์อทุกขมสุขบ้าง นี้เรียกว่าเวทนา พระมหาโกฏฐิกะได้ถามต่อไปว่า สัญญา คือ อย่างไร เพราะเหตุประมาณไหนจึงเรียกว่าสัญญา พระสารีบุตร ตอบว่า เพราะกำหนดหมายจึงเรียกว่า สัญญา กำหนดหมายในสีเขียวบ้าง กำหนดหมายในสีเหลืองบ้าง กำหนดหมายในสีแดงบ้าง ฯลฯ นี้เรียกว่าสัญญา พระมหาโกฏฐิกะได้ถามต่อไปว่า เวทนา สัญญา วิญญาณ ๓ ประการนี้รวมกัน หรือแยกจากกัน สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ได้หรือไม่ พระสารีบุตร ตอบว่า เวทนาเสวย อารมณ์สิ่งใดสัญญาก็กำหนดหมายสิ่งนั้น สัญญากำหนดหมายในสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งในสิ่งนั้น เพราะเหตุนั้นธรรม ๓ ประการนี้จึงรวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ ต่างกันได้ พระโยคาวจรผู้มีมโนวิญญาณบริสุทธิสละแล้วจากอินทรีย์ ๕ ย่อมรู้ธรรมที่พึงกำหนดรู้ ด้วยปัญญาจักขุ ปัญญามีไว้เพื่อยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อการละ ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิมืองค์ธรรม ๕ ประการ สันับสนุน คือ

๑. มีศีลสนับสนุน

^{๑๑๑}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๕๔.

๒. มีสุตะสนับสนุน
๓. มีสากัจฉาสนับสนุน
๔. มีสมณะสนับสนุน
๕. มีวิปัสสนาสนับสนุน

ภพมี ๓ คือ

๑. กามภพ
๒. รูปภพ
๓. อรูปภพ

การเกิดในภพใหม่ต่อไป มีได้เพราะความยินดีในอารมณ์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์ที่มี อวิชาเป็นเครื่องกีดกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพันไว้ การเกิดในภพใหม่ต่อไปไม่มี เพราะอวิชา ลื่นไป เพราะวิชาเกิดขึ้น และเพราะตัณหาดับไป

ปฐมฌาน คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี วิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ฌานนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ปฐมฌาน”

ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ ภิกษุผู้เข้าปฐมฌานย่อมมี

๑. วิตก
๒. วิจารณ์
๓. ปีติ
๔. สุข
๕. เอกัคคตา

ปฐมฌานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน

๑. ละกามฉันทะ
๒. ละพยาบาท
๓. ละถีนมิทธะ
๔. ละอุทธัจจกุกกัจจะ
๕. ละวิจิกิจฉา

ได้แล้ว ย่อมมี (๑) วิตก (๒) วิจารณ์ (๓) ปีติ (๔) สุข (๕) เอกัคคตา

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ

๑. จักขุนทรีย์
๒. โสตินทรีย์

๓. ฌานินทรีย์

๔. ชิวหินทรีย์

๕. กายินทรีย์

อินทรีย์ ๕ ประการนี้มีอารมณ์ต่างกัน มีที่เกี่ยวไปต่างกัน ไม่รับรู้อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของกันและกัน เมื่ออินทรีย์เหล่านี้มีอารมณ์ต่างกัน มีที่เกี่ยวไปต่างกัน ไม่รับรู้อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของกันและกัน มีใจเป็นที่อาศัยและใจยอมรับรู้อารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปแห่งอินทรีย์เหล่านั้น อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสตินทรีย์ (๓) ฌานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้อาศัยอายุดำรงอยู่ อายุอาศัยไออนุ่นดำรงอยู่ ไออนุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่ อายุสังขารกับเวทนียธรรม ไม่เป็นอันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขารกับเวทนียธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะอายุสังขารกับเวทนียธรรมต่างกัน ฉะนั้น การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธ จึงปรากฏ เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ไออนุ่น (๓) วิญญาณ ละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธต่างกันอย่างไร สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วจีสังขาร และ จิตตสังขารดับ ระวังไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออนุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธมีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับ ระวังไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้น ยังมีไออนุ่น มีอินทรีย์ผ่องใส สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธต่างกัน

อย่างนี้

พระสูตรบทนี้เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญาที่มีสารัตถธรรมที่กว้างขวางมาก เป็นการแสดงธรรมเกี่ยวกับนามขันธ์ คือ วิญญาณ สัญญา เวทนา ที่อธิบายถึงลักษณะ คุณสมบัติ และหน้าที่ของนามขันธ์ที่มีความสัมพันธ์กันและมีความเชื่อมโยงมาถึงเรื่องนิโรธสมาบัติซึ่งเป็นข้อมูลที่สำคัญในการใช้ศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้

(๔) จุฬเวทลลสูตร^{๑๒} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ พระเวฬุวันวิหาร เมืองราชคฤห์ซึ่งเป็นการสนทนาธรรมระหว่าง “วิสาขะอุบาสก”^{๑๓} กับ “พระธรรมทินนาเถรี”^{๑๔}

^{๑๒} จุฬเวทลลสูตรใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐ - ๔๖๗/๕๐๐ - ๕๐๘.

^{๑๓} วิสาขะอุบาสกผู้บวรธรรมเป็นพระอนาคามีและเป็นอดีตสามีของพระธรรมทินนาเถรีก่อนที่พระเถรีจะขออนุญาตสามีออกบวช, จุฬเวทลลสูตรใน ข.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๕ - ๑๒๐/๔๗๑.

^{๑๔} พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระธรรมทินนาเถรีไว้ในฐานะเอกตคະດံသံဃာဒါနီในพระไตรปิฎก, จุฬเวทลลสูตรใน ข.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒-๑๒๓/๔๗๑.

วิสาจะอุบาสกได้เข้าไปสอบถามปัญหาธรรมเรื่องสักกายะที่ตนเคยได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสว่า สักกายะโดยถามพระเถรีว่าว่า สักกายะคืออะไร พระเถรีได้อธิบายว่าสักกายะ คือ อุปาทานชั้น ๕ อันได้แก่

๑. รูปอุปาทานชั้น
๒. เวทนุอุปาทานชั้น
๓. สัญญาอุปาทานชั้น
๔. สังขารอุปาทานชั้น
๕. วิญญาณอุปาทานชั้น

วิสาจะอุบาสกชื่นชมแล้วได้ถามปัญหาต่อไปอีกว่า สักกายะสมุทัย อะไรคือสักกายะสมุทัย พระเถรีได้ตอบว่า ตัณหาอันเพลिनเพลिनยินดี อันเป็นเหตุให้กำหนดเหล่านี้ได้แก่ กามตัณหา วิภวตัณหา ภวตัณหา วิสาจะอุบาสกถามต่อไปว่าอะไรคือสักกายะนิโรธ พระเถรีตอบว่า สักกายะนิโรธ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสลละคืน ความพ้น ความไม่อาลัย ในตัณหาและสักกายะนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ อันประกอบด้วย

๑. สัมมาทิฎฐิ
๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา
๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ
๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ
๘. สัมมาสมาธิ

พระเถรีได้อธิบายว่าอุปาทานชั้น ๕ ไม่เป็นทั้งอันเดียวกันและไม่ต่างกัน สักกายะมิได้เพราะปुरुชนในโลกนี้ไม่ได้สดับธรรมของพระพุทธเจ้า จึงมีความเห็นผิดในความเป็นตัวตนของสิ่งทั้งปวง สักกายะทำให้สิ้นไปได้ด้วยการฟังธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกตลอดจน สัตบุรุษ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนของธรรมทั้งหลาย พระเถรีได้แสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังฆตธรรม พระพุทธเจ้าทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าไว้ในชั้น ๓ อันได้แก่ สีลชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น ดังนี้

๑. สีลชั้น คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
๒. สมาธิชั้น คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
๓. ปัญญาชั้น คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ

วิชาจะอุปาสกได้ถ้ามถึงธรรมชนิดใดเป็นสมาธิ อะไรเป็นนิมิตของสมาธิ อะไรเป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ พระเถรีได้อธิบายว่าสมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีสติปัญญา ๔ เป็นนิมิตของสมาธิ มีสัมมปปทาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ การเจริญทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นเป็นการเจริญสมาธิ พระเถรีได้แสดงสังขารมี ๓ ได้แก่ กายสังขาร วชิสังขาร จิตตสังขาร

๑. กายสังขาร ได้แก่ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเพราะเกิดกับกายเกี่ยวเนื่องด้วยกาย
๒. วชิสังขาร ได้แก่ วิตกวิจารณ์ เพราะมนุษย์ ย่อมคิดก่อนที่จะเปล่งวาจา
๓. จิตตสังขาร ได้แก่ สัญญาและเวทนา เพราะสัญญาเวทนาเป็นธรรมที่อยู่คู่กับจิตเกี่ยวเนื่องด้วยจิต

พระเถรีได้แสดงกระบวนการในการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติว่า ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธมิได้มีความคิดว่าเราจักเข้า เรากำลังเข้าหรือเราได้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว จิตที่อบรมไว้แล้วย่อมนำเข้าไปได้เอง มีการดับลงของสังขาร ๓ ตามลำดับ คือ วชิสังขารดับไปก่อน แล้วกายสังขารดับ และจิตตสังขารดับลงสุดท้าย ผู้ออกจากนิโรธมิได้มีความคิดว่าเราจักออก เรากำลังออก เราได้ออกแล้ว ที่แท้จิตที่อบรมไว้เบื้องต้นนำออกไปอย่างนั้นเอง เมื่อออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ จิตสังขารเกิดก่อน กายสังขารเกิด แล้ววชิสังขารเกิดตาม ผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติย่อมถูกต้องผัสสะ ๓ อย่าง คือ สุขเวทนาผัสสะ (ว่าง) อนิมิตตผัสสะ (ไม่มีนิมิต) อัปนิหิตผัสสะ (ไม่มีที่ตั้ง) จิตของผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติย่อมโน้มไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก

พระเถรีแสดงธรรมเรื่องเวทนา อันได้แก่ สุขเวทนา การเสวยความสุขสำราญทางกายทางใจ ทุกขเวทนา อันได้แก่การไม่สำราญทางกายหรือทางใจ และอทุกขมสุขเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่มีใช่ความสำราญและมีใช่ความไม่สำราญ ดังนี้

๑. สุขเวทนาเพราะสุขตั้งอยู่ ทุกข์แปรไป
๒. ทุกขเวทนาเป็นทุกข์เพราะตั้งอยู่ สุขแปรไป
๓. อทุกขมสุขเป็นสุขเพราะรู้ เป็นทุกข์เพราะไม่รู้

พระเถรีได้แสดงความสัมพันธ์ของเวทนาและอนุสัยดังนี้

๑. รากานุสัย คือ ความกำหนัดนอนเนื่องอยู่ในสุขเวทนา
๒. ปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ในทุกขเวทนา
๓. อวิชานุสัยนอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงบจากกาม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุขอันเกิดจากวิเวก ย่อมละระคายได้ เมื่อภิกษุตั้งความปรารถนาต้องการบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไปย่อมเป็นทุกข์เพราะความ

ปรารถนานั้น เพราะละสุขและทุกข์ได้อันโสมนัสและโทมัสดับไปก่อนแล้วภิกษุจึงบรรลุจุดตถ
 ฌาน เมื่อไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา จึงละอวิชชาได้ในจุดตถฌานนั้น

๑. สุขเวทนาเป็นคู่เปรียบของทุกข์เวทนา
๒. อวิชชาเป็นคู่เปรียบแห่งอทุกขมสุขเวทนา
๓. วิชชาเป็นคู่เปรียบแห่งอวิชชา
๔. วิมุตติเป็นคู่เปรียบแห่งวิชชา
๕. นิพพานเป็นคู่เปรียบแห่งวิมุตติ

พระสูตรนี้จัดว่าเป็นพระสูตรบทหนึ่งที่ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติไว้
 อย่างละเอียดเกี่ยวกับสภาวะธรรม ความเป็นไปและกระบวนการของฌานสมาบัติที่ดำเนินไปใน
 นิโรธสมาบัติ วิสาขะอุบาสกได้ถามปัญหาเรื่องสักกายะหรือสักกายทฤษฎีกับพระธรรมทินนาเถรี
 พระเถรีได้อธิบายเรื่องสักกายทฤษฎีที่มีอุปาทานชั้น ๕ เป็นมูล และเป็นที่น่าสังเกตว่าการสนทนา
 ธรรมนี้เป็นการสอบถามถึงสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับและมีความละเอียดยิ่งๆ ขึ้น
 ไป ซึ่งมีการกล่าวถึงกระบวนการการรับอารมณ์ของชั้น ๕ และผู้อธิบายธรรมนั้นมีลักษณะ
 การอธิบายแบบโต้ตอบด้วยการไขปัญหาข้อสงสัยของผู้ถามโดยใช้หลักอริยสัจ ๔ ในการดำเนิน
 บทสนทนา ด้วยการตอบปัญหาจากเหตุไปยังผล จากง่ายไปหายากขึ้นไปตามลำดับ เมื่อวิสาขะ
 อุบาสกได้ฟังธรรมจากพระเถรีแล้วก็ได้กราบทูลเนื้อความนั้นแก่พระพุทธเจ้าทุกประการ
 พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญพระเถรีว่าเป็นผู้มีปัญญามาก แม้พระพุทธเจ้าก็จักแสดงธรรมโดยมี
 เนื้อความเช่นเดียวกัน ซึ่งก็หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงให้การรับรองเนื้อความที่พระเถรีแสดง
 นั้นถูกต้องทุกประการนั่นเอง

(๕) **มรดักขณียสูตร**^{๑๑๕} พระสูตรนี้เป็นการเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานะ
 สมัยที่เกิดเป็นมารชื่อนุที ได้ประกอบอกุศลกรรมกับพระสมณะผู้มีกัลยาณศีลกัลยาณธรรม โดย
 เล่าให้แก่มารผู้เป็นหลานที่มาสิงในท้องในลำไส้ของท่านฟัง เพื่อให้มารได้เห็นโทษของการ
 เบียดเบียนภิกษุผู้มีกัลยาณศีลกัลยาณธรรม สาวกของพระพุทธเจ้า โดยเนื้อความส่วนหนึ่งของ
 เหตุการณ์ที่พระมหาโมคคัลลานะเล่าให้มารฟังมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติ ดังนี้
 พระสัตถุชีวะผู้เป็นอัครสาวกของพระกกุสันธะพุทธเจ้าได้เข้านิโรธสมาบัติอยู่ที่โคนต้นไม้ พวกคน
 เลี้ยงวัว พวกคนเลี้ยงสัตว์และผู้คนที่เดินทางสัญจรในเส้นทางผ่านมาพบและได้มี
 ความเข้าใจว่าท่านพระสัตถุชีวะได้มรณะภาพแล้ว เพื่อไม่ให้สัตว์มากัดแทะร่างกายของท่านและ
 มิให้เป็นที่อยู่อาศัยจึงได้ชักชวนกันช่วยกันทำการฌาปนกิจด้วยการเอาเศษหญ้าเอาเศษไม้มากองสุ่ม

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐ - ๔๖๓/๕๐๐ - ๕๐๘.

รวมกันไว้บนร่างกายของพระสัตยชีวะและจุดไฟเผา ร่างของพระสัตยชีวะ เมื่อราตรีผ่านไป พระสัตยชีวะออกจากนิโรธสมาบัติแล้วก็ได้เป็นอันตรายแต่อย่างใด^{๑๑๖}

(๖) **นิโรธสมาบัติสูตร**^{๑๑๗} พระสูตรบทนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพระสารีบุตรเกิดขึ้น ณ เมืองสาวัตถี ในเวลาเช้าหลังจากพระสารีบุตรบิณฑบาตรและฉันภัตตาหารเสร็จแล้วได้เข้าไปยัง ป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน ครั้นเวลาเย็นพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้นแล้วได้กลับ เข้ามายังพระเชตะวันวิหาร พระอานนท์ได้เห็นความผ่อนคลายที่ปรากฏบนหน้าตาและร่างกายของ พระสารีบุตรซึ่งสามารถสังเกตเห็นและรู้สึกได้ในระยะไกล เมื่อพระสารีบุตรเข้ามาใกล้จึงได้ถาม พระสารีบุตรว่าวันนี้ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร พระสารีบุตรจึงตอบว่าได้กระทำ ฌานโดยลำดับแล้วเข้าสัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ เมื่อออกจากสัตยญาณเวทิตนนิโรธจึงได้กลับเข้ามา ยัง อาราม

พระสูตรบทนี้จึงเป็นเพียงบทสนทนาสั้นๆ ระหว่างพระสารีบุตรและพระอานนท์ เกี่ยวกับวิหารธรรมที่พระสารีบุตรใช้พักผ่อน อันเป็นเหตุแห่งความผ่อนคลายของอินทรีย์ซึ่งเป็นผล ของการอยู่ด้วยวิหารธรรมอันประเสริฐ คือ นิโรธสมาบัติอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของ ฌานสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติที่ส่งผลต่อร่างกายทำให้สามารถรู้สึกและเห็นได้ใน เชิงประจักษ์

(๗) **ทุติยกามภูสูตร**^{๑๑๘} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ อัมพพุกวัน เมืองมัจฉิกา สัตถ์เป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระกามภูกับจิตตคฤหบดี โดยจิตตคฤหบดีเป็นผู้ถามพระกามภูเป็นผู้ตอบ การสนทนาครั้งนี้จิตตคฤหบดีได้ถามเรื่องเกี่ยวกับสังขาร ๓ อันได้แก่ วจีสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร ซึ่งเป็นการถามคำถามอย่างต่อเนื่องกับปัญหาข้อก่อนๆ ที่ได้ถาม แล้วถามขึ้นไปตามลำดับ จากเรื่องสังขาร ๓ ตั้งแต่การดับลงของสังขาร ๓ กระบวนการในการเข้า สัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ ความเป็นไปในสัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ ความแตกต่างของผู้เข้า สัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ กระบวนการออกจากสัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ การเกิดขึ้นของ สังขาร ๓ ผัสสะที่ถูกต้อง จิตของผู้ออกจากนิโรธสมาบัติ ความโน้มไป โอนไปของจิตผู้ออกจาก สัตยญาณเวทิตนนิโรธสมาบัติ ซึ่งพระกามภูได้แสดงธรรมแก่จิตตคฤหบดีสรุปเนื้อความได้ดังนี้

๑. กายสังขาร คือ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เพราะลมหายใจเข้าและ ลมหายใจ ออกเกิดเนื่องด้วยกายเป็นไปในกาย ลมใจเข้าและลมหายใจออก จึงได้ชื่อว่า กายสังขาร

^{๑๑๖}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๗/๕๔๖.

^{๑๑๗}ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๓๔๖.

^{๑๑๘}ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑.

๒. วจิตสังขาร คือ วิตกและวิจารณ์ เพราะบุคคลตรีกตรองก่อนจึงเปล่งวาจาภายหลัง วิตก วิจารณ์ จึงได้ชื่อว่า วจิตสังขาร

๓. จิตตสังขาร คือ สัญญาและเวทนา เพราะสัญญาและเวทนาเป็นไปกับจิต เกี่ยวเนื่องกับจิต สัญญาและเวทนา จึงได้ชื่อว่า จิตตสังขาร

การเข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ที่อบรมจิตไว้ก่อนแล้ว ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตีย่อมไม่คิดว่าเราจักเข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ เรากำลังเข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ เราเข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติแล้ว ผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ สังขารย่อมดับลงตามลำดับ วจิตสังขารดับก่อน กายสังขารดับ จิตตสังขารดับ บุคคลที่ตายแล้ววจิตสังขารดับ กายสังขารดับ จิตตสังขารดับ อายุสิ้นไป ไออุ่นของร่างกายสิ้นไป อินทรีย์แตกทำลายไป ส่วนบุคคลผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธ กายสังขารดับ จิตตสังขารดับ อายุยังไม่สิ้น ไออุ่นของร่างกายยังไม่สิ้น อินทรีย์ผ่องใส

การออกสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ที่อบรมจิตไว้ก่อนแล้ว ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตีย่อมไม่คิดว่าเราจักออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ เรากำลังออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ เราออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติแล้ว ผู้ออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติสังขาร ๓ ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ ดังนี้ คือ จิตตสังขารเกิด กายสังขารเกิด วจิตสังขารเกิด จิตของผู้ออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตีย่อมถูกต้องผัสสะ ๓ อันได้แก่ สุนทรียะผัสสะ อนิมิตตะผัสสะ อัปปนิหิตผัสสะ จิตของผู้ออกจากสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตีย่อมโน้มไป โน้มไป โอนไปสู่วิเวก ธรรมที่มีอุปการะมากแก่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ คือ สมณะ และ วิปัสสนามีอุปการะมากแก่นิโรธสมาบัติ

พระสูตรบทนี้เป็นอีกหนึ่งพระสูตรที่ได้มีรายละเอียดเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ พระกามภู ได้แสดงธรรมเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเกี่ยวกับสภาวะธรรม เนื้อความในส่วนที่ปรากฏเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติเป็นเช่นเดียวกันกับการแสดงธรรมของพระธรรมทินนาเถรีในจุฬาทลลสูตรและมีการแสดงเพิ่มเติมในการเปรียบเทียบอาการของผู้เข้าสัญญาเวทียตนิโรธกับอาการของคนตาย

(๘) อาฆาตวรรค นิโรธสูตร^{๑๐๕} พระสูตรนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันสองครั้ง ในการแสดงธรรมของพระสารีบุตรแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับภิกษุผู้มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ออกจากนิโรธสมาบัติได้ โดยมีเนื้อความของสารัตถธรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงดังนี้ “ถ้าภิกษุรูปใดที่ถึงพร้อมด้วยความมีศีล มีสมาธิ มีปัญญาเป็นผู้สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ออกจากนิโรธสมาบัติได้ ถ้าในชาติปัจจุบันภิกษุนั้นไม่บรรลุลุคหัตตผลย่อมจะต้องไป

^{๑๐๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๖/๒๓๓.

เกิดในสุทธาวาสพรหมชั้นใดชั้นหนึ่ง”^{๑๑๐} แต่การแสดงธรรมนี้ถูกพระอุทายีคัดค้าน ไม่คล้อยตาม ไม่เห็นด้วยถึงสามครั้ง แม้ภิกษุบางรูปก็ไม่อนุโมทนาการแสดงธรรมของพระสารีบุตร พระสารีบุตร จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและแสดงธรรมที่มีเนื้อความเช่นเดียวกันนี้อีกครั้งเฉพาะพระพักตร์ของ พระพุทธเจ้าแก่ภิกษุทั้งหลาย แม้ในครั้งนี้พระอุทายีก็ยังคัดค้าน ไม่เห็นด้วยกับพระสารีบุตรถึง สามครั้งดังเช่นที่ผ่านมา พระสารีบุตรจึงได้นิ่ง ลำดับนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงถามพระอุทายีว่ามี ความเข้าใจเป็นอย่างไรในเนื้อความที่พระสารีบุตรแสดงธรรม กายมโนมัยที่พระสารีบุตรกล่าวนั้น พระอุทายีเข้าใจว่าอย่างไร พระอุทายีตอบว่าหมายถึงเทพชั้นอรุปรหมชั้นใดชั้นหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่ บรรลุอรุปรหมาน เหตุการณ์นี้พระพุทธเจ้าทรงรับรองการแสดงธรรมของพระสารีบุตรและทรง ดำเนินพระอนันท์ที่เพิกเฉยปล่อยให้ภิกษุเถระถูกรุกรานแล้วก็เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

จากเนื้อความที่พระสารีบุตรได้แสดงธรรมนั้น กล่าวว่าถ้าภิกษุรูปใดที่ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้บรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติแล้วแต่ยังไม่บรรลุ อรหัตผลในชาตินี้ ซึ่งก็หมายถึงพระอนาคามีบุคคลผู้บรรลุอนุปปวิหารธรรม ๘ เป็นผู้ที่สามารถ เข้านิโรธสมาบัติได้นั่นเอง “หากผู้นั้นยังไม่สามารถบรรลุอรหัตผลในชาติปัจจุบันเมื่อสิ้นชีวิตจาก ความเป็นมนุษย์แล้วย่อมไปเกิดในรูปภูมิชั้นสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่ง”^{๑๑๑} แต่พระอุทายีคัดค้าน ไม่เห็น ด้วยกับพระสารีบุตรเนื่องจากว่า ท่านผู้นั้นจะต้องไปเกิดในอรุปรหมชั้นใดชั้นหนึ่ง พระสูตรเรื่อง นี้เป็นตัวอย่างของเหตุการณ์หนึ่งที่เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการมีทัศนคติไม่ตรงกันของภิกษุใน พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติแม้ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้เป็น อย่างดี

(๘) **อนันท์สูตร**^{๑๑๒} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี พระอนันท์เป็นผู้แสดงธรรมเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายโดยการสรรเสริญพระปัญญาคุณแห่งการตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้า กล่าวถึงวิธีการบรรลุโอกาสในที่คับแคบ ซึ่งได้จำแนกไว้อย่างละเอียด คัมภีร์ อรรถกถาได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ดังนี้ เนื้อหาที่อธิบายเพิ่มเติมนั้นก็คล้ายคลึงกับพระสูตรเกี่ยวอดีตชาติ ของชนวนสวักขีย์หรือพระเจ้าพิมพิสารในอดีตชาตินั้นเอง โดยเนื้อหาในพระสูตรไม่ได้กล่าวถึง เรื่องของนิโรธสมาบัติไว้โดยตรง คงมีแต่เพียงการให้คำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาว่า “การบรรลุ โอกาสในที่คับแคบนั่น คือ การบรรลุปฐมฌาน จนถึงสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ นั่นเอง ซึ่งวิธี บรรลุช่องว่างในที่คับแคบมีความหมายดังนี้ คำว่า ที่คับแคบ มีความหมาย ๒ นัย คือ นัยที่ ๑

^{๑๑๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๖/๒๓๓.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๖๖/๕๒ - ๕๓.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๑๓.

หมายถึง ที่คับแคบสำหรับปูลงนอนผู้ครองเรือน ได้แก่ กามคุณ ๕ นัยที่ ๒ หมายถึง ที่คับแคบสำหรับผู้บำเพ็ญฌาน ได้แก่ นิเวศน์ ๕ เป็นต้น คำว่า วิธีบรรลुช่องว่าง หมายถึง ภาวะที่ปลอดจากกิเลสต่างๆ ได้แก่รูปฌาน ๔, อรูปฌาน ๔, สัญญาเวทิตนโรธ ๑ และอหัตตมรรค ซึ่งในแต่ละภาวะก็ปลอดจากกิเลสต่างกัน เช่น ปฐมฌานปลอดจากนิเวศน์ ๕ จตุตถฌานปลอดจากสุขและทุกข์^{๑๑๓} และพบว่ามีกรอธิบายเรื่องการบรรลुโอกาสไว้อย่างละเอียดใน “สัมพาสสูตร”^{๑๑๔}

(๑๐) กัตถิสสูตร^{๑๑๕} พระสูตรเรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ สหชาติวัน แคว้นเจตี เป็นการแสดงธรรมของพระมหาจุนทะแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องภิกษุอวดอุตริมนุสสรธรรม การกล่าวอวดอ้างคุณวิเศษที่ไม่มีอยู่จริงในตน พระมหาจุนทะได้ยกพุทธพจน์ขึ้นแสดงว่าภิกษุรูปใดกล่าวอวดอ้างฌานสมาบัติหรือคุณวิเศษที่ตนไม่ได้บรรลุว่าบรรลุ ด้วยการกล่าวอวดอ้างว่าเราเป็นผู้เข้าปฐมฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าทุติยฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าตติยฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าจตุตถฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าอากาสนัญญาตนฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าวิญญาณัญญาตนฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าอาภิกขัญญาตนฌานได้ ออกก็ได้ เข้าเนวสัญญานาสัญญาตนฌานได้ ออกก็ได้ **เข้าสัญญาเวทิตนโรธก็ได้ ออกก็ได้** ภิกษุผู้ที่กล่าวอ้างคุณวิเศษเหล่านั้นเมื่อถูกพระพุทธเจ้าหรือภิกษุผู้ที่ได้ฌานสมาบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดจิตของผู้อื่น สอบถามไล่เลียง ตรวจสอบ ย่อมรู้ชัดว่าภิกษุผู้กล่าวอวดอ้างนั้นย่อมถึงความเป็นผู้ว่างเปล่า พินาศแล้วและได้แสดงธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นเหตุแห่งความเสื่อมและหากละกรรม ๑๐ ประการนี้ได้ย่อมถึงความเจริญในพระธรรมวินัย

พระสูตรบทนี้ได้กล่าวถึงการอวดอุตริมนุสสรธรรมอันไม่มีอยู่จริงในตนของภิกษุผู้ถึงความเสื่อมซึ่งคุณวิเศษอันได้แก่ฌานสมาบัติเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพระวินัยอันเป็นระเบียบข้อบังคับในการดำเนินชีวิตของภิกษุกับนิโรธสมาบัติ

(๑๑) สักกทานสูตร^{๑๑๖} พระสูตรนี้เป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับพระมหากัสสปะได้นั่งเข้าสมาธิอยู่ ณ ถ้ำปีปผลิกูหาโดยบัลลังก์เดียวตลอด ๗ วัน ครั้นออกจากสมาธิแล้วจึงมีความคิดว่าจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในระหว่างทางที่ท่านจะไปในั้นได้มีเทวดาประมาณ ๕๐๐ พรารณนาจะใส่บาตร แต่พระมหากัสสปะได้ห้ามไว้แล้วจึงเดินทางมุ่งสู่พระนครราชคฤห์ ใน

^{๑๑๓}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๑๘๓, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๘/๒๕๕, อ.จ.นวก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๓/๓๖๕.

^{๑๑๔}ดูรายละเอียดใน อ.จ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๒/๕๓๓ - ๕๓๖.

^{๑๑๕}ดูรายละเอียดใน อ.จ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๘๕/๑๘๗.

^{๑๑๖}ดูรายละเอียดใน พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒ - ๒๒๓.

ระหว่างทางได้ผ่านบ้านของช่างหูกชราจึงได้หยุดอยู่ที่หน้าบ้านนั้นเพื่อรับบิณฑบาตรจากช่างหูกชราสองตัวเมีย “เมื่อพระมหากัสสปะรับบาตรที่ช่างหูกได้ถวายแล้ว เห็นบิณฑบาตรที่รับมานั้นมีความประณีตพิถีพิถันของคนยากจนเชิงใจจะถวายได้ จึงได้ตรวจสอบดู ก็รู้ได้ทันทีว่า แท้จริงแล้วช่างหูกชราสองตัวเมียผู้นี้เป็นพระอินทร์และนางสุชาดาปลอมตัวมาเพื่อถวายทานแก่พระมหากัสสปะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ”^{๑๑๗} ดังนั้น พระมหากัสสปะจึงห้ามมิให้ทรงทำเช่นนั้นอีก พระอินทร์จึงได้ถามถึงผลแห่งบุญที่ตนจะได้รับ แล้วเสด็จกลับไปยังดาวดึงส์พร้อมด้วยนางสุชาดา

(๑๒) **ยักษ์ปหารสูตร**^{๑๑๘} พระสูตรนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระสารีบุตรในคืนวันเพ็ญหลังจากที่ได้ปลงผมมาใหม่ๆ ในที่แจ้ง ขณะที่พระสารีบุตรนั่งสมาธิอยู่นั้น ได้มียักษ์สองตนผ่านมาในเส้นทางนั้นพอดี ยักษ์ตนหนึ่งได้มีความคิดว่าอยากจะใช้กระบองฟาดลงมาที่ศีรษะของพระสารีบุตร เพื่อนยักษ์ที่เดินทางมาด้วยกันได้ห้ามปรามถึง ๓ ครั้ง ก็มีได้เชื่อฟัง ยักษ์ตนนั้นจึงได้ใช้ไม้กระบองของตนฟาดลงมาที่ศีรษะของพระสารีบุตรอย่างแรง ด้วยกำลังอย่างมหาศาลที่ยักษ์ตนนั้นฟาดลงมายังศีรษะของพระสารีบุตรสามารถทำให้ข้างที่มีความสูง ๗ - ๘ ศอกจมลงไปในพื้นดินได้หรือสามารถทำให้ภูเขาขนาดใหญ่พังทลายลงมาทั้งคู่ก็ได้เลยทีเดียว แต่พระสารีบุตรกลับมิได้รับบาดเจ็บหรือเป็นอันตรายจากการประทุษร้ายของยักษ์ตนนั้นเลย เหตุการณ์นี้พระมหาโมคคัลลานะเห็นด้วยตาพิภพโดยตลอด เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปพระมหาโมคคัลลานะได้สรรเสริญความอัศจรรย์ที่พระสารีบุตรมิได้รับอันตรายจากการถูกประทุษร้าย พระสารีบุตรก็สรรเสริญความอัศจรรย์ของพระมหาโมคคัลลานะที่มีตาพิภพเห็นเหตุการณ์โดยตลอด ในคัมภีร์อรรถกถามีข้อความอธิบายเพิ่มเติมว่า “ขณะที่ยักษ์ฟาดกระบองลงมาบนศีรษะของพระสารีบุตรนั้น พระสารีบุตรกำลังเจริญ्यानและเข้าสมาบัติอยู่ สมาบัติที่กล่าวถึงนั้นอาจารย์บางพวกก็ว่า คือ นิโรธสมาบัติ บ้างก็ว่าอุเบกขาสมาบัติ”^{๑๑๙} ด้วยอำนาจของสมาบัตินั้นจึงคุ้มครองร่างกายของพระสารีบุตรไม่ให้ได้รับอันตราย

พระสูตรบทนี้เป็นการแสดงถึงอานิสงส์ของฌานสมาบัติในการคุ้มครองอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติให้แคล้วคลาดจากอันตรายทั้งปวงและมีความสัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่องนี้

(๑๓) **กลหวิวัตตสูตร**^{๑๒๐} พระสูตรนี้เป็นการแสดงธรรมของพระสารีบุตรว่าด้วยการอธิบายกลหวิวัตตสูตร โดยเนื้อความที่ปรากฏในพระสูตรเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงตอบคำถามของพุทธนเรมิตรที่เฝ้าทูลถามปัญหา พระสารีบุตรได้ยกเอาเนื้อความ

^{๑๑๗} คุรายละเอียดยใน ขุ.อ.อ. (บาลี) --/๖/๖๕ - ๖๖., ขุ.อ.อ. (บาลี) --/๒๗/๒๐๘ - ๒๑๑.

^{๑๑๘} คุรายละเอียดยใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๒๓๕.

^{๑๑๙} คุรายละเอียดยใน ขุ.อ.อ. (ไทย) --/๓๔/๒๖๑.

^{๑๒๐} คุรายละเอียดยใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๕/๓๓๑.

ในกลุ่หวาพุทธมาทำการอธิบายเนื้อความที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้มีความละเอียดพิสดารสาระของพระสูตรเรื่องนี้เกี่ยวกับเหตุแห่งการทะเลาะเพราะความเห็นที่ต่างกันอันได้แก่ ทิฏฐิทรงแสดงแสดงธรรมเกี่ยวกับสัญญาไว้อย่างละเอียด ในพระสูตรจะพบเนื้อหาที่สัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติอยู่ในส่วนของการแสดงธรรมเรื่องความมีสัญญา คือ สัญญาที่ปกติและสัญญาที่ผิดปกติ มีเนื้อความเพียงสั้นๆ ที่ทรงกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่มีสัญญา คือ ผู้เข้านิโรธสมาบัติและอสังขนิสัต์ว์

พระสูตรเรื่องนี้มีการกล่าวถึงนิโรธสมาบัติเพียงสั้นๆ แต่มีข้อมูลที่เป็นพุทธพจน์และมีความสำคัญต่อนิโรธสมาบัติซึ่งทำให้ทราบว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกสมาบัติที่ไม่มีสัญญาออกเป็น ๒ ชนิด คือ (๑) นิโรธสมาบัติ และ (๒) อสังขนิสัต์ว์

(๑๔) มหาวิญญูหุตตนิทเทส^{๑๒๑} พระสูตรเรื่องนี้แสดงเกี่ยวกับความเป็นมุนี คือ การบรรลุโมเนยธรรม ๓ ประการ แสดงไว้โดยละเอียดในการเป็นมุนีทางกาย มุนีทางวาจา มุนีทางใจ เมื่อเป็นผู้บรรลุความเป็นมุนีก็ได้ชื่อว่าบรรลุโมณญาณเป็นผู้มีจิตสังขารสงบ กายสังขารสงบ จิตตสังขารสงบ สังขารทั้ง ๓ สงบจึงเป็นมุนีโดยแท้ และมุนีผู้มีคุณสมบัติบริบูรณ์แห่งความเป็นมุนีย่อมสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้

(๑๕) เมตตคฺคาณวปฺปญฺหานิทเทส^{๑๒๒} พระสูตรว่าด้วยลักษณะและคุณสมบัติของผู้เป็นมุนี ได้แก่ มุนีทางกาย คือ ผู้ที่กระทำกายสังขารให้ดับแล้ว มุนีทางวาจา คือ ผู้ที่กระทำวจีสังขารดับแล้ว มุนีทางใจ คือ ผู้ที่กระทำจิตตสังขารดับแล้ว ผู้เป็นมุนีทางกาย มุนีทางวาจา มุนีทางใจ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นมุนีโดยสมบูรณ์ เพราะเป็นผู้สงบระงับแล้ว กำจัดสิ้นแล้วซึ่งอาสวะ มุนีเหล่านี้ประกอบด้วยบุคคล ๖ จำพวก คือ

๑. อาการมุนี
๒. อนาคารมุนี
๓. เสขมุนี
๔. อเสขมุนี
๕. ปัจเจกมุนี
๖. มุนิมุนี

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นมุนีเพราะประกอบด้วย โมเนยธรรม ๓ ประการ คือ

๑. โมเนยธรรมทางกาย เพราะละแล้วจากกายทุจริต ๓

^{๑๒๑}ดูรายละเอียดใน ข.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔๕/๓๕๓.

^{๑๒๒}ดูรายละเอียดใน ข.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๓-๑๒๘.

๒. โมนะยธรรมทางวาจาเพราะละแล้วจากวจีทุจริต ๔

๓. โมนะยธรรมทางใจเพราะละแล้วจากมโนทุจริต ๓

โมนะยธรรมนี้ คือ ความเป็นมุนีที่สมบูรณ์ พระสูตรเรื่องนี้เป็นการอธิบายความหมายของมุนี การละอกุศลเพื่อบรรลุความเป็นมุนี บุคคลผู้มียุคสมบัติความเป็นมุนีครบ ๓ ประการดังกล่าวข้างต้นด้วยการเป็นผู้สามารถดับสังขาร ๓ จึงเป็นมุนีผู้สามารถเข้านิโรธสมบัติได้และบรรลุอนุปฏิหารธรรม ๘

(๑๖) โมฆราชมาณวปัญหานิทเทศ^{๑๒๓} พระสูตรนี้พระสารีบุตรได้แสดงการขยายความอธิบายพุทธพจน์ไว้อย่างพิสดารจากปัญหาของโมฆราชมาณผู้เป็นศิษย์ของพรหมทัฬหีที่ได้อธิบายปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเรื่องโลก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องชั้น ๕ โดยทรงบูรณาการเข้ากับปฏิจสมุปปาต แสดงให้เห็นว่าโลกว่าง โดยเป็นความว่างจากอัตตาในชั้น ๕ เมื่อเห็นความว่างปรากฏแล้ว พิจารณาโดยความไม่เที่ยง สงบสังขารจากกาม บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนฌาน วิญญานัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน บรรลุสุตถุญญาวตยนิโรธ มีปัญญาเห็นธรรมทั้งหลาย จึงข้ามพ้นจากความตาย มัจจุราชมองไม่เห็น ทำให้มารตาบอด ทรงแสดงเรื่องรูปในชั้น ๕ โลก อายตนะ และความสัมพันธ์ของกระบวนการในการปรุงแต่งของชั้น ๕

(๑๗) ปฏิสัมภิตามรรค มหาวรรค^{๑๒๔} ปฏิสัมภิตามรรคเป็นการแสดงธรรมของพระสารีบุตรที่มีความละเอียดพิสดารในรูปแบบการแสดงธรรมโดยจำแนกลักษณะสภาวธรรมพร้อมทั้งองค์ประกอบไว้อย่างเป็นระบบ เนื้อหาสาระมีนัยของอรรถธรรมที่กว้างขวางลึกซึ้ง ในพระสูตรนี้พบที่มีการระบุถึงเรื่องนิโรธสมบัติอยู่ ๓ ส่วน คือ ในตอนต้นของมาติกาซึ่งเป็นการจำแนกหัวข้อธรรมว่าด้วยปัญญาญาณ ๗๓ ในส่วนนี้ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติ คือ ปัญญาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ ด้วยสมาธิจรिया ๕ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ อย่าง จึงชื่อนิโรธสมาปัตติญาณหรือญาณในนิโรธสมบัติ ถัดจากหัวข้อมาติกาที่เป็นแม่บทของการแสดงธรรมแล้วพระสารีบุตรได้อธิบายเรื่องนี้อย่างละเอียดไว้ในญาณกถาเรื่องนิโรธสมาปัตติญาณนิตเทศ ซึ่งเนื้อหาสาระดีธรรมที่ได้แสดงไว้มีความสุขลุ่มลึกกว้างขวางมาก สามารถสรุปลงโดยย่อ ดังนี้

^{๑๒๓}ดูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๓๒.

^{๑๒๔}ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๔/๓.

นิโรธสมาบัติญาณ หมายถึง ปัญญาที่มีความสามารถในการระงับ สังขาร ๓ ได้แก่ วีสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร ด้วยพละ ๒ อย่าง คือ กำลังของสมถพละอันได้แก่สมาธิจริยา ๘ และกำลังของวิปัสสนาพละอันได้แก่ญาณจริยา ๑๖ ดังนี้

สมถพละ คือ ธรรมชาติที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านและไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจแห่งธรรมเหล่านี้ คือ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอพยาบาท ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญา ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอวิกเขปะ ฯลฯ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ไม่หวั่นไหวเพราะนิวรรณ์ ๕ ด้วยปฐมฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะวิตกวิจารณ์ ด้วยทุติยฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะปิติด้วยตติยฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะรูปสัญญา ปฏิมะสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ ไม่หวั่นไหวเพราะอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยอาภิญญัญญาตนสมาบัติ ไม่หวั่นไหวเพราะอาภิญญัญญาตนสัญญาเพราะเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ ไม่กวัคแกว่ง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียงเพราะอำนาจของอุทธัจจะและกิเลสอันสทรคตด้วยอุทธัจจะและเพราะขันธ ที่ดำเนินไปด้วยกระบวนการทางสมาธิ คือ “สมาธิจริยา ๘” ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญาตนฌาน วิญญาณัญญาตนฌาน อาภิญญัญญาตนฌาน เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน และวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกกัคคตา อุปจาระขณะแห่งสมาบัตินั้นๆ”^{๑๒๕}

วิปัสสนาพละ คือ ลักษณะของปัญญาที่รู้ชัดในสภาพธรรมตามความเป็นจริง มีกำลังครอบงำกิเลสและอวิชชาโดยเกิดจากการพิจารณาให้เห็นแจ้งดังนี้ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสตคคานุปัสสนา และเพราะความไม่หวั่นไหวในอนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะอตตานุสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะระคะด้วยวิราคานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะอาทานะด้วยปฏิณิสตคคานุปัสสนา เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัคแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอวิชชาและกิเลสอันประกอบด้วยอวิชชาและขันธ นี้คือวิปัสสนาพละซึ่งประกอบด้วยญาณจริยา ๑๖ ดังนี้ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสตคคานุปัสสนา วิวิฏฐานุปัสสนา โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผลสมาบัติ สกทาคามิมรรค สกทาคามิผลสมาบัติ อนาคามิมรรค อนาคามิผลสมาบัติ อรหัตตมรรค อรหัตตผลสมาบัติ เหล่านี้ คือ วิปัสสนาพละ

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๘๕/๓๓๐.

ความสงบระงับแห่งสังขาร ๓ คือ ความไม่เป็นไปแห่งสังขารธรรม ๓ ประการ ได้แก่

๑. วิจิสังขาร คือ อากาตรกีนีกคิดสงบระงับ ด้วยทุตติยฌาน เพราะวิตก วิจารณ์ตกไป

๒. กายสังขาร คือ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกอันเนื่องด้วยกาย สงบระงับด้วย จตุตตฌาน

๓. จิตตสังขาร คือ สัญญาและเวทนาอันเนื่องด้วยจิต สงบระงับ ในสัญญาเวทียัตติ นิโรธสมาบัติ

วสี ๕ คือ ความชำนาญมี ๕ ประการ

๑. อาวัชชนวสี คือ ความสามารถแห่งการคำนึงถึง

๒. สมابخชวสี คือ ความสามารถแห่งการเข้า

๓. อธิษฐานวสี คือ ความสามารถแห่งการตั้งอยู่

๔. วุฏฐานวสี คือ ความสามารถแห่งการออก

๕. ปัจจเวกชนวสี คือ ความสามารถแห่งการพิจารณา

นิโรธสมาบัติตัญญา คือ ปัญญาในนิโรธสมาบัติเพราะมีสภาพแห่งความรู้ชัด มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ และสมาธิจรिया ๘ เป็นผู้ประกอบด้วยผล ๒ คือ สมถผลและวิปัสสนาผล

สัญญาเวทียัตตินิโรธสมาบัติวิโมกข์^{๑๒๖} ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงแนวสัญญา นา- สัญญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวงบรรลุสัญญาเวทียัตตินิโรธสมาบัตินี้ชื่อว่าสัญญาเวทียัตติ- สมาบัติวิโมกข์

(๑๘) สาริปุตตเถรปาทาน^{๑๒๗} สุตรบทนี้เป็นประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรโดย เริ่มตั้งแต่ชาติที่เป็นดาบสชื่อสุรจิ เป็นผู้มีศีล ยินดีด้วยฌาน สมบูรณ์พร้อมด้วยอภิญา ๕ มีศิษย์ ๑,๒๐๔ คน ศิษย์เหล่านั้นล้วนเป็นผู้มีอภิญา ๕ สุรจิตบสได้ถวายดอกไม้ ๘ ดอกเพื่อบูชาแก่ พระพุทธเจ้าอโนมทัสสี พระพุทธเจ้าอโนมทัสสีได้พยากรณ์แก่สุรจิตบส ว่า ในภพสุดท้ายจะได้ เกิดในครรภ์นางพราหมณีได้ชื่อว่าสารีบุตร พระศาสดาพระนามว่าโคดม จักเป็นอัครสาวกของ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น สุรจิตบสได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏอันยาวไกลจนถึงภพสุดท้ายนี้ได้ เกิดในครรภ์นางพราหมณี ศึกษาไตรเพทจนชำนาญเป็นมาณผู้แสวงหาโมกขธรรมอยู่ในสำนัก ของสังขชัย เวลัฏฐบุตร ได้พบพระอัสสชิเที่ยววิณชาตบตรในระหว่างทางเกิดความเลื่อมใสใน

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๓/๓๕๓.

^{๑๒๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๒/๓๕๕/๒๖.

อาการอันสงบ ได้ติดตามพระเถระเพื่อสอบถามธรรม ในขณะที่ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระได้บรรลุโศคาลัย แล้วกลับไปชวนสหายนั่งเพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ก่อนที่พระสารีบุตรจักปรินิพพานได้สรรเสริญคุณแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุด เป็นผู้ได้ศึกษาแล้วในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุแล้วซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ สำเร็จอภิญญา ๖ ชำนาญในอนุปปทวิหารธรรม ๕ และวิโมกข์ ๘ บรรลุสาวกบารมีญาณ สำเร็จแล้วซึ่งปฏิสัมภิทา ๔

พระสารีบุตรได้สรรเสริญคุณแห่งพระพุทธเจ้า คุณแห่งพระธรรมที่ได้ศึกษาในสำนักของพระพุทธเจ้า กล่าวถึงปัญญา ความสงบ ความสังัดจากกิเลส ได้ทำกิจบริบูรณ์แล้ว เป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แสดงฤทธิ์ได้ ฉลาดในอนุปปทวิหารธรรมได้แก่ธรรมที่เป็นเครื่องอยู่อันประเสริฐ นิโรธสมาบัติเป็นที่นอนของท่าน หมายถึงเป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐนั่นเองเพราะเป็นสภาวะที่คล้ายนิพพาน คือ ไม่มีการปรุงแต่งใดๆ เนื่องด้วยความดับลงแห่งสังขาร

พระสูตรนี้เป็นประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรที่เริ่มตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตจนถึงชาติสุดท้าย ในพระสูตรนี้พระสารีบุตรได้สรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม ในเรื่องของฉานสมาบัติ อนุปปทวิหารธรรม ๕ วิโมกข์ ๘ และอานิสงส์ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติ

(๑๕) คุณทธานเถรปาทาน^{๑๒๘} พระสูตรบทนี้เป็นการแสดงประวัติในอดีตชาติของพระคุณทธานเถระ ที่ได้ถวายกล้วยหวีใหญ่แก่ “พระพุทธเจ้าพระนามประทุมุตตระ ที่ทรงเสด็จเข้าที่หลีกเร้นในนิโรธสมาบัติอยู่เป็นเวลา ๗ วัน”^{๑๒๙} เมื่อพระพุทธเจ้าประทุมุตตระทรงออกจากสมาบัตินั้นก็ได้บำรุงพระศาสดาด้วยการถวายกล้วยหวีใหญ่ พระพุทธเจ้าประทุมุตตระทรงพยากรณ์ผลแห่งการถวายทานนั้น เป็นผู้ประสพบุญเป็นอันมากด้วยผลแห่งทาน ได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏเกิดเป็นท้าวสักกะและพระเจ้าจักรพรรดิหลายภพชาติ ในภพสุดท้ายจะได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณพิเศษ ปฏิสัมภิทา ๔, วิโมกข์ ๘, อภิญญา ๖, ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม

๓. นิโรธสมาบัติกับเหตุการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับเทวดา

(๑) ชนวสทสูตร^{๑๓๐} พระสูตรบทนี้เป็นเรื่องที่ว่าด้วยชนวสทกษัตริย์ซึ่งก็คือพระเจ้าพิมพิสารในอดีตชาติ เนื้อความในพระสูตรมีเนื้อหาที่ค่อนข้างยาวเพราะเป็นเหตุการณ์

^{๑๒๘} คุรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๒/๑/๑๕๐.

^{๑๒๙} คุรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๕๖.

^{๑๓๐} คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๔/๒๑๕.

หลายๆ เหตุการณ์ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันในพระสูตร โดยแรกเริ่มนั้นพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐในนาทิกคามได้ทรงพยากรณ์อุบาสกอุบาสิกาผู้ที่ได้บารุงพระศาสนาในแคว้นรอบๆ คือ แคว้นกาสิ แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจติ แคว้นวังสะ แคว้นกुरु แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะ และแคว้นสุรเสนะว่ามีคติในสัมปรายภพเป็นผู้ไม่มีทางตกต่ำ เป็นผู้ที่มีความแน่นอนที่จะสำเร็จโพธิในวันข้างหน้า รวมถึงชาวบ้านนาทิกคามด้วย พระอานนท์จึงมีความดำริว่าชาวมคธและชาวอังคะเป็นจำนวนมากที่ได้บารุงพระศาสนาแต่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงพยากรณ์บุคคลเหล่านั้นว่ามีคติในสัมปรายภพเป็นอย่างไร เมื่อพระอานนท์ได้ไตร่ตรองพิจารณาด้วยเหตุนี้แล้วจึงได้กราบทูลเทียบเคียงพระพุทธเจ้าให้ทรงพยากรณ์เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวมคธและชาวอังคะ พระพุทธเจ้าจึงทรงตรวจสอบถึงคติในสัมปรายภพของคนเหล่านั้น ในระหว่างนั้นเองที่ชนวสภยภัยได้เดินทางผ่านมาด้วยกิจในท้าวเวสสวัณ จึงมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทรงเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเทวสถานอันเป็นที่ชุมนุมของเทวดาทั้งหลาย ซึ่งเทวดาทั้งหลายในจำนวนนั้นก็รวมชาวมคธผู้ที่ได้เคยบารุงพระศาสนาอยู่ด้วยเป็นอันมาก ในระหว่างการชุมนุมได้มีแสงสว่างอันเจิดจ้าเกินกว่าอำนาจของเทวดาทั้งหลายในที่นั้น ซึ่งแสงสว่างดังกล่าวเป็นนิมิตรของพรหมหรือเครื่องหมายบ่งบอกให้รู้ว่าพรหมจะมาปรากฏ สันถกุมารพรหมปรากฏท่ามกลางเทวบริษัที่ซึ่งประกอบไปด้วยหมู่เทวดาในชั้นดาวดึงส์และเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา “สันถกุมารพรหมได้ตรัสสรรเสริญพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ”^{๑๑๑} และได้แสดงธรรมแก่เหล่าเทวดาท่ามกลางสุธรรมเทวสถานนั้น สันถกุมารพรหมได้ตรัสถึงวิธีการปฏิบัติธรรมอันยังประโยชน์อย่างยิ่งด้วยหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว ได้ทรงเน้นย้ำว่าแม้พระพุทธเจ้าในอดีตก็ทรงตรัสสอนแบบนี้ พระพุทธเจ้าในอนาคตก็จะตรัสสอนแบบนี้ รวมถึงพระพุทธเจ้าในปัจจุบันก็จะตรัสสอนเช่นเดียวกันนี้ สันถกุมารพรหมตรัสสอนเรื่องธรรมที่ยังให้สำเร็จคือ อิทธิบาท ๔, สติปัฏฐาน ๔, วิธีการบรรลุโอกาส ๑ ประการ และบริหารแห่งสมาธิ ในเนื้อความแห่งพระสูตรนี้ สันถกุมารพรหมมิได้ตรัสถึงนิโรธสมบัติโดยตรงแต่ตรัสถึง “วิธีการบรรลุโอกาส ๑ ประการ”^{๑๑๒} ในเอกสารชั้นอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่าโอกาส ในที่นี้ หมายถึง ภาวะที่ปลอดจากกิเลสต่างๆ ได้แก่ รูปฉาน ๔, อรูปฉาน ๔, สัญญาเวทียนิโรธและอรหัตตมรรค ซึ่งในแต่ละสภาวะก็ปลอดจากธรรมในระดับต่างๆ กัน

การระงับสังขาร ๓ อันได้แก่ “การระงับกายสังขาร การระงับวจีสังขาร และการระงับจิตสังขาร เป็นการระงับดับลงของสังขารทั้ง ๓ ประการ ตามลำดับของผู้ที่ได้รับการฝึกมา

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย). ๑๐/๒๕๕/๒๑๕.

^{๑๑๒}ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๘/๒๕๔ - ๒๕๖, อจ.นวก.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๗/๓๖๕.

ดีแล้ว”^{๑๓๓} เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อ “กระบวนการในการเข้านิโรธสมาบัติ”^{๑๓๔} พระสูตรบทนี้ไม่มีรายละเอียดของการอธิบายเนื้อความอย่างยืดยาวหรือมีการกล่าวถึงนิโรธสมาบัติโดยตรง แต่เป็นเพียงการแสดงเนื้อความที่เป็นสาระเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุโอกาส ๓ เท่านั้น วิธีการบรรลุโอกาส ๓ ประการ มีความสัมพันธ์กับการระงับสังขาร ๓ อันได้แก่ วิจิตสังขาร กายสังขาร จิตสังขาร ซึ่งเป็นกระบวนการระงับดับลงของสังขาร ๓ ดังกล่าว จึงมีนัยสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติโดยตรงในด้านของผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการปฏิบัติเพื่อบรรลุความสงบ ระงับ จนถึงความดับลงของสังขารทั้ง ๓ ประการ และมีความสัมพันธ์โดยอ้อมในแง่ของภาษาและพยัญชนะที่ใช้ในการสื่อสาร

๒.๒.๒ นิโรธสมาบัติในสมัยหลังพุทธกาล (เหตุการณ์ภายหลังพุทธปรินิพพาน)

นิโรธสมาบัติภายหลังพุทธปรินิพพาน เป็นการศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากนี้จึงเป็นเพียงร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติในประเด็นของความเข้าใจ การตีความ และข้อปฏิบัติเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมของพุทธศาสนิกชนที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตามบทบาทและหน้าที่ เหตุการณ์ที่มีความสำคัญที่เกิดขึ้นได้มีปรากฏอยู่ในเอกสารปฐมภูมิ คือ พระวินัยปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และในเอกสารทุติยภูมิ อย่างเช่น คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ปกรณ์วิเสสซึ่งใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

๑. **สังคีตนิทาน**^{๑๓๕} พระวินัยปิฎก ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ เรื่องนี้เป็นเหตุการณ์ในครั้งปฐมสังคายนาของพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระบรรพต กรุงราชคฤห์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปแล้ว ๓ เดือน โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้ตอบพระวินัย เนื้อความที่ปรากฏในพระวินัย ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ นั้น เป็นการถาม – ตอบเพียงสั้นๆ เกี่ยวกับสิกขาบท ได้แก่

๑. สถานที่เกิดเหตุ คือ กรุงเวสาลี
๒. ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ คือ ภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา
๓. เรื่องที่เป็นเหตุบัญญัติ คือ การกล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรม

^{๑๓๓} คุราวละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๔/๓.

^{๑๓๔} คุราวละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑.

^{๑๓๕} คุราวละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๕/๓๘๐.

๔. เหตุการณ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทรวมถึงข้อยกเว้นในสิกขาบท

เนื้อความในการชำระร้อยกรองพระวินัยนั้นตรงตามที่ปรากฏในพระสูตรเรื่องของภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมทาในการกล่าวอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในคนอื่นเป็นกลุ่มภิกษุปฐมบัญญัติในสิกขาบทนี้

๒. นิโรธสมาบัติในยุคตติยสังคายนา คัมภีร์กถาวัตถุเป็นคัมภีร์ที่บันทึกเหตุการณ์ในครั้งตติยสังคายนาเพราะเกิดความวุ่นวายในพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยการปลอมตัวเข้ามาบวชของพวกเดียรถีย์ที่ขาดแคลนลาภสักการะ จึงได้เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มให้เหมือนกับภิกษุในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้ไม่มีความรู้ในหลักธรรม คำสอน แนวทางการประพฤติปฏิบัติตนให้ เป็นไปตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เพราะเหตุนี้เดียรถีย์ทั้งหลายจึงได้นำความเชื่อของคนอกลัทธิเข้ามาปลอมปนกับหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา กล่าวแสดงในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงและไม่แสดงในสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง รวมถึงการเกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนบางประการเกี่ยวกับหลักธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติในหมู่ภิกษุด้วยกันเองที่เข้าใจแตกต่างกันตามแนวความเชื่อของสำนักตน ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งตติยสังคายนานี้พระพุทธศาสนาได้แตกย่อยออกไปหลายนิกาย แต่ละนิกายก็ยึดตามคำสอนที่สืบทอดกันมา เหล่านี้เรียกพวกอจารีวาท คือ กลุ่มที่ถือคำสอนของครูอาจารย์ตามกันมาและกลุ่มเถรวาทที่สืบทอดคำสอนตามปฐมสังคายนา ประเด็นปัญหาที่ได้บันทึกไว้พระอภิธรรมปิฎกมีปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นการสอบทานความรู้ความเข้าใจกันระหว่างภิกษุฝ่ายธรรมวาทิ คือ กลุ่มภิกษุที่รักษาคำสอนที่มีตามดั้งเดิมตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนาและภิกษุฝ่ายธรรมวาทิ คือ กลุ่มภิกษุที่เรียนรู้ตามมติของครูอาจารย์ในสำนักตน โดยภิกษุฝ่ายธรรมวาทิเป็นผู้สอบถามได้สวนด้วยการเทียบเคียงจากที่ปรากฏในพระสูตร ลักษณะที่ปรากฏเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัตินี้จึงเป็นการนำความเข้าใจของภิกษุสองฝ่ายมารวบรวมในรูปของการถามตอบในประเด็นที่เกิดความเห็นต่างหรือผิดเพี้ยนออกไปจากของเดิม แล้วก็ยกหลักการที่มีมาแต่เดิมนั้นมาโต้เถียง ซักถาม เรื่องที่ปรากฏเป็นประเด็นปัญหานั้นจะพบอยู่ในคัมภีร์กถาวัตถุโดยแยกออกเป็นประเด็นๆ จากกลุ่มของภิกษุที่เห็นต่างในเรื่องนิโรธสมาบัติแล้วนำมาโต้แย้ง อธิบายกันด้วยเหตุผลเชิงตรรกะและความจริงเชิงประมัตต์ตามพุทธพจน์ไว้หลายประเด็นตามมติของแต่ละฝ่ายดังต่อไปนี้

“ภิกษุฝ่ายปรวาทิกกล่าวว่า นิโรธสมาบัติเป็นอสัจจธรรม”^{๑๑๖} เนื่องจากว่าเป็นสภาวะที่ดับสนิทแล้วไม่มีธรรมใดๆ เกิดขึ้นในระหว่างนั้นเลยทั้งที่เป็นสังขตะธรรมและอสัจจธรรม ฝ่าย

^{๑๑๖} ฎราชละเอียดใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๘/๔๕๗.

สภาวะที่จึงกล่าวว่านิโรธสมาบัตินั้นไม่เป็นทั้งสังขตธรรมจึงจัดเป็น อสังขตธรรม คือ สภาวะธรรมที่ปราศจากการปรุงแต่ง แต่ภิกษุฝ่ายสกวาทิไม่เห็นชอบด้วยในประเด็นดังกล่าวโดยแสดงให้เห็นพฤติการณ์ในแต่ละขณะของการเข้านิโรธสมาบัติไว้เป็นลำดับขั้นตอนที่มีการเกิดของ สภาวะธรรมและอสังขตธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแต่เป็นสภาวะของการดับลงของนามขันธ์ ๔ อันได้แก่ วิญญาณขันธ์ สังขารขันธ์ สัญญาขันธ์ และเวทนาขันธ์เท่านั้น จึงไม่สามารถสงเคราะห์ เข้าได้กับมติของฝ่ายปรวาทิ และความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเช่นนี้ยังส่งผลเชื่อมโยงไปถึง ความเข้าใจสภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติในประเด็นอื่นๆ อีกหลายประเด็นด้วย เป็นต้นว่า มีความคล้ายคลึงหรือมีความเหมือนกับสภาวะของนิพพาน “เนื่องจากการที่ฝ่ายปรวาทิมีความ เข้าใจว่านิโรธสมาบัติเป็นอสังขตธรรมซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่งแล้วย่อมมี สภาวะเช่นเดียวกันกับนิพพาน”^{๓๓๓} เมื่อเข้าใจว่ามีลักษณะสภาวะเช่นนั้นจึงกล่าวว่านิโรธสมาบัติ ย่อมเป็นโลกุตตรธรรมด้วย รวมถึงประเด็นปัญหาที่กล่าวว่านิโรธสมาบัติเป็นสภาวะที่มีความ เหมือนหรือคล้ายคลึงกับสภาวะของอสังขตธรรมและผู้เข้านิโรธสมาบัติสามารถไปเกิดได้ ในอสังขตธาตุภูมิ อีกทั้งยังมีความเข้าใจว่าการสิ้นชีวิตของผู้เข้านิโรธสมาบัตินั้นอาจเกิดขึ้นได้ เหมือนการสิ้นชีวิตของคนปกติโดยทั่วไป คือ การสิ้นชีวิตด้วยศัสตราวุธ การสิ้นชีวิตด้วยไฟ การสิ้นชีวิตด้วยยาพิษ ในขณะที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นมติของภิกษุฝ่ายปรวาทิ มีความเห็นไม่ตรงกับฝ่ายสกวาทิ และภิกษุฝ่ายสกวาทิก็ได้แสดงพุทธพจน์คัดค้านโต้แย้งความเห็น ผิดของภิกษุฝ่ายปรวาทิไว้ดังที่ปรากฏในคัมภีร์

๓. **คัมภีร์มิลินทปัญหา** มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ สำคัญอีกเล่มหนึ่งในพระพุทธศาสนา “เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๕๐๐ ปี”^{๓๓๔} คัมภีร์นี้เป็นการบันทึกเรื่องราวการแสดงธรรม ของพระนาคเสนแก่พระเจ้ามิลินทร์ เนื้อหาสารัตถธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์นี้มีความวิจิตรพิสดาร ด้วยนัยของอรรถธรรมที่มีความสุขุมลุ่มลึกด้วยสำนวนโวหารอุปมาที่ยกมาแสดงประกอบการตอบ ปัญหาการแสดงธรรมของพระนาคเสนนั้นเป็นการอธิบายปัญหาตามนัยของพระไตรปิฎกยกมาเป็น ข้อๆ แล้วอธิบายด้วยการอุปมายกตัวอย่างประกอบให้ผู้ฟังเห็นชัดตาม คัมภีร์มิลินทปัญหานี้เป็น ลักษณะการยกเอาหัวข้อธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นตัวตั้งแล้วอธิบายเชิงบุคคลลาธิษฐาน ยกตัวอย่างประกอบให้ผู้ฟังสามารถคิดและจินตนาการตามเพื่อให้เห็นชัดกับสภาพของนามธรรม ได้โดยง่าย เนื้อความของคัมภีร์นี้มีเพียงในส่วนต้นของคัมภีร์เท่านั้นที่ได้ระบุถึงเรื่องนิโรธสมาบัติ

^{๓๓๓} ดูรายละเอียดใน อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๘/๔๕๘.

^{๓๓๔} ผศ. พัฒน์ เเพ็งผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี PL 313, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๒.

โดยปรากฏในส่วนของปุพพโยคกถา อันเป็นบทเล่าเรื่องความเป็นมาในตอนต้นของเหตุการณ์ทั้งหมด ซึ่งเป็นเหตุการณ์ก่อนที่นาคเสนกุมารจะมาเกิดในเรือนของโสณุตระพราหมณ์ เหตุมีอยู่ว่า พระภิกษุทั้งหลายถูกเบียดเบียนด้วยพระเจ้ามิลินทร์ซึ่งได้เที่ยวสอบถามปัญหา เกิดวาทกรรมทางปรัชญา กับสมณะพราหมณ์ทั่วไป พระเจ้ามิลินทร์เป็นบุคคลที่มีความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในศิลปศาสตร์ทุกแขนงและเป็นบุคคลผู้มีคุณสมบัติที่เปรียบพร้อมด้วยความรู้ เปรียบพร้อมด้วยบริวาร เปรียบพร้อมด้วยโภคทรัพย์และอำนาจ ได้เที่ยวเสาะหาปราชญ์ผู้มีความรู้ทั้งหลายในแผ่นดินเพื่อสอบถามปัญหา รวมถึงพระภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ถูกพระเจ้ามิลินทร์ทดสอบภูมิความรู้จนพระภิกษุและคณะสงฆ์มีความเป็นอยู่ด้วยความไม่สะดวกสบาย พระเถระทั้งหลายเกรงว่าเหตุนี้จะเป็นอันตรายต่อพระพุทธศาสนา เหล่าพระอรหันต์เถระมีพระอัสสสุตได้ประชุมกัน ณ ถ้ำรักจิตเลณะ เพื่อหาผู้ที่มีความสามารถจะบารามพระราชานั้น ทำการตรวจสอบดูแล้วเห็นจะมีเพียงมหาเสนเทพบุตรในดาวดึงส์เท่านั้นที่จะทำการนี้ได้ เหล่าพระอรหันต์ทั้งหลายจึงได้ไปอาราธนาให้ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ในหมู่บ้านพราหมณ์ชังคลคาม มหาเสนเทพบุตรได้รับอาราธนาแล้วเมื่อพระอรหันต์ทั้งหลายได้กลับมายังโลกมนุษย์แล้ว ในท่ามกลางชุมนุมสงฆ์พระอัสสสุตได้สอบถามถึงความพร้อมเพียงแห่งการประชุมเพื่อกิจในพระศาสนาครั้งนี้ ปรากฏว่าพระโรหณะเป็นภิกษุเพียงรูปเดียวที่มีได้เข้าประชุม เพราะได้ปลีทวิเวก เข้านิโรธสมาบัติอยู่ เพราะการถามหาแห่งสงฆ์เป็นอาณาใหญ่ ครั้นออกจากสมาบัตินั้นพระโรหณะก็ทราบด้วยทิพยโสตว่าสงฆ์เรียกหา จึงได้มาปรากฏอยู่ท่ามกลางประชุมสงฆ์ พระอัสสสุตได้สอบถามความเป็นไปแล้ว สงฆ์จึงได้ลงทัณฑ์กรรมแก่พระโรหณะที่ละเลยต่อกิจในการพระศาสนา โดยให้ไปบิณฑบาตยังบ้านโสณุตระ พราหมณ์เป็นเวลา ๗ ปี เพื่อให้ นาคเสนกุมาร ได้เข้ามาบวชศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงจะพ้นทัณฑ์กรรม

จากเหตุการณ์ดังกล่าวที่มีปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา มีการระบุถึงเรื่องนิโรธสมาบัติไว้เพียงการปลีทวิเวกไม่ได้เข้าร่วมประชุมสงฆ์เพื่อกิจในพระศาสนาของพระโรหณะเท่านั้น มิได้มีการแสดงรายละเอียดเรื่องนิโรธสมาบัติเกี่ยวกับสภาวธรรม กระบวนการในการเข้าและออกนิโรธสมาบัติตลอดจนความเป็นไปและการดับลงของสังขารทั้งหลาย แต่มีรายละเอียดในส่วนอื่นที่ปรากฏพอจะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ พบว่ามีอยู่เฉพาะเรื่องมิติทางสังคมและการปฏิบัติที่มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติ ซึ่งบริบทแวดล้อมทางสังคมดังกล่าวสะท้อนภาพให้เห็นได้ชัดเจนในข้อปฏิบัติที่เป็น เงื่อนไขสำหรับผู้เข้านิโรธสมาบัติ ในกรณีนี้พระโรหณะมิได้กระทำบุพพกิจก่อนการเข้านิโรธสมาบัติเมื่อมีการประชุมสงฆ์เพื่อกิจในพระศาสนา พระโรหณะจึงมิสามารถทราบกิจนั้นและมีได้ออกจากนิโรธสมาบัตินั้นเพื่อเข้าร่วมประชุมสงฆ์ แต่เมื่อออกจากสมาบัติแล้วและได้รู้ถึงการถามหาแห่งสงฆ์ จึงได้ไปปรากฏในท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์พร้อมกับการยอมรับ

มติการลงโทษของสงฆ์ เหตุการณ์นี้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงหลักการและคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ยังมีการรักษาจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานั้นรักษาไว้อย่างเคร่งครัด พระโรหณะได้ยอมรับทัณฑกรรมจากสงฆ์โดยมิได้โต้แย้งเนื่องด้วยมิได้กระทำความผิดก่อนที่จะเข้านิโรธสมาบัติ คือ ปุพพกิจ ๔ อัน ได้แก่

๑. นานาพัทธวิโกปนนะ ไม่ทำให้วัตถุสิ่งของเนื่องด้วยภิกษุเสียหาย
๒. สังฆปฏิมานนะ การรอกอยแห่งสงฆ์
๓. สัตตุปโกสนนะ การรับสั่งหาของพระศาสดา
๔. อัทธานปริเจท กำหนดกาลอันสมควร^{๑๓๕}

ปุพพกิจ ๔ ประการนี้เป็นกิจที่ทำก่อนการเข้านิโรธสมาบัติเพื่อว่าในระหว่างการเข้านิโรธสมาบัตินั้น หากมีเหตุใดๆ เกิดขึ้นก็จะไม่มีวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับภิกษุผู้เข้านิโรธสมาบัติได้รับความเสียหาย หรือหากมีกิจอื่นใดที่เป็นการเรียกหาของพระพุทธเจ้าหรือการเรียกหาของสงฆ์ ก็จะสามารถออกจากสมาบัติได้เลย ตลอดจนการตรวจสอบเวลาของอายุขัยที่เหลืออยู่จะต้องไม่หมดสิ้นไปก่อน เมื่อได้ทำปุพพกิจเหล่านี้ก่อนก็จักสามารถออกจากนิโรธเมื่อมีเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้น

๔. คัมภีร์ในพระพุทธศาสนายุคหลังตติยสังคายนา หลังจากการชำระความเห็นต่างของภิกษุในครั้งตติยสังคายนาได้ยุติลง คัมภีร์และปกรณ์วิเสสต่างๆ ที่ได้แต่งขึ้นภายหลังก็ได้ยึดตามหลักการของมติของตติยสังคายนา ตัวอย่างเช่น

๑. คัมภีร์วิมุตติมรรค
๒. คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค
๓. คัมภีร์อภิธรรมมัตถตังคหะ

เหล่านี้ล้วนยึดข้อยุติของของตติยสังคายนาเป็นบรรทัดฐานทั้งสิ้น เนื้อความที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์เหล่านี้ไม่มีส่วนใดแตกต่างไปจากมติของตติยสังคายนา ซึ่งคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในยุคหลังนี้เมื่อกล่าวถึงหลักธรรมใดๆ ก็จะอ้างถึงข้อความอันเป็นพุทธพจน์และเนื้อความที่คัมภีร์อรรรถกาได้อธิบายไว้โดยไม่คลาดเคลื่อนจากของเดิม แต่จะมีความแตกต่างกันเพียงรูปแบบการนำเสนอและความละเอียดของเนื้อหาที่กล่าวถึงนิโรธสมาบัติเท่านั้น ซึ่งพบว่าเอกสารวรรณกรรมในพระพุทธศาสนาในยุคหลังจากการจัดทำตติยสังคายนาแล้วเสร็จ พระสงฆ์ในฝ่ายเถรวาทจะเคารพมติของพระสังคีติกาจารย์ที่มีพระโมคคัลลินุตรติสสะเถระเป็นประธานในการชำระพระไตรปิฎกในครั้งนั้น

^{๑๓๕} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทฺธิมรรค, หน้า ๑๖๖๕.

๒.๓ สภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติ

สภาวะธรรมในนิโรธสมาบัติ เป็นการศึกษารายละเอียดของนิโรธสมาบัติเชิงวิเคราะห์ในเรื่องลักษณะ สภาวะ กระบวนการ ข้อจำกัดและเงื่อนไข ตลอดจนวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิโรธสมาบัติจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓.๑ กระบวนการในนิโรธสมาบัติ

นิโรธสมาบัติที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่งพบว่าเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ การแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติมีสารัตถธรรมและเนื้อความตรงกันทุกประการ จากข้อมูลพบว่าเป็นการอธิบาย ความหมาย ลักษณะ สภาวะ อาการ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ นิโรธสมาบัติจึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นแบบมีฉันทสมาบัติเป็นพื้นฐาน โดยใช้สมถะและวิปัสสนาทำงานร่วมกันแบบบูรณาการอย่างสมดุลเพื่อการบรรลุถึงความดับลงของสัญญาและเวทนาขณะบรรลุนิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างเป็นระบบและมีแบบแผนเฉพาะภายใต้เงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดในการเข้านิโรธสมาบัติ

จากข้อมูลชั้นปฐมภูมิที่พบในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติหลายแห่งมีการอธิบายเกี่ยวกับการเจริญฉันทสมาบัติและการเจริญวิปัสสนาจนบรรลุนิโรธสมาบัติ ซึ่งมีวิธีการแสดงธรรมที่แตกต่างกันแต่เนื้อความทั้งหมดมีความสอดคล้องตรงกัน โดยพบในลักษณะดังต่อไปนี้

๑. นิโรธสมาบัติที่แสดงในอนุปัปพวิหารธรรม ๕ มีพบอยู่ในหลายแห่ง อย่างเช่น การแสดงเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในคปุสสุตร การแสดงการบรรลุธรรมตามลำดับของพระสารีบุตรในอนุปทสุตร การแสดงความสามารถในฉันทสมาบัติและอภิญญาของพระมหากัสสปะในฉานสูตร เป็นต้น ซึ่งพบว่าพระสูตรเหล่านี้มีการแสดงกระบวนการปฏิบัติเพื่อ “กำจัดอกุศลหยาบอย่างนิรณ ๕ ในเบื้องต้นแล้วเจริญธรรมที่สูงขึ้นไปเพื่อบรรลุฉันทสมาบัติตามลำดับ คือ ปฐมฉาน → ทุติยฉาน → ตติยฉาน → จตุตถฉาน → อากาสนัญญาตนฉาน → วิญญาณัญญาตนฉาน → อากิญจัญญาตนฉาน → เนวสัญญานาสัญญาตนฉาน → สัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติ”^{๑๔๐}

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔ - ๕๖/๑๑๑ - ๑๑๔.

๒. นิโรธสมบัติที่แสดงในสัญญา พบว่าการแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมบัติแบบวิปัสสนาวิธี โดยอธิบายในเรื่องสัญญามีอยู่เพียงแห่งเดียว คือ การแสดงความเกิดและความดับของสัญญาอย่างมีเหตุปัจจัยเพราะการศึกษาใน โปฏฐปาทสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่โปฏฐปริพาชกว่าสัญญาอย่างหนึ่งเกิดได้เพราะการศึกษา สัญญาอย่างหนึ่งดับได้เพราะการศึกษา โดยทรงแสดงบนพื้นฐานของฉานสมบัติไปตามลำดับจนถึงความดับของสัญญาในสัญญาเวทิตนินิโรธ

๑. นิโรธสมบัติที่แสดงในสังขาร ๓ ซึ่งพบการแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมบัติในการดับลงของสังขารธรรม ๓ ประการ คือ วิจิสังขาร → กายสังขาร → จิตตสังขาร ในพระสูตร ๓ แห่ง คือ มหาเวททัลลสูตร จุฬเวททัลลสูตร และทุติยกามภูสูตร การระงับดับลงของสังขารธรรม ๓ ประการดังกล่าวจะเกิดขึ้นตามลำดับจากการบรรลุฉานสมบัติที่สูงขึ้นไปด้วยอำนาจของฉานสมบัติที่ได้บรรลุดังนี้ วิจิสังขารดับไปก่อนด้วยอำนาจของทุติยฉาน → กายสังขารดับในลำดับถัดมาด้วยอำนาจของจตุตถฉาน → จิตตสังขารดับในลำดับสุดท้ายด้วยอำนาจของสัญญาเวทิตนินิโรธ

๔. นิโรธสมบัติที่แสดงในอินทรีย์ ๕ ได้แก่ ทุกชินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อุปกชินทรีย์ พบว่ามีการแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมบัติในอินทรีย์ ๕ ที่แสดงแก่ภิกษุในอุปปาฎิกสูตรซึ่งทรงแสดงเกี่ยวกับอำนาจของฉานสมบัติที่ทำให้อินทรีย์ให้ดับลงตามลำดับ ดังนี้ ทุกชินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในปฐมฉาน → โทมนัสสินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในทุติยฉาน → สุขินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในตติยฉาน → โสมนัสสินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในจตุตถฉาน → อุปกชินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในสัญญาเวทิตนินิโรธสมบัติ

เอกสารทุติยภูมิซึ่งเป็นเอกสารในชั้นหลังอย่างเช่น คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสอื่นๆ มีการอธิบายกระบวนการธรรมที่ดำเนินไปในนิโรธสมบัติไว้ดังนี้

๑. คัมภีร์ปรมัตถทีปนี มหากัสสปะสูตรอรรถกถา ระบุว่า “นิโรธสมบัติ คือ ความตั้งมั่นแห่งสมาธิ ความไม่สั่นไหวต่อกิเลส ตั้งมั่นในความดับ คือ ความไม่เข้าไปของจิตและเจตสิก การตั้งอยู่เกิดขึ้นโดยความชำนาญและสามารถให้เป็นไปตราบเท่าที่ปรารถนา”^{๑๔๑}

๒. คัมภีร์ วิสุทธิมรรค ระบุว่า “นิโรธสมบัติ คือ ความไม่เข้าไปของธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิกด้วยการดับลงไปตามลำดับ”^{๑๔๒}

๓. คัมภีร์ วิมุตติมรรค ระบุว่า “นิโรธสมบัติ คือ การไม่เข้าไปของจิตและเจตสิก”^{๑๔๓}

^{๑๔๑} คุรายละเอียดยใน พุ.อุ.อ. (บาลี) --/๖/๖๓ - ๖๔.

^{๑๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๑๐.

^{๑๔๓} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๘๔.

๔. หนังสือพุทธธรรม ระบุว่า “นิโรธสมาบัติเป็นสภาพปราศจากการทำงานของจิตและเจตสิก เป็นสุขทิฏฐธรรมเหมือนสภาวะบรรลุนุपाติเสสนิพพาน”^{๑๔๔} พระอริยะทั้งหลายผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติพิเศษมักจะใช้นิโรธสมาบัติเป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐ

จากข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิพบว่า การอธิบาย ลักษณะสภาวะ อาการ ของนิโรธสมาบัติที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการและความไปเป็นในนิโรธสมาบัติมีความสอดคล้องกันซึ่งสามารถนำข้อมูลจากทั้งสองระดับมาสรุปเพื่อประมวลผลการศึกษาระบวนการในเรื่องนิโรธสมาบัติได้ว่า

๑. นิโรธสมาบัติเป็นลักษณะของความดับลงของจิตและเจตสิก คือ สัญญาและเวทนา การดับลงดังกล่าวจะเกิดขึ้นเพียงชั่วระยะเวลาที่อยู่ในนิโรธสมาบัติเท่านั้น

๒. นิโรธสมาบัติเป็นสภาวะที่ไม่มีการรับและส่งอารมณ์อย่างสิ้นเชิง จึงเป็นสภาวะที่สังขารธรรม ๓ ประการ ดับลงอย่างสนิทตามลำดับ คือ วิสังขารดับ กายสังขารดับ จิตตสังขารดับ ด้วยอำนาจของฌานสมาบัติและอริยปัญญา

๓. นิโรธสมาบัติเป็นอาการของสมาธิจรिया ๕ และญาณจรिया ๑๖ ที่ทำงานร่วมกันแบบบูรณาการอย่างสมดุลตลอดกระบวนการที่ดำเนินไปเพื่อบรรลุความดับลงของสัญญาและเวทนา

จากลักษณะความดับลงของสัญญาและเวทนา เป็นสภาวะที่สังขารธรรม ๓ ประการดับลงอย่างสนิทจากอาการของสมาธิจรिया ๕ และญาณจรिया ๑๖ เพื่อบรรลุนิโรธสมาบัตินั้นพบว่า กระบวนการทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากปัญญา ๒ ส่วน ที่ทำงานสอดประสานกันอย่างเป็นระบบ คือ ปัญญาในสมถะและปัญญาในวิปัสสนา ปัญญาทั้ง ๒ ส่วนนี้ทำงานร่วมกันไม่แยกจากกัน

สมาธิจรिया ๕ เป็น กระบวนการที่เกิดขึ้นในฝ่ายสมาธิ คือ การเพ่งอารมณ์ให้สงบ สติจากนิวรรณ์ ๕ เพื่อบรรลุปฐมฌาน เมื่อบรรลุปฐมฌานแล้วก็พัฒนาอารมณ์ให้มีความละเอียด ประณีตยิ่งขึ้นและกำจัดธรรมอันเป็นข้าศึกในฌานสมาบัติที่ได้บรรลุแล้วเพื่อบรรลุฌานสมาบัติขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ ดังนี้ ปฐมฌาน → ทุติยฌาน → ตติยฌาน → จตุตถฌาน → อากาสนัญญา-ยตนฌาน → วิญญาณัญญาตนฌาน → อาภิญญัญญาตนฌาน → เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน → สัญญาเวทิตตนิโรธสมาบัติ การเจริญสมาธิเพื่อบรรลุฌานไปตามลำดับนี้เรียกว่าสมาธิจรिया ๕ เพราะเป็นการจำแนกภิกิริยา อาการ หรือการปฏิบัติเพื่อการบรรลุฌานสมาบัติทั้ง ๘ ชั้น และนับการเจริญสมาธิในอุปจารของแต่ละฌานเป็น ๑ อย่าง กระบวนการที่เกิดขึ้นจนบรรลุฌานสมาบัติ

^{๑๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๒๖๘.

ไปตามขั้นโดยลำดับจากปฐมฌานจนถึงนิโรธสมาบัติเรียกว่า อนุปฺพพิหารธรรม ๘ โดยอารมณ์ของสมาธิต้องสามารถทำให้เกิดขึ้นได้อย่างชำนาญ ไม่คิดขัดหรือมีความชักช้าใดๆ มาเป็นอุปสรรคขัดขวาง ความชำนาญในอารมณ์ของสมาธิลักษณะเช่นนี้เรียกว่า วลี ๕ คือ (๑) ความชำนาญในการคำนึงถึง (๒) ความชำนาญในการเข้า (๓) ความชำนาญในการตั้งอยู่ (๔) ความชำนาญในการออก (๕) ความชำนาญในการพิจารณา เมื่อทำการบูรณาการความสามารถในสมาบัติ ๘ คือ สมาธิจรिया ๘ เข้ากับความชำนาญในการกำหนดอารมณ์สมาธิให้เป็นไปตามที่ปรารถนา คือ วลี ๕ เข้าด้วยกันแล้วก็จะเป็สมาธิที่มีกำลังใช้ทำกิจได้ตามที่ปรารถนา กระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้นอย่างบูรณาการเช่นนี้เรียกว่า สมถพละ เป็นสมาธิที่มีกำลังเป็นกระบวนการของปัญญาในฝ่ายสมาธิ

ญาณจรिया ๑๖ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในฝ่ายวิปัสสนา คือ ปัญญาที่รู้ชัดในไตรลักษณ์ เพราะเห็นลักษณะของความเป็นทุกข์ ลักษณะของความไม่เที่ยง ลักษณะของความไม่มีตัวตน แล้วบูรณาการกับอริยสัจ ๔ เพื่อกำจัดอาสวะและเพื่อการบรรลุอริยผล ด้วยการพิจารณาธรรมตามลำดับ ดังนี้คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราทานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสตคคานุปัสสนา วิวิฏฐานานุปัสสนา โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผลสมาบัติ สกทาคามิมรรค สกทาคามีผลสมาบัติ อนาคามิมรรค อนาคามีผลสมาบัติ อรหัตตมรรค อรหัตตผลสมาบัติ เหล่านี้ คือ ญาณจรिया ๑๖ เป็นกิริยา อากาหรหรือการปฏิบัติในการพิจารณาสภาวะธรรมตามความเป็นจริงด้วยปัญญาและรู้ชัดในสภาวะธรรมนั้นจนบรรลุอริยผลตามลำดับ ปัญญาที่รู้ชัดและเพิกถอนจากกิเลสและเป็นอิสระจากการถูกรอบงำนี้เรียกว่าวิปัสสนาพละเป็นกระบวนการในฝ่ายวิปัสสนา

เมื่อกระบวนการในฝ่ายสมาธิและวิปัสสนาทำงานสอดคล้องประสานกันอย่างเป็นระบบในขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติ การทำงานร่วมกันเชิงบูรณาการนี้จะมีสภาวะธรรมบางอย่างเกิดขึ้นตามลำดับและจะมีสภาวะธรรมบางอย่างดับลงตามลำดับ เกิดสภาวะธรรมที่เป็นความสงบ สงัดตามลำดับ เพราะกระบวนการที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในแดนแต่ละขั้นนั้นจะมีสภาวะธรรมที่มีความละเอียดต่างกันเนื่องจากมี “สัญญาบางอย่างเกิดขึ้น สัญญาบางอย่างดับลง ด้วยอำนาจของฌาน ดังที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่ไปภุชฺสบริพาชก”^{๑๔๕} คือ “กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป → วิตก วิจารณ์ของผู้เข้าทุติยฌานดับไป → ปิตติของผู้เข้าตติยฌานดับไป → ลมหายใจเข้าลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป → รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสนัญจายตนฌานดับไป → อากาสนัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป → วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป → อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับ

^{๑๔๕} คู่มือละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๔๐๖/๑๖๕.

ไป → สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธดับไป”^{๑๔๖} “ธรรมชาติของสภาวะธรรมที่มีความดับลงไปตามลำดับนี้เรียกว่าอนุปปนิโรธ”^{๑๔๗} และในขณะที่เดียวกันที่กระบวนการธรรมดำเนินไปก็มีการดับลงของสังขารธรรมอันได้แก่ วจีสังขาร → กายสังขาร → จิตตสังขาร ตามลำดับ “แม้อินทรีย์ทั้งหลายก็ดับลงตามลำดับ คือ ทุกขินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในปฐมฌาน → โทมนัสสินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในทุติยฌาน → สุขินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในตติยฌาน → โสมนัสสินทรีย์ย่อมดับไม่เหลือในจตุตถฌาน → อุปกขินทรีย์ย่อมดับดับไม่เหลือในสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ”^{๑๔๘}

จากกระบวนการที่ดำเนินไปเพื่อการบรรลุนิโรธสมาบัติแสดงให้เห็นว่าเป็นสภาวะธรรมที่จิตและเจตสิกดับลง คือ สภาวะที่ปราศจากสัญญาและเวทนาเป็นการเข้าถึงสภาวะแห่งความดับสนิทของนามขันธ์ ๔ โดยที่จิตและเจตสิกจะหยุดการทำงานลงชั่วขณะตราบเท่าที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็นผลของสมาธิที่มีกำลังแก่กล้าในระดับฌานชั้นสูงสุดทำงานร่วมกับอริยปัญญาในวิปัสสนาญาณ

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

มีข้อที่น่าสังเกตว่าภายใต้การแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติที่มีปรากฏในพระสูตรพบว่าการแสดงธรรมที่เป็นการอธิบายเรื่องนี้ในหลายลักษณะที่ต่างกัน แต่ทุกรูปแบบที่มีการแสดงไว้จะมีลักษณะร่วมที่เหมือนกัน คือ เป็นการอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นแบบมีฌานสมาบัติเป็นพื้นฐาน ในพระสูตรที่มีการอธิบายเรื่องนิโรธสมาบัติแบบการบรรลุฌานสมาบัติเป็นขั้นๆ ไปตามลำดับนั้นจะเป็นการอธิบายในแนวทางของสมาธิวิธีเพราะเป็นการแสดงรายละเอียดเรื่องการกำหนดอารมณ์สมาธิให้มีความตั้งมั่นเพื่อการบรรลุสมาบัติที่สูงขึ้นไป ส่วนการแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติที่เป็นการอธิบายการเกิดขึ้นและดับลงของสภาวะธรรมอย่างที่มีเหตุปัจจัยจะเป็นการอธิบายในแนวทางของวิปัสสนาวิธีเพราะเป็นการอธิบายการดับลงของนามขันธ์ตามลำดับ โดยการยกสัญญาที่เป็นสภาวะของความกำหนดได้หมายรู้ขึ้นเป็นสภาวะธรรมในการพิจารณาแล้วใช้ฌานสมาบัติเป็นเครื่องมือเพื่อการบรรลุสภาวะความดับลงของสัญญาโดยลำดับ และการแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติที่เป็นการอธิบายความเสวยอารมณ์ในอินทรีย์ต่างๆ ก็เป็นการอธิบายเรื่องนิโรธสมาบัติในแนวทางของวิปัสสนาวิธีเช่นเดียวกันแต่จะเป็นการอธิบายโดยยกเวทนาที่มีความเป็นใหญ่ในความเสวยอารมณ์ด้วยการจำแนกออกเป็นอินทรีย์ต่างๆ

^{๑๔๖} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๔๒๖.

^{๑๔๗} คุรยละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๕๓.

^{๑๔๘} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๑๐/๓๒๑.

แล้วยกอินทรีย์เหล่านั้นขึ้นเป็นสภาวะธรรมในการพิจารณาโดยใช้มานสมาบัติเป็นเครื่องมือเพื่อ บรรลุความดับลงของเวทนาด้วยอำนาจของมานสมาบัติตามลำดับ เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะมีการจำแนกกระบวนการที่ดำเนินไปเพื่อการบรรลุนิโรธสมาบัติออกได้ เป็น ๒ ส่วน คือ (๑) กระบวนการฝ่ายสมาธิ และ (๒) กระบวนการฝ่ายวิปัสสนา แต่ทั้งนี้ การจำแนกดังกล่าวก็เพื่อแสดงให้เห็นภาพของสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนเท่านั้น เพราะ โดยความเป็นจริงแล้วกระบวนการทั้งฝ่ายสมาธิและฝ่ายวิปัสสนาเกิดขึ้นพร้อมกันและทำงาน สัมพันธ์สอดประสานกันอย่างเป็นระบบโดยไม่สามารถแยกจากกันตลอดกระบวนการ ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิโรธสมาบัติ

๒.๓.๒ คุณสมบัติของบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติ

นิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติที่มีความพิเศษไม่เหมือนสมาบัติอื่นๆ เพราะเป็นเพียงสมาบัติ ชนิดเดียวที่ไม่สามารถเกิดได้อย่างสาธณะทั่วไปกับปุถุชนทั้งหลาย แต่สามารถเกิดได้กับบุคคล บางประเภทในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เนื่องจากมีเงื่อนไขบางประการเป็นข้อกำหนดคุณสมบัติ ของบุคคลผู้ที่จะเข้านิโรธสมาบัติเป็นข้อจำกัดอยู่ กล่าวคือ จะต้องเป็นพระอริยะบุคคล ๒ จำพวก คือ (๑) พระอนาคามี และ (๒) พระอรหันต์ ที่มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ เท่านั้น ซึ่ง พระอริยะบุคคล ๒ จำพวกดังกล่าวจะต้องเป็นผู้มีความสามารถในการระงับสังขาร ๓ อันได้แก่ วจิตสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร ด้วยกำลังของสมาธิและกำลังของปัญญา โดยกำลัง ความสามารถทั้ง ๒ ส่วน คือ สมถพะละอันได้แก่สมาธิจรिया ๕ และวิปัสสนาพะละอันได้แก่ญาณ จริยา ๑๖ พละทั้ง ๒ ประการนี้จะต้องทำงานร่วมกันแบบบูรณาการในฉานทุกขั้นจนเป็นปัญญา ในการระงับสังขาร ๓ คือ ความสามารถในการเป็นผู้สงบ ระงับ ด้วยความไม่เป็นไปแห่งสังขาร ธรรมในสังขาร ๓ ประการ อันได้แก่

๑. วจิตสังขารสงบระงับ คือ อากาตรกีนิกคิดสงบระงับด้วยอำนาจของ ทุติยฉาน เพราะวิตกพิจารณาตกไป

๒. กายสังขารสงบระงับ คือ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกอันเนื่องด้วยกายสงบ ระงับด้วยอำนาจของจตุตถฉาน

๓. จิตตสังขารสงบระงับ คือ สัญญาและเวทนาอันเนื่องด้วยจิตสงบระงับในสัญญา เวทิตนนิโรธสมาบัติ

สมถพะละหรือกำลังของสมาธิ คือ ธรรมชาติที่จิตตั้งมั่นมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านและ ไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจแห่งธรรมเหล่านี้ คือ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ไม่ฟุ้งซ่านด้วย อำนาจแห่ง อพยายาท ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญา ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอวิกเขปะ

๗๗ ไม่ฟังชานด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ไม่ฟังชานด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ไม่หวั่นไหวเพราะนิर्वณ ๕ ด้วยปฐมฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะวิตกวิจารณ์ด้วยทุติยฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะปิติด้วยตติยฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ด้วย จตุตถฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะรูปสัญญา ปุณฺเณสัญญา นานัตตสัญญาด้วย อากาสนัญญาตณสมวัตติ ไม่หวั่นไหวเพราะอากาสนัญญาตณสัญญาด้วย อากิญจัญญาตณสมวัตติ ไม่หวั่นไหวเพราะอากิญจัญญาตณสัญญาเพราะเนวสัญญานาสัญญาตณสมวัตติ ไม่กวัคแกว่ง ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียงเพราะอำนาจของอุทฺธัจจะและกิเลสอันสหระคด้วยอุทฺธัจจะ และเพราะขันธ

สมาธิจริยา ๘ คือ กิริยา อาการที่เป็นความสามารถในการบรรลุฌานสมวัตติ อันได้แก่ สมวัตติ ๘ ประกอบด้วย ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญาตณฌาน วิญญาณัญญาตณฌาน อากิญจัญญาตณฌาน เนวสัญญานาสัญญาตณฌาน และวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกกัคคตาและอุปจาระขณะแห่งสมวัตตินั้นๆ รวมกันเป็นสมาธิจริยา ๘

วิปัสสนาพละ คือ ปัญญาผู้ชัดในสภาพธรรมตามความเป็นจริง โดยเกิดจากการพิจารณาให้เห็นแจ้งดังนี้ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา วิราคะนุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสตคคานุปัสสนา และเพราะความไม่หวั่นไหวในอนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะอิตตานุสัญญาด้วย อนัตตานุุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะอาทานะด้วยปฏิณิสตคคานุปัสสนา เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัคแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอวิชาและกิเลสอันประกอบด้วยอวิชาและขันธ นี่คือนิวิปัสสนาพละซึ่งประกอบด้วยญาณจริยา ๑๖ ดังนี้ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสตคคานุปัสสนา วิวิฏฏานานุุปัสสนา โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผลสมวัตติ สกทาคามิมรรค สกทาคามีผลสมวัตติ อนาคามิมรรค อนาคามีผลสมวัตติ อรหัตตมรรค อรหัตตผลสมวัตติ เหล่านี้คือวิปัสสนาพละ

วสี คือ ความชำนาญในการทำกิจโดยไม่มีสิ่งขัดขวางให้เปื้อนสรรค สามารถทำกิจนั้นได้โดยสะดวกเมื่อปรารถนามี ๕ ประการคือ

๑. อาวัชชนวสี คือ ความสามารถแห่งการคำนึงถึง
๒. สมุปัชชวสี คือ ความสามารถแห่งการเข้า
๓. อธิษฐานวสี คือ ความสามารถแห่งการตั้งอยู่
๔. วุฏฐานวสี คือ ความสามารถแห่งการออก

๕. ปัจเจกชนวสี คือ ความสามารถแห่งการพิจารณา^{๑๔๕}

จากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าคุณสมบัติของบุคคลผู้ที่จะสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นอริยมานลาภีบุคคลเท่านั้น กล่าวคือ จะต้องเป็นบุคคลที่บรรลุนิโรธสมาบัติตั้งแต่ชั้นพระอนาคามีบุคคลขึ้นไปและมีความชำนาญในสมาบัติ ๘ ถึงพร้อมพร้อมด้วยวสี ๕ และพละ ๒ ซึ่งพละทั้ง ๒ ส่วนนั้นต้องเสมอกัน คือ สมถพละที่เป็นผลของสมถะจรिया ๕ จะต้องมีความชำนาญคล่องแคล่วในฉานทุกชั้นด้วยสามารถแห่งวสี ๕ พร้อมด้วยวิปัสสนาพละคือ ญาณจรिया ๑๖ อันเป็นวิปัสสนาญาณของพระอริยะที่ได้บรรลุนิโรธสมาบัติแล้ว (“พระอนาคามีบรรลุนิโรธสมาบัติ ๑๔, พระอรหันต์บรรลุนิโรธสมาบัติ ๑๖”^{๑๕๐}) ด้วยเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดเหล่านี้จึงเป็นเรื่องบ่งชี้ที่สำคัญว่านิโรธสมาบัติจะไม่สามารถเกิดขึ้นกับบุคคลทั่วไปที่มีได้อยู่ภายใต้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้เลยหรือแม้แต่บุคคลที่อยู่ภายใต้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเองก็ไม่สามารถที่จะเข้าสมาบัติชนิดนี้ได้ทุกคน เพราะมีเงื่อนไขที่เป็นข้อกำหนดคุณสมบัติของความเป็นผู้ที่มีความชำนาญทางด้านสมาธิเป็นพื้นฐาน นอกจากคุณสมบัติในเงื่อนไขดังกล่าวแล้วยังพบว่า บุคคล ๒ ประเภท คือ ภิกษุผู้เป็นสาวกวิหริและภิกษุผู้บรรลุมอเนยยธรรมทางใจเป็นผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เพราะมีคุณสมบัติทางด้านสมาธิและปัญญาเทียบพร้อมตรงตามข้อกำหนดเงื่อนไข

เอกสารทศยภูมิในชั้นหลังมีการอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติพร้อมทั้งอธิบายสาเหตุที่บุคคลกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เพราะเหตุใดไว้ดังนี้

๑. หนังสือวิปัสสนาทีปนีฎีกา ระบุว่า

พระโสดาบันและพระสกทาคามี ๒ ประเภทนี้ยังไม่สามารถประหามกามฉันทนิเวรณอนุสัยชาตอันเป็นอุปสรรคของสมาธิลงได้หมดสิ้น ฉะนั้น อริยบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้สมาธิจึงมีกำลังน้อยทำให้เข้านิโรธไม่ได้ ส่วนพระอนาคามีและพระอรหันต์ ๒ ประเภทนี้ได้ประหามกามฉันทนิเวรณอนุสัยชาตุมหิตสิ้นเด็ดขาดแล้ว สมาธิจึงมีกำลังมากทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้”^{๑๕๑}

^{๑๔๕} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๓.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๕๔.

^{๑๕๑} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภะมหาเถระ, วิปัสสนาทีปนีฎีกา, หน้า ๒๕๕.

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

ในเอกสารชั้นปฐมภูมิไม่พบว่ามีการระบุถึงคุณสมบัติของพระอริยบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้อย่างชัดเจนแต่พบการระบุถึงคุณสมบัติของภิกษุ ๒ ประเภท คือ (๑) ภิกษุผู้เป็นสาวุธวิhari^{๕๒} และ (๒) ภิกษุผู้บรรลุโมเนยยธรรมทางใจ^{๕๓} ว่ามีส่วนที่มีความสัมพันธ์กับคุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติและพบข้อมูลบางส่วนจากการแสดงธรรมของพระสารีบุตรเรื่องนิโรธสมาบัติในนิโรธสูตรซึ่งเนื้อความในพระสูตรนี้พระสารีบุตรกล่าวถึง “บุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ว่า ถ้าไม่บรรลุพระอรหันต์ในชาตินี้ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจะไปเกิดในพรหมโลก”^{๕๔} “บุคคลที่จะสามารถไปเกิดในพรหมโลกได้นั้น มีได้ ๒ จำพวก คือ (๑) พระอนาคามี และ (๒) ปุณฺชนผู้ได้ฌานสมาบัติ”^{๕๕} แต่ในพระสูตรนี้ไม่ได้กล่าวถึงบุคคลภายนอกพระศาสนา โดยนัยความหมายที่พระสารีบุตรกล่าวถึงจึงมีขอบเขตจำกัดเฉพาะในพุทธบริษัทเท่านั้น ข้อมูลที่พบนี้จึงมีความสอดคล้องกับข้อมูลในเอกสารชั้นทุติยภูมิและพบว่าเอกสารชั้นทุติยภูมิมีการระบุคุณสมบัติของบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ว่าจะต้องเป็นพระอนาคามีเท่านั้น หากเป็นตามข้อสังเกตนี้ข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นปฐมภูมิและในเอกสารชั้นทุติยภูมิทั้งสองแห่งก็น่าจะสอดคล้องกลมกลืนกันไม่มีความขัดแย้งกันในประเด็นคุณสมบัติของบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้

๒.๓.๓ ภูมิที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้

ภูมิหรือสถานที่อันเป็นตั้งที่เป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตที่จะสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นภูมิของสัตว์ที่มีองค์ประกอบของชั้น ๕ ครอบ กล่าวคือ สัตว์ในภูมินั้นจะต้องประกอบด้วย รูป วิญญาณ สังขาร สัญญา เวทนา ซึ่งได้แก่สัตว์ใน “ปิณฑุวารภพที่เป็นสุคติภูมิ ๒๒ ภูมิเท่านั้น”^{๕๖} ดังนี้

^{๕๒} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๑/๔๓๓., วิ.ม. (ไทย) ๕/--/๓๕๕, เจริญธรรม.

^{๕๓} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๔/๖๕.

^{๕๔} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๓๓.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน อ.จ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘., ผศ. ทวี ผลสมภพ, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาอักษรธรรม PY 414 (PY440), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕). หน้า ๕๒.

^{๕๖} พระสังฆมมโชติกะ ธรรมจาริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔** วิถีสังคหะ, หน้า ๑๒๐.

๑. มนุษย์
๒. จาตุมหाराชิกา
๓. ดาวดึงส์
๔. ยามา
๕. कुสิตา
๖. นิมมานนรดี
๗. ปรมิตตวัตติ
๘. ปาริสาชชาพรหม
๙. ปุโรหิตตาพรหม
๑๐. มหาพรหมมาพรหม
๑๑. ปริตตภาพรหม
๑๒. อัปมาณาพรหม
๑๓. อากัสระพรหม
๑๔. ปริตตสุภาพรหม
๑๕. อัปมาณสุภาพรหม
๑๖. สุกกนิหพรหม
๑๗. เวหิปผลาพรหม
๑๘. อวิหาพรหม
๑๙. อดัปปาพรหม
๒๐. สุกัสสาพรหม
๒๑. สุกัสสีพรหม
๒๒. อกนิษฐพรหม

ภูมิเหล่านี้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้มียงศ์ประกอบของชีวิตครบตามเงื่อนไข คือ ประกอบด้วยธรรมที่มาประชุมรวมกันเป็นสิ่งมีชีวิตจากองค์ประกอบ ๒ ส่วน ได้แก่รูปธรรมและนามธรรม อันได้แก่ รูป วิญญาณ สังขาร สัญญา เวทนา เนื่องจากสัตว์ในภูมิเหล่านี้สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ได้ ส่วนสัตว์ในภูมิอื่นนอกจากนี้ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เพราะขาดคุณสมบัติที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเข้านิโรธสมาบัติ โดยพบว่ามีข้อมูลสนับสนุน ดังนี้

๑. นิโรธสูตร ระบุว่า

ผู้มีอายุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา เข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ออกสัญญาเวทิตนโรธบ้าง หากเธอไม่บรรลุนิโรธผลในปัจจุบัน ก็เป็นไปได้ที่เธอจะล่วงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาผู้มีคำขำข่วนเป็นภักษาแล้วเข้าถึงกายมโนมัยชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง^{๑๕๗}

๒. หนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกา ระบุว่า “กามภูมินี้ได้แก่ มนุษยภูมิเท่านั้น เพราะเทวภูมินั้นไม่มีโอกาสเข้านิโรธสมบัติได้ เนื่องจากโลกียอารมณ์กามคุณมีมากมาย ฉะนั้น หาที่สงบไม่ได้ ถ้าเป็นพระอนาคามีก็ย้ายไปพรหมโลก ถ้าเป็นพระอรหันต์ไม่ช้าไม่นานก็ปรินิพพาน”

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

เอกสารในชั้นปฐมภูมิไม่พบว่ามีการระบุข้อมูลเกี่ยวกับการเข้านิโรธสมบัติในภูมิอื่นๆ ที่เป็นภูมิของสัตว์ที่มีชั้น ๕ ไว้โดยชัดเจน ข้อมูลที่พบเป็นเพียงการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในมนุสสภูมิที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติ โดยมีรายละเอียดของ บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สถานที่อื่นนอกเหนือจากมนุสสภูมิหรือภูมิอื่นที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติพบว่ามียุเพียง ๒ แห่งเท่านั้น ในพระสุตตันตปิฎก คือ พรหมโลกและเทวโลก ในพระสุตตันตปิฎก นิโรธสูตร พบว่ามีเพียงข้อความที่ระบุไว้แบบมีนัยความหมายว่ามีการเข้านิโรธสมบัติในพรหมโลกจากการแสดงธรรมของพระสารีบุตร จากข้อความที่กล่าวว่า “เข้าถึงกายมโนมัยชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง”^{๑๕๘} ข้อความนี้มีนัยความหมายที่บ่งชี้ได้ว่าในพรหมโลกมีการเข้านิโรธสมบัติ และพบในชนวนสกุตร จากข้อความที่ระบุว่า “สนังกุมารพรหมทรงแสดงธรรมแก่เทพชั้นดาวดึงส์และจาตุมหาราชิกา พระสุตรเรื่องนี้ได้มีการกล่าวถึงการเข้านิโรธสมบัติหรือบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมบัติในเทวโลกไว้ แต่เนื้อหาของเรื่องที่สนังกุมารพรหมทรงแสดงธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติโดยอ้อม เพราะสนังกุมารพรหมทรงแสดงธรรมวิธีการบรรลุโอกาส ๓ แก่เทพบริษัท วิธีการบรรลุโอกาส ๓ ในการแสดงธรรมของสนังกุมารพรหม “พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมในคัมภีร์อรรถกถาว่าหมายถึง การระงับวจีสังขาร การระงับกายสังขาร การระงับจิตตสังขาร ซึ่งความสงบระงับลงของสังขารธรรม ๓ ประการโดยลำดับ เป็นอาการของการเข้านิโรธสมบัติ”^{๑๕๙} มีข้อที่น่าสังเกตว่า หากไม่มีการเข้านิโรธสมบัติ

^{๑๕๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๖/๒๗๓.

^{๑๕๘} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๖/๒๗๓.

^{๑๕๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐.

ในทิวโลก การแสดงธรรมของสังฆมการพรหมเรื่องการบรรลุโอกาส ๓ ก็ไม่น่าจะประกอบด้วย ประโยชน์ เป็นของสูญเปล่า แต่การที่สังฆมการพรหมทรงแสดงวิธีการบรรลุโอกาส ๓ จะต้อง เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะการแสดงธรรมครั้งนั้นโดยภาพรวมแล้วมีความเกี่ยวข้องกับ เรื่องสมาธิและวิปัสสนา คือ สังฆมการพรหม แสดงธรรมแห่งความสำเร็จอันได้แก่ อิทธิบาท ๔ แสดงสติปัญญา ๔ และบริวารแห่งสมาธิ ๗ ประการ ธรรมเหล่านี้จะต้องเป็นสิ่งที่ประกอบด้วย ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ส่วนในเอกสารทศกัณฐิอื่น ๆ ไม่พบข้อมูลที่ระบุว่าในทศกัณฐิ ๖ ไม่มีการเข้า นิโรธสมาบัติไว้โดยชัดแจ้ง แต่พบข้อมูลในหนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกา ที่มีการระบุว่าในทศกัณฐิ ๖ จะไม่มีการเข้านิโรธสมาบัติเลย เพราะมีกามารมณ์อันน่ายินดีรบกวนอยู่ การตั้งข้อสังเกตของผู้วิจัย มิได้ปฏิเสธทัศนะเรื่องไม่มีการเข้านิโรธสมาบัติในทศกัณฐิ ๖ แต่เป็นการตั้งข้อสังเกตจาก ฐานข้อมูลที่พบความไม่สอดคล้องกันของข้อมูลเรื่องการเข้านิโรธสมาบัติในทศกัณฐิระหว่าง เอกสารแวดล้อมในชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิที่ได้จากการค้นคว้าเท่านั้น

๒.๓.๔ วัตถุประสงค์ของการเข้านิโรธสมาบัติ

พบว่าในพระไตรปิฎกและคัมภีร์หลายแห่งปรากฏว่ามีการระบุถึงนิโรธสมาบัติว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการพักผ่อนอย่างประเสริฐโดยใช้ฉันทสมาบัติเป็นเครื่องมือในการอยู่ อย่างเป็นสุขในวิหารธรรมของพระอรหันต์ด้วยผลสมาบัติหรือการเสวยผลในธรรมที่ได้บรรลุ แล้วและนิโรธสมาบัติ ตัวอย่างเช่น

๑. มหาปทานสูตร^{๑๖๐} เป็นพระสูตรที่เหล่าภิกษุทั้งหลายได้สนทนากันเกี่ยวกับความ อัจฉริยะในพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตและ สรรเสริญถึงการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ “ธรรมที่เป็นเครื่องอยู่ในที่นี้ หมายถึงทรงมีนิโรธสมาบัติเป็นวิหารธรรม”^{๑๖๑}

๒. จุฬโคตกสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญพระอนรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมิละว่ามีธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐไม่มีธรรมใดยิ่งกว่า ดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คิละ คิละ อนรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ ญาณทัสสนะที่ ประเสริฐ อันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกที่เธอ ทั้งหลายผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ได้บรรลุแล้ว มีอยู่หรือ”

^{๑๖๐} คุรายละเอียคใน ที.ม. (ไทย). ๑๐/๑๓/๖.

^{๑๖๑} คุรายละเอียคใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๑๘ - ๑๙.

ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า “จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ทั้งหลายสังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง นี่ก็อภิญญาที่ประเสริฐอันสามารถพิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุก ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ได้บรรลุแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

๗๗

“จะไม่มีได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า เพราะล่วงแนวสัญญา นาสัญญา ตณณาน โดยประการทั้งปวง ข้าพระองค์ทั้งหลายบรรลุสัญญาเวทียตนิโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะของข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมสิ้นไปตามกำหนดเวลาที่มุ่งหวัง นี่ก็ อภิญญาที่ประเสริฐอันสามารถพิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกอย่างอื่นที่ข้าพระองค์ทั้งหลายได้บรรลุเพื่อก้าวล่วงและเพื่อระงับธรรมเป็นเครื่องอยู่นั้น พระพุทธเจ้าข้า อนึ่ง ข้าพระองค์ทั้งหลายยังไม่พิจารณาเห็นธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกอย่างอื่น ที่ยิ่งหรือประณีตกว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกนี้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกอย่างอื่นที่ยิ่งหรือประณีตกว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกนี้ หามิมี”^{๑๖๒}

๓. สาริปุตตเถรปาทาน ระบุว่า “พระสาริปุตระได้สรรเสริญพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุแล้วตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นผู้สำเร็จสาวกบารมีญาณ ฉลาดในสมาธิ ฉลาดในสมาบัติ ฉลาดในอนุปพิหารธรรม ๘ ๗๗ และนิโรธสมาบัติเป็นที่นอนของท่าน”^{๑๖๓}

๔. คัมภีร์วิมุตติมรรค ระบุว่า “การเข้านิโรธสมาบัติเพื่อความสุขในปัจจุบันและเป็นอกุปาสมาธิขั้นสุดท้ายของพระอริยบุคคล”^{๑๖๔}

๕. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุว่า “พระอนาคามีและพระอรหันต์จีณาสพผู้ได้สมาบัติ ๘ เบื้องหน้าในความเป็นไปและความแตกดับของสังขารทั้งหลายจึงคิดว่า “เราจักเป็นผู้มีจิตบรรลุความดับคล้ายพระนิพพาน อยู่เป็นสุขในทิวสนธรรมนี้เสีย”^{๑๖๕}

^{๑๖๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๘ - ๓๒๙/๓๖๐ - ๓๖๒.

^{๑๖๓} ดูรายละเอียดใน พ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๓๕๖ - ๓๖๐ / ๕๕ - ๕๖.

^{๑๖๔} พระอุทิศตเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๘๖.

^{๑๖๕} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๕.

๖. คัมภีร์สังคหะ ระบุว่า “การเข้านิโรธสมาบัติ เหมือนฝึกนิพพานในปัจจุบันด้วยเข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามขันธ์โดยปราศจากอันตรายใด ๆ เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังนั้นพระอรหันต์จึงนิยมเข้านิโรธสมาบัติด้วยศรัทธา และฉันทะในนิโรธสมาบัติขึ้น”^{๑๖๖}

๗. หนังสือพุทธธรรมระบุว่า

อาศัยนิโรธสมาบัติบรรลุนิพพานเป็นวิธีหนึ่งในการเกี่ยวข้องกับนิพพานของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นธรรมดาของผู้บรรลุนิพพานแล้วที่ย่อมจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับนิพพานอยู่เรื่อย ๆ แม้เมื่อเข้าผลสมาบัติพระอรหันต์ทุกระดับก็ย่อมกำหนดใจถึงนิพพานเป็นอารมณ์”^{๑๖๗} และสัญญาเวทิตนโรธจัดได้ว่าเป็นสมาบัติจำพวกเสวยผล มิใช่ประเภทสำหรับใช้ทำกิจสมาบัติที่ต่ำกว่านั้น คือ ตั้งแต่อกัจฉัญญาตนะลงไป จึงจะใช้ได้ทั้งสำหรับเสวยผลและสำหรับทำกิจ ทั้งนี้เพราะยังมีสัญญาและธรรมอื่น ๆ ที่ประกอบรวมอยู่ชัดเจนพอ”^{๑๖๘}

จากข้อมูลพบว่านิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติชนิดเสวยผลเท่านั้น ด้วยเป็นสภาวะแห่งความสงบสงัดของสังขารธรรมที่ระงับดับลงหรือหยุดการทำหน้าที่ลงชั่วขณะของการตั้งอยู่ในนิโรธสมาบัติ โบราณจารย์กล่าวว่าเป็นสภาวะที่มีความคล้ายกับนิพพานหรือเรียกว่าอนุภาติเสสนิพพานในปัจจุบัน การเข้านิโรธสมาบัติเป็นการพักผ่อนอย่างประณีตสูงสุดในฉานสมาบัติอย่างที่จะสามารถเข้าถึงได้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณแห่งอนุปปพวิหารธรรมหรือธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐว่าเป็นความสงบ สงัด เป็นธรรมที่ควรแก่การบรรลุ คือ วิโมกข์ ๘ อันเป็นการดับลงตามลำดับของอนุปปพนิโรธ คือ สภาวะธรรมอันละเอียดจะดับลงเป็นลำดับตามขั้นของฉานสมาบัติ ซึ่งธรรมอันละเอียดเหล่านั้นยังเป็นเหตุแห่งความทุกข์ที่ต่างกัน แล้วความเบียดเบียนทั้งหลายก็ดับลงสนิทในนิโรธสมาบัตินี้เพราะไม่มีความเกิดดับของรูปนาม ไม่มีความเบียดเบียนของสังขารทั้งหลาย สภาวะธรรมนั้นเป็นสมาธิที่ไม่กำเริบ สงบ ไม่สั่นไหวจึงใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐไม่มีสิ่งใดเปรียบ

^{๑๖๖} สังคหะ(๔) , [ซีดี-รอม] สารสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, (๕ ธันวาคม ๒๕๕๐) หน้า ๕๓.

^{๑๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๓๒๒.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๖๘-๓๖๙.

๒.๓.๕ ขั้นตอนในการเข้านิโรธสมาบัติ

จากข้อมูลพบว่าในพระสูตรหลายแห่งที่มีการแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการและขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติไว้อย่างละเอียดเช่น “อนุปทสูตร”^{๑๖๕} เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญปัญญาของพระสารีบุตรในการบรรลุอรหัตผล “ฉานอภิญญาสูตร”^{๑๖๖} ซึ่งเป็นพระสูตรที่ทรงสรรเสริญปัญญาและความสามารถในฉานและอภิญญาของพระมหากัสสปะ รวมถึงพระสูตรอื่นๆ ที่พระสาวกแสดงไว้เกี่ยวกับขั้นตอนการเข้าและขั้นตอนการออกนิโรธสมาบัติ อย่างเช่น “ทุติยกามภูสูตร”^{๑๖๗} และ “จูฬเวทลสูตร”^{๑๖๘} ล้วนมีเนื้อความทำนองเดียวกัน แต่พระสูตรที่ทรงอธิบายไว้อย่างละเอียดถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในสมาธิและฉานแต่ละขั้น พบว่ามีปรากฏอยู่ในเรื่องการแสดงธรรมเกี่ยวกับการบรรลุอรหัตผลของพระสารีบุตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงขั้นตอนการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรไว้อย่างละเอียด การศึกษาวิเคราะห์ขั้นตอนในการเข้านิโรธสมาบัติจึงใช้ข้อมูลจากเอกสารในชั้นปฐมภูมิเป็นต้นแบบของการศึกษา และใช้ข้อมูลจากเอกสารในชั้นทุติยภูมิมำทำการวิเคราะห์ร่วมเพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการธรรมที่ดำเนินไปในนิโรธสมาบัติ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ พบว่าในอนุปทสูตร มีการแสดงรายละเอียดและขั้นตอนกระบวนการธรรมที่ดำเนินไปในการเข้านิโรธสมาบัติรวมถึงรายละเอียดของสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นไว้ดังนี้

เบื้องต้นผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติต้องเจริญกุศล เป็นผู้สงบจากการรบกวนของอกุศลธรรมคือ นีวรณ ๕^{๑๖๙} แล้วทำฉานให้เกิดขึ้นตามลำดับดังนี้

๑. เจริญกุศลสมาธิภาวนาเพื่อความสงบจากกามและอกุศลทั้งหลาย คือ การพิจารณาให้นีวรณ ๕ ตกไป บรรลุปฐมฉาน

๒. ปฐมฉาน จิตบรรลุความผ่องใสอยู่ องค์ธรรมในปฐมฉาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จิตเตกัลกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฌันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วยปัญญา กำหนดรู้ตามลำดับ

^{๑๖๕} คุรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๖/๑๑๔.

^{๑๖๖} คุรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐.

^{๑๖๗} คุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๔๑.

^{๑๖๘} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐.

^{๑๖๙} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๓.

๓. ทุติยฌาน กำจัดวิตก วิจารณ์ ให้ดับไป จิตมีความผ่อนคลายภายใน องค์ธรรมใน
 ทุติยฌาน คือ ปิติ สุข จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์
 วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วยปัญญา กำหนดตามลำดับ

๔. ตติยฌาน กำจัดปิติให้ดับไป เสวยสุขด้วยนามกาย องค์ธรรมในตติยฌาน คือ
 สุข สติ สัมปชัญญะ จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์
 วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วยปัญญา กำหนดรู้ตามลำดับ

๕. จตุตถฌาน กำจัดสุขและทุกข์ได้ โสมนัสและโทมนัสดับไป มีสติบริสุทธิ์
 เพราะอุเบกขา องค์ธรรมในจตุตถฌาน คือ อุเบกขา อทุกขมสุข สติบริสุทธิ์ จิตเตกัถกตา ผัสสะ
 เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วยปัญญา
 กำหนดรู้ตามลำดับ

๖. อากาสนัญญาตนฌาน กำจัดรูปสัญญาและดับปฏิมสัญญาแล้วก็บรรลุ
 อากาสนัญญาตนฌานด้วยการกำหนดอากาศอันหาที่สุดมิได้ องค์ธรรมในอากาสนัญญาตนฌาน
 คือ อากาสนัญญาตนสัญญา จิตเตกัถกตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ
 อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วยปัญญา กำหนดรู้ตามลำดับ

๗. วิญญาณัญญาตนฌาน กำจัดอากาสนัญญาตนฌานด้วยการกำหนดวิญญาณ
 อันหาที่สุดมิได้ องค์ธรรมในวิญญาณัญญาตนฌาน คือ วิญญาณัญญาตนสัญญา จิตเตกัถกตา
 ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการด้วย
 ปัญญา กำหนดรู้ตามลำดับ

๘. อภิญญาตนฌาน กำจัดวิญญาณัญญาตนฌานด้วยการกำหนดความไม่มี
 อะไร องค์ธรรมในอภิญญาตนฌาน คือ อภิญญาตนสัญญา จิตเตกัถกตา ผัสสะ
 เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา

๙. เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน กำจัดอภิญญาตนสัญญาโดยประการ
 ทั้งปวง ก็บรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ออกจากเนวสัญญานาสัญญาตนฌานมนสิการด้วย
 ปัญญา กำหนดรู้ตามลำดับ

๑๐. สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ กำจัดเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ก็บรรลุ
 สัญญาเวทิตนโรธ^{๑๓๔}

^{๑๓๔} คูรายะเถียนใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๑๑๑.

๒. เอกสารทศยภูมิ พบว่าคัมภีร์สังคหะ แสดงรายละเอียด ขั้นตอน และกระบวนการธรรมที่ดำเนินไปในการเข้านิโรธสมาบัติและมีวิธีการแสดงรายละเอียดของสภาวะธรรมในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติโดยการจำแนกจิตออกเป็นขณะๆ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

๑. พระอนาคามี หรือ พระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ ๘ ซึ่งเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติดังกล่าวแล้วเมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้นต้องปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้

๒. เข้าปฐมฌาน มีกัมมัญฐานใดกรรมฐานหนึ่ง ที่ตนได้มาแล้วเป็นอารมณ์แล้ว ปฐมฌานกุศลจิตสำหรับพระอนาคามี หรือปฐมฌานกิริยาจิตสำหรับพระอรหันต์ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ ดังแผนผังต่อไปนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
ภ น ท มโน ปริ อุป อนุ โค ฌาน ภ

๓. เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ต้องพิจารณาองค์ฌาน โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งการพิจารณาเช่นนี้ เรียกว่าปัจจเวกขณวิถิ ดังแผนผังต่อไปนี้

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
ภ น ท มโน ช ช ช ช ช ช ช ช ภ

๔. เข้าทุติยฌาน ฌานจิตก็เกิด ๑ ขณะ

๕. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๖. เข้าตติยฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๗. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๘. เข้าจตุตถฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๙. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๐. เข้าปัญจฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๑. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๒. เข้าอรุพฌาน คือ อากาสาณัญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๓. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๔. เข้าวิญญาณัญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๕. เข้าปัจจเวกขณวิถิ

๑๖. เข้าอาภิกขุญญาตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

๑๗. เมื่อออกจากอาภิกขุญญาตนฌานแล้ว ไม่ต้องเข้าปัจจเวกขณวิถิ แต่เข้า อธิภูฐานวิถิ คือ ทำนุพพกิจ ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) อธิษฐานว่า บริหารต่าง ๆ ตลอดจนร่างกายของข้าพเจ้า ขออย่าให้เป็นอันตราย

(๒) อธิษฐานว่า เมื่อสงฆ์ประชุมกันต้องการตัวข้าพเจ้า ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้มาตาม

(๓) อธิษฐานว่า ถ้าพระพุทธองค์มีพระประสงค์ตัวข้าพเจ้า ก็ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้มาตาม

(๔) อธิษฐานกำหนดเวลาเข้าว่าจะเข้าอยู่นานสักเท่าใด รวมทั้งการพิจารณาอายุสังขารของตนด้วยว่าจะอยู่ถึง ๗ วันหรือไม่ ถ้าจะตายภายใน ๗ วัน ก็ไม่เข้า หรือเข้าให้น้อยกว่า ๗ วัน

๑๘. อธิษฐานแล้วก็เข้าเนวสัจญานาสัจญายตนฌานวิถีนี เนวสัจญานาสัจญายตนฌานเกิดขึ้น ๒ ขณะ

๑๙. ลำดับนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปก็ดับไป ไม่มีเกิดขึ้นอีกเลย ส่วนกัมมชรูป อุตฺตชรูป และอาหารชรูป ยังคงดำรงอยู่ และดำเนินไปตามปกติ จิต เจตสิก และจิตตชรูป คงดับอยู่จนกว่าจะครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้

๒๐. เมื่อครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้ ซึ่งเรียกว่า ออกจากนิโรธสมาบัตินั้น อนาคตคามิผล สำหรับอนาคตคามิบุคคล หรือ อนาคตตผล สำหรับอนาคตบุคคล ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ ก่อน ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และ จิตตชรูปจึงจะเกิดตามปกติต่อไปตามเดิม^{๑๙}

เอกสารในชั้นทุติยภูมิ อย่างเช่น คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ปกรณ์วิเสส พบว่าในขั้นตอนการเข้าสัจญาเวทิตนินิโรธสมาบัติจะมีคำอธิบายขั้นตอนการทำบุพเพกัมมกรรมเข้ามาในระหว่างที่ออกจากอกาญญัตตญาน ซึ่งบุพเพกัมม ๔ อย่างนั้น คือ การอธิษฐานจิตก่อนที่จะเข้าสู่นิโรธสมาบัติเพื่อให้อำนาจของสมาบัติคุ้มครองมิให้วัตถุสิ่งของที่เกี่ยวเนื่องกับตนได้รับอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติ และเพื่อให้สามารถออกจากนิโรธสมาบัติได้ในทันทีหากมีกิจของรอกอยหรือการเรียกหาพร้อมทั้งทำการตรวจสอบเวลาของอายุที่มีเหลืออยู่ พบว่า “คัมภีร์ปรมัตถโชติกะ ระบุว่า กิจทั้ง ๔ ข้อนั้น ใน ๓ ข้อแรกจะทำหรือไม่ทำได้ (ในสมัยปัจจุบัน ยกเว้นตัดอุปโกสนะ) แต่ข้อที่ ๔ นั้นจะต้องทำเสมอถ้าอยู่ในมนุสสภูมิ”^{๒๐} กิจที่ต้องทำทั้ง ๔ อย่างนั้นได้แก่

^{๑๙}ดูรายละเอียดใน สังคหะ (๔), [ชิตี-รอม] สาระสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, (๕ ธันวาคม ๒๕๕๐) หน้า ๕๓-๕๕.

^{๒๐}พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเลทที่ ๔ วิธีสังคหะ, หน้า ๑๑๕.

๑. นานาพัทธวิโกปนะ คือ การไม่ทำให้สิ่งของเกี่ยวเนื่องด้วยพระภิกษุต่างๆ ได้รับความเสียหาย อธิษฐานว่า บริหารต่างๆ ตลอดจนร่างกายของข้าพเจ้าและสิ่งของที่เกี่ยวข้องด้วยภิกษุต่างๆ จงพ้นจากภัยอันตราย

๒. สังฆปฏิมานะ การรอคอยของสงฆ์ อธิษฐานว่า เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงประชุมกัน และต้องการตัวข้าพเจ้า ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้ทุกข์ตาม

๓. สัตตูปัฏโกสนะ การทรงมีรับสั่งหาของพระบรมศาสดา อธิษฐานว่า ถ้าพระพุทธเจ้า มีพระประสงค์ตัวข้าพเจ้า ขอให้ออกได้โดยมิต้องให้ทุกข์ตาม

๔. อัทธานปริเฉท การกำหนดเวลา อธิษฐานกำหนดเวลาเข้าว่าจะเข้าอยู่นานสักเท่าใดรวมทั้งการพิจารณาอายุสังขารของตนว่าจะสามารถอยู่ถึง ๗ วันหรือไม่ ถ้าอายุขัยเหลือน้อยกว่า ๗ วัน ก็จะต้องออกจากนิโรธสมาบัติก่อน ๗ วัน เท่ากับอายุขัยที่เหลืออยู่^{๑๑๖} “หากพิจารณาเห็นว่าจะหมดอายุขัยภายใน ๗ วันแล้ว ก็ไม่ควรจะเข้านิโรธสมาบัติ เพราะถ้ายังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วย่อมเสียประโยชน์ของตน ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่ไปรดสัตว์ว่าตนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ยังไม่ได้ให้โอวาทานุศาสน์แก่ผู้อื่น ฉะนั้นจึงต้องพิจารณา”^{๑๑๗}

จากข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิที่ปรากฏในทุติยคามภูตสูตรและจุฬาทลสูตร ไม่พบว่าการทำปุปพกิจเกิดขึ้นในช่วงใดของฌานสมาบัติแต่พบเพียงข้อความที่ระบุว่า “จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวนานั้นได้เอง” คัมภีร์รุ่นหลังอย่างเช่น คัมภีร์อรรถกถาคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ยังพบว่ามีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า เพราะสถานะของอาภิญญายตนฌานเป็นสถานะฌานที่มีความละเอียดที่สุดของฌานที่ยังมีสัญญา เป็นสถานะของความกำหนดได้หมายรู้ที่ยังสามารถใช้ทำกิจได้ ส่วนเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเป็นสถานะที่ความละเอียดมากเกินไป เพราะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ จึงไม่ใช่สมาบัติที่สามารถใช้ทำกิจได้ อาภิญญายตนฌานจึงได้ชื่อว่าสัญญาัคคสมาบัติ หรือ สมาบัติที่เป็นยอดแห่งสัญญา เนื่องจากยังมีสัญญาละเอียดและยังสามารถใช้ทำกิจได้ ดังนั้นกระบวนการทั้งหลายที่เกิดขึ้นในระหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติจะพบว่าสังขารธรรมจะค่อยๆ ดับลงโดยลำดับตามความละเอียดของฌานที่บรรลุดังนี้

(๑) วจีสังขารดับ → (๒) กายสังขารดับ → (๓) จิตตสังขารดับ

^{๑๑๖} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๕๖.

^{๑๑๗} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภะมหาเถระ, วิปัสสนาทีปนิฎฐิกา, หน้า ๒๕๑.

ในกระบวนการที่เกิดขึ้นดำเนินไปจากฉานขั้นต้นขึ้นไปตามลำดับนี้ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเพราะจิตบรรลุมรรณที่ละเอียดประณีตตามลำดับเรียกว่าอนุปปพวิหารธรรมและในขณะที่เดียวกันก็มีสภาวะธรรมบางอย่างดับลงเพราะถูกกำจัดให้ตกไปตามลำดับเรียกว่าอนุปปพนิโรธและดับลงอย่างสนิทไม่มีส่วนเหลือดังที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในสุชินทริยวรรค ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความสุขในขั้นต่างๆ ที่ภิกษุได้บรรลุตามกำลังปัญญาของตน “อุเปกขินทริยก็ดับไม่เหลือในนิโรธสมาบัติ”^{๑๗๕} อุเปกขินทริย คือ สภาพความเป็นใหญ่ของการเสวยอารมณ์ที่เป็นกลาง ไม่สุขและไม่ทุกข์ ไม่แสบ่าย ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจของสิ่งใดๆ เป็นอารมณ์ของเอกัคคตาที่ตั้งมั่น

โดยนัยของพระสูตรจะแสดงกระบวนการเกิดขึ้นและดับลงของสภาวะต่างๆ ตามลำดับของฉานที่บรรลุ ดังนี้

ตารางที่ ๑.๑ สภาวะธรรมที่มีการเกิดและดับตามลำดับ

อนุปปพวิหารธรรม ^{๑๗๐}	อนุปปพนิโรธ ^{๑๗๑}	ความดับสังขาร ^{๑๗๒}
ปฐมฉาน	กามสัญญาดับ	
ทุติยฉาน →	วิตก วิจารณ์ดับ →	→ วจีสังขารดับ
ตติยฉาน	ปีติดับ	
จตุตถฉาน	ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกดับ →	→ กายสังขารดับ
อากาสาณัญจายตนฉาน	รูปสัญญาดับ	
วิญญาณัญจายตนฉาน	อากาสาณัญจายตนสัญญาดับ	
อากิญจัญญายตนฉาน	อากิญจัญญายตนสัญญาดับ	
เนวสัญญานาสัญญายตนฉาน	เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญาดับ	
สัญญาเวทิตถิโรธ →	สัญญาและเวทนาดับ →	→ จิตตสังขารดับ

^{๑๗๕} คุราชะเอียคไน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๑๐/๓๒๑.

^{๑๗๐} คุราชะเอียคไน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๕๓.

^{๑๗๑} คุราชะเอียคไน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๔/๓๕๘.

^{๑๗๒} คุราชะเอียคไน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑ - ๓๘๓.

ตารางที่ ๑.๒ สภาวะธรรมที่บรรลุความดับและการเข้าถึงปัสสัทธิ

สภาวะธรรมที่บรรลุ ^{๑๘๓}	ความดับอินทรีย์ ^{๑๘๔}	ปัสสัทธิ ^{๑๘๕}
ปฐมฌาน	ทุกอินทรีย์ดับ	วาจาสงบ
ทุติยฌาน	โสมนัสสินทรีย์ดับ	วิตก วิจารณ์สงบ
ตติยฌาน	สุขินทรีย์ดับ	ปีติสงบ
จตุตถฌาน	โสมนัสสินทรีย์ดับ	ลมหายใจเข้า - ออกสงบ
อากาสาัญญาตนฌาน	—	—
วิญญาณ์ญาตนฌาน	—	—
อาภิญญาตนฌาน	—	—
เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน	—	—
สัญญาเวทิตนโรธ	อุปกอินทรีย์ดับ	สัญญาและเวทนาสงบ
ผู้สิ้นอาสวะ	—	ราคะ - โทสะ - โมหะสงบ

ส่วนคัมภีร์ปกรณ์วิเสสในสายพระอภิธรรม อย่างเช่น คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ คัมภีร์ปรมัตถโชติกะ และหนังสือวิปัสสนาที่ปณีตวิภา จะมีลักษณะการอธิบายโดยการจำแนกจิต ออกเป็นขณะๆ อย่างละเอียดตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงนิโรธสมาบัติ แต่โดยสาระสำคัญที่ปรากฏใน พระสูตรและพระอภิธรรมก็มีเนื้อความเดียวกัน มีความแตกต่างกันเพียงรูปแบบและวิธีการในการ อธิบายเท่านั้น

๒.๓.๖ การตั้งอยู่ในนิโรธสมาบัติ

การตั้งอยู่ในนิโรธสมาบัติ หมายถึง ระยะเวลาในการเข้านิโรธสมาบัติตั้งแต่จิตต-สังขารดับลงอย่างสนิทจนกระทั่งออกจากนิโรธสมาบัติแล้วจิตตสังขารเกิดขึ้น ซึ่งพบข้อมูล เกี่ยวกับระยะเวลาในการเข้านิโรธสมาบัติทั้งในเอกสารชั้นปฐมภูมิและในเอกสารทุติยภูมิดังนี้

๑. จุฬเวทลสูตร ระบุว่า “ที่แท้ จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง”^{๑๘๖}

^{๑๘๓} คุรยละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๔.

^{๑๘๔} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๐๐/๑๒๑.

^{๑๘๕} คุรยละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๔.

^{๑๘๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๔.

๒. ทุติยกามกุสูตร ระบุว่า “ที่แท้จิตที่นำบุคคลเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น เธอได้อบรมไว้ก่อนแล้ว”^{๑๘๗}

๒. กุณฑชานเถรปทาน ระบุว่า “ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้บำรุงพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด ทรงเป็นพระสยัมภู เป็นบุคคลผู้เลิศ เสด็จหลีกเร้นอยู่ ๗ วัน ข้าพเจ้ารู้เวลาที่พระองค์จะเสด็จออกจากสมาบัติ จึงได้ถือกล้วยหวีใหญ่เข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหารุณีพระนามว่าปทุมุตตระ”^{๑๘๘}

๓. เรวดพุทธวงศ์ ระบุว่า “พระผู้เฝ้ากว่านรชนเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติในวันที่ ๗ ทรงแนะนำเทวดาและมนุษย์ในอรัญญิตถผลจำนวน ๑๐๐ โภก”^{๑๘๙}

๔. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุว่า “นิโรธสมาบัติตั้งอยู่ได้ด้วย “มีกำหนดอยู่ด้วยกำหนดกาลเวลา มีอยู่ด้วยการไม่สิ้นอายุขัย ไม่มีการรอกคอยของสงฆ์ ไม่ทรงมีรับสั่งหาของพระบรมศาสดา”^{๑๙๐}

๕. หนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกา ระบุว่า “อาหารของมนุษย์ที่กินเข้าไปนั้นสามารถหล่อเลี้ยงร่างกายให้อยู่ได้ ๗ วันเพราะฉะนั้นมนุษย์ภูมิจึงสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ไม่เกิน ๗ วัน แต่ในรูปภูมิสามารถเข้าได้นานตราบเท่าที่ปรารถนาเพราะไม่มีความกังวลในอาหาร”^{๑๙๑}

จากข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารชั้นปฐมภูมิ อย่างเช่น ในจูฬเวทลลสูตรและตุติยกามกุสูตร ที่เกี่ยวกับการตั้งอยู่ของนิโรธสมาบัติพบว่าข้อความในพระสูตรทั้งสองแห่งนั้นมีความหมายเช่นเดียวกัน คือ “จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น” และ “เธอได้อบรมไว้ในกาลก่อนแล้ว” ข้อความทั้งสองแห่งนั้นเป็นการอธิบายการเข้านิโรธสมาบัติ และพบว่าข้อความเช่นเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ทั้งก่อนการเข้านิโรธสมาบัติและหลังจากออกนิโรธสมาบัติแล้ว ซึ่งน่าจะเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่า หมายถึง การกำหนดเวลาของการตั้งอยู่ในนิโรธสมาบัติตามที่ปรารถนาและในเอกสารชั้นทุติยภูมิพบว่า นิโรธสมาบัติจะตั้งอยู่ได้นานตามระยะเวลาของการกำหนดปุพพกิจ ๔ คือสามารถกำหนดเวลาที่ปรารถนาจะอยู่ในนิโรธสมาบัติได้ตราบเท่าที่ต้องการ ถ้าการเข้านิโรธสมาบัตินั้นเกิดขึ้นในมนุสสภูมินิโรธสมาบัตินั้นจะตั้งอยู่ได้นานที่สุดไม่เกิน ๗ วัน เพราะว่ามีข้อจำกัดเรื่องอาหารและจะต้องไม่มีเงื่อนไขอื่นจากการอธิษฐานทำปุพพกิจที่จะเป็นเหตุทำให้ออกจากนิโรธสมาบัติก่อนเวลาที่กำหนดไว้ คือ (๑) การเรียกหาของพระพุทธเจ้า (๒) การรอกคอยของ

^{๑๘๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๓.

^{๑๘๘} คุุรายละเอียดยใน พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑ – ๒/๑๕๐.

^{๑๘๙} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕/๖๑๓.

^{๑๙๐} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๒๐๐.

^{๑๙๑} พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภะมหาเถระ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๒๕๕.

สงฆ์ (๓) อายุของสังฆารที่เหลืออยู่ หากมีเงื่อนไขบางอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในระหว่างที่เข้านิโรธสมาบัติ คือ การเรียกหาของพระพุทธรเจ้า การรอคอยของสงฆ์ อายุขัยหมดลง จะต้องออกจากนิโรธสมาบัติตามข้อจำกัดที่เป็นเงื่อนไขนั้นๆ ในทันที ส่วนการเข้านิโรธสมาบัติในรูปภูมิสามารถเข้าได้นานเท่าที่ปรารถนา

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

มีข้อที่น่าสังเกตว่าเอกสารชั้นปฐมภูมิไม่ปรากฏข้อมูลที่เป็นข้อจำกัดหรือเงื่อนไขที่ระบุถึงระยะเวลาของการเข้านิโรธสมาบัติไว้โดยชัดเจน แต่พบข้อมูลบางอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องข้อจำกัดของระยะเวลาที่สามารถอยู่ในนิโรธสมาบัติ จากข้อความในพระไตรปิฎกบางแห่งที่มีการระบุถึงการเข้านิโรธสมาบัติของพระพุทธรเจ้าในอดีต เหตุการณ์ดังกล่าวมีปรากฏเพียงข้อความระบุว่าทรงเข้านิโรธสมาบัติอยู่ ๗ วัน และไม่พบข้อมูลที่แสดงว่ามีการเข้านิโรธสมาบัติในระยะเวลาที่นานเกินกว่า ๗ วัน เลย จากข้อมูลนี้จะเป็นไปได้ที่เอกสารในชั้นทุติยภูมิในยุคหลังได้มีคำอธิบายเรื่องระยะเวลาการเข้านิโรธสมาบัติไว้ในมนุสสภูมิสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ไม่เกิน ๗ วัน หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้ เงื่อนไขเรื่องระยะเวลาในการเข้านิโรธสมาบัติก็น่าจะมีความสอดคล้องกันของข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในทั้งในเอกสารปฐมภูมิและในเอกสารทุติยภูมิ

๒.๓.๓ ขั้นตอนในการออกนิโรธสมาบัติ

ขั้นตอนในการออกจากนิโรธสมาบัติ หมายถึง อาการที่เกิดขึ้นเมื่อครบกำหนดเวลาตามที่ได้อธิษฐานในการเข้านิโรธสมาบัติไว้ในตอนแรก การออกจากนิโรธสมาบัติจะเกิดขึ้นในทันทีเมื่อสิ้นสุดเวลาตามเงื่อนไขที่ได้กำหนดด้วยการอธิษฐานปุพพกิจไว้ซึ่งการออกจากนิโรธสมาบัติจะมีลักษณะอาการเช่นเดียวกันกับการเข้านิโรธสมาบัติดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก จุฬเวทลสูตรและทุติยกามภูสูตร ข้อความทั้งสองแห่งก็มีนัยความหมายเช่นเดียวกันตามที่ได้อธิบายไว้แล้วในหัวข้อการตั้งอยู่ของนิโรธสมาบัติ แต่ในเอกสารชั้นหลังอย่างคัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์วิมุตติมรรค และคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะก็ระบุไว้ตรงกันและได้มีการจำแนกขั้นตอนการออกจากนิโรธสมาบัติไว้ละเอียดยิ่งขึ้น ซึ่งพบข้อความที่ระบุว่า การออกจากนิโรธสมาบัติจะเกิดขึ้น ๒ ลักษณะตามคุณสมบัติของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ กล่าวคือบุคคลบรรลุอริยผลชั้นใดก็จะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยผลจิตชั้นที่ได้บรรลุนั้น ดังนี้

๑. พระอนาคามีจะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอนาคามีผลจิต อนาคามีผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ
๒. พระอรหันต์จะออกจากนิโรธสมาบัติด้วยอรหันต์ตผล อรหันต์ตผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปจึงจะเกิดตามปกติต่อไปตามเดิม ขณะที่ออกจากจากนิโรธสมาบัติสังขาร ๓ ก็จะเกิดขึ้นตามลำดับดังนี้

(๑) จิตตสังขาร → (๒) กายสังขาร → (๓) วรสังขาร

“เมื่อออกจากนิโรธสมาบัติจิตของผู้ออกจากนิโรธจะน้อมไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก และถูกต้องผัสสะ ๓ อย่าง คือ สุนฺณุตตะผัสสะ อนิมิตตะผัสสะ อัปปณิหิตผัสสะ เพราะผู้เข้านิโรธสมาบัติมีนิพพานเป็นอารมณ์”^{๑๕๒}

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิเกี่ยวกับการออกจากนิโรธสมาบัติระบุว่า จิตตสังขารเกิดขึ้นก่อน หลังจากนั้น กายสังขาร วรสังขาร จึงเกิดขึ้นตามลำดับในกระบวนการออกจากนิโรธสมาบัติซึ่งพบข้อมูลในเอกสารปฐมภูมิเพียงเท่านี้ หากทำการศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับเรื่องอนุปปวิหารสมาบัติ ๕ แล้วเทียบเคียงกับเหตุการณ์การเข้าฌานสมาบัติโดยลำดับในขณะที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานจะพบว่าการออกจากนิโรธสมาบัติจะเกิดขึ้นแบบถอยออกจากฌานสมาบัติแบบปฏิโลม เพราะการเข้าฌานสมาบัติแบบอนุโลม คือ การเข้าฌานสมาบัติโดยการไล่ลำดับจากฌานชั้นต้นขึ้นไปจนถึงสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติ ส่วนการออกจากสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติก็ย่อมจะต้องเป็นการถอยออกมาจากฌานสมาบัติตามลำดับ คือ สัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติ → เหนวสัญญา นาสัญญา ยตนฌาน → อากิญจัญญายตนฌาน → วิญญาณ์ญายตนฌาน → อากาธานัญญายตนฌาน → จตุตถฌาน → ตติยฌาน → ทุตติยฌาน → ปฐมฌาน เพราะด้วยอำนาจของสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติที่ทำการดับสัญญาและเวทนาสิ้นสุดลงและสภาวะธรรมในฌานสมาบัติจึงเป็นการเกิดขึ้นและดับลงตามเหตุและปัจจัยของฌานสมาบัติแต่ละชั้นโดยไม่ข้ามขั้นตอน

๒.๓.๘ ความแตกต่างของคนตายกับคนเข้านิโรธสมาบัติ

การเข้านิโรธสมาบัติมีความสงบ ระวัง ดับลงของสังขาร ๓ ซึ่งเป็นอาการปรากฏของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ อาการภายนอกที่ปรากฏเช่นนี้มีความคล้ายคลึงกันระหว่างความสงบนิ่งของคนตายและบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ สภาวะของคนทั้ง ๒ นั้นแทบจะไม่มี ความแตกต่างกันในองค์ประกอบภายนอกที่ปรากฏแก่สายตาของคนทั่วไป แต่รายละเอียดที่เป็นองค์ประกอบของความมีชีวิตนั้นมีความต่างกัน ซึ่งมีข้อมูลปรากฏดังต่อไปนี้

^{๑๕๒} ฐุราละเยียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๖๔/๓๖๕., สง.สพ.อ. (ไทย) ๓/๓๔๘/๒๐๔ – ๒๐๕.

๑. มหาเวทลลสูตร ปรากฏข้อความที่พระสารีบุตรได้นิยามถึงความตายไว้ว่า “เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ไออุ่น (๓) วิญญาณ ละกายนี้ไปกายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนก้อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”^{๑๕๓}

๒. สมภาร พรหมทา กล่าวว่า “คนที่ตายแล้วประสาททั้งห้าย่อมๆไม่รับรู้อะไร สมองย่อมไม่ทำงาน เพราะคนตายแล้วย่อมไม่มีจิตที่จะคอยควบคุมสิ่งเหล่านี้” และ “มนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนา คือ องค์รวมของขันธ อัมประกอบด้วย รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ”^{๑๕๔}

จากข้อมูลข้างต้นการตายของมนุษย์หรือสัตว์มีชีวิตโดยลักษณะสามัญทั่วไปที่ปรากฏในเชิงประจักษ์ คือ อาการนิ่งของร่างกายและปราศจากการตอบสนองต่อการกระตุ้นเร้าที่รุนแรงจากภายนอก ภาวะการหยุดเต้นของหัวใจ การหยุดทำงานของปอดและ“ปราศจากลมหายใจ”^{๑๕๕} ตลอดจนร่างกายก็ปราศจากไออุ่น ในปัจจุบันวิทยาการทางการแพทย์มีความเจริญก้าวหน้าไปมากเกณฑ์การวินิจฉัยความตายจึงมีความละเอียดและซับซ้อนมากขึ้นในบางกรณี แต่กรณีการวินิจฉัยเบื้องต้น ซึ่งยกเว้นกรณีการวินิจฉัยอาการภาวะสมองตาย ไม่ว่าในอดีตหรือในปัจจุบันน่าจะอาศัยพื้นฐานเดียวกันในการระบุถึงสถานะความมีชีวิตหรือสถานะการเสียชีวิตของมนุษย์ ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จะใช้เกณฑ์การวินิจฉัยทางการแพทย์เป็นพื้นฐาน เพื่อเทียบเคียงกับข้อมูลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกกับลักษณะอาการของความตายในทางการแพทย์ปัจจุบัน ซึ่งพบว่านิยามของความตายดังกล่าวทั้งในอดีตและปัจจุบันนั้นแทบจะไม่มีแตกต่างกับลักษณะอาการของความตายที่มีปรากฏในพระสูตร อย่างเช่น ทุติยกามภูสูตรที่พระกามภูได้อธิบายแก่จิตตคฤหบดีเรื่องความแตกต่างระหว่างคนตายและภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธไว้ ดังนี้

คหบดี คนที่ตายแล้ว กายสังขารก็ดับระงับไป วิจิสังขารก็ดับระงับไปจิตตสังขารของเขาก็ดับระงับไป อายุสิ้นไป ไออุ่นหมดไป อินทรีย์แตกสลายไป แม้ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ กายสังขารก็ดับระงับไป วิจิสังขารก็ดับระงับไป จิตตสังขารก็ดับระงับไป

^{๑๕๓} ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๕๕.

^{๑๕๔} สมภาร พรหมทา, “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๗.

^{๑๕๕} คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุว่า มีบุคคล ๗ จำพวกที่ไม่มีลมหายใจ คือ ๑. เด็กที่อยู่ในครรภ์มารดา ๒. คนดำน้ำ ๓. คนสลบ ๔. คนตาย ๕. ผู้เข้าจุดตถกาม ๖. รูปพรหมและอรุปรหม ๗. ผู้เข้านิโรธสมาบัติ, ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๖๖.

(แต่) อายุไม่สั้นไป ไออุ่นยังไม่หมด อินทรีย์ก็ผ่องใส คหบดี คนที่ตายแล้วกับภิกษุผู้เข้า
สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ทั้งสองนั้นต่างกันอย่างไร^{๑๕๖}

ตารางที่ ๑.๓ ความแตกต่างระหว่างคนตายและผู้เข้านิโรธสมาบัติ^{๑๕๗}

สภาวะธรรมที่ปรากฏ	ผู้เข้านิโรธสมาบัติ	คนตาย
๑. กายสังขาร	ดับ	ดับ
๒. วจีสังขาร	ดับ	ดับ
๓. จิตสังขาร	ดับ	ดับ
๔. อายุ	ยังไม่หมด	หมดไป
๕. ไออุ่นของร่างกาย	ยังไม่หมด	หมดไป
๖. อินทรีย์	ผ่องใส	แตกสลาย

จากเนื้อความดังกล่าวในพระสูตรจะเห็นได้ว่าลักษณะอาการภายนอกที่ปรากฏแก่สายตา
ของคนทั่วไป ไปของคนตายใหม่ๆ กับบุคคลผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติไม่มีความแตกต่างกันและ
ไม่สามารถจะจำแนกความต่างได้เลย เนื่องจากร่างกายจะมีสภาพที่แน่นิ่งปราศจากการเคลื่อนไหว ไม่
ตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นเร้าภายนอก ไม่มีลมหายใจเหมือนกันทั้งของคนที่เข้านิโรธสมาบัติและคนที่
ตาย ตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติแล้วมีบุคคลอื่นเข้าใจว่าเสียชีวิต
แล้วหรือเพราะไม่เห็นสภาพแห่งความมีชีวิตปรากฏแก่บุคคลนั้นอย่างเช่นในคนทั่วไปที่ยังมีชีวิตอยู่ มี
เหตุการณ์ลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในพระสูตร อย่างเช่น เหตุการณ์ในขณะพระพุทธเจ้าทรงดับ
ขันธปรินิพพาน^{๑๕๘} พระพุทธเจ้าทรงเข้ามาโดยลำดับแบบอนุโลมและปฏิโลม จาก ปฐมฌาน →
ทุติยฌาน → ตติยฌาน → จตุตถฌาน → อากาสนัญญาตนฌาน → วิญญูณัญญาตนฌาน →
อาภิญญัญญาตนฌาน → เวนัสัญญานาสัญญาตนฌาน → สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ → เวนัสัญญา-
นาสัญญาตนฌาน → อาภิญญัญญาตนฌาน → วิญญูณัญญาตนฌาน → อากาสนัญญาตนฌาน →
จตุตถฌาน → ตติยฌาน → ทุติยฌาน → ปฐมฌาน → ทุติยฌาน → ตติยฌาน → จตุตถฌาน ออก
จากจตุตถฌานแล้ว จึงปรินิพพาน พระอนันท์อุปัฏฐากใกล้ชิดพระพุทธเจ้าผู้อยู่ในเหตุการณ์

^{๑๕๖} ส.สพ (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๔๘.

^{๑๕๗} คูรายละเอียคใน ส.สพ (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๔๘.

^{๑๕๘} คูรายละเอียคใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๗.

ขณะปรินิพพานก็ไม่สามารถรู้ได้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วหรือยัง เพราะตั้งแต่ จตุตถฌานขึ้นไปบุคคลผู้เข้าจตุตถฌานจะไม่มีลมหายใจปรากฏ เนื่องจากกายสังขารดับลงด้วย อำนาจของจตุตถฌาน จุดนี้เองที่ผู้วิจิตรได้ตั้งข้อสังเกตจากการที่พระอนานท์ได้สอบถาม พระอนุรุทธะเป็นระยะๆ ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วหรือยัง พระอนุรุทธะเฝ้า คิดตามเหตุการณณ์อย่างใกล้ชิดด้วยทิพยจักขุ จึงรู้ว่าพระพุทธเจ้าเข้านิโรธสมาบัติยังไม่ ปรินิพพานในขณะนั้น เหตุการณณ์นี้พุทธเจ้าทรงกระทำมาทำให้เกิดขึ้น โดยลำดับแบบอนุโลมและ ปฏิโลมในก่อนขณะที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

อีกเหตุการณณ์หนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอาการของคนตายและนิโรธสมาบัติเป็น เหตุการณณ์ในอดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานะสมัยที่เกิดเป็นมารชื่อทุลี เพราะเคยได้ประกอบ อกุศลกรรมกับพระสมณะผู้มีกัลยาณศีลกัลยาณธรรม จึงเล่าเรื่องนั้นให้แก่มารผู้เป็นหลานที่มาสิง ในท้องในลำไส้ของท่านฟัง เพื่อที่มารจะได้ให้เห็นโทษของการเบียดเบียนภิกษุผู้มีกัลยาณศีล กัลยาณธรรม สาวกของพระพุทธเจ้า เรื่องนั้นมีเหตุการณณ์ที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติ ดังนี้ พระสัจจิวะผู้เป็นอัครสาวกของพระกกุสันธะพุทธเจ้าได้เข้านิโรธสมาบัติอยู่ที่โคนต้นไม้พวกคน เลี้ยงวัวพวกคนเลี้ยงสัตว์และผู้คนที่เดินทางสัญจรในเส้นทางผ่านมาพบและได้มีความเข้าใจว่า พระสัจจิวะได้มรณะภาพแล้ว เพื่อไม่ให้สัตว์มากัดและแทะร่างกายของท่านและมีให้เป็นที่อุจาดตาจึง ได้ชักชวนกันช่วยกันทำการฃาปนกิจด้วยการเอาเศษหญ้าเศษเอาไม้มากองสุ่มรวมกันไว้บนร่างกาย ของพระสัจจิวะ แล้วจุดไฟเผาร่างของพระสัจจิวะ ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป พระสัจจิวะออกจาก นิโรธสมาบัติแล้ว ก็มีได้เป็นอันตรายเป็นแต่อย่างใด

จากเหตุการณณ์ดังกล่าวข้างต้นทั้งสองเหตุการณณ์จึงเป็นข้อสังเกตได้ว่าลักษณะภายนอก ที่ปรากฏของบุคคลผู้เข้าสัญญาเวทยนิโรธสมาบัติมีสภาพที่ไม่ต่างจากคนที่เพิ่งจะเสียชีวิต เพราะ ปกติธรรมดาโดยทั่วไป การที่บุคคลจะฃาปนกิจหรือทำการเผาศพ ผู้ที่จะกระทำการดังกล่าว จะต้องมีความแน่ใจว่าบุคคลนั้นได้เสียชีวิตแล้วด้วยการตรวจสอบอย่างรอบคอบถึงสัญญาแห่ง ความมีชีวิต อย่างเช่น ลมหายใจ การเต้นของหัวใจ หรือการตอบสนองของร่างกายต่อการกระตุ้น สัมผัสอย่างแรง เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นบุคคลที่เสียชีวิตแล้วจริงๆ “ส่วนบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัตินั้น ยังมีองค์ประกอบอย่างอื่นที่รักษาความมีชีวิตของร่างกายไว้ในระหว่างอยู่ในนิโรธสมาบัติ ได้แก่ ไออุ่นของร่างกาย คือ เตโชธาตุที่เกิดจากกรรม”^{๑๕๕} และร่างกายยังคงฝังใสอยู่ไม่เสื่อมสลาย เนาเปื่อยไป นี่คือข้อที่ทำให้บุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติแตกต่างจากคนตายเพราะลักษณะดังกล่าว คือ สภาพของการดำรงรักษาไว้ซึ่งความมีชีวิตหรือรูปชีวิตินทรีย์

^{๑๕๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๕๖ /๓๔๓ - ๓๔๔.

๒.๔ กระบวนธรรมที่สนับสนุนนิโรธสมาบัติ

นิโรธสมาบัติเป็นสภาวะที่เกิดจากการบรรลุนิโรธสมาบัติไปตามลำดับจนถึงการดับลงอย่างไม่มีเหลือของสัญญาและเวทนา ซึ่งกระบวนธรรมดังกล่าวจะต้องเกิดขึ้นภายใต้การทำงานร่วมกันของปัญญา ๒ ส่วน คือ (๑) ปัญญาในสมาธิ และ (๒) ปัญญาในวิปัสสนา จากเอกสารในชั้นปฐมภูมิพบข้อความหลายแห่งที่ระบุถึงธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนหรือธรรมที่เป็นพื้นฐานเพื่อการปฏิบัติให้บรรลุสัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติ ดังนี้

๑. จุฬเวทลลสูตร ระบุว่า “ท่านวิสาขะ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเป็นสมาธิ สติปัญญา ๔ เป็นนิมิตของสมาธิ สัมมัมปชาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นนั่นแหละ เป็นการเจริญสมาธิ”^{๒๐๐}

๒. ทุติยกามภูสูตร ระบุว่า “ท่านผู้เจริญ ธรรมเหล่าไหนมีอุปการะมากแก่สัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติ” “คหบดี ปัญหาที่ควรจะถามก่อนท่านถามเข้าไป แต่เอาเถิด อาตมภาพจักตอบแก่ท่าน ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) สมถะ (๒) วิปัสสนา มีอุปการะมากแก่สัญญาเวทิตนินิโรธสมาบัติ”^{๒๐๑}

๓. ปฏิสัมภิตามรรค ระบุว่า “ปัญญาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจริยา ๑๖ และด้วยสมาธิจริยา ๕ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ อย่าง ชื่อว่านิโรธสมาบัติปัญญา เป็นอย่างไร คือ คำว่า พละ ๒ อย่าง อธิบายว่า พละ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) สมถพละ (๒) วิปัสสนาพละ”^{๒๐๒}

จากข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิธรรมที่สนับสนุนนิโรธสมาบัติในจุฬเวทลลสูตร คือ สมาธิ สติปัญญา ๔, สัมมัมปชาน ๔ และในทุติยกามภูสูตร คือ สมถะและวิปัสสนา ข้อมูลดังกล่าวทั้งสองแห่งมีความสอดคล้องตรงกัน และพระสารีบุตรได้อธิบายสติปัญญา ๔ และสัมมัมปชาน ๔ ไว้ในสังคีตีสสูตร ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สังคีตีมหาวค ๔

สติปัญญา (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

^{๒๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^{๒๐๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๔.

^{๒๐๒} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๓/๑๔๑.

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ...

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ...

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สัมมปฺปชาน (ความเพียรชอบ) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๒๐๓}

จากข้อมูลที่ปรากฏในพระสูตรทั้ง ๒ แห่งพบว่าสติปัญฐาน ๔ ที่เป็นพื้นฐานแห่งการเจริญสมาธิและวิปัสสนาและสัมมปฺปชาน ๔ คือ ความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญาในกุศลเป็นธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนแก่นิโรธสมาบัติ

๒.๕ นิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรม

นิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรมเป็นการศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติในการเจริญปัญญาภายใต้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและฉานสมาบัติรวมถึงประเภทของพระอริยบุคคลและการบรรลุอริยผลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติในแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในการกำจัดกิเลสตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา

^{๒๐๓}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๓๖ - ๒๓๗.

๒.๕.๑ ความสัมพันธ์ของฉานสมาบัติและการบรรลุนิโรธ

นิโรธสมาบัติจะเข้าถึงได้ก็ด้วยอาศัยฉานสมาบัติเป็นพื้นฐาน กระบวนธรรมที่เกิดขึ้นในฉานสมาบัตินั้นมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับบุคคลผู้ที่มีความชำนาญในสมาธิทั้งสิ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจากเหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้ที่ได้ทรงแสดงไว้ เหตุการณ์นั้นเป็นการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันตั้งแต่ปฐมยามจนถึงปัจฉิมยาม เหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นและดำเนินไปมีพุทธพจน์ที่แสดงว่าฉานสมาบัติตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงนิโรธสมาบัติมีความสัมพันธ์กับการบรรลุนิโรธของพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นยังพบว่ามีพระสูตรอื่นๆ ที่ได้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเรื่องฉานสมาบัติกับการบรรลุนิโรธ ดังนี้

๑. ตปุสสุตฺต ระบุว่า...

อนุปปพวิหารสมาบัติ ๕ ประการนี้เราเข้าถึงได้ ออกก็ได้อีกทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แลญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ‘เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก’^{๒๐๔}

๒. ฉานสูตร ระบุว่า...

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า

๑. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยปฐมฉาน
๒. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยทุติยฉาน
๓. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยตติยฉาน
๔. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยจตุตถฉาน
๕. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยอากาสนัญญาตนฉาน
๖. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยวิญญาณัญญาตนฉาน
๗. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยอากิญจัญญาตนฉาน
๘. อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้เพราะอาศัยเนวสัญญานาสัญญาตนฉาน

เรากล่าวไว้เช่นนี้แล้ว ‘อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะอาศัยปฐมฉาน’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฉาน ฯลฯ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในปฐมฉานนั้น โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็น

^{๒๐๔} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๒.

ทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดัง หัวผี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดังคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอ่อมทำจิตใจให้กลับจากธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว จึงน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ ๔ ว่า ‘ภาวะที่สงบประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน ‘เธอดำรงอยู่ในปฐมฌานนั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปด้วยความยินดีเพิลิเพลินในธรรมนั้น จักปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย ดังพรรณนามานี้แล **สัญญาสมาบัติมีอยู่เท่าใด สัญญาปฏิเวธก็มีอยู่เท่านั้น** ภิกษุทั้งหลาย อยาตนะ ๒ ประการนี้ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติและสัญญาเวทิตนโรธ ต่างก็อาศัยกันและกัน เรากล่าวว่า ภิกษุผู้ได้ฌาน ฌลาในการเข้าสมาบัติ ฌลาในการออกจากสมาบัติ เข้าออกแล้ว พึงกล่าวอายุตนะ ๒ ประการนี้ไว้โดยชอบ^{๒๐๕}

จากข้อมูลในพุทธพจน์ทั้งสองแห่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของฌานสมาบัติและการบรรลุธรรมได้เป็นอย่างดี กระบวนธรรมปฏิบัติเพื่อการบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา คือ ธรรมในฝ่ายปัญญาที่จะต้องอาศัยฌานสมาบัติเป็นพื้นฐานในการเตรียมจิตใจให้มีความพร้อม ด้วยการกำจัดนิวรณ์ ๕ ให้ตกไปเพื่อการเจริญปัญญาในลำดับที่สูงขึ้นไป จากเหตุการณ์การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าปัญญาในฝ่ายสมาธิเพียงอย่างเดียวโดยลำพังไม่สามารถทำให้บรรลุอริยผลได้เลย เพราะปัญญาในฝ่ายสมาธิทำให้บรรลุความสงบ สงัดเพียงช่วงระยะเวลาที่อยู่ในสมาบัติเท่านั้น แต่เมื่อใช้ปัญญาในฝ่ายวิปัสสนา คือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นการพิจารณาโดยแยกกายในไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ ให้ทำงานร่วมกับปัญญาในฝ่ายสมาธิ คือ ฌานสมาบัติที่ได้บรรลุแล้ว ด้วยการพิจารณาองค์ฌานให้เห็นแจ้งในขั้น ๕ ด้วยปัญญาจึงจะสามารถเพิกถอนกิเลสกำจัดอวิชชาได้

จากข้อความในตปุสสสูตรแสดงให้เห็นว่าฌานสมาบัติเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าเคยบรรลุมาแล้วในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่และฌานสมาบัติก็เป็นสิ่งที่มียู่ก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ แต่สัญญาเวทิตนโรธได้ถูกค้นพบด้วยปัญญาของเจ้าชายสิทธัตถะจากการที่ได้กระทำความเพียรทางจิต พิจารณาโดยแยกกาย บรรลุอนุปปพ

^{๒๐๕} คูรายละเอียดใน อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘ - ๕๑๓.

วิหารธรรม ๕ มาตามลำดับจนบรรลุความดับของสัญญาและเวทนาในสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ พร้อมกับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก และจากการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อนุปุพพวิหารธรรม ๕ เป็นเครื่องยืนยันการตรัสรู้และความเป็นพระพุทธเจ้าในโลกแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของ ฌานสมาบัติกับการบรรลุธรรมได้เป็นอย่างดี ส่วนเนื้อความในฌานสูตรนั้นทรงแสดงให้เห็นว่า ฌานสมาบัติทั้งหมดที่มีอยู่ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการเจริญปัญญาเพื่อความพ้นทุกข์ได้ โดยใช้กระบวนการในการไตร่ตรองหาเหตุและผลแบบอริยสัจ ๔ โดยอาการลักษณะเช่นเดียวกันนี้สามารถนำไปใช้ได้ ในลักษณะเดียวกันและทำให้เกิดขึ้นได้ในฌานทุกฌานตั้งแต่ฌานชั้นต้นในระดับรูปฌานขึ้นไปจนถึงฌานชั้นสูงตามกำลังปัญญาของผู้ที่ได้บำเพ็ญฌานสมาบัติมาแล้ว และเป็นผู้ที่ได้บรรลุสมาบัติใดสมาบัติหนึ่งอยู่แม้ในสมาบัติชั้นสูงอย่างในรูปฌานที่มีความละเอียดมาก อย่างเช่น เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่อเจริญปัญญาแล้วสัญญาและเวทนาจึงจะดับลงในสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติและถึงความสิ้นอาสวะ เพราะเนวสัญญานาสัญญายตนฌานและสัญญาเวทิตนโรธเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยกันและกัน ทั้งหมดที่กล่าวมาจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่าฌานสมาบัติทุกลำดับมีความสัมพันธ์กับการบรรลุธรรม

๒.๕.๒ ประเภทของพระอริยบุคคลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

การบรรลุอรหัตผลในพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) การบรรลุธรรมที่มีฌานสมาบัติเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญาจนถึงความสิ้นอาสวะแบบสมถยานิก และ (๒) การบรรลุธรรมที่ใช้ความสงบของนิรวณ ๕ ในปฐมฌานเป็นฐานในการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงแล้วละจากกิเลสนั้นจนถึงความสิ้นอาสวะแบบวิปัสสนายานิก ในการศึกษาเรื่องประเภทของพระอริยบุคคลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระอริยบุคคลประเภทสมถยานิกเท่านั้น เพราะเป็นพระอริยบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสมาธิในระดับฌานจนถึงนิโรธสมาบัติ พบว่ามีข้อมูลปรากฏ ดังนี้

๑. กายสักกีสสูตร ระบุว่า

ท่านพระอุททิสถามว่า “ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘กายสักกิ กายสักกิ’ ผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่า กายสักกิ”

ท่านพระอนนทตอบว่า “ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สังคจากาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ และอายตนะคือปฐมฌานนั้นมีอยู่โดยประการใด ๆ เธอสัมผัสอายตนะคือปฐมฌานนั้นด้วยกายโดยประการนั้น ๆ อยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียก บุคคลว่า ‘กายสักกิ’ โดยปริยายแล้ว (๑)

ภิกษุบรรลุนิพพาน ฯลฯ บรรลุนิพพาน ฯลฯ บรรลุจตุตถนิพพาน ฯลฯ และอายตนะ คือ จตุตถนิพพานนั้นมีอยู่โดยประการใด ๆ เธอสัมผัสอายตนะคือจตุตถนิพพานนั้นด้วยกายโดยประการนั้น ๆ อยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่า ‘กายสักขี’ โดยปริยายแล้ว (๒-๔)

ภิกษุบรรลุนิพพานโดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่กำหนดคนันตสัญญา และอายตนะคืออากาศนิพพานนั้นมีอยู่โดยประการใด ๆ เธอสัมผัสอายตนะคืออากาศนิพพานนั้นด้วยกายโดยประการนั้น ๆ อยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่า ‘กายสักขี’ โดยปริยายแล้ว (๕-๘)

ภิกษุล่วงเวทัญญานาตัญญายตนนิพพานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนโรชอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา และอายตนะคือสัญญาเวทิตนโรชนั้นมีอยู่ โดยประการใด ๆ เธอสัมผัสอายตนะคือสัญญาเวทิตนโรชนั้นด้วยกายโดยประการนั้น ๆ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกบุคคลว่า ‘กายสักขี’ โดยนิปริยายแล้ว” (๘)^{๒๐๖}

และพบข้อความเช่นเดียวกันในพระสูตรดังต่อไปนี้ คือ

๑. ปัญญาวิมุตตสูตร^{๒๐๗}
๒. อุกโตภาควิมุตตสูตร^{๒๐๘}
๓. สันทิฏฐิกขรรณสูตร^{๒๐๙}

๒. **หนังสือพุทธธรรม** ระบุว่า “การบรรลุธรรมจนเป็นเกณฑ์แบ่งประเภททักษิณชยหรืออริยบุคคล มี ๓ อย่าง คือ สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) สมานินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) และปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)”^{๒๑๐}

จากฐานข้อมูลดังกล่าวนี้ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่าการบรรลุธรรมได้หลายประเภทแต่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและพื้นฐานปัญญาของแต่ละบุคคล หนังสือพุทธธรรมระบุไว้อีกเช่นกันเกี่ยวกับพระอริยบุคคลที่อาศัยสมาบัติจนบรรลุอริยผลได้แก่ข้อความ “อุกโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้ง

^{๒๐๖} คุราลละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๓/๕๓๖ – ๕๓๗.

^{๒๐๗} คุราลละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๕๓๗ – ๕๓๘.

^{๒๐๘} คุราลละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๕๓๘ – ๕๓๙.

^{๒๐๙} คุราลละเอียดใน อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๖/๕๓๙ – ๕๔๐.

^{๒๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๒๘๕.

สองส่วน) ได้แก่ท่านผู้ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายและอาสวะทั้งหลายก็สิ้นแล้วเพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา (หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาเป็นอย่างมากก่อนแล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จ)^{๒๐๐} ซึ่งลักษณะดังกล่าวจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเจริญปัญญาที่ได้ใช้มานสมาบัติและแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของพระอริยบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติได้และพระอริยบุคคลที่ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ความแตกต่างของพระอริยบุคคลทั้ง ๒ ประเภท ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรมของพระอรหันต์ประเภท (๑) กายสักขี (๒) ปัญญาวิมุตต (๓) อุภโตภาควิมุตต (๔) สันติปฏิภวธรรมเหล่านี้เป็นพระอริยบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้

๒.๕.๓ การบรรลุอริยผลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

พระอริยบุคคลผู้ที่มีอัชฌาศัยในสมาธิมาก่อนแล้วใช้สมาธิเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญาด้วยการพิจารณาตามลำดับจนสำเร็จผลอันเป็นที่สุด ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเจริญปัญญาที่อาศัยมานสมาบัติจึงเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นว่าการใช้มานสมาบัติเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญานั้นแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของพระอริยบุคคลที่เป็นผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ และพระอริยบุคคลที่ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ดังกล่าว และพระอริยบุคคล ๒ ประเภทยังมีพฤติกรรมในการบรรลุอริยผลที่แตกต่างกัน ซึ่งผู้ที่ใช้มานสมาบัติเป็นพื้นฐานในการบรรลุธรรม มีตัวอย่างที่ชัดเจนซึ่งเห็นได้จากการบรรลุธรรมของพระสารีบุตรที่เกิดขึ้นตามลำดับดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือนสารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพได้”^{๒๐๑} “การเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพของพระสารีบุตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้นหมายความว่าเห็นแจ้งด้วยอาศัยอำนาจสมาบัติและอำนาจองค์มาน”^{๒๐๒} ซึ่งเกิดขึ้นตามลำดับตั้งแต่ต้น โดยเริ่มจากกำจัดนิวรณ์ ๕ แล้วบรรลุปฐมฌานพิจารณาตามนั้นด้วยปัญญาเห็นไตรลักษณ์ มนสิการโดยแยกคายด้วยอริยสัจ ๔ ขั้นตอนทั้งหมดเกิดขึ้นและดำเนินไปในลักษณะอย่างนี้เช่นเดียวกันทุกฌานจนถึงอาภิญญาญาณตนฌานแล้วจึงบรรลุสัญญาเวทิตนินโรธ เมื่อออกจากสัญญาเวทิตนินโรธสมาบัติก็พิจารณาธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุอรหัตผล

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๒.

^{๒๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๓/๑๐๐.

^{๒๐๒} คูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๕๒/๗๕.

จากความสัมพันธ์ของนิโรธสมบัติและการบรรลุธรรมดังกล่าวจะเห็นได้ว่าขั้นตอนทั้งหมดมีฉานเป็นพื้นฐานในการเจริญธรรมที่สูงขึ้นไป ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าฉานสมาบัตินั้นเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญาที่ดำเนินไปอย่างเป็นระบบและเป็นขั้นตอน ดังในพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงการเกิดปัญญาขึ้นตามลำดับและการดับลงของสภาพธรรมบางอย่างเพราะการศึกษาไปตามลำดับดังพุทธพจน์นี้

เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้วย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายย่อมสงบ เขมมิกายสงบย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุขจิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฉานที่มีวิตก วิจารณ์ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ กามสัญญา (ความจำได้หมายรู้เรื่องกาม) ของเธอที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะเกิดขึ้นแทน สัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษา สัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษาอย่างนี้ นี้จัดเป็นการศึกษาอย่างหนึ่ง^{๒๑๔}

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดในเบื้องต้นจึงสรุปได้ว่าพระอริยบุคคลประเภทกายสักขีปัญญาวิมุตต อุกโตภาควิมุตต และสันทิฏฐิภรรณเป็นพระอริยบุคคลที่มีพื้นฐานของสมาธิอย่างดีแล้วเจริญวิปัสสนาด้วยปัญญาจนบรรลุอริยผลพร้อมด้วยคุณสมบัติพิเศษ คือ สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ลักษณะดังกล่าวทั้งหมดจึงเป็นการสะท้อนภาพของความสัมพันธ์ระหว่างนิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลได้เป็นอย่างดี

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรมจากเหตุการณ์สำคัญ ๒ เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะและเหตุการณ์การบรรลุธรรมของพระสารีบุตร ซึ่งทั้ง ๒ เหตุการณ์มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติเช่นเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียดในขณะบรรลุธรรมสามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. การบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า
๒. การบรรลุธรรมของพระสาวก

^{๒๑๔} คูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๔๑๓/๑๓๘.

๑. การบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับนิโรธสมบัติแตกต่างจากการบรรลุของพระสาวก เพราะพระปัญญาของพระพุทธเจ้าสามารถพิจารณาสภาวธรรมที่มีความละเอียดได้มากกว่าพระสาวก วิเคราะห์จากพระสูตรที่ทรงแสดงการบรรลุอนุปปยุทวิหารธรรม ๕ ดังนี้

อานนท์ เราล่วงอาภิญญาญาณตนมานานโดยประการทั้งปวง บรรลุนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานอยู่ เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาณนสติการที่ประกอบด้วยอาภิญญาญาณตนมานาน ยิ่งฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดันแก่เรา ทุกข์ฟุ้งเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพียงเพื่อความกอดัน ฉันทิ สัญญาณนสติการที่ประกอบด้วยอาภิญญาญาณตนมานานย่อมฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกอดันแก่เรา ฉันทิ

อานนท์ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรล่วงนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนิโรธอยู่ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนิโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนิโรธนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนิโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนิโรธนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในสัญญาเวทิตนิโรธเรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนิโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนิโรธนั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในสัญญาเวทิตนิโรธ แล้วเสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะฟุ้งแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนิโรธ หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนิโรธนั้นสงบ’ ต่อมาเราได้เห็นโทษในนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในสัญญาเวทิตนิโรธแล้วเสพอานิสงส์นั้น จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนิโรธ หลุดพ้นเมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนิโรธนั้นสงบ’

อานนท์ เราล่วงนิวาสัญญานาสัญญาญาณตนมานานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเราได้ถึงความหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา^{๒๑๕}

ข้อความในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่ากระบวนการที่เกิดขึ้นในราตรีที่ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นการพิจารณาสภาวธรรมในฉานสมาบัติที่มีความละเอียดมาก ทรงกระทำความเพียรเพื่อการพิจารณาสภาวธรรมแล้วทรงบรรลุความสงบที่สูงขึ้นตามลำดับ ทรง

^{๒๑๕} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๑.

เห็นสภาพความเป็นทุกข์ ทรงพิจารณาหาสาเหตุของธรรมที่ทรงรู้สึกอึดอัด แล้วทรงพิจารณาหาทางกำจัดสภาวะที่ทรงอึดอัดนั้น ทรงพิจารณาอย่างนี้ขึ้นไปตามลำดับในมานชั้นต่างๆ พบว่ามีความแตกต่างที่ไม่เหมือนกับการพิจารณาสภาวะธรรมของพระสาวกในชั้นตอนของการพิจารณาสภาวะธรรมที่มีความละเอียดมาก อย่างเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จากพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า...

‘โทษในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก อานิสงส์ในสัญญาเวทิตนโรธเรายังไม่ได้บรรลุและไม่ได้เสพ เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงไม่แล่นไปไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนโรธ ไม่หลุดพ้น’ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนโรธ นั้นสงบ’ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘ถ้าเราเห็นโทษในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้วทำให้มาก ได้บรรลุอานิสงส์ในสัญญาเวทิตนโรธ แล้วเสพอานิสงส์นั้น เป็นไปได้ที่จิตของเราจะพึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนโรธ หลุดพ้น’^{๒๑๖}

พุทธพจน์บทนี้แสดงให้เห็นว่าพระปัญญาของพระพุทธเจ้านั้นสามารถที่จะพิจารณาสภาวะความละเอียดของสภาวะธรรมในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แล้วทรงพยายามกำจัดสภาวะที่ทรงอึดอัดนั้นเพื่อบรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ในขณะที่ทรงกำจัดสภาวะความอึดอัดนั้นเพื่อบรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติและทรงตรัสรู้ในขณะที่บรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ จากพุทธพจน์ทรงตรัสที่ว่า....

จิตของเราจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นในสัญญาเวทิตนโรธ หลุดพ้นเมื่อพิจารณาเห็นว่า ‘สัญญาเวทิตนโรธนั้นสงบ’ อานนที เราล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเราได้ถึงความหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา^{๒๑๗}

๒. การบรรลุธรรมของพระสาวกที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติมีข้อแตกต่างจากการบรรลุในขณะตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพราะปัญญาของพระสาวก แม้แต่พระสารีบุตรก็ไม่สามารถพิจารณาสภาวะธรรมที่มีความละเอียดมากอย่างเนวสัญญานาสัญญายตนฌานได้อย่างตลอด ในอนุปาทสูตร ระบุถึงการพิจารณาสภาวะธรรมในมานตามลำดับของพระสารีบุตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดังนี้

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงอาภิญญาตนนะได้โดยประการทั้งปวง สารีบุตรบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนอยู่ เขมิตติออกจากสมาบัตินั้นแล้วพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ

^{๒๑๖} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๑.

^{๒๑๗} อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๑.

ดับ แปรผันไปแล้วว่า ‘ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป’ เธอจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พรากได้แล้ว ในธรรมเหล่านั้น มีจิตที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้วอยู่ สาริบุตรนั้นรู้ชัดว่า ‘การสลัดทุกข์ที่สูงๆ ขึ้นไปยังมีอยู่’ เธอมีความเห็นว่า การสลัดทุกข์นี้ได้เพราะการกระทำธรรมนั้นให้มากขึ้น

อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงแนวสัญญาแนวลัญญาตนะได้โดยประการทั้งปวงสาริบุตรบรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอจึงสิ้นไป สาริบุตรนั้นมีสติออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้วว่า ‘ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป’ เธอจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พรากได้แล้วในธรรมเหล่านั้น มีจิตที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดน คือ กิเลสได้แล้วอยู่ สาริบุตรนั้นรู้ชัดว่า ‘การสลัดทุกข์ที่สูงๆ ขึ้นไปยังมีอยู่’ เธอมีความเห็นว่า การสลัดทุกข์นี้ได้เพราะการกระทำธรรมนั้นให้มากขึ้น^{๒๑๔}

จากพระสูตรนี้จะพบว่าตั้งแต่แนวสัญญาแนวลัญญาตนะมาน จะมีความแตกต่างของการพิจารณาสภาวธรรมในแนวสัญญาแนวลัญญาตนะมาน โดยการพิจารณาของพระสาริบุตรไม่สามารถเกิดขึ้นในขณะที่อยู่ในฌานสมาบัติแบบเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาสภาวธรรมของแนวสัญญาแนวลัญญาตนะมาน แต่จะพบว่าพระสาริบุตรจะต้องออกจากแนวสัญญาแนวลัญญาเสียก่อนแล้วจึงพิจารณาสภาวธรรมของแนวสัญญาแนวลัญญาตนะมาน ดังนี้

สาริบุตรบรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอจึงสิ้นไป สาริบุตรนั้นมีสติออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้วว่า ‘ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป’ เธอจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พรากได้แล้วในธรรมเหล่านั้น “สาริบุตรบรรลุแนวสัญญาแนวลัญญาตนะอยู่ **เธอมีสติออกจากสมาบัตินั้นแล้วพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ ดับแปรผันไปแล้ว**^{๒๑๕}

เมื่อพระสาริบุตรบรรลุสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติและออกจากสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ มีสติแล้วจึงพิจารณาสภาวธรรมความดับของสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติแล้วพระสาริบุตรจึงบรรลุธรรมจากพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า

^{๒๑๔} คูราละเอียคิน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕-๕๖/๑๑๔.

^{๒๑๕} คูราละเอียคิน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕-๕๖/๑๑๔.

สารีบุตรบรรลุนิโรธสมาบัติแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอจึง
สิ้นไป สารีบุตรนั้นมีสติออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงลับ ดับ แปรผันไป
แล้วว่า ‘ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป’ เธอจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย
อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้หลุดพ้นแล้ว พรากได้แล้วในธรรมเหล่านั้น^{๒๒๐}

จากการเปรียบเทียบความแตกต่างในการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวก
พบว่า มีข้อแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดในการพิจารณาสภาวธรรมที่สามารถเกิดขึ้นได้ ฌานชั้นสูง
ที่มีความละเอียดปราณีตเท่านั้น แต่การบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดขึ้นบน
พื้นฐานของฌานสมาบัติล้วนมีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติด้วยกันทั้งสิ้น

๒.๖ อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ

อานิสงส์ หรือ คุณประโยชน์ของนิโรธสมาบัติที่ให้ผลแก่บุคคลผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง
นั้นสามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ (๑) อานิสงส์ที่ให้ผลโดยตรงแก่บุคคลผู้เข้า
นิโรธสมาบัติ และ (๒) อานิสงส์ที่ให้ผลแก่บุคคลอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ

๒.๖.๑ อานิสงส์ต่อตนเอง

อานิสงส์ หรือ คุณประโยชน์ที่เป็นผลซึ่งเกิดขึ้นและส่งผลโดยตรงแก่บุคคลผู้เข้า
นิโรธสมาบัติที่ปรากฏอยู่ในฐานข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารชั้นทุติยภูมิ พบว่า
มีข้อความที่ระบุถึง หรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติที่ให้ผลแก่บุคคลผู้เข้า
นิโรธสมาบัติในหลายลักษณะ โดยสามารถจำแนกออกเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังนี้

๑. เป็นผู้ถึงความสำเร็จ ๕ ประการ

จากฐานข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิพบว่า อาหุเนยยสูตรและทักษิณเนยยสูตรเป็น
พระสูตรที่แสดงถึงชนิดและประเภทของพระอริยบุคคลในระดับต่างๆ ตามภูมิธรรมที่ได้บรรลุแล้ว
ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะการเจริญปัญญาภายใต้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาของ
บุคคลผู้แสวงหาความหลุดพ้นและเป็นผู้ดำเนินไปตามครรลองแห่งอริยมรรคเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์
และถึงความเป็นบุคคลผู้มีคุณสมบัติของพระอริยะหรือเป็นบุคคลที่ปฏิบัติเพื่อความป็นพระอริยะ
ในอุดมคติของพระพุทธศาสนา บุคคลดังกล่าวจึงเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความพิเศษ และเป็นบุคคลที่
พระพุทธศาสนายกย่องให้เป็นผู้ถึงความสำเร็จ ๕ ประการ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้

^{๒๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๖๑/๑๑๔

(๑) อาหุเนยยสูตร ระบุว่า
 ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๑๐ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของ
 ต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

บุคคล ๑๐ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
๓. ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต
๔. ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต
๕. ท่านผู้เป็นกายสักขี
๖. ท่านผู้เป็นทัญญูปัตตะ
๗. ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต
๘. ท่านผู้เป็นธัมมานุสारी
๙. ท่านผู้เป็นสัทธานุสारी
๑๐. ท่านผู้เป็นโคตรภู

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๑๐ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็น
 นาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๒๒๑}

(๒) ทักขิณยสูตร ระบุว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๕ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของ
 ต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

บุคคล ๕ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. พระอรหันต์
๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล
๓. พระอนาคามี
๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล
๕. พระสกทาคามี
๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล
๗. พระโศดาบัน
๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล

^{๒๒๑}ดูรายละเอียดใน อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๒๕ - ๓๐.

๘. โคตรภูบุคคล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๒๒๒}

จากฐานข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในอาหุเนยยสูตรและทักษิณยยสูตรมีข้อความระบุถึงบุคคลที่ควรแก่การสักการะและเคารพบูชาซึ่งเป็นฐานะอันพิเศษในพระพุทธศาสนา และพบว่ามีข้อมูลในลักษณะเดียวกันนี้ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่งที่มีการกล่าวถึงพระอริยบุคคล แต่ทั้งหมดล้วนมีเนื้อความแห่งความหมายในลักษณะเดียวกัน ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่สามารถเชื่อมโยงกับเรื่องอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติได้ ดังนี้

อานิสงส์ในความเป็นบุคคลผู้ถึงความสำเร็จ ๕ ประการ ของพระอริยบุคคล (ทั้งพระอริยบุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้และที่ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้) ดังนี้ คือ

๑. อาหุไนย เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย
๒. ปาหุไนย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ
๓. ทักษิไนย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณาของชาวโลกและเทวดา
๔. อัญชลีกรณียะ เป็นผู้ควรทำการอัญชลี
๕. โลกานุคตรปุณ्यเขตตะ เป็นเขตบุญอันยอดเยี่ยมแห่งโลก

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติในประเด็นของอานิสงส์ที่ส่งผลโดยตรงแก่บุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับพระสูตรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในหลายๆ ส่วนเพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในหลายๆ มิติ เนื่องจากเรื่องอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติไม่ได้มีการระบุถึงโดยตรงหรือมีการรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์ร่วมจากหลักธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องที่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์มาก่อนแล้วในเรื่องประเภทของพระอริยบุคคลที่สัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ มาทำการวิเคราะห์ร่วมกับประเภทของอาหุเนยยบุคคลและทักษิณยยบุคคลที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกได้มีการแสดงไว้ จากการนำข้อมูลทั้ง ๒ ส่วน มาทำการศึกษาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ของพระอริยบุคคลในแต่ละประเภท แล้วจึงสรุปลักษณะของความสัมพันธ์ของข้อมูลที่มีปรากฏอยู่ตามวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ โดยพบว่าข้อมูลในอาหุเนยยสูตรจะเป็นการจำแนกประเภทของพระอริยบุคคลตามรูปแบบวิธีการการเจริญปัญญาเพื่อการทำให้ถึงที่สุด

^{๒๒๒} คุราวละเอียดใน อ.จ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๔๔๕ - ๔๕๐.

แห่งทุกซ์ ส่วนทักษิณยสูตรจะเป็นการจำแนกประเภทของพระอริยบุคคลตามระดับอริยภาวะ ซึ่งเป็นปัญหาที่ได้บรรลุแล้วตามสมควรแก่บุคคล สำหรับอานิสงส์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัตินั้นพบว่าการบรรลุความสำเร็จ ๕ ประการ ที่พบในพระสูตรทั้ง ๒ แห่ง มีลักษณะร่วมที่เหมือนกัน โดยความสำเร็จ ๔ ประการแรกนั้นเป็นอานิสงส์ที่เกิดโดยตรงกับบุคคลผู้สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ส่วนอานิสงส์ประการที่ ๕ คือ “โลกานุตตรปุณยเขตตะ เป็นเขตบุญอันยอดเยี่ยมแห่งโลก” เป็นอานิสงส์ร่วมที่ให้ผลทั้ง ๒ ฝ่าย คือ (๑) อานิสงส์แก่บุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติในความเป็นผู้มีฐานะอันยอดเยี่ยมของบุคคลที่ประเสริฐสุดแห่งการรับถวายทานจากทายก (๒) อานิสงส์กับผู้ถวายทานแก่บุคคลผู้ออกจากนิโรธสมาบัติที่จะได้รับผลอันยิ่งใหญ่จากการถวายทานแก่บุคคลผู้เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมในโลก

๒. ที่พักผ่อนอันประเสริฐ (“ทิฏฐุธรรมนิพพาน”^{๒๒๓} หรือ “ทิฏฐุธรรมสุขวิหาร”^{๒๒๔})

อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติในการใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐพบว่ามีปรากฏข้อมูลอยู่ในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิดังนี้

๑) เอกสารในชั้นปฐมภูมิ

อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติในการใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐทั้งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสาวกซึ่งพบว่ามิได้อยู่ในพระสูตรหลายแห่งและมีการใช้สำนวนภาษาที่แตกต่างกัน อย่างเช่น “พระพุทธเจ้าทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่”^{๒๒๕} “พระพุทธเจ้าทรงเข้าอนุพัพวิหารธรรม ๘”^{๒๒๖} “พระพุทธเจ้าเสด็จหลีกเร้นอยู่”^{๒๒๗} “พระสารีบุตรใช้นิโรธสมาบัติเป็นที่นอน”^{๒๒๘} “พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ พระกิมิละ มีปฐมฌานจนถึงนิโรธสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกในปัจจุบัน”^{๒๒๙} ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ

(๑) ทุติยคามภูตสูตร อรรถกถา ระบุว่า

บทว่า **ยนฺตุ ตถตฺตตาย อุปเนติ** ความว่า จิตที่ท่านอบรมอย่างนี้แล้ว ย่อมนำบุคคลนั้นเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น คือความเป็นผู้มีจิต. ท่านกล่าวเวลาเข้านิโรธไว้ในหนหลังแล้วด้วย

^{๒๒๓} สจ.สพ.อ. (ไทย) ๓/๓๔๘/๒๐๓.

^{๒๒๔} คุรายละเอียดยใน พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๕๕๕.

^{๒๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓/๖., คุรายละเอียดยใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๑๘ - ๑๙.

^{๒๒๖} คุรายละเอียดยใน อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๓๒.

^{๒๒๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๑๕๐., คุรายละเอียดยใน ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๕๖.

^{๒๒๘} คุรายละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๒/๓๕๓/๒๖.

^{๒๒๙} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๓.

ประการจะนี้. ในที่นี้ ท่านกล่าวเวลาออกจากนิโรธ. บัดนี้ ท่านฟังกล่าวนิโรธกล่าว ว่าหะ เพื่อจะกล่าวนิโรธกล่าว. ถิ่นิโรธถานี้ นั้น ท่านตั้งเป็นหัวข้อว่า ปัญญาที่อบรมจนชำนาญ ด้วยการสงบระงับสังขาร ๓ เพราะประกอบด้วยพละ ๒ ด้วยความประพฤตินิยาม (ญาณจรिया) ๑๖ ด้วยความประพฤตินิยาม (สมาธิจรिया) ๕ เป็นญาณในนิโรธสมาบัติ ซึ่งกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค โดยอาการทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงถือเอาโดยนัยอันกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นแล. ถามว่า ชื่อว่า นิโรธนี้ อย่างไร. ตอบว่า การพิจารณาขั้น ๔ แล้ว ไม่เป็นไป. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกภิกษุยอมเข้านิโรธนั้น เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า ย่อมเข้าเพื่อประโยชน์นี้ว่า พวกเรา (เคย) เป็นผู้กระสันในความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย (บัดนี้) จักเป็นผู้ไม่มีจิตอยู่เป็นสุขตลอด ๗ วันนิโรธนี้ชื่อว่า **ทิลุฐฐธรรมนิพพาน-นิพพานในปัจจุบัน**^{๒๓๐}

(๒) อรณวิหารญาณนิตเทศ อรรถกถา ระบุว่า

ญาณทั้ง ๔ มีอรณวิหารญาณเป็นต้น ท่านยกขึ้นแสดงในลำดับแห่งญาณนี้ เพราะเกิดแก่พระอรหันต์ทั้งหลายผู้บรรลุอุรียผลด้วยมรรคญาณนี้เท่านั้น.

ก็ในญาณทั้ง ๔ แม้นั้น ท่านยกอรณวิหารญาณ ขึ้นแสดงก่อน เพราะเกิดติดต่อกันไปแก่พระอรหันต์นั้นแล, และต่อแต่นั้น ท่านก็ยกนิโรธสมาบัติญาณขึ้นแสดง เพราะนิโรธสมาบัตินั้นเป็นธรรมมีสัมภาระมาก แม้นเมื่อเกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ และเพราะนิโรธสมาบัติเป็นธรรมอันท่านสมมุติว่าเป็นนิพพาน โดยเฉพาะ ต่อจากนั้น ท่านก็ยกปรินิพพานญาณขึ้นแสดงว่า ทิมกาลิกะ -มีกาลนาน เพราะตั้งอยู่จดกาลเป็นที่ปรินิพพานในระหว่าง กาลปรินิพพาน, ในลำดับต่อจากนั้นท่านก็ยกสมสตีสุญญญาณ ขึ้นแสดงว่า รัสสกาลิกะ -มีกาลสั้น เพราะตั้งอยู่จดกาลเป็นที่ปรินิพพาน ในลำดับแห่งการสิ้นกิเลสทั้งปวงของพระอรหันต์ผู้สมสตี^{๒๓๑}

(๓) หนังสือนิพพานธรรม ระบุว่า

เท่าที่ได้กล่าวมาในเรื่องความสุขนี้ เห็นควรสรุปให้เห็นขั้นตอนและประเภทชัดเจนขึ้น อีกครั้งหนึ่งซึ่งจะได้ดังนี้

ก. เวทิตสุข (สุขที่เป็นเวทนา หรือสุขที่มีการเสวยอารมณ์)

๑. กามสุข สุขเนื่องด้วยกามหรือสุขเกิดจากกามคุณ

๒. ฌานสุข สุขเนื่องด้วยฌานหรือสุขที่เป็นวิบากแห่งฌาน

^{๒๓๐} สจ.สพ.อ. (ไทย) ๓/๓๔๘/๒๐๓.

^{๒๓๑} คุุรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๘๒/๓๒๗ - ๓๒๘.

- สุขเนื่องด้วยรูปฌาน ๔ ชั้น
- สุขเนื่องด้วยอรุณฌาน ๔ ชั้น

ข. อเวทิตสุข (สุขที่ไม่เป็นเวทนา หรือสุขที่ไม่มีการเสวยอารมณ์)

๓. นิโรธสมาบัติสุข สุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ คือการเข้าสัญญาเวทิตนิโรธ

นี้จัดตามหลักความสุข ๑๐ ชั้นที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในที่นี้จะขอจัดใหม่อีกอย่างหนึ่งซึ่งก็คล้ายกันมาก แต่ให้ความรู้สึกยึดหยุ่นหรือกว้างออกไปสักหน่อย โดยแบ่งเป็น ๓ ดังนี้

๑. กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม
๒. ฌานสุข สุขเนื่องด้วยฌาน
๓. นิพพานสุข สุขเนื่องด้วยนิพพาน^{๒๓๒}

จากฐานข้อมูลในเอกสารในชั้นปฐมภูมิและในชั้นทุติยภูมิที่เกี่ยวกับอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติในการใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐของพระอริยบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้ว่า เพราะสภาวะของนิโรธสมาบัติเป็นสภาพความดับของนามขันธ์ ๔ ที่มีความคล้ายกับสภาวะของนิพพาน ไม่มีสภาพความเกิด ความดับ ของสังขารธรรมที่เบียดเบียน เป็นความสงบ สงัด ที่พึงเข้าถึงและเป็นสภาวะของความสุขอันประณีตโดยปริยาย นิโรธสมาบัติเป็นที่หลีกเร้น เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างผาสุก เป็นวิหารธรรม เป็นที่นอน จึงเป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐของพระอริยบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ทั้งหลาย ซึ่งเป็นการพักผ่อนด้วยการอาศัยอำนาจของฌานสมาบัติและวิปัสสนาญาณเพื่อการเข้าถึง ในบริบทนี้แสดงให้เห็นว่านิโรธสมาบัติเป็นเหมือนสภาวะนิพพาน โดยปริยายในปัจจุบันที่พระอริยบุคคลทั้งหลายผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ใช้เป็นที่พักผ่อนอันสงบ

๓. สมာธิวิปฬาราทุธี

สมาริวิปฬาราทุธี หมายถึง อานาจหรือคุณวิเศษที่เกิดจากฌานสมาบัติ อานิสงส์ในสมาริวิปฬาราทุธีของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติเป็น“คุณวิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมณะในกาลก่อนหรือภายหลังสมาธิหรือในขณะที่แห่งสมาธินั้น”^{๒๓๓} คือ อำนาจของฌานสมาบัติที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกายของผู้เข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งจะคุ้มครองมิให้ได้รับอันตรายใดๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับร่างกายและวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับผู้เข้านิโรธสมาบัติ อย่างเช่น “กรณีของพระสัจจวิเวกที่มีได้รับอันตรายจากไฟที่คนเลี้ยงโคที่ได้ช่วยกันทำฉาปนกิจร่างกายของท่าน เพราะคนเลี้ยงโคเข้าใจว่า

^{๒๓๒} คุราละเอียดใน พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๕๕๕.

^{๒๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๕๘.

ท่านได้มรณะภาพ”^{๒๓๔} และกรณีของพระสารีบุตรที่ไม่ได้รับอันตรายใดๆ จากการทำร้ายของนันทะยักษ์ที่ฟาคระบองลงบนศีรษะของพระสารีบุตรในขณะที่ท่านเข้ามานสมาบัติในที่โล่งแจ้งและเป็นขณะที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ^{๒๓๕}

๔. อินทรีย์ผ่องใส

อินทรีย์ผ่องใส หมายถึง ร่างกายของผู้เข้ามานสมาบัติจะมีความผ่องใสที่สามารถเห็นและรู้สึกได้ในเชิงประจักษ์

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับความผ่องใสของอินทรีย์ซึ่งเป็นผลจากจิตและแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับความผ่องใสของร่างกายของผู้เข้านิโรธสมาบัติ พบว่ามีข้อมูลใน ๒ ลักษณะที่เกี่ยวข้อง คือ (๑) ข้อมูลที่ระบุถึงความผ่องใสของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติโดยตรง (๒) ข้อมูลที่แสดงให้เห็นความผ่องใสของอินทรีย์ที่เป็นผลมาจากจิตที่ผ่องใสซึ่งเป็นการเทียบเคียงให้เห็นความสัมพันธ์ในการทำงานของกายและจิต ซึ่งพบว่ามีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่งดังนี้

(๑) นิโรธสมาบัติสูตร ระบุว่า....

ต่อมาเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่ลี้กเรือนแล้วเข้าไปยังพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านพระอานนทได้เห็นท่านพระสารีบุตรกำลังเดินมาแต่ไกลจึงถามว่า “ท่านสารีบุตรอินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิผุดผ่อง วันนี้ ท่านสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ วันนี้ ผมล่วงแนวสัตตยูนานาสัตตยูนานาโดยประการทั้งปวงเข้าสัตตยูนาวะทิตนนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัตตยูนานาและเวทนา) อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า ‘เราเข้าสัตตยูนาวะทิตนนิโรธอยู่หรือเข้าสัตตยูนาวะทิตนนิโรธแล้วหรือว่าออกจากสัตตยูนาวะทิตนนิโรธแล้ว’”^{๒๓๖}

(๒) มหาเวทถลสูตร ระบุว่า....

สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วีสังขาร และจิตตสังขารดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสัตตยูนาวะทิตนนิโรธ มีกายสังขาร วีสังขาร และจิตตสังขารดับ ระงับไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้นยังมีไออุ่นมีอินทรีย์ผ่องใส สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้วกับภิกษุผู้เข้าสัตตยูนาวะทิตนนิโรธต่างกันอย่างไร^{๒๓๗}

^{๒๓๔} คุรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๓/๕๐๐-๕๐๘.

^{๒๓๕} ปุ.อ. (ไทย) ๒๔/๓๔/๒๓๖.

^{๒๓๖} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๓๔๓.

^{๒๓๗} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๓๔๖.

(๓) สุติมสูตร ระบุว่า

ครั้งนั้น เทพบุตรบริษัทของสุติเทพบุตร เมื่อสุติเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัสมีรัศมีวรัณณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ **ดุจแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ** ถูกนายช่างเจียรระไนดีแล้ว แปรเหลี่ยม วางไว้บนฝักกัมพลสีเหลือง ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ ฉะนั้น

เทพบุตรบริษัทของสุติเทพบุตร เมื่อสุติเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีวรัณณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ **ดุจทองแท่งชมพูหุท** เป็นของที่บุตรนายช่างทองผู้ขยันใส่เบ้าหลอมได้มลทิน จนสิ้นราศีแล้ว วางไว้บนฝักกัมพลสีเหลือง ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ ฉะนั้น

เทพบุตรบริษัทของสุติเทพบุตร ฯลฯ มีรัศมีวรัณณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ **ดุจดาวศุกร์** เมื่ออากาศปลอดโปร่งปราศจากหมู่เมฆในฤดูสารทกาล ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ในเวลาใกล้รุ่ง ฉะนั้น

เทพบุตรบริษัทของสุติเทพบุตร เมื่อสุติเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีวรัณณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ **ดุจดวงอาทิตย์** เมื่ออากาศปลอดโปร่งปราศจากหมู่เมฆในฤดูสารทกาล พวยพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า จัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้งปวง ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ ฉะนั้น^{๒๓๘}

๒) เอกสารชั้น ทูติยกุมิที่มีข้อมูลเกี่ยวกับความฟ่องใสของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติ พบว่ามีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถา ดังนี้

(๑) มหาเวทลลสูตร อรรถกถา ระบุว่า

คำว่า มีอินทรีย์ฟ่องใส ความว่า ก็เมื่อความเป็นไปที่สำเร็จมาจากกิริยาจิตเป็นไปอยู่ เมื่ออารมณ์ทั้งหลายภายนอกกระทบที่ประสาท อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเมื่อคล้ายเป็นเหมือนลูกสิ่งสกปรกกระทบเปอะเปื้อน เหมือนกระจกที่วางไว้ที่ทางสี่แยกถูกรูตีฟุ้งขึ้นเพราะลมเป็นต้นเปอะเปื้อนเหมือนอย่างว่า กระจกที่เขาใส่ถุงแล้วเก็บไว้ในตู้เป็นต้นย่อมแวววาวในภายใน ฉนใด ประสาททั้ง ๕ ของภิกษุผู้เข้านิโรธ ย่อมรุ่งเรืองอย่างยิ่งในภายในนิโรธ ฉนั้น เพราะเหตุฉนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีอินทรีย์ฟ่องใส^{๒๓๙}

(๒) ชนวสภสูตร อรรถกถา ระบุว่า

^{๒๓๘}ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๒.

^{๒๓๙}ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๕๗/๓๔๕.

บทว่า อทุกลฺล โข อหํ อานนฺท ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราได้เห็นชาวมคธ ผู้บำรุง ไม่ใช่จำนวนสิบ จำนวนยี่สิบ จำนวนร้อย จำนวนพัน แต่จำนวนไม่ต่ำกว่า ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน แต่ชนมีประมาณเท่านั้น เห็นเราแล้ว อาศัยเราพ้นจากทุกข์แล้ว โสมนัสมี กำลังเกิดขึ้นแล้ว จิตเลื่อมใส เพราะจิตเลื่อมใส โลหิตซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานก็ผ่องใส เพราะโลหิตผ่องใส อินทรีย์ทั้งหลายซึ่งมีมโนเป็นที่หัก ก็ผ่องใส ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึง ตรัสว่า อลฺล โข อานนฺท เป็นต้น พระเจ้าพิมพิสารพระองค์นั้น ทรงสดับธรรมกถาของ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั้น เป็นใหญ่แห่งชนหนึ่งแสนยี่ด้วยสิบพัน บรรลุเป็น พระโสดาบัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงมีพระนามว่า ชนวสกะ^{๒๔๐}

จากฐานข้อมูลในชั้นปฐมภูมิและในชั้นทุติยภูมิพบความสอดคล้องกันในการอธิบายถึงความผ่องใสของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติ โดยเอกสารชั้นปฐมภูมิไม่มีการแสดงรายละเอียด และข้ออธิบายถึงความผ่องใสของอินทรีย์ แต่พบการอธิบายอย่างละเอียดในเอกสารชั้นทุติยภูมิ ซึ่ง คัมภีร์อรรถกถามีข้อความระบุไว้และอธิบายโดยแสดงความเป็นเหตุเป็นผลของการทำงานของจิต และกายที่ทำงานประสานกันอย่างเป็นระบบในการแสดงถึงความอ่อนล้าและมัวหมองของร่างกาย ที่เกิดจากการทำงาน เมื่อจิตได้รับการพักผ่อน สงบ จากการทำงานจึงส่งผลให้ร่างกายที่ได้รับการพักผ่อนมีความผ่องใส อย่างเช่น (๑) กรณีของพระสารีบุตรออกจากนิโรธสมาบัติแล้วพระอานนท์ สังเกตเห็นความผ่องใสได้ในระยะไกล (๒) กรณีของชาวมคธทั้งหลายผู้ได้บำรุงพระพุทธเจ้ามีความผ่องใสของอินทรีย์ที่เป็นผลจากโสมนัสที่หล่อเลี้ยงจิต เกิดความเอิบอุ่มใจเพราะอาศัย พระพุทธเจ้า และ (๓) กรณีของเทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตรที่ได้ฟังสุสิมเทพบุตรกล่าว สรรเสริญคุณของพระสารีบุตรแล้วเกิดปิติโสมนัสที่มีกำลัง ทำให้วรรณะเปล่งปลั่งปรากฏจุก แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองแท่งชมพูษ ดาวศุกร์ และ ดวงอาทิตย์ เหล่านี้เป็นต้น

ในกรณีของชาวมคธทั้งหลายและกรณีของเทพบริษัทของสุสิมเทพบุตรเป็นกรณีที่ แสดงให้เห็นถึงการทำงานของร่างกายและจิตใจที่มีความสัมพันธ์กันและส่งผลให้เห็นได้อย่าง ชัดเจน เพราะเหตุที่จิตเอิบอุ่มและผ่องใสด้วยกำลังของโสมนัสย่อมส่งผลถึงร่างกายปรากฏให้เห็น ถึงความผ่องใสของอินทรีย์ด้วย เนื่องจากเลือดมีสมุฏฐานจากจิต จิตที่ผ่องใสย่อมส่งผลต่อเลือด เลือดที่ไหลเวียนไปหล่อเลี้ยงร่างกายย่อมส่งผลต่อร่างกาย ความผ่องใสที่เกิดกับร่างกายจึงเห็นและ รู้สึกได้ ซึ่งเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของจิตที่ผ่องใสแล้วย่อมส่งผลต่อความผ่องใสของ ร่างกายให้เห็นในเชิงประจักษ์ได้ และสามารถนำเหตุดังกล่าวมาศึกษาเทียบเคียงเพื่อเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ของกายและจิตที่ส่งผลต่อกันและกันเพื่อทำการอธิบายในกรณีอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธ

^{๒๔๐}ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๐/๒๓๕.

สมาบัติมีความผ่อนคลายอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่จิตได้รับการพักผ่อนในสภาวะที่สงบประณีตสูงสุด

จากเหตุผลและข้อมูลสนับสนุนทั้งหมดดังกล่าวในข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าร่างกายของผู้เข้านิโรธสมาบัติจะมีความผ่อนคลายปรากฏให้เห็นได้ในเชิงประจักษ์ เนื่องจากร่างกายและจิตใจได้รับการพักผ่อนในระดับที่ประณีตสูงสุด เพราะการเข้านิโรธสมาบัติเป็นสภาวะที่ไม่มีการเบียดเบียนของสังขารธรรมทั้งหลายเนื่องจากความสงบ ระงับ คับลง ของสังขารตามลำดับดังนี้ คือ (๑) วิสังขารดับ (๒) กายสังขารดับ (๓) จิตสังขารดับ

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

จากฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับปฐมภูมิและในระดับทุติยภูมิในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติในประเด็นความผ่อนคลายของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติ ข้อมูลที่นำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์มี ๒ ลักษณะ คือ (๑) ข้อมูลหลัก (๒) ข้อมูลสนับสนุน ดังนี้

๑. ข้อมูลหลัก คือ ข้อมูลจากเอกสารในชั้นปฐมภูมิและในชั้นทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องความผ่อนคลายของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติที่สามารถเห็นได้ในเชิงประจักษ์ และมีข้อความระบุถึงการอธิบายเกี่ยวกับความผ่อนคลายของอินทรีย์ที่เป็นผลจากการเข้านิโรธสมาบัติ

๒. ข้อมูลสนับสนุน คือ ข้อมูลจากเอกสารในชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องโดยอ้อม เป็นข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของร่างกายและจิตใจในการทำงานร่วมกันและส่งผลให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมีนัยสัมพันธ์กัน โดยข้อมูลดังกล่าวจะนำมาสนับสนุนข้อมูลหลักในการอธิบายความสัมพันธ์ของกายและจิตที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเข้านิโรธสมาบัติ

ประเด็นความผ่อนคลายของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติ จากฐานข้อมูลทั้งสองระดับ คือ ข้อมูลในชั้นปฐมภูมิและข้อมูลในชั้นทุติยภูมิ มีข้อที่น่าสังเกตว่า การอธิบายเรื่องความผ่อนคลายของอินทรีย์ของผู้เข้านิโรธสมาบัติมีนัยความหมายปรากฏอยู่ ๒ ลักษณะ ดังนี้ (๑) ความผ่อนคลายของอินทรีย์ที่เป็นผลมาจากการพักผ่อนอันประณีต (๒) ความผ่อนคลายของอินทรีย์เพราะว่าเป็นสภาวะที่ยังมีการประชุมรวมกันของมหาภูตรูป ๔ อยู่ ดังนี้

๑. ความผ่อนคลายของอินทรีย์ที่เป็นผลมาจากการพักผ่อนอันประณีต พบว่ามีข้อมูลที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับอานิสงส์ของการเข้านิโรธสมาบัติแล้วร่างกายมีความผ่อนคลายและเห็นได้ในเชิงประจักษ์

๒. ความส่องไสของอินทรีที่เป็นเพราะยังมีการประชุมรวมกันของมหาภูตรูป ๔ อยู่ พบว่าข้อมูลที่แสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสภาวะที่ปรากฏของบุคคลผู้ตายแล้วกับบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติจะระบุถึงความแตกต่างต่างกันในประเด็นที่ (๑) บุคคลผู้ตายแล้ว อายุจะหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีแตกทำลาย แต่ (๒) บุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ อายุยังไม่หมดสิ้น ยังมีไออุ่น มีอินทรีส่องไส จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเป็นการระบุถึงองค์ประกอบที่ทำให้ร่างกายของบุคคลทั้ง ๒ ประเภทมีความต่างกัน เพราะมีภาวะบางอย่างที่ทำหน้าที่รักษาสภาพความมีชีวิตของบุคคลไว้และเป็นผลให้มหาภูตรูป ๔ ยังคงประชุมรวมกันอยู่ ไม่แยกจากกัน คือ ไออุ่น หรือ รูปชีวิตินทรี

เมื่อปราศจากไออุ่น หรือ รูปชีวิตินทรีในบุคคลผู้ตายแล้ว คนตายจึงไม่ปรากฏลักษณะของความเป็นสิ่งมีชีวิตอยู่อีกต่อไป เปรียบเสมือนกิ่งไม้ที่ถูกตัดออกจากลำต้นที่จะต้องเสื่อมสลาย ผุพัง ไปตามกาลเวลา ด้วยลักษณะเช่นนี้ คนตายจึงไม่สามารถรักษาสภาพการประชุมรวมกันของมหาภูตรูป ๔ ไว้ได้ ร่างกายจึงแตกทำลาย เน่าเปื่อย เสื่อมสลายไปในที่สุด เพราะเหตุแห่งการแตกทำลาย เน่าเปื่อย เสื่อมสลาย ของมหาภูตรูป ๔ ในคนตายเป็นสิ่งที่เศร้าหมอง ไม่น่าชื่นชมยินดี ความส่องไสของอินทรีที่มีการระบุถึงในประเด็นดังกล่าวจึงเป็นเป็นการอธิบายความส่องไสของอินทรีในมิติการทำงานของรูปชีวิตินทรีที่สัมพันธ์กับมหาภูตรูป ๔ และนิโรธสมาบัติ

๕. ทำให้มารตาบอด

พระอริยบุคคลผู้บรรลุฌานสมาบัติตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำให้มารตาบอด ซึ่งมีข้อความปรากฏอยู่ในเอกสารชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิดังนี้

๑) เอกสารในชั้นปฐมภูมิ พบอยู่ในพระสูตรดังต่อไปนี้

(๑) นิวาปสูตร ระบุว่า

ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ได้ทำมารให้ตาบอด คือทำลายดวงตาของมารเสียอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น’

ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เพราะลวงเนวสัญญานาสัญญาตนฌานโดยประการทั้งปวง ภิกษุบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ ก็เพราะเห็นด้วยปัญญา เขาย่อมมีอาสวะสิ้นไป

เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ได้ทำให้มารตาบอด คือ ทำลายดวงตาของมารเสียอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น และข้ามพ้นคัมภีร์อันเป็นเครื่องขังอยู่ในโลกได้แล้ว’^{๒๔๑}

(๒) ปาสาธาติสูตร ระบุว่า

อนึ่ง เนื้อป่าเมื่อเที่ยวไปตามป่าใหญ่ ย่อมวางใจเดิน ยืน นั่ง นอน ซ่อนนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่ได้พบกับนายพรานเนื้อ แม้อันใด ภิกษุก็จับนั้นเหมือนกัน สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอด คือ ทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น

ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เพราะล่วงแนวสัตถุญานาสัตถุญายตนฌานโดยประการที่พึงปวง ภิกษุบรรลุสัตถุญานเวทิตนโรธอยู่ ก็เพราะเห็นด้วยปัญญา เธอย่อมมีอาสวะสิ้นไป เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอด คือ เป็นผู้ที่มารใจบาปมองไม่เห็นเพราะทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย’ เป็นผู้ข้ามพ้นคัมภีร์อันขังอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้ ย่อมวางใจ เดิน ยืน นั่ง นอน ซ่อนนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่ได้ดำเนินอยู่ในทางของมารใจบาป^{๒๔๒}

๒) เอกสารในชั้นทุติยภูมิ

(๑) นิวาปสูตรอรรถกถา ระบุว่า

คำว่า ได้ทำให้มารตาบอด ความว่า ภิกษุไม่ได้ทำลายนัยน์ตาของมาร แต่จิตของภิกษุผู้เข้าฌานมีวิปัสสนาเป็นบาทอาศัยอารมณ์ข้อนี้เป็นไป ดังนั้น มารจึงไม่สามารถเห็นได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ได้ทำให้มารตาบอด คำว่า คือทำลายดวงตาของมารเสียอย่างไม่มีร่องรอย ความว่าโดยปริยายนั้นนั่นเอง เธอจึงทำลายแล้วโดยประการที่ดวงตาของมารจะไม่มีทาง คือ หมดทาง ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีอารมณ์ คำว่า ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น ความว่า โดยปริยายนั้นนั่นเอง มารผู้มีบาปจึงมองไม่เห็น แท้จริง มารนั้นไม่สามารถเห็นร่างกาย คือ ญาณของภิกษุผู้เข้าฌานมีวิปัสสนาเป็นบาทนั้น ด้วยตาเนื้อของตนได้^{๒๔๓}

จากฐานข้อมูลในชั้นปฐมภูมิและในชั้นทุติยภูมิแสดงให้เห็นว่าพระอริยบุคคลทั้งหลายที่เจริญปัญญาเพื่อความพ้นทุกข์ โดยใช้ฌานสมาบัติตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงนิโรธสมาบัติเป็นพื้นฐาน

^{๒๔๑} รุราละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๑/๒๕๓ - ๒๕๔.

^{๒๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๕ - ๓๑๖.

^{๒๔๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๗๑/๕๖.

แห่งการเจริญปัญญาในการเพิกถอนกิเลส และด้วยอำนาจของปัญญาในการพิจารณาไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ จึงเป็นวิปัสสนาญาณที่ทำให้มารตาบอด มารมองไม่เห็น เพราะวิปัสสนาญาณที่เป็นไปในการเพิกถอนกิเลสจนเป็นผู้บรรลุดุความสงบ สงัด กำจัดอาสวะได้ตามกำลังปัญญาของตน เป็นอานิสงส์ของอริยปัญญาในพระพุทธศาสนาซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงมาถึงพระอริยบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมบัติได้

๒.๕.๒. อานิสงส์ต่อบุคคลอื่น

อานิสงส์ต่อบุคคลอื่น หมายถึง อานิสงส์หรือผลแห่งบุญที่เกิดขึ้นกับผู้ที่ได้ถวายทานแก่พระอริยบุคคลผู้ออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ เป็นบุคคลแรก พบว่ามีข้อมูลที่ยืนยันถึงอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่จากการถวายทานแก่พระอริยบุคคลที่ออกจากนิโรธสมบัติและให้ผลแก่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิ ดังนี้

๑. เอกสารปฐมภูมิ

๑) กุณฑธานเถรปทาน ระบุว่า

เราจักพยากรณ์ผู้ที่บำรุงพระพุทธเจ้า
ผู้เป็นดังพญาเนื้อชาติไกรสร
ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด
ผู้นั้นจักเป็นเทวราช ๑๑ ชาติ
และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ชาติ
ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)
พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร
ทรงสมภพในราชสกุลโอกกกราช จักอุบัติขึ้นในโลก
ผู้นั้นจักค่าสมณะทั้งหลายผู้มีศีล ผู้ไม่มีอาสวะ
จักได้การขนานนามเพราะวิบากแห่งบาปกรรม
เขาจักมีนามว่ากุณฑธานะ^{๒๔๔}

๒. เอกสารทุติยภูมิ

๑) สักกุตานสูตร อรรถกถา ระบุว่า

จริงอยู่ในปฏิสัมภิทามรรค ท่านหมายเอานิโรธสมบัตินี้ ถ้ามว่า อย่างไร ชื่อว่าญาณใน
สัตถุญาณิโรธสมบัตินี้เพราะประกอบด้วยผละ ๒ เพราะสงบระงับสังขาร ๓ เพราะญาณจิริยา

^{๒๔๔} ดูรายละเอียดใน พ.อ. (ไทย) ๓๒/๖-๑๑/๑๕๐ ๒ ๑๕๑.

๑๖ เพราะสมาธิจริยา ๘ เพราะความเป็นผู้เชี่ยวชาญ ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า บทว่า ทวีหิ พลหิ ได้แก่ พละ ๒ คือ สมถพละ วิปัสสนาพละ. ฟังทราบความพิสดารต่อไป กล่าวด้วยนิโรธสมาบัตินี้นั้น ท่านพรรณนาไว้แล้วในวิสุทธิมรรคแล. ก็เพราะเหตุไร พระเถระนี้ไม่เข้าผลสมาบัติ แต่เข้านิโรธสมาบัติ ? เพราะจะอนุเคราะห์เหล่าสัตว์. จริงอยู่ พระมหาเถระนี้ ใช้สมาบัติได้แม้ทั้งหมด แต่โดยมากท่านเข้านิโรธสมาบัติ เพราะจะอนุเคราะห์สัตว์. เพราะเมื่อท่านเข้านิโรธสมาบัตินั้นแล้วออก ลักการะแม้มีประมาณน้อยที่เขากะทำ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากเป็นพิเศษแล^{๒๔๕}

๒) อจามทาน อรรถกถา

บทว่า โมทิตา จามทายิกา ความว่า ก็หญิงชื่อนั้นถวายทานเพียงข้าวตัง ยังบันเทิงอยู่ด้วยทิพยสมบัติในกามาวจรสวรรค์ชั้นที่ ๕ ท่านแสดงว่า ขอท่านจงดูผลของท่านซึ่งพร้อมด้วยเขตสัมปทา [คือพระทักษิณบุคลลผู้เป็นปฏิคาหก] ท้าวสักกะ สดับว่าทานของหญิงนั้นมีผลใหญ่ และมีอานิสงส์ผลใหญ่แล้ว เมื่อทรงสรรเสริญทานนั้นอีกจึงตรัสว่า นำอัครจริยจริงหนอ ทานที่หญิงผู้ยกไว้ตั้งไว้ดีแล้ว ในพระคุณเจ้ากัสสปะ ด้วยไทยทานที่นางนำมาแต่ผู้อื่น ทักษิณายังสำเร็จผลได้จริงหนอ ข้อที่นารีผู้งามทั่วสรรพางค์ สามีมองไม่จืดได้รับอภิเษก เป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังไม่เท่าเสียวที่ ๑๖ ของอจามทานนี้ [ถวายข้าวตัง] ทองคำร้อยนิกกะ ม้าร้อยตัว รถเทียมม้าอัสตรร้อยคัน หญิงสาวผู้สวมกุณฑลมณีจำนวนแสนนางก็ยังไม่เท่าเสียวที่ ๑๖ ของอจามทานนี้ พระยาข้างตระกูดเหมวตะ มีางอน มีกำลังและว่องไว มีสายรัดทองคำ มีตัวใหญ่ มีเครื่องประดับเป็นทองร้อยเชือก ก็ยังไม่เท่าเสียวที่ ๑๖ ของอจามทานนี้ ถึงแม้พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงครองความเป็นเจ้า ทวีปใหญ่ทั้งสิ้น ก็ยังไม่เท่าเสียวที่ ๑๖ ของอจามทานนี้^{๒๔๖}

จากฐานข้อมูลในอานิสงส์ที่เกิดกับบุคคลผู้ที่ได้ถวายทานแก่พระอริยบุคคลที่ออกจากนิโรธสมาบัติ พบว่า การปฏิบัติใดๆ หรือการถวายทานแก่พระอริยบุคคลผู้ออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ พบว่ามีอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่และจัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม คือ กรรมที่ให้ผลในทันทีหรือภายใน ๗ วัน พระอริยบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติจึงได้ชื่อว่า โลกานุตตรปุณ्यเขตตะ เป็นเขตบุญอันยอดเยี่ยมแห่งโลก ทานที่ได้ถวายแก่พระอริยบุคคลผู้ออกจากนิโรธสมาบัติจะให้ผลในทันที

^{๒๔๕} ดูรายละเอียดใน พ.อุ.อ. (บาลี) --/๒๓๗/๒๐๓.

^{๒๔๖} ดูรายละเอียดใน พ.วิ.อ. (บาลี) --/๑๘๕ - ๑๘๔/๑๑๑ - ๑๑๒.

ดังนั้นการถวายทานหรือการกระทำใดๆ แก่พระอริยบุคคลผู้ออกจากนิโรธสมบัติที่จัดเป็น “ปริปกทิกฐุทธธรรมเวทนียกรรมนั้นจะต้องถึงพร้อมด้วย สัมปทาทั้ง ๔”^{๒๔๗} คือ

๑. เจตนาสัมปทา มีเจตนาอันแรงกล้ายิ่งในการทำกุศลนั้น
๒. ปัจจัยสัมปทา ปัจจัยที่ทำกุศลนั้นได้มาด้วยความบริสุทธิ์
๓. วัตถุสัมปทา บุคคลผู้รับทานนั้นเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์
๔. คุณาติเรกสัมปทา พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้รับทานนั้นถึงพร้อมด้วยคุณอัน

พิเศษ คือ ออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ

ดังนั้น การถวายทานจะต้องบริบูรณ์พร้อมทั้งสองส่วน คือ (๑) ฝ่ายผู้ถวายทาน และ (๒) ฝ่ายของผู้รับทานนั้นจึงส่งให้ทานนั้นมีผลมากมีอานิสงส์มาก

บทวิเคราะห์เพิ่มเติม

จากฐานข้อมูลในการศึกษาเรื่องนิโรธสมบัติในประเด็นอื่นๆ ในงานวิจัยนี้ที่ได้ทำการศึกษามาก่อนแล้วนั้นและสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์มายังเรื่องอานิสงส์ของนิโรธสมบัติได้ โดยมีข้อน่าสังเกตว่า การตั้งความปรารถนาเพื่อฐานะอันประเสริฐในพระพุทธศาสนาทั้งหลายล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติทั้งสิ้น โดยเป็นผลจากการถวายทานแก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยบุคคลที่ออกจากนิโรธสมบัติ เพราะมีจิตเลื่อมใส เกิดศรัทธาแล้วตั้งความปรารถนาในฐานะนั้นๆ หรือได้รับการพยากรณ์ผลแห่งทานเมื่อได้ถวายทานแล้ว ซึ่งผลแห่งทานนั้นได้ส่งผลให้ประสพแต่กุศลวิบากและให้ผลต่อเนื่องที่ยาวนานทั้งสิ้น จากฐานข้อมูลในพระพุทธศาสนาไม่พบว่าอานิสงส์ของทานชนิดใดที่จะให้ผลมากและยิ่งใหญ่เทียบเท่ากับการถวายทานกับพระอริยบุคคลผู้เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติเลย จากเหตุผลข้อนี้จึงมีน้ำหนักเพียงพอที่จะสนับสนุนสมมติฐานที่ว่า อานิสงส์ของทานที่ได้ถวายแก่พระอริยบุคคลทั้งหลายที่เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติให้ผลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดาทานทั้งหลาย

^{๒๔๗} คุราวละเอียดยใน สังคหะ ๓, [ซีดี-รอม] สาระสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, (๕ ธันวาคม ๒๕๕๐) หน้า ๑๓, แบบประกอบนักธรรมโท - ธรรมปริทรรศน์ เล่ม ๒, [ซีดี-รอม] สาระสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, (๕ ธันวาคม ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๒ - ๒๒๔.

๒.๖ สรุป

ความเป็นมาของนิโรธสมบัติ

นิโรธสมบัติถูกค้นพบครั้งแรกในโลกในราตรีตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะ เพราะฉะนั้นนิโรธสมบัติจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเจ้าชายสิทธัตถะเป็นบุคคลแรกในโลกที่ค้นพบนิโรธสมบัติ

เหตุการณ์เกี่ยวกับนิโรธสมบัติในครั้งพุทธกาล

ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาแห่งการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้านิโรธสมบัติได้เข้ามาปรากฏเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเหตุการณ์ความเป็นไปในพระพุทธศาสนาหลายครั้ง นับตั้งแต่คืนแรกที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า ตลอดช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพจนกระทั่งถึงราตรีสุดท้ายก่อนที่จะทรงดับขันธปรินิพพานนั้นมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระที่มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติทั้งที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่เป็นปัจจุบันในขณะนั้น และเป็นการเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตชาติเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้านั้นสามารถสรุปจำแนกเหตุการณ์ความเกี่ยวข้องของนิโรธสมบัติกับตัวบุคคล โดยสามารถจำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. นิโรธสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า
๒. นิโรธสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระสาวก
๓. นิโรธสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับคนนอกศาสนา
๔. นิโรธสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับเทวดา

นอกจากนี้ยังพบว่าเหตุการณ์เกี่ยวกับนิโรธสมบัติที่สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้านั้นสามารถจำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะดังนี้ คือ

๑. ทรงประจักษ์แจ้งการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (สัมผัสวิโมกข์อันละเอียด)
๒. ทรงใช้นิโรธสมบัติเพื่อพักผ่อน
๓. ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมบัติ
 - ๓.๑ ทรงแสดงแก่พุทธสาวก
 - ๑) ทรงแสดงธรรมและรับรองการแสดงธรรมของพระสาวก
 - ๒) ทรงบัญญัติสิกขาบทที่เกี่ยวข้อง
 - ๓.๒ ทรงแสดงแก่คนนอกศาสนา

๔. ทรงเข้ามานและนิโรธสมาบัติโดยอนุโลมและปฏิโลม เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้วจึงทรงดับขันธปรินิพพาน

นิโรธสมาบัติที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าวที่เป็นเหตุการณ์เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับพระสาวกนั้นจำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะดังนี้ คือ

๑. พระสาวกแสดงธรรมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ

๒. พระสาวกใช้นิโรธสมาบัติเพื่อพักผ่อน

๓. พระสาวกแสดงอานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ

๔. พระสาวกเล่าเรื่องในอดีตชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับตนเองในระหว่างการจัดความปรารถนาและการบำเพ็ญบารมี

สภาวะธรรมของนิโรธสมาบัติ

นิโรธสมาบัติมีลักษณะสภาวะที่เป็นอาการดับลงของสังขาร ๓ ไม่มีจิตในขณะที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ สภาวะนั้นไม่แตกต่างจากคนตาย มีเพียงกรรมชรูป คือ ไออุ่นเป็นเครื่องรักษาสภาพแห่งความมีชีวิตไว้ โดยมหาภูตรูป ๔ ยังไม่เสื่อมสลายไป เพราะร่างกายยังมีอาหารหล่อเลี้ยงความมีชีวิตของผู้เข้านิโรธสมาบัติต่อไปได้ถึง ๗ วัน แม้ไม่มีการกินอาหารเข้าไปเลยในการเข้านิโรธสมาบัติสามารถอยู่ในสมาบัตินั้นได้นานที่สุด ๗ วัน หากไม่มีสิ่งใดมาเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ต้องออกจากสมาบัติเสียก่อน เหตุที่ทำให้ต้องออกจากนิโรธสมาบัติก่อนเวลาเมื่ออยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อายุสังขารที่เหลืออยู่ไม่ถึง ๗ วัน

๒. พระพุทธเจ้าทรงเรียกหา

๓. สงฆ์เรียกหา

คุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติ ผู้ที่จะสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอริยะบุคคล ๒ จำพวกเท่านั้น คือ (๑) พระอนาคามี และ (๒) พระอรหันต์ ที่มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ และบุคคลดังกล่าวนี้จะต้องเป็นพระอริยะบุคคลที่อยู่ในปีญจโวการภพเท่านั้น หมายถึง ภพภูมิของสัตว์ที่มีองค์ประกอบของชีวิตที่มีขั้น ๕ ครบ ซึ่งสัตว์ดังกล่าวนี้อยู่ในสุคติภูมิ ๒๒ ประกอบด้วยภูมิต่างๆ ดังนี้

๑. มนุสสภูมิ ๑

๒. เทวภูมิ ๖

๓. พรหมภูมิ ๑๕

ขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติ เข้านิโรธสมาบัติด้วยอาการของสมาธิจรยา ๕ ญาณจรยา ๑๖ (พระอนาคามีเข้าด้วยญาณจรยา ๑๔) พร้อมด้วยความชำนาญแห่งวิเส ๕

อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ

๑. อานิสงส์ต่อตนเอง คือ สำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล ปาหุไนยบุคคล ทักขิไนยบุคคล อัญชติกรณียบุคคล ด้วยอำนาจของวิปหารฤทธิ์ที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกายจึงป้องกันอันตรายแก่ผู้เข้านิโรธสมาบัติไว้ไม่ให้ได้รับอันตรายในระหว่างที่อยู่ในสมาบัติ เป็นทิฏฐุธรรมสุขวิหารหรือการใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐ ร่างกายของผู้เข้านิโรธสมาบดีย่อมผ่อนคลายเนื่องจากอำนาจของฌานสมาบัติเพราะเลือดมีสมุฏฐานจากจิต เมื่อจิตผ่อนคลายย่อมส่งผลต่อเลือด เลือดที่ไหลเวียนไปหล่อเลี้ยงร่างกายจึงส่งผลให้ร่างกายมีความผ่อนคลาย และปัญญาในวิปัสสนาของผู้ได้ฌานสมาบัติจนถึงนิโรธสมาบัติเป็นวิปัสสนาญาณที่ทำให้มารดาบอดมองไม่เห็น

๒. อานิสงส์ต่อผู้อื่น คือ ผู้เข้านิโรธสมาบัติถือว่าเป็นโลกานุตตรปุลนยเขตตะเป็นเขตบุญอันยอดเยี่ยมแห่งโลก กรรมที่ให้ผลทันตา ได้แก่ การถวายทานหรือการกระทำใดๆ กับผู้ออกจากนิโรธสมาบัติและจัดเป็นปริปัคกทิฏฐุธรรมเวทนียกรรมและต้องถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้ง ๔ คือ

๑) เจตนาสัมปทา มีเจตนาอันแรงกล้ายิ่งในการทำกุศลนั้น

๒) ปัจจัยสัมปทา ปัจจัยที่ทำกุศลนั้นได้มาด้วยความบริสุทธิ์

๓) วัตถุสัมปทา บุคคลผู้รับทานนั้นเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์

๔) คุณาติเรกสัมปทา พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้รับทานนั้นถึงพร้อมด้วยคุณอันพิเศษ คือ ออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ

การถวายทานที่มีความบริบูรณ์พร้อมทั้งสองส่วน คือ (๑) ฝ่ายผู้ถวายทาน และ (๒) ฝ่ายของผู้รับทาน ผลแห่งการถวายทานแก่พระอริยบุคคลทั้งหลายที่เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติให้ผลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดาทานทั้งหลาย

บทที่ ๓

ศึกษาวิเคราะห์ทัศนระของนักวิชาการและความเชื่อ เกี่ยวกับนิโรธสมบัติในประเทศไทย

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทัศนระของนักวิชาการพระพุทธศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมบัติในประเทศไทยมีจุดประสงค์เพื่อที่จะทำการศึกษาใน ๒ ประเด็นดังนี้ คือ

๑. ศึกษาเรื่องนิโรธสมบัติในทัศนระของนักวิชาการพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
๒. ศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนิโรธสมบัติในประเทศไทย

การศึกษาดังกล่าวจะเป็นการศึกษาจากเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยจะทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติที่มีผู้แสดงทัศนระหรือมีการเขียนบทความรวมถึงเอกสารวิชาการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติที่ได้มีการเผยแพร่ในสื่อรูปแบบต่างๆ ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการแสดงออกที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยมาเป็นข้อมูลหลักที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

๓.๑ ศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมบัติในทัศนระของนักวิชาการพระพุทธศาสนา

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิโรธสมบัติในทัศนระของพระภิกษุและนักวิชาการพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นประเด็นที่ต้องการศึกษา ทัศนระ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติ รวมถึงแนวทางการแสดงความคิดเห็น ตลอดจนท่าทีของพระภิกษุและนักวิชาการพระพุทธศาสนาในสังคมไทยต่อประเด็นนี้ โดยการศึกษาวิจัยเรื่องนิโรธสมบัติในทัศนระของพระภิกษุและนักวิชาการพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจะทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผลงานเรื่องนิโรธสมบัติของผู้ทรงคุณวุฒิจากเอกสาร วรรณกรรม ที่ผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านั้นได้แสดงทัศนระเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติ โดยนำข้อมูลที่ได้มาทำการเรียบเรียง จัดลำดับข้อมูลเพื่อนำมาทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะ แนวโน้ม และท่าทีตามทัศนระของผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านั้นต่อประเด็นความรู้ ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติ แล้วนำผลการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะแนวโน้ม ตลอดจนท่าทีของความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติมาวิเคราะห์เทียบกับผลการศึกษาที่ได้ทำการค้นคว้าและวิจัยเอกสารจากฐานข้อมูลในชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ (ผลการศึกษาวิเคราะห์ใน

บทที่ ๒) ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงเหตุและปัจจัยที่มีผลต่อทัศนคติและแนวโน้มทางความคิดของพระภิกษุสงฆ์และนักวิชาการไทยในประเด็นเรื่องนิโรธสมบัติเพื่อตรวจสอบหลักการและเหตุผลที่ผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านั้นนำมาสนับสนุนทัศนคติของตนว่ามีความขัดแย้งหรือสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันกับหลักการทางพระพุทธศาสนาหรือไม่

การศึกษาในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาผลงานของนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีผลงานเป็นที่ยอมรับในแวดวงของพุทธศาสนาในช่วงเวลาที่มีความต่อเนื่องกันลงมาตามลำดับของเวลา บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาและการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยเป็นอย่างมาก แม้ว่าบางท่านจะมีได้เป็นชาวไทยโดยกำเนิดแต่มีบทบาทและหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน จึงเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาและความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก บางท่านมีบทบาทในฐานะเป็นผู้วางรากฐานการศึกษาทางด้านพระอภิธรรมในประเทศไทยให้เป็นรูปร่างขึ้นมาอย่างจริงจังท่านหนึ่งอีกท่านหนึ่งเป็นผู้ที่มีความสำคัญในฐานะอาจารย์ใหญ่ในด้านการฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานอีกท่านหนึ่งเป็นผู้ที่ทรงความรู้ในพระพุทธศาสนาและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ และอีกท่านหนึ่งเป็นฆราวาสที่มีความรู้ความชำนาญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานเป็นอย่างดี บุคคลซึ่งผู้วิจัยมีความสนใจทำการศึกษามีดังต่อไปนี้

๑. พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ
๒. พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ
๓. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
๔. เสถียร โพธิ์นันทะ

๓.๑.๑ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ

พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฐัมมาจริยะ อัครมหากรรมญาณจริยะ เป็นพระภิกษุชาวพม่าที่มีความรู้ความชำนาญในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี รับอาราธนาจากคณะรัฐบาลพม่าในสมัยของ พล.ร. นายกรัฐมนตรีอุนู เพื่อมาปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นเวลากว่า ๕๐ ปีที่ได้ปฏิบัติศาสนกิจในประเทศไทยได้ประกอบประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยอย่างอเนกอนันต์ ด้วยพื้นฐานความรู้ในพระพุทธศาสนาที่ได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท การปฏิบัติหน้าที่ในฐานะพระวิปัสสนาจารย์ผู้บอกกัมมัฏฐาน พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฐัมมาจริยะ อัครมหากรรมญาณจริยะ จึงเป็น

พระภิกษุรูปหนึ่งที่มีความสำคัญในสังคมของคณะสงฆ์ที่ปฏิบัติศาสนกิจ ดังนั้นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและทำที่ต่อการแสดงทัศนะในประเด็นที่สำคัญๆ ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาวิเคราะห์ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในวงกว้างต่อสาธารณะและเป็นพระเถระผู้มีพื้นฐานความรู้ในพระปริยัติธรรมเป็นอย่างดีและเป็นพระภิกษุเถระผู้มีความชำนาญในด้านการฝึกอบรมวิปัสสนาธุระเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

๑. นิโรธสมาบัติในทัศนะของพระภักทันทะ อาสภมหาเถระ

เอกสารงานนิพนธ์ของพระภักทันทะ อาสภมหาเถระ ที่มีปรากฏเรื่องเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติพบว่ามีอยู่ในหนังสือ “วิปัสสนาทีปนีฎีกา” ซึ่งเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อประกอบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐาน เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือวิปัสสนาทีปนีฎีกาเป็นการอธิบาย “การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอธิบายตามแนวคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ”^๑ สารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติในหนังสือวิปัสสนาทีปนีฎีกา มีข้อความที่ระบุถึงขั้นตอนการเข้านิโรธสมาบัติไว้ โดยแสดงเป็นลำดับขั้นตอน เริ่มจากปฐมฌานแล้วพิจารณาในฌานนั้นทำเช่นนี้กับทุกฌานขึ้นไปจนถึงอาภิญญายตนสมาบัติ แล้วออกจากอาภิญญายตนสมาบัติจึงกระทำบุพพกิจ มีการอธิษฐานเป็นต้นแล้วจึงเข้าสู่ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เกิดการสืบทอดของจิตในอัปปนาชวณะ ๒ ขณะแล้วดับลง ในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัตินั้น อนาคตามีผลจิตของพระอนาคตามีเกิด และอรหัตตผลจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นเพียง ๑ ขณะ พบว่ามีการวิเคราะห์ความหมายตามรากศัพท์ เพื่อให้เข้าใจสภาวะธรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์ ดังนี้ “**นิรุชฺฌนํ = นิโรธ, สมาปชฺชนํ = สมาปตฺติ, นิโรธสฺส สมาปตฺติ = นิโรธสมาปตฺติ**”^๒ ในหนังสือวิปัสสนาทีปนีฎีกา พระภักทันทะ อาสภมหาเถระได้แสดงนิยาม ความหมาย ลักษณะ สภาวะ ของนิโรธสมาบัติไว้ ดังนี้

ความดับของจิตและเจตสิกเรียกว่านิโรธ ในขณะที่มีนิโรธนี้จิตตชรูปไม่เกิดการเข้าหรือการลงมือทำความเพียรเพื่อวิถึดับเรียกว่าสมาบัติ อธิบายว่าการเข้านิโรธ จิตใจหยุดทำงาน รูปนามใหม่ไม่มีเกิด ว่าตามสภาวะคือ จิต เจตสิก และจิตตชรูปดับหมดสิ้น มีสภาพคล้ายๆ นิพพานชั่วคราว สามารถอยู่ในนิโรธสมาบัติได้นานถึง ๗ วัน . . .“และมีการอ้างอิงคาถาจากธรรมบทในประเด็นของการเบือนหน้ารูปนามอันเป็นการเกิดดับของสังขารธรรมของพระอริยะในการเข้า

^๑พระอาจารย์ ดร. ภักทันทะ อาสภมหาเถระ, วิปัสสนาทีปนีฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป., ม.ป.ท.), หน้า ๒๕๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

นิโรธสมาบัติ คือ “อุทฺทพฺพยา สงฺขาร อุกกณฺฐิตฺวาน โยนิโส สุขํ วิหริสฺสามาติ สมาปชฺชนฺติ สุขํ”^๓

มีการจำแนกวิถีจิตออกเป็นขณะเพื่อให้เห็นพฤติกรรมที่ดำเนินไปของจิตตลอดกระบวนการในการเข้านิโรธสมาบัติ โดยแสดงให้เห็นว่าในขณะที่จะเข้านิโรธสมาบัตินั้นฉานของพระอนาคามีที่เกิดจะเป็นกุศลฉาน ผลก็จะเป็นอนาคามีผล ส่วนในพระอรหันต์ก็จะเป็นกิริยามาน ผลก็จะเป็นอรหัตตผลจิต เหตุไฉนของสมาบัติ คือ นิโรธสมาบัตินี้เป็นผลของฉานและสมาบัติที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งผลสมาบัตินี้เป็นอนิสงส์ของวิปัสสนาภาวนา และอภิญญาเป็นผลของโลกียฉานสมาธิ ในหนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกาได้มีการแสดงเหตุของพระอริยบุคคลชั้นอื่นๆ ที่ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ รวมถึงประเภทของบุคคล ระดับปัญญา และภูมิสถานที่อยู่อาศัยของผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ไว้ด้วย พบว่ามีการแสดงรายละเอียดเรื่องระยะเวลาในการเข้านิโรธสมาบัติสำหรับมนุษย์ไว้ว่าที่เป็นเงื่อนไขอันเป็นข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เพียง ๗ วันนั้น เพราะอาหารที่กินเข้าไปใน ๑ มื้อ นั้นสามารถหล่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่ได้นานที่สุดเพียงเท่านั้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดเฉพาะในมนุษยภูมิเท่านั้น หากเป็นภูมิอื่นอย่างในพรหมโลก บุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นานตราบเท่าที่ปรารถนาได้ ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องเงื่อนไขของเวลา เพราะไม่มีปัญหาเรื่องอาหารที่ต้องมาหล่อเลี้ยงร่างกายเพื่อให้มีชีวิตอยู่ได้ รวมถึงมีการตอบคำถามของปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคตติยสังคายนาในประเด็นของนิโรธสมาบัติที่ได้มีการถกเถียงกันว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ เป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ โดยยกเหตุผลการอธิบายของคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาประกอบเพื่อสนับสนุนความเป็นนิปผันนะ “เป็นการจำแนกไปตามลักษณะ สภาวะ และคำจำกัดความของแต่ละอย่างว่าจัดเข้าพวกหรือไม่ เมื่อสิ่งใดไม่เข้าลักษณะก็ตกไปที่ละอย่าง แล้วคงเหลือลักษณะที่ไม่ชัดเจนไว้ ปราภฏอยู่ในความเป็นนิปผันนะ”^๔

๒. บทวิเคราะห์ทัศนะเรื่องนิโรธสมาบัติของพระภัททันตะ อาสภมหาเถระ

ทัศนะของพระภัททันตะ อาสภมหาเถระ เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติมีความชัดเจนที่เป็นลักษณะจารีตปฏิบัติแบบเถรวาทอยู่ในทุกส่วนของงานนิพนธ์ ซึ่งพบว่าข้อมูลที่มีปรากฏในหนังสือวิปัสสนาที่ปณีฎีกานั้นจะมีการอ้างอิงถึงแหล่งที่มาของข้อมูลทุกลำดับชั้น ซึ่งเป็นข้อมูลที่มาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส โดยแสดงวิธีการอธิบายและการอ้างอิงแบบมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเนื้อความและนัยของความหมายที่มีความสัมพันธ์

^๓ พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๒๕๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘ - ๒๕๘.

กับเรื่องนิโรธสมบัติในหนังสือวิปัสสนาที่ปฎิภาอย่างไบบ้าง กล่าวคือ จะเป็นการนำเอาหัวข้อธรรมที่เป็นตัวแบบหรือคำถามตั้งต้นอย่างมาติกาขึ้นเป็นหัวข้อแล้วทำการอธิบายจำแนกลงไปอย่างละเอียดในแต่ละหัวข้อแห่งมาติกาอื่นๆ ตั้งแต่การให้นิยาม ความหมาย การให้คำจำกัดความแล้วอธิบายเพิ่มเติมตามลักษณะ อย่างที่ปรากฏตามนัยของคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

จากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในหนังสือวิปัสสนาที่ปฎิภา ในการแสดงทัศนะของพระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ เกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติ พบว่ามีความถูกต้องสอดคล้องตรงกันกับข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑.๒ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ เป็นพระภิกษุชาวพม่าที่มีความรู้ความชำนาญในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีโดยเฉพาะความรู้ในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ รับอาราธนาจากคณะรัฐบาลในสมัยของ พล.ต. นายกรัฐมนตรีอนุแห่งสหภาพพม่าเพื่อมาปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านการเรียนการสอนพระอภิธรรมในประเทศไทย เป็นเวลาหลายสิบปีที่พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ได้ปฏิบัติศาสนกิจอันเป็นประโยชน์ในประเทศไทย โดยเฉพาะการวางรากฐานการศึกษาพระอภิธรรมในประเทศไทยให้เป็นระบบระเบียบมากขึ้นและได้แต่งตั้งคณาธิการศึกษาพระอภิธรรมไว้ครบทุกระดับชั้นเรียน คือ “คัมภีร์ปรมัตถโชติกะ”^๕ ทัศนะเรื่องนิโรธสมบัติของพระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ จึงสะท้อนผ่านการปฏิบัติงานด้านศาสนกิจที่ได้ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ การปฏิบัติหน้าที่ในฐานะอภิธรรมปาโมกข์พระอาจารย์ใหญ่ผู้สอนพระอภิธรรมในประเทศไทย

๑. นิโรธสมบัติในทัศนะของพระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

เอกสารงานนิพนธ์ของพระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติพบว่าปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ ซึ่งระบุถึงนิโรธสมบัติในเรื่องรูปวิถิในนิโรธสมบัติ โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมความเป็นไปในขั้นตอนการเข้านิโรธสมบัติและขั้นตอนการออกนิโรธสมบัติ ดังนี้

^๕พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๖.

นิโรธสมาบัติวิธี

๑. ว่าโดยบุคคล เกิดแก่บุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามีบุคคลและพระอรหันตบุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ หรือ ๙

๒. ว่าโดยภูมิ เกิดได้ใน ๒๒ ภูมิ คือ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัจตภูมิ)

๓. ว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์ ภาวังก์แรกและภาวังก์หลังได้แก่ ติเหตุกโวการ ภาวังกจิต ๙ ส่วนวิธีจิตเหล่านั้นได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑ และอรหัตตผลจิต ๑ ตามสมควรแก่บุคคล

๔. ว่าโดยอารมณ์ ภาวังก์แรกและภาวังก์หลังที่เป็นติเหตุกามภาวังกจิต ๔ และ รูปภาวังกจิต ๕ มีอารมณ์เช่นเดียวกันกับปาทกฆานวิธี

สำหรับวิธีจิตทั้งหมดที่อยู่ในวิธีนี้ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ มีมหัคคตปฏิภาคนิมิตของอาภิกขุจัญญายตนฌานเป็นอารมณ์

ส่วนอนาคามีผลจิต ๑ และอรหัตตผลจิต ๑ ที่เกิดขึ้นในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วนั้นมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

บุพพกิจก่อนการเข้านิโรธสมาบัติ

พระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันตบุคคลก่อนจะเข้านิโรธสมาบัติ ต้องเข้าปฐมฌานก่อน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ก็พิจารณาปฐมฌานจิตและเจตสิกที่ดับไปแล้วโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจึงเข้าทุติยฌานเป็นต้นจนถึงวิญญาณ์จุจายตนฌานตามลำดับ โดยทำนองเดียวกันนี้ เมื่อออกจากทุติยฌานเป็นต้น จนถึงวิญญาณ์จุจายตนฌานตามลำดับแล้ว ต้องพิจารณาฌานจิตและเจตสิกที่ดับไปแล้วนั้น โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาทุกๆ ฌานเสมอไปแล้วจึงเข้าอาภิกขุจัญญายตนฌาน เมื่อออกจากอาภิกขุจัญญายตนฌานแล้วไม่ต้องเจริญวิปัสสนา แต่ต้องทำบุพพกิจ ๓ อย่างนี้ (ในสมัยนี้ยกเว้น สัตตูปักโกสนะ คือ การอธิษฐานจะออก เมื่อเวลาที่พระพุทธองค์ต้องการพบตัว) คือ

๑. นานาพัทธอวิโกปนะ คือ การอธิษฐานว่าให้บริวารต่างๆ พ้นจากอันตราย

๒. สังฆปฏิมานนะ คือ การอธิษฐานว่าเมื่อสงฆ์ประชุมกัน ขอให้ออกจากนิโรธสมาบัติทันเวลาประชุมสงฆ์

๓. อัทธานปริเฉทะ คือ การอธิษฐานกำหนดตรวจดูชีวิตของตนว่าจะตั้งอยู่ได้นานกว่า ๗ วันหรือหลายเดือนหลายปีก็ไม่มีปัญหาแต่อย่างใด แต่ถ้าหากว่าชีวิตของตนไม่อาจ

ดำรงอยู่ได้ตลอดไปจนครบกำหนด ๗ วันแล้ว เมื่อบุคคลนั้นยังเป็นพระอนาคามีอยู่ก็จะพิจารณาว่าไม่ควรเข้านิโรธสมาบัติ แต่ควรเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อบรรลอรหัตผลดีกว่า แต่ถ้าบุคคลนั้นเป็นพระอรหันต์ก็ควรพิจารณาว่าควรเข้านิโรธสมาบัติ แต่ต้องอธิษฐานการกำหนดเวลาเข้านั้นให้น้อยลง โดยออกก่อนหน้าจะปรินิพพาน ทั้งนี้เพื่อว่าจะได้มีเวลากว่าอำลาปราศรัยแก่เพื่อนสหายมิกด้วยกัน

อนึ่งในบุพพกิจทั้ง ๓ อย่าง นานาพัทธวิโกปนะและสังฆปฏิมานะทั้ง ๒ นี้ไม่ต้องอธิษฐานก็ได้ แต่สำหรับอัทธานปริเฉทะจำเป็นต้องทำเมื่ออยู่ในมนุสสภูมิ แต่ในรูปภูมิไม่ต้องทำเลยก็ได้แต่ถ้าจะทำบ้างก็ทำแต่อัทธานปริเฉทะ คือ การอธิษฐานกำหนดเวลาเข้า เมื่อทำบุพพกิจ ๓ อย่างเสร็จเรียบร้อยแล้วก็เข้าเนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เนวสัณญานาสัณญายตนฌานก็เกิดขึ้น ๒ ขณะ ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปก็ดับลง คงมีแต่กัมมชรูป อุดชรูป และอาหารชรูปเกิดอยู่ เป็นอันว่าสำเร็จการเข้านิโรธสมาบัติทุกประการ บุคคลที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้แก่ พระอนาคามีบุคคล และพระอรหันตบุคคลที่ได้ฌานสมาบัติ ๕ (ปัญจกนัย) ในกามสุคติภูมิ ๗ และรูปภูมิ ๑๕ (เวณีสัณญูตัตตภูมิ) ในขณะที่กำลังเข้านิโรธสมาบัติอยู่ เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้น อันตรายต่างๆ เหล่านั้นมีอาภที่จะทำลายชีวิตของบุคคลเหล่านี้ได้ และการที่อันตรายต่างๆ มีอาภทำลายชีวิตของบุคคลเหล่านี้ได้นั้น ก็เพราะด้วยอำนาจแห่งสมาธิวิปัสการาฤทธิสมาธิวิปัสการาฤทธิ คือ สมาธิที่แผ่ซ่านทั่วไปในร่างกายของบุคคลผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่

อธิบายความเป็นไปของรูปวิธินขณะเข้านิโรธสมาบัติ

๑. จิตตชรูป เมื่อพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันตบุคคลได้เข้าฌานสมาบัติ ๘ หรือ ๕ ตามลำดับ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิตเกิดขึ้น ๒ ขณะก็จะเข้าถึงนิโรธสมาบัติและนับตั้งแต่ ขณะนั้นเป็นต้นไป จิต เจตสิก ดับลงหมด จิตตชรูปไม่เกิดขึ้นอีกจนกระทั่งออกจากนิโรธสมาบัติ ซึ่งพฤติกรรมของจิตจำแนกออกไปได้ ๓ ขณะ คือ

๑) อุปาทกขณะ คือ ขณะที่กำลังเกิด

๒) จีตติขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่

๓) ภังคะขณะ คือ ขณะที่จิตกำลังดับ

จิตตชรูปเดิมทั้ง ๑๗ กลาปก็จะดับลงตามลำดับ

๒. จิตตปัจจยอุดชรูป จิตตปัจจยอุดชรูปมีพฤติกรรมเป็นไปเช่นเดียวกับจิตตชรูปทุกประการ เพียงแต่ว่าการเกิดขึ้นนั้นเหลือมกัน ๑ ขณะเท่านั้น จิตตปัจจยอุดชรูปก็ดับลงหมดจนกระทั่งออกจากนิโรธสมาบัติ

๓. อุดปัจจยอุดชรูป อุดปัจจยอุดชรูปเป็นผลมาจากจิตตปัจจยอุดชรูปเมื่อจิตตปัจจยอุดชรูปมีการเปลี่ยนแปลงอุดปัจจยอุดชรูปย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย อุดปัจจยชรูป

จะลดจำนวนกลาปลงเมื่อถึงกึ่งขณะของจิตดวงที่ต่อจากฉานจิตดวงที่ ๒ ซึ่งจะลดลงเหลือ ๔๕๕ กลาป ซึ่งเป็นผลมาจากกัมมปัจจัยอุคฺชรูป และอาหารปัจจัยอุคฺชรูป และจะมีจำนวนเท่านี้เรื่อยไปจนกว่าจะออกจากนิโรธสมบัติ โดยกัมมชรูป อาหารชรูป กัมมปัจจัยอุคฺชรูป อาหารปัจจัยอุคฺชรูปยังคงมีอยู่ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง^๖

อธิบายความเป็นไปของรูปวิถีนขณะออกนิโรธสมบัติ

๑. จิตตชรูป เมื่อพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันตบุคคลออกจากนิโรธสมบัติ อนาคามีผล จิตหรืออรหัตตผลจิตเกิดขึ้นหนึ่งดวงแล้วก็ดับลง ต่อจากนั้นจิตก็เป็นภวังค์ ซึ่งภวังค์นี้ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเกิดมากน้อยเพียงใด แต่จะเป็นอยู่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้ว จิตก็จะขึ้นสู่วิถีนลำดับถัดไป ในขณะที่ผลจิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะ จิตตชรูปก็เกิดขึ้นและตั้งอยู่จนครบอายุ คือ ๑๗ กลาปและเป็นเช่นนี้เรื่อยไปทุกขณะของจิต

๒. จิตปัจจัยอุคฺชรูป จิตปัจจัยอุคฺชรูปมีพฤติกรรมเป็นไปเช่นเดียวกับจิตตชรูปทุกประการเพียงแต่ว่าการเกิดขึ้นนั้นเหลือมกัน ๑ ขณะเท่านั้น เมื่อจิตปัจจัยอุคฺชรูปเกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของผลจิต จิตปัจจัยอุคฺชรูปย่อมจะเกิดขึ้นที่ฐิติขณะของผลจิตเช่นเดียวกันและเพิ่มจำนวนขึ้นจนครบ ๑๗ กลาป และคงมีจำนวนเท่านี้เรื่อยไป

๓. อุคฺปัจจัยอุคฺชรูป อุคฺปัจจัยอุคฺชรูปเป็นผลมาจากจิตปัจจัยอุคฺชรูป เมื่อจิตปัจจัยอุคฺชรูปเกิดขึ้นที่ฐิติขณะของผลจิต อุคฺปัจจัยอุคฺชรูปย่อมมีการเพิ่มขึ้นที่กึ่งกขณะของผลจิตเรื่อยไปจนมีจำนวน ๔๗๖ กลาป และจะมีจำนวนเท่านี้เรื่อยไปจนกว่าจะมีการเปลี่ยนแปลง โดยกัมมชรูป อาหารชรูป กัมมปัจจัยอุคฺชรูป อาหารปัจจัยอุคฺชรูปยังคงมีอยู่ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง^๗

๒. นิโรธสมบัติในทัศนะของพระสัทธัมมโชติกะ รัชมัจฉริยะ

จากข้อมูลที่แสดงไว้ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ พบว่าแนวทางในการแต่งคัมภีร์ “ประกอบ การเรียนการสอนพระอภิธรรมใช้รูปแบบคำภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุธาจารย์เป็นต้นแบบ”^๘ ในการแสดงเนื้อหาการเรียนออกเป็นส่วนๆ ตามลำดับเพื่อจำแนกเนื้อหาในการเรียนรู้ให้เข้าใจได้ง่ายแล้วจึงอธิบาย นิยาม ความหมาย คำจำกัดความ ลักษณะ สภาพธรรม ตลอดจนองค์ประกอบ และมีการยกตัวอย่างประกอบ มีการจัดวางแผนผังโครงสร้างของจิต

^๖ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ รัชมัจฉริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๘ - ๑๗๙.

^๗ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ รัชมัจฉริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ, หน้า ๑๗๔ - ๑๗๕.

^๘ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ง - จ.

เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาเรียนรู้ จัดระดับการเรียนออกเป็นชั้น ตรี โท เอก เนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติมีแนวทางการอธิบายเช่นเดียวกันกับที่พระอนรุทธาจารย์แสดงไว้ทุกประเด็น ปัญหา มีการจำแนกวิถีจิตออกไปอย่างละเอียดและมีการอ้างอิงถึงคัมภีร์อื่นๆ ในชั้นคัมภีร์ อรรถกถาและคัมภีร์ฎีกาที่มีความสัมพันธ์กับประเด็นปัญหา และมีการอธิบายหลักธรรมในลักษณะ การเชื่อมโยงแบบอ้างอิงข้อมูลไปยังเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิอย่างพระไตรปิฎก คัมภีร์ อรรถกถา คัมภีร์ฎีกาตามแนวทางการศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแบบ เถรวาทที่ยึดถือเป็นจารีตปฏิบัติกันมาอย่างเคร่งครัด

การแสดงทัศนะของพระสังฆมุนีโชติโก ชัมมาจาริยะ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรมัตถ-โชติโก เกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติ พบว่ามีความถูกต้องสอดคล้องตรงกันกับข้อมูลในเอกสาร ชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑.๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์เป็นพระภิกษุเถระชาวไทยรูปหนึ่งที่มีผลงานด้านศาสนนิพนธ์ ออกมาอย่างต่อเนื่องและเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับทั้งในระดับประเทศและระดับสากลในฐานะ พระภิกษุเถระที่มีความรู้ความสามารถในพระพุทธศาสนา การแสดงทัศนะต่อประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจึงเป็นที่น่าสนใจและเป็นที่จับตามองของสังคม เรื่องนิโรธสมาบัติก็เป็น ประเด็นหนึ่งที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้แสดงทัศนะไว้ในเอกสารงานด้านศาสนนิพนธ์ คือ หนังสือ พุทธธรรม ซึ่งได้แสดงข้อมูล บทวิเคราะห์ การเปรียบเทียบเหตุการณ์ในพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องนิโรธสมาบัติไว้อย่างน่าสนใจในหลายประเด็น

๑. นิโรธสมาบัติในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติไว้หลายแห่งใน หนังสือพุทธธรรมทั้งที่เป็นการกล่าวถึงเรื่องนิโรธสมาบัติโดยตรงและโดยอ้อมซึ่งเป็นเนื้อหาที่ เชื่อมโยงมาจากหลักธรรมเรื่องอื่นๆ แต่มีความสัมพันธ์กับประเด็นเรื่องนิโรธสมาบัติ ประเด็น หนึ่งที่เป็นข้อมูลสำคัญของการศึกษาเรื่องนิโรธสมาบัตินี้มาจากการตั้ง “ข้อสังเกตในการวิเคราะห์ เหตุการณ์ในราตรีตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะ”^๕ ของพระพรหมคุณาภรณ์ ผู้วิจัยได้ นำข้อสังเกตในเรื่องนี้มาทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมและทำการวิเคราะห์จากเอกสารที่เกี่ยวข้องและ ได้พบความสำคัญหลายประการของนิโรธสมาบัติ อย่างเช่น การแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๒ - ๓๔๒.

นิโรธสมาบัติในฐานะเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าด้วย “การสัมผัสวิโมกข์อันละเอียดของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ”^{๑๐} เนื่องด้วยสภาวะธรรมที่เป็นการดับลงของนามขันธ์ ๕ คือ วิญญาณสังขาร สัญญาและเวทนานั้น เป็นสภาพที่สงบ ปลอดภัยจากการรบกวนของกิเลสที่เกิดจากการเบียดเบียนของขันธ์ ๕ สภาวะนี้จึงดูเหมือนจะเป็นความสุขโดยปริยายเพราะปราศจากความบีบคั้นทึงปวง จึงเป็นสภาวะหนึ่งที่ทำให้ผู้บรรลุนิโรธสมาบัติขั้นสูงใช้เป็นที่พักผ่อนหรือที่เรียกว่า ทัศนธรรมสุขวิหาร สภาวะเช่นนี้พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่า “มีสภาพคล้ายนิพพานหรือเป็นนิพพานในปัจจุบัน”^{๑๑} ของผู้ที่ยังมีขันธ์ ๕ อยู่ เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ในหนังสือพุทธธรรมพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวถึงนิโรธสมาบัติไว้หลายประเด็น เนื้อหาบางส่วนมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติและขอบเขตของเนื้อหาที่ได้กล่าวไว้มีอยู่ ๕ ประเด็น คือ

๑. นิโรธสมาบัติในเหตุการณ์ราตรีตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะ
๒. สภาวะของนิโรธสมาบัติที่มีสภาพแห่งความดับลงของสังขารธรรมคล้ายกับพระนิพพาน
๓. การบรรลุนิโรธสมาบัติที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติใน กรณีของพระสารีบุตร
๔. พระอรหันต์ประเภทต่างๆ ที่บรรลุนิโรธสมาบัติต่างกันและพระอรหันต์บางจำพวกมีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

๕. การใช้นิโรธสมาบัติเป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐคือทัศนธรรมสุขวิหาร

การแสดงทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ต่อประเด็นเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมจากพุทธพจน์ทั้งสิ้น ผู้วิจัยไม่พบการอ้างอิงถึงมติของความขัดแย้งที่เป็นความเห็นต่าง เนื่องจากการตีความที่คลาดเคลื่อนของภิกษุฝ่ายธรรมวาทีและฝ่ายอธรรมวาที อย่างกรณีที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ยุคของการจัดทำตติยสังคายนาเลย เนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัตินี้พบว่าพระพรหมคุณาภรณ์จะแสดงเพียงส่วนที่มีปรากฏในชั้นของพุทธพจน์และสาวกพจน์เป็นข้อมูลหลักเท่านั้น ไม่ได้นำประเด็นของความขัดแย้งที่ปรากฏในยุคหลังมาให้ความสำคัญเท่าใดนัก และไม่มีทศนวิจารณ์ในกรณีนี้ อาจเป็นเพราะว่าเนื้อหาเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติในส่วนข้อมูลที่มีอยู่ในชั้นต้นมีความชัดเจนเพียงพอในการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว แต่เนื้อหาสาระของการโต้แย้งในพระอภิธรรมปิฎกนั้น เป็นการอภิปรายปัญหาเชิงปรัชญาที่ใช้หลักการของเหตุผลในการโต้แย้งหักล้างกันกันตามความเข้าใจที่เกิดจากการตีความของแต่ละฝ่ายที่ใช้หลักและวิธีการในการตีความต่างกันมากกว่า จึงไม่ใช่ประเด็นหลักที่พระพรหมคุณาภรณ์ให้ความสำคัญมากนัก

^{๑๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๒๘๕.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๖.

๒. บทวิเคราะห์ทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

เรื่องนิโรธสมบัติที่พบในหนังสือพุทธธรรมพบว่า การแสดงทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์จะเป็นลักษณะของการกล่าวตามคำภีร์ โดยจัดลำดับความสำคัญของข้อมูลดังนี้ คือ พุทธพจน์ สวากพจน์ อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ โดยกล่าวถึงตามเนื้อหาที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกตามลำดับชั้นของข้อมูลพร้อมด้วยบทวิเคราะห์ที่แยกทัศนะส่วนตัวออกมาจากข้อมูลหลักไว้อีกส่วนหนึ่งอย่างชัดเจน และมีการเชื่อมโยงข้อมูลอย่างเป็นระบบตามลำดับของการอ้างอิง พร้อมด้วยแหล่งที่มาเพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูล

๓.๑.๔ เสถียร โภธินันทะ

เสถียร โภธินันทะ เป็นนักวิชาการพระพุทธศาสนาที่มีความรู้ความชำนาญในด้านประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา การแสดงทัศนะและการวิพากษ์ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นไปในมิติของประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นภาพของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เรื่องสภาพธรรมของนิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนาก็เป็นประเด็นหนึ่งเกิดเป็นปัญหาขึ้นและได้ยุติลงในช่วงตติยสังคายนา เสถียร โภธินันทะได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการวิพากษ์โดยอาศัยฐานข้อมูลจากเอกสาร คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติของเสถียร โภธินันทะ มีปรากฏดังนี้

๑. นิโรธสมบัติในทัศนะของเสถียร โภธินันทะ

ผลงานเอกสารที่พบของเสถียร โภธินันทะ จะเป็นเรื่องของเหตุการณ์เชิงประวัติศาสตร์ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนา มีการแสดงทัศนะประกอบไว้ในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่มีการถกเถียงกันระหว่างภิกษุทั้งสองฝ่าย พร้อมทั้งมีการอธิบายถึงสภาพธรรมในประเด็นที่เป็นปัญหานั้นว่าจะมีแนวโน้มและความน่าจะเป็นของพุทธพจน์ว่าน่าจะมีความหมายไปในทิศทางใดที่จะสนับสนุนมติการตีความของภิกษุกลุ่มใดที่น่าจะเป็นการตีความได้ตรงตามพุทธพจน์โดยมีปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาแยกเป็นกรณี ดังนี้

๑) กรณีเห็นขัดแย้งเรื่องนิโรธสมบัติเป็นสังขตะธรรมหรือไม่ ซึ่งเป็นทัศนะที่ไม่ตรงกันของฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายอรรถะในข้อที่ ๒๐ มีข้อความระบุว่า

นิโรธสมบัติก็เป็นอสังขตะนิโรธสมบัติก็เป็นอสังขตะ นิโรธสมบัติ อสงฺขตาคิ มติฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับว่านิโรธสมบัติเป็นอสังขตะ นิโรธสมบัตินี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัจจญาเวทยิตนิโรธ ก็เป็นสมบัติซึ่งดับสัจจญาและเวทนาอย่างเด็ดขาด สูงกว่า

แนวสัญญาณาสัญญาตนสมาบัติซึ่งดับสัญญาและเวทนาไม่สนิท ก่อนหน้านั้นหามีฉันทาภิ
บุคลลรัฐไม่ นิโรธสมาบัติจึงเป็นสมาบัติพิเศษ มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้นผู้ที่เข้า
สมาบัตินี้ได้จะต้องเป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ประเภทเจโตวิมุตติ พรั่งพร้อมด้วย
อภิญญา ๖ จึงเข้าได้ พระอรหันต์หรือพระอนาคามีประเภทสุขวิปัสสภหาอาจเข้าได้ไม่
ทั้งนี้เพราะการเข้านิโรธสมาบัติต้องเข้ารูปฌาน ๔, อรูปฌาน ๔ ตามลำดับ พร้อมกับมี
วิปัสสนาญาณพิจารณากำกับทุกฌานไปเมื่อออกจากแนวสัญญาณาสัญญาตนฌานแล้ว ก็
เข้านิโรธสมาบัติ จิตถึงธรรมชาติความดับสนิท เจตสิกมีเวทนา สัญญา เป็นต้นก็ดับ
คงเหลือแต่อายุ รูปชีวิตินทรีย์ และไออุ่นเท่านั้น ที่เป็นเครื่องหมายต่างจากคนตาย นอกนั้น
เป็นคุณคนตายทุกประการ ฝ่ายเถรวาทถือว่า เนื่องจากด้วยนิโรธสมาบัตินี้ดับด้วยอำนาจ
สนิทไม่มีการสืบสันตติ จึงบัญญัติไม่ได้เหมือนกันว่าเป็นสังขตะ^{๑๒}

๒) กรณีที่เห็นขัดแย้งกันในนิโรธสมาบัติและอสังขญาสมาบัติว่าเป็นสภาวะหนึ่ง
ที่เป็นอยู่อย่างเอกเทศของฝ่ายสรวาสติวาทิน มีข้อความระบุว่า

จิตตวิปยุตตสังขารธรรม ๑๔ ได้แก่ ปัตติ อปัตติ สภาคตา ชีวิตินทรีย์ ชาติ ลีติ ชรา อนิจจา
อสังขญาผล อสังขญาสมาบัติ นิโรธสมาบัติ นามกาย พัญชนกาย นิกายสรวาสติวาทิน
ได้ประดิษฐ์สภาพซึ่งเป็นสังขารแต่ก็ไม่ใช่จิตสัมปยุตต์ทั้งไม่ใช่รูปธรรมขึ้น เรียกว่า
จิตตวิปยุตตสังขาร เช่นสภาวะที่ได้เรียกว่าปัตติ ในบาลีหรือเรียกว่า ปุราปติ ในสันสกฤต คือ
สภาพที่เราได้ปัญญา ได้กุศล ได้อกุศล ฯลฯ สภาพที่ได้จึงต้องมีอยู่โดยเอกเทศอันหนึ่งส่วน
สภาพใดที่ตรงกันข้ามกับสภาพได้ สภาพนั้นเรียกว่า อปัตติ หรืออปุราปติ สภาพดังกล่าวนี้
ฝ่ายสรวาสติวาทินบอกว่ามีสภาวะเอกเทศต่างหากจากจิตใจและวัตถุ^{๑๓}

๓) กรณีที่เห็นขัดแย้งกันในนิโรธสมาบัติและอสังขญาสมาบัติปราศจากจิต
ระหว่างฝ่ายเถรวาทและฝ่ายสรวาสติวาทิน มีข้อความระบุว่า

ถือว่าในนิโรธสมาบัติ และอสังขญาสมาบัติปราศจากจิต ฝ่ายสรวาสติวาทินแถลงเหตุผล
เช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาทว่า สมาบัติทั้งสองไม่มีจิตเป็นที่ดับแห่งเวทนาและสัญญา ต่างแต่
ฝ่ายอสังขญาสมาบัติเป็นของฝ่ายปุกุชน นิโรธสมาบัติเป็นของพระอรหันต์ ฝ่ายอสังขญา
สมาบัติยังเป็นสาธุธรรมเป็นธรรมเนื่องด้วยภพ ส่วนนิโรธสมาบัติตรงกันข้าม^{๑๔}

๔) กรณีที่เห็นขัดแย้งกันในนิโรธสมาบัติและอสังขญาสมาบัติว่ายังมีจิตอยู่
ระหว่างฝ่าย เสาตรันติกวาทิน มีข้อความระบุว่า

^{๑๒}เสถียร โปธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๘.

^{๑๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔.

^{๑๔}อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๘.

ถือว่าในนิโรธสมาบัติและอสังขณีสมาบัติก็มีจิตอยู่ ทั้งนี้เพราะเหตุผลว่า ไม่มีสมาบัติใดที่ปราศจากจิตแล้วเรียกสมาบัติ เช่นเดียวกันกับไม่มีสัตว์ในภพภูมิใดที่ปราศจากรูป แล้วเรียกว่าสัตว์ หนึ่งถ้าถือตามมติของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายสรวาสติวาทินที่ว่าสมาบัติที่ ๒ ปราศจากจิตเลยไซ้ เวลาออกจากสมาบัติ จิตปรากฏขึ้นจิตดวงนี้มีรากฐานมาจากไหน หรือว่าจู่ ๆ ก็โผล่ขึ้นมาเฉยๆ อย่างไม่มีปี่มีขลุ่ย และในระหว่างที่อยู่ในสมาบัติ ผลกรรมวิบากต่าง ๆ ที่ทำๆ ไว้แต่ปางก่อนๆ ไปอยู่เสีย ณ ที่ใด โดยเหตุผลดังกล่าวมาจึงต้องถือว่าในสมาบัติทั้ง ๒ จิตขาดไป หากแต่ไม่สำแดงพฤติกรรมเท่านั้น สิ่งที่ดับไปก็เพียงเวทนา สัญญา สังขารเท่านั้นเอง หนึ่ง ถ้าปราศจากจิตเสียชีวิตินทรีย์ก็พึงถึงกาลสลายไปด้วย กลายเป็นมรณะไป จักถือว่าอยู่ในสมาบัติไม่ได้ คณาจารย์เสาตรนุติกวาทินรุ่นต่อมา เช่น พระศิริลัทธะถือว่าในนิโรธสมาบัตียังมีพฤติกรรมเป็นไปอยู่ ในคัมภีร์มหายานกรรมสิทธิ์ศาสตร์ของฝ่ายมหายานปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า จิตที่ยังมีพฤติกรรมในนิโรธสมาบัติ คือมโนวิญญาณนั่นเอง คณาจารย์ฝ่ายเสาตรนุติกอกรูปหนึ่ง ชื่อ พระสถวีระราระ ผู้เป็นสาธุศิษย์ของพระศิริลัทธะอธิบายว่า ในนิโรธสมาบัตินั้น มนาคณะไม่ปฏิบัติทำลาย ฉะนั้นจึงยังมีมโนวิญญาณได้แต่เนื่องด้วยขาดปัจจัยจึงไม่มีผัสสะ มติฝ่ายเถรวาทและสรวาสติวาทินคัดค้านข้อนี้ เพราะทั้ง ๒ นิกายถือว่าในนิโรธสมาบัติและอสังขณีสมาบัติ กายสังขารดับ วิสสังขารดับ จิตตสังขารดับ ฉะนั้นจิตจึงต้องดับไปด้วยชั่วคราวแห่งสมาบัติ และว่าจิตดวงสุดท้ายก่อนเข้าสมาบัตีย่อมเป็นอนันตรปัจจัยแก่จิตดวงแรกที่ออกจากสมาบัตินั้นได้^๕

๕) กรณีที่เห็นขัดแย้งกันในนิโรธสมาบัติถึงความไม่มีรูปชีวิตินทรีย์ของฝ่ายสมมติยะมีข้อความระบุว่า

ถือว่าไม่มีรูปชีวิตินทรีย์ นคติ รูปชีวิตินุทริยุนติ ฝ่ายสมมติยะกล่าวว่ารูปชีวิตินทรีย์ไม่มี แต่ความดำรงอยู่แห่งรูปธรรมแต่ความดำรงอยู่แห่งรูปธรรม ไม่ควรเรียกว่าเป็นรูปชีวิตินทรีย์ มติฝ่ายเถรวาทกล่าวว่า ชีวิตินทรีย์มี ๒ ชนิด คือนามชีวิตินทรีย์ ๑ และรูปชีวิตินทรีย์ ๑ อายุความตั้งอยู่ ความเจริญ การบำรุง การเคลื่อนไหว การเป็นไป และการรักษามีแก่รูปธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นจึงต้องมีรูปชีวิตินทรีย์ หนึ่งผู้เข้าสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติ นามธาตุย่อมดับไปชีวิตินทรีย์ หนึ่งผู้เข้าสัญญาเวทิตนนิโรธสมาบัติ นามธาตุย่อมดับไปนามชีวิตินทรีย์ก็ไม่มี แต่รูปกายก็หาได้แตกกระจายทรุดโทรมไปไม่ทั้งนี้เพราะมีรูปชีวิตินทรีย์รักษาคุมหล่อเลี้ยงอยู่ อสังขณีสมาบัติไม่มีจิตที่มีรูปชีวิตินทรีย์หล่ออยู่ ใน

^๕ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๓๕๕ - ๓๕๖.

อภิธรรมฎีกาท่านแสดงอรรถไว้ว่า ชีวิตรูป คือ รูปธรรมที่รักษาสหชาติของรูปในร่างกายให้ทรงอยู่ ฝ่ายสมิตยะแย้งว่า ถ้าชีวิตินทรีย์มี ๒ คือ ฝ่ายนามและฝ่ายรูปดังนี้ไซ้ บุคคลก็ต้องตายด้วยมรณะ ๒ อย่างซิ ฝ่ายเถรวาทรับโดยปริยายแต่ที่จริงเมื่อบุคคลปลงรูปแตกนามดับ แต่ในบันทึกของจีนกล่าวไว้ว่า ฝ่ายสมิตยะก็ถือว่ามีรูปชีวิตินทรีย์เหมือนกัน ชำรงอยู่ชั่วระยะแห่งอายุ ๓. ถือว่าวิญญูติก็เป็นสิล วิญญุตติ สิลนุติ ฝ่ายเถรวาทไม่เห็นด้วย ทั้งนี้เพราะถือว่าวิญญูติเป็นเพียงอาการทางร่างกายเท่านั้น เจตนาวงเวียนจากบาปต่างหากที่เป็นตัวสิล^{๑๖}

จากข้อมูลพบว่าทิศทางการแสดงทัศนวิจารณ์ของเสถียร โภธินันทะนั้นเป็นประเด็นที่มีความชัดเจนบนพื้นฐานของหลักการที่เป็นการวิเคราะห์อย่างสมเหตุสมผล ทัศนคติและแนวโน้มที่มีปรากฏอยู่ในผลงานของเสถียร โภธินันทะ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัตินั้นจะเป็นการวิเคราะห์ทางด้านเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่มีพัฒนาการไปตามกาลเวลา ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงขอบเขตและความกว้างขวางของข้อมูลที่เสถียร โภธินันทะใช้ประกอบการวิเคราะห์และความสามารถในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารในภาษาจีน ประกอบกับความรู้ความชำนาญในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วย จึงทำให้ภาพในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาปรากฏความชัดเจนและครอบคลุมในหลายด้าน ซึ่งทำให้เห็นพัฒนาการของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์เรื่อยมาจนเกิดการแยกนิกายออกไปรวมถึงปัจจัยบางประการที่ทำให้สงฆ์บางกลุ่มมีมติหรือสืบนำคำสอนที่ต่างไปจากปฐมสังคายนา ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่ความวิบัติแห่งศีลที่เกิดขึ้นในคราวทุติยสังคายนานั้น การแยกออกไปของคณะสงฆ์บางกลุ่มที่มีความย่อหย่อนในข้อปฏิบัติและการยึดถือคำสอนของครูอาจารย์ในสำนักตนเป็นใหญ่ตลอดจนแนวทางการปฏิบัติที่อนุโลมตามกันมา ความคลาดเคลื่อนดังกล่าวนี้ เสถียร โภธินันทะ ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำภีร์ที่ปวงสะของการไม่นำพาไปซึ่งอรรถกถา “เรื่องการนำเอาไปเพียงเงาแห่งพยัญชนะ ความเข้าใจไม่ทั่วถึงเนื้อความแห่งอรรถ โดยปริยาย”^{๑๗} ตลอดช่วงเวลากว่าร้อยปีดังกล่าวก่อนที่จะเกิดตติยสังคายนาในการชำระสิ่งที่ป็นหลักคำสอนของลัทธิอื่นที่ปนเปื้อนมาในพระพุทธศาสนานั้น เสถียร โภธินันทะ ได้ชี้ให้เห็นถึงความเห็นที่แตกต่างของภิกษุทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายธรรมวาทีและฝ่ายอธรรมวาที ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มภิกษุหลายๆ กลุ่มที่มีปรากฏในขณะนั้น คือ

^{๑๖}เสถียร โภธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๕.

^{๑๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

๑. นิกายอรรถกะ ซึ่งมีทฤษฎีสำคัญของกลุ่มนี้ ๒๒ ข้อที่มีความแตกต่างจากฝ่ายเถรวาท และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติคือนิโรธสมบัติเป็น อสังขตธรรม^{๑๘}

๒. นิกายสรวาสตวาทิน ได้ประดิษฐ์ศัพท์เฉพาะขึ้นเพื่ออธิบายลักษณะของสภาวะสังขารที่ปราศจากจิตขึ้นมา ซึ่งศัพท์เหล่านี้อันได้แก่ อสังขณฺณผล อสังขณฺณสมบัติ นิโรธสมบัติ นามกาย พยัญชนะกาย โดยเรียกสภาวะเหล่านี้ว่า “จิตตวิปยุตตสังขาร คือ สภาพที่ปราศจากจิตแต่ยังคงมีรูปที่ยังเป็นไปอยู่”^{๑๙} และ “มีความเห็นสอดคล้องกับมติของฝ่ายเถรวาทว่าในนิโรธสมบัติและอสังขณฺณสมบัติปราศจากจิตซึ่งเป็นระดับลงของสังขญาและเวทนาแต่มีการจำแนกกลุ่มบุคคลผู้ที่สามารถเข้าสมบัติได้ว่าเป็นใครบ้างเพิ่มเติมเข้ามา”^{๒๐}

๓. นิกายสมิตยะ ไม่เห็นด้วยกับมติของฝ่ายเถรวาทในประเด็นเรื่องชีวิตินทรีย์ ที่ฝ่ายเถรวาทแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ รูปชีวิตินทรีย์และนามชีวิตินทรีย์

๒. บทวิเคราะห์ทัศนะของเสถียร โปธินันทะ

จากผลงานการศึกษาของ เสถียร โปธินันทะ ทำให้เข้าใจในมิติที่เป็นสาเหตุของความเห็นแย้งของภิกษุแต่ละกลุ่มได้อย่างชัดเจน โดยมีมูลเหตุที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ครั้งพุทธสังคายนา จากกลุ่มของภิกษุวัชชีบุตรที่ทำให้เกิดความแตกแยกด้วยเรื่องความวิบัติของศีลสามัญญดา ในประเด็นปัญหาของวัตถุ ๓ ประการ เป็นต้นมา ความหละหลวมในการทรงไว้ซึ่งธรรมและวินัยนี้เองที่ทำให้ภิกษุบางกลุ่มเหล่านั้นสามารถเปลี่ยนแปลงหลักการ คำสอน บางข้อให้เอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายของตนเอง รวมถึงการสร้างหลักการบางอย่างให้เกิดมีขึ้นมาด้วยวิธีการที่จะพยายามหาหลักฐานที่พอจะสนับสนุนมติของตนเอง ด้วยการนำพุทธพจน์มาเพียงบางส่วนหรือการพยายามตีความโดยส่วนเดียวให้สอดคล้องต้องกันกับมติของตนเอง ซึ่งประเด็นปัญหาในลักษณะนี้เป็นสภาพโดยรวมที่ได้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา ดังที่มีข้อความระบุถึง “เหตุแห่งความวุ่นวายและปัญหาที่เกิดขึ้นในคัมภีร์ที่ปวิงสะซึ่งประเด็นปัญหาทั้งหมดเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความไม่ปรองดองกันจนกลายเป็นความเห็นต่างที่พัฒนาไปเป็นความขัดแย้งกันที่สุดในที่สุด ซึ่งก็รวมถึงความเห็นต่างในเรื่องนิโรธสมบัติอย่างที่ได้เกิดขึ้นและมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา”^{๒๑}

การแสดงทัศนะของเสถียร โปธินันทะ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติศาสตร์พุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติเป็นการแสดงทัศนะในมิติของประวัติศาสตร์บนพื้นฐานของ

^{๑๘}เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๘.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔.

^{๒๐}อ้างแล้ว, หน้า ๓๓๘.

^{๒๑}อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๗.

ข้อมูลเกี่ยวกับหลักธรรมที่วินิจฉัยและวิพากษ์ตามน้ำหนักความน่าเชื่อถือของข้อมูลตามลำดับ พบว่ามีความถูกต้องสอดคล้องตรงกันกับข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิใน พระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมบัติในประเทศไทย

การศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติในประเทศไทยเป็นการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนไทยใน ๒ ประเด็น คือ

๑. ความเชื่อของพุทธศาสนิกชนไทยในเรื่องนิโรธสมบัติที่ได้รับความรู้จากการได้ ฟังพระธรรมเทศนาของพระภิกษุที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติซึ่งจะทำการศึกษาข้อมูล จากเอกสารสิ่งพิมพ์และสื่ออื่นๆ

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติในพื้นที่บางส่วนของ ประเทศไทยซึ่งจะเป็นการศึกษาเรื่องพฤติกรรมของพุทธศาสนิกชนไทยในส่วนที่เป็นพิธีกรรมที่ เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติ โดยจะเป็นการศึกษาทางเอกสารจากการค้นคว้าเพื่อรวบรวมข้อมูล เอกสาร ภาพข่าวและเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจากสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อย่างเช่น หนังสือพิมพ์ สารสนเทศบนอินเทอร์เน็ตและสื่ออื่นๆ ทั้งหมดที่มีความสัมพันธ์กัน แล้วนำมาจัดเป็นกลุ่มของข้อมูลเพื่อทำการศึกษา วิเคราะห์ เทียบเคียงกับข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารในชั้นปฐมภูมิและชั้นทุติยภูมิที่ได้มีการศึกษามาก่อนแล้วในบทที่ ๒

การศึกษาเรื่องความเชื่อของพุทธศาสนิกชนไทยเกี่ยวกับนิโรธสมบัติจะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติที่มาจากระบบการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นองค์ความรู้พื้นฐานที่สำคัญในการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องให้แก่พระภิกษุใน พระพุทธศาสนาผู้ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนให้แก่พุทธศาสนิกชน เพราะการศึกษามี ความสำคัญต่อความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องนิโรธสมบัติของสังคมซึ่งจะส่งผลต่อพฤติกรรม การแสดงออกในรูปแบบที่แตกต่างกัน ดังนั้นระบบการศึกษาของภิกษุสงฆ์ไทยจึงสามารถสะท้อน ภาพรวมของท่าทีหรือมตินิโรธสมบัติได้จากสิ่งที่ปรากฏอยู่ในระบบการศึกษาของ คณะสงฆ์ไทย องค์ความรู้ที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรการศึกษาจึงส่งผลโดยตรงต่อความรู้ความเข้าใจ พระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชนในสังคมซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่เป็นรูปแบบการ ปฏิบัติบนพื้นฐานของศรัทธาจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติรับช่วงสืบต่อกันในสังคม

๑.๒.๑ ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติกับพุทธศาสนิกชนไทย

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่ต้องประกอบด้วย ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนพิธี และศาสนวัตถุ องค์ประกอบเหล่านี้เองที่เป็นกลไกขับเคลื่อนสังคมให้เกิดพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ในอดีตที่ผ่านมาระบบการศึกษาและวัฒนธรรมทางสังคมล้วนอาศัยองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาเป็นแรงผลักดันทั้งสิ้น การศึกษาจึงเริ่มจากวัดซึ่งเป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนา โดยทำหน้าที่เป็นจุดแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดหลักธรรมที่ดั่งมาเพื่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตตามความเหมาะสม การศึกษาเรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพระภิกษุจึงถูกถ่ายทอดมาสู่พุทธศาสนิกชนโดยบทบาทและหน้าที่ซึ่งมีความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในสังคม ภูมิธรรมและความรู้ของพระภิกษุทั้งหลายจึงเกี่ยวข้องโดยตรงต่อความรู้ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนในสังคมนั้นๆ โดยเฉพาะหลักคำสอนเรื่อง ทาน ศีล ภavana ซึ่งเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ถูกนำมาเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

ในหลักคำสอนเรื่องทาน ศีล และภavanaนี้พบว่ามีการกล่าวถึงเรื่องนิโรธสมบัติจากการแสดงธรรมเทศนาของพระภิกษุสงฆ์ตามสมควรแก่โอกาสแก่พุทธศาสนิกชนในกรณีที่เป็นตัวอย่างของการทำความดีและเป็นการแสดงถึงอานิสงส์ของทานที่มีผลมาก การแสดงธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัตินี้จึงเป็นการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจในเรื่องนิโรธสมบัติมาสู่พุทธศาสนิกชน ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนของความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติของพุทธศาสนิกชนไทย ตัวอย่างเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติในการแสดงธรรมเทศนานั้นเป็นความรู้ความเข้าใจที่มีปรากฏอยู่ในเอกสารคัมภีร์จากการศึกษาของพระภิกษุซึ่งปรากฏอยู่ในเรื่องราวของเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

๑. ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติจากพระครูสังวรศีลวัตร (หลวงปูุ่่น ชาโคร)

การแสดงธรรมเทศนาของพระครูสังวรศีลวัตร (หลวงปูุ่่น ชาโคร) วัดป่าหนองคำ (ดอยบันไดสวรรค์) อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี เรื่องเข้าสมาธิเวทิตนินิโรธสมบัติ จากหนังสือ ชาโครบูชา โดย พระครูใบฎีกาวงศ์สิน ลาภโก, คุณอุไรวรรณ วินะพันธุ์, คุณอลงกรณ์ อนันตภากรณ์^{๒๒}

^{๒๒}“หลวงปูุ่่น ชาโคร เล่าเรื่องเข้าสมาธิเวทิตนินิโรธสมบัติ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://board.palungjit.com/f63/หลวงปูุ่่น-ชาโครเล่าเรื่อง-เข้าสมาธิเวทิตนินิโรธสมบัติ-86370.html> [๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔].

ท่านอาจารย์อ่อนศรี วัดพระงาม เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เรื่องเข้าเวทียตินิโรธนี้ เคยมีครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่กราบเรียนท่านพระอาจารย์มั่น ท่านตอบว่า “พระอรหันต์จำพวกได้อภิญญา ๖ และปฏิสัมภิทา ๔ จิตถึงจตุตถฌานแล้วจึงเข้าได้ อย่างพระมหาสารีบุตร พระมหากัสสปะ ท่านเข้าได้ถึง ๗-๘ วัน จำพวกพระอรหันต์ สุกขวิปัสสโก เตวิชโช อันนี้เข้าไม่ได้” ท่านพระอาจารย์มั่นพูดว่า “เอาน่า เชื่ออ้ายเต่าเถอะน่า” และท่านเคยเตือนลูกศิษย์ว่า “อย่าไปคิดมันเลยเรื่องนี้ กว่าแต่สิ้นกิเลส ตัณหาที่เป็นพอ พวกเรานี้มันหมดยุคผู้มีบุญวาสนามากแล้ว วาสนาของสัตว์โลกนับวันแต่จะค่อยลงไปทุกที ยิ่งเลย ๒๕๐๐ ปีไปแล้ว คนที่จะได้สำเร็จมรรคผลเพียงแค่นี้แต่พระโศดาบันนี่ก็ยาก” ท่านว่า ดังนั้น “อย่าอยากคืออยากดังเกินไป มันจะไม่พ้นทุกข์” นี่ท่านเตือนสานุศิษย์ อย่างท่านอาจารย์ดี วัดอโศการาม ก็เคยพูดบ่อย ๆ ว่า “เลย ๒๕๐๐ ปีไปแล้ว คนจะทำความดีได้ยาก มีแต่คนชั่วเอาความชั่วมาทับถมกัน” จริงอยู่ คำนี้สมัยทุกวันนี้พระท่านถือชุกคงจะไปเจริญสมณธรรมอยู่ป่าอยู่เขา ไกลแสนไกล สูงแสนสูงเท่าใด คนยังไปรบกวนถามบ้ตรถามเบอร์ท่าน ไม่ถามเรื่องบุญเหมือนสมัยท่านพระอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ ถามกันแต่เรื่องเบอร์ทั้งนั้น พระสมัยทุกวันนี้ก็แสวงหาแต่อย่างนั้นเหมือนกัน แล้วมันจะดีขึ้นได้อย่างไร ใครก็หาแต่มนุษย์สมบัติ ไม่หาหนีพานสมบัติ พระท่านผู้หวังจะข้ามจากโลก ก็พลอยลำบากไปด้วย เพราะโลกเขาไม่ยอมให้ข้าม ไปเลยข้าพเจ้าได้ค้นดูหนังสือโบราณคือหนังสืออุรังคธาตุ ตอนหนึ่งว่าพระมหากัสสปเถระเจ้า ได้สร้างพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ทางฝ่ายฆราวาสมีพระยาคำแดง พระยาเมืองอินทปัตถนคร พระยานันทเสน พระยาปิงคราช พระยามิตถานคร โปรดให้เขียนรูปม้าอัศจรรย์ใส่พระธาตุ โดยผินหน้าไปทางทิศเหนือแม่น้ำโขง ผินหางไปทางทิศใต้แม่น้ำโขง แล้วพระมหากัสสปเถระเจ้าจึงทำนายพยากรณ์ไว้ว่า ต่อไปครั้งหน้า ศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อภายหลังร้อย ศาสนาแถบสายแม่น้ำโขงนี้จะเจริญรุ่งเรือง จะมีพระอรหันต์เกิดขึ้นแถบสายแม่น้ำโขงนี้ อันนี้ ข้าพเจ้าบอกตรง ๆ เลยว่า มันต้องเป็นสมัยท่านพระอาจารย์มั่น ท่านพระอาจารย์เสาร์นี้ไม่มีผิดจริง ๆ เพราะทั้งสองพระองค์ท่านนี้ก็เป็นคนชาวเมืองอุบลซึ่งมีเขตจรดกับแม่น้ำโขง และเวลาท่าน ๒ องค์นี้เที่ยวเทศนาโปรดประชาชนก็เที่ยวโปรดตามสายแม่น้ำโขง นี้ เป็นคำสันนิษฐานของข้าพเจ้า จะผิดหรือถูกประการใดขอพิจารณาเถิด และให้อภัยแก่ข้าพเจ้าผู้เขียนด้วยเถิดอีกตอนหนึ่ง ในหนังสือพุทธทำนายว่า ใกล้เคียงศาสนา ๒๕๐๐ ปี จะมีผู้มีบุญวาสนามาเกิด มีพระยาธรรมิกราชมาปกครองบ้านเมืองฝ่ายพระศาสนาจะมีพระอรหันต์มาเทศน์โปรด บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองวัฒนาถาวร พระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเจริญ เรื่องทางด้านปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม เรื่องนี้ได้มีครูบาอาจารย์บางรูปได้ยื่นท่านพระอาจารย์มั่นเคย พูดว่า “มันเจริญมาแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ ท่านก็เป็นจอมปราชญ์ปกครองบ้านเมืองได้ปรับปรุงทางคณะสงฆ์และได้ปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญจนมาถึงรัชกาลที่ ๕ บ้านเมืองได้เจริญถึงขีด” ท่านว่าดังนั้น “ส่วนฝ่ายพระศาสนาก็มีสมเด็จพระ

พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ท่านก็ได้ปรับปรุงด้านการศึกษาปริยัติธรรมนี้ขึ้นมาจนถึงสมัยทุกวันนี้ ด้านปฏิบัติ ปฏิเวชรธรรมอันนี้มันเจริญอยู่กับผู้ปฏิบัติ ผู้ไม่ปฏิบัติก็ไม่เห็นความเจริญ มันไม่ใช่ทั่วไป ผู้ใดปฏิบัติเห็นมรรคผลนิพพาน ก็ว่ามรรคผลนิพพานยังอยู่เหมือนเดิมไม่ไปไหน พระพุทธเจ้าปรินิพพานไป ท่านไม่ได้เอามรรคผลนิพพานไปด้วย คงอยู่ตามเดิม (เอส ทม โมน สนฺต โน) พระธรรมเป็นของมีมาแต่ดั้งเดิม ไม่ไปไหน พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้วว่า “ดูกร อานนท์ เมื่อใดภิกษุในพระศาสนานี้ยังปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ พระอรหันต์ จะไม่ว่างจากโลก” อันนี้คำพูดของท่านผู้เห็นธรรมแล้วหลุดพ้นแล้วพูด ทีนี้เราผู้มีศรัทธาและซื่อสัตย์ มาพูดกันตามความเห็นแล้วว่าพระผู้วิเศษคือพระอรหันต์ จะมาเที่ยวเทศนาโปรดประชาชนนั้น ข้าพเจ้าว่าไม่ใช่อื่นไกล คือท่านเจ้าคุณอุบาลี ซึ่งเป็นนักเทศน์เอกในประเทศไทย และท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านพระอาจารย์มั่น นี่แหละ ไม่ใช่ที่ท่านจะเหาะมาทางอากาศมาประกาศว่า ข้าพเจ้านี้ คือพระอรหันต์จะมาโปรด ท่านเนื้อ อย่างพวกเรานึกคิดกัน ท่านได้สำเร็จแล้วก็แล้วไป หลุดพ้นแล้วก็แล้วไป ไม่ใช่ว่าจะหามแข่งหามเสง เหมือนกลองยาว เคยมีพระบางพวกหามไปเข้าสมาธิให้คนดู อันอย่างนั้นมันไม่มีในพระสาวกเสียแล้ว และพระพุทธเจ้าก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์เข้านิโรธสมาบัติแล้วให้สาวกหาม ไปให้คนดูว่า มาเนื่องมาดูเราเข้านิโรธ อย่างนี้ไม่มี พระวินัยก็ปรับอาบัติไว้แล้วว่า ภิกษุใดบอกอุตตริมนุสสรธรรมแก่ชาวโลก เขาปรับอาบัติปาจิตตีย์ ดังนี้ ท่านผู้มีจิตหลุดพ้นไปแล้ว ท่านไม่โอ้อวด ไม่อยากดังเหมือนพวกเราที่มีกิเลสอยู่ดอก ถึงบอกไปคนอื่นเขาจะเชื่ออย่างไร เขาไม่เห็นด้วย มีแต่เขาจะว่าท่านนี้บ้าแล้วกระมัง ฉะนั้น การบอกเปิดเผยธรรมวิเศษที่มีในตนนี้ นอกจากเป็นอาบัติแล้ว ก็ไม่มีประโยชน์ ผลได้น้อยกว่าผลเสีย จะประสาอะไรแต่สาวกของพระพุทธเจ้าแม้แต่พระองค์เองได้ประกาศว่า เราเป็นสุขุมภูผู้ตรัสรู้เอง คนอื่นก็ยังเชียวัก ทั้งคำราพวกพราหมณ์ก็ทำนายนกัน ทั้งประเทศอินเดียว่าพระพุทธเจ้าจะมาตรัสรู้ในโลก เมื่อพระองค์เที่ยวประกาศพระศาสนา คนบางจำพวกก็ยังไม่เชื่อพระองค์ จนได้แข่งฤทธิ์แข่งเดชกับพระองค์ จะเอาอย่างไรกับพวกมนุษย์ ผู้มีศรัทธา ฉะนั้น เรื่องท่านพระอาจารย์มั่นนี้ก็เหมือนกันต้องถูกปิดบังไว้ตั้ง ๒๐ กว่าปีจึงมีวิเวกขึ้นเดี๋ยวนี้

บทวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมาบัติกรณีพระครูสังวรศีลวัตร (หลวงปูุ่่นชาโคร)

จากการเทศนาแสดงธรรมของพระครูสังวรศีลวัตร ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติ พบว่าเป็นการแสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติที่ถูกต้องตรงตามข้อมูลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก เพราะเนื้อหาสารัตถธรรมที่พระครูสังวรศีลวัตรแสดงไว้มีการกล่าวถึงข้อจำกัดและเงื่อนไขเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารในชั้นปฐมภูมิ และเอกสารในชั้นทุติยภูมิ (ผลการศึกษาใน บทที่ ๒)

พระครูสังวรศีลวัตร ได้แสดงคุณสมบัติของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติไว้ว่าจะต้องเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระอนาคามีบุคคลขึ้นไปเป็นอย่างน้อยและต้องเป็นบุคคลผู้มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ เป็นอย่างดีจึงจะสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ พระครูสังวรศีลวัตร ได้มีการระบุระยะเวลาในการเข้านิโรธสมาบัติไว้เพียงการประมาณการว่าสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้เพียง ๗-๘ วัน รวมถึงข้อที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติที่อาจเป็นความผิดในพระวินัยเรื่องการกล่าวอวดอุตริมนุสสรรมให้ชาวบ้านฟัง

การแสดงลักษณะ สภาวะ คุณสมบัติ และเงื่อนไขของนิโรธสมาบัติในการแสดงธรรมเทศนาของพระครูสังวรศีลวัตร จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นอริยภาวะของบุคคลผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ซึ่งมีความถูกต้องของข้อมูลที่ได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจากพระเถระผู้เป็นครูอาจารย์ (พระครูวินัยธรมั่น ภูริทตฺโต^{๒๓}) ที่มีการอบรมสั่งสอนให้ความรู้ที่ถูกต้องตรงตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในการแสดงธรรมเทศนาพระครูสังวรศีลวัตร ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องการเข้านิโรธสมาบัติเพราะเป็นสิ่งที่เกินวิสัยสามัญทั่วไปที่จะเกิดขึ้นได้ในยุคปัจจุบัน แต่ได้ให้ความสำคัญในการกำจัดกิเลสซึ่งเป็นประโยชน์เฉพาะตนของบุคคลมากกว่าสิ่งอื่น

การแสดงธรรมที่อ้างอิงหลักธรรมคำสอนของครูอาจารย์นั้นย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่า การศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาของพระเถระผู้เป็นครูอาจารย์มีการอบรมสั่งสอนให้ความรู้ที่ถูกต้องตรงตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๒. ความเชื่อเรื่องนิโรธสมาบัติจากพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดุสิตดำ)

การแสดงธรรมเทศนาของพระราชพรหมยานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติพบว่ามียุ่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) การมีประสบการณ์โดยตรงกับนิโรธสมาบัติ และ (๒) การแสดงหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติ ดังนี้

๑) หลวงพ่อเล่าเรื่อง การฝึกเข้านิโรธสมาบัติ ในขณะที่ไปรุดงค์ภาคอีสาน (ท่านบันทึกเทปเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๓๔)

ต่อมาอีก ๒-๓ วัน ทุกวันก็ออกเดินจงกรม เดินจงกรม ก็คือ เดินธรรมดานี่เอง ป่ามันร่มรื่น มันนำเดินเที่ยวเดินไปไกล ๆ เดินแก้เมื่อย เดินไปเดินมา เดินมาเดินไป จากต้นไม้ต้นนี้ถึงต้นไม้ต้นนั้น ต้นโน้นถึงต้นโน้น จะไกลแสนไกลขนาดไหน ก็ไม่มีการกรงูรัง ไม่มีป่าช้า มีแต่ต้นเต็งรัง ยืนเป็นแถวเต็มไปหมด ปรากฏว่ามาวันหนึ่ง อยู่ได้ประมาณ ๕ วัน เมื่อขณะที่

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน “พระครูวินัยธร_(มั่น_ภูริทตฺโต)”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://th.wikipedia.org/wiki/พระครูวินัยธร_\(มั่น_ภูริทตฺโต\)](http://th.wikipedia.org/wiki/พระครูวินัยธร_(มั่น_ภูริทตฺโต)) [๒๒ มีนาคม ๒๕๕๔].

เดินจงกรมไปคำว่า จงกรม ก็เดินแบบธรรมดา ๆ ไม่ใช่ค่อย ๆ ยก ค่อย ๆ ยก ค่อย ๆ ยก ค่อย ๆ ยก เขาเป็นเกณฑ์บังคับถือว่าเป็นการฝึกเบื้องต้น ที่นี้การฝึกชั้นปลาย เขาใช้เดินธรรมดา เดินธรรมดาให้ใจมันพร้อมไปกับเท้า จิตใจคิดถึงด้านของความดี ไปพร้อมกับเท้าที่ลง เมื่อเดินไป ก็ปรากฏว่า พบพระองค์หนึ่ง สูงใหญ่ ห่มจีวรสีกรัก มีข้อมหนึ่งลูก มีบาตรหนึ่งลูก มีไม้เท้าหนึ่งอัน ไม้เท้า ก็คือ ไม้ท่อน ท่านเดินสวนทางมา ใจความรู้สึกมันจะหลอกหรือไม่หลอกก็ไม่ทราบ ความรู้สึกก็นึกว่า พระองค์นี่คงเป็นพระมหากัสสปะ จิตมันมีความรู้สึกขึ้นเอง พอจิตนึกอย่างนั้น เสียงท่านบอกมา บอก ไซ้แล้ว คิดถูกแล้ว ตกใจ เพียงแค่เราคิด ท่านบอกว่า ไซ้แล้ว ถูกแล้ว ก็นั่งลงกราบท่าน ท่านก็นั่งลง ถามว่า พระคุณเจ้ามาอย่างไรขอรับ ท่านก็บอกว่า ที่มานี้ก็จะมาเดือนละซี เห็นมาชุดงค์แบบฉันทัน ก็พระชอบชุดงค์ เขาก็ชอบชุดงค์ จะได้เล่าเรื่องชุดงค์ให้ฟังสักหน่อยหนึ่ง เลยให้ท่านเล่าให้ฟัง แต่ว่าท่านไม่เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ฟัง ท่านบอกว่า การชุดงค์ต้องฝึกเข้านิโรธสมาบัติ พอใช้คำว่านิโรธสมาบัติ เราก็ตกใจคิดว่า คนอย่างเราไม่สามารถจะทำได้ ท่านบอกว่า คุณอ่านแต่หนังสือไม่เข้าใจ อาจารย์คุณก็ไม่สอน สอนแต่ผลสมาบัติ แต่ความจริง ผลสมาบัติกับนิโรธสมาบัติมันก็คล้ายคลึงกัน แต่ว่านิโรธสมาบัติ เราจะกำหนดเวลายาวหน่อย ผลสมาบัติเข้าตามเวลา ออกตามเวลาเล็กน้อย นิโรธ แปลว่า ดับ สมาธิ แปลว่า เข้าถึงความดับทุกขเวทนา นิโรธสมาบัติ เขามีเขตบังคับว่า ต้องใช้ฉาน ๔ เป็นพื้นฐาน แต่พวกคุณเองก็ชำนาญในฉาน ๔ มาแล้ว ก็ไม่มีอะไรหนักใจ แต่ที่ผมพูดนี้ คุณหนักใจ เพราะว่าคุณไม่เคยทำ ไม่เข้าใจมาก่อน แต่ใช้เวลาบ่อย ใช้เวลาเพียง ๑๐ นาที บ้าง ๒๐ นาที บ้าง ๓๐ นาที บ้าง ขณะที่นั่งไป มันไม่รู้สึกรู้สึกเมื่อ จิตสว่างโพล่ง อย่างนี้ก็เป็นนิโรธสมาบัติ จิตต้องตั้งไว้เพื่อนิพพานโดยเฉพาะ คือว่า จิตตั้งไว้โดยเฉพาะที่ใดที่หนึ่ง จิตแยกจากประสาทเค็ดขาด ไม่รู้เรื่องของร่างกาย เป็นฉาน ๔ อย่างนี้เป็นนิโรธอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง เมื่อจิตเข้าถึงฉาน ๔ แยกออกจากกายแล้ว จิตอารมณ์มีความสงบ หลังจากนั้นก็ต้องเที่ยวไปในภพต่าง ๆ ไปสวรรค์บ้าง ไปพรหมโลกบ้าง ไปนิพพานบ้าง พ้นไปเสียจากร่างกาย ไม่รู้สึกรู้สึกเมื่อ ยันก็เป็นนิโรธสมาบัติเหมือนกัน ทั้ง ๒ อย่างนี้จะใช้อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่ว่ากำหนดเวลาว่า เราจะใช้เวลาสัก ๓ วัน หรือ ๕ วัน หรือ ๗ วัน หรือ ๙ วัน หรือ ๑๕ วัน ก็ตามใจชอบ เลยถามท่านบอกว่า ถ้าอย่างนั้น เวลาออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว จะต้องเหาะไปบิณฑบาต ท่านบอกว่า ไม่จำเป็นพวกคุณยังเหาะไม่ได้ ไม่จำเป็นต้องเหาะ ถึงแม้ว่าเหาะได้ ก็ไม่จำเป็นต้องเหาะ ที่เขาเหาะไปแบบนั้น เขาจะโปรดคนจน คนไหนที่ยากจนมาก แต่ว่ามีศรัทธา ถ้าใส่บาตรกับพระที่ออกจากนิโรธสมาบัติ เพียงครั้งเดียวในชีวิต เขาจะเป็นมหาเศรษฐี ในวันนั้น แต่นี่เราเข้าเพื่อเราเองไม่จำเป็นต้องเหาะไป พอหลังจากคุณออกจาก

นิโรธสมาบัติแล้ว เทวดา นางฟ้าก็จะเลี้ยงเอง เวลานี้เทวดา นางฟ้าท่านพร้อมแล้ว ตั้งแต่พรหมลงมา ก็หวังในบรรดาพวกคุณทั้ง ๓ องค์ หวังว่า ต้องการให้คุณทั้ง ๓ องค์ เข้านิโรธสมาบัติ ถามว่า ท่านทำบุญแล้ว ท่านจะมีผลเป็นอย่างไร ท่านบอก ถ้าทำบุญกับพวกคุณแล้ว จะมีรัศมีกายสว่างขึ้นเทวดา กับนางฟ้า หรือพรหมก็เช่นเดียวกัน ใครมีรัศมีกายสว่างมากคนนั้น เรียกว่า มีบุญมาก มีบุญคุณธิการมาก ก็เป็นอันว่า ท่านก็แนะนำว่า วิธีการไม่มีมาก ใช้ตามแบบที่คุณทำอยู่แล้ว อันดับแรก คุณซ้อมน้อย ๆ ก่อน จับตั้งแต่หัวค่ำยันสว่างว่า เราจะไม่นอนสมาธิ ตั้งใจไว้ กำหนดเวลาไว้ ถ้าแสงอรุณขึ้นเมื่อไรให้จิตตกทันที หรือว่าเราจะใช้ ๒ วัน ๓ วันก็ได้ ที่แรก ๆ เอาแค่น้อย ๆ ก่อน เข้ากันทุกวัน พอถึงตอนเย็นปีบอาบน้ำอาบทำเสร็จเข้านิโรธสมาบัติ เป็นอันว่า ใช้นิโรธสมาบัติตอนกลางคืน กลางวันนอน กลางวันกินข้าวเวลาเดียว เทวดาเลี้ยงแล้ว เราก็นอน ใช้แบบนี้สะดวกดีหรือถ้านาน ๆ หนัก ๆ เข้า ถ้ารำคาญ วันเดียวไม่เอา ลอง ๒ วัน ลอง ๓ วัน ลอง ๔ วัน ลอง ๕ วัน ลอง ๖ วัน ก็ได้ตามใจชอบ ก็ยอมรับท่านว่า อย่างพวกผม ๓ องค์นี้ทำได้นะขอรับ ท่านบอกว่า อย่าย่ำซี ฉันทุคแล้ว ต้องเป็นไปตามนั้น ท่านบอกว่า ถ้าอย่างนั้น ฉันทก็จะกลับละนะ ฉันทหมดห่วง ที่มานี้ห่วงเพียงเท่านี้ สงสารเทวดา นางฟ้าท่าน ท่านพร้อมอยู่แล้ว พวกเราก็มีความรู้ใหม่ว่า การเข้านิโรธสมาบัติก็ไม่จำเป็นต้อง ๗ วัน ๑๕ วันเสมอไป ก็เรียกว่า เข้ากันทุกวัน และมันก็ดีที่สุด พอผลค่าปีบ อาบน้ำอาบทำเสร็จ ทำวัตรสวดมนต์เสร็จ ทำวัตรสวดมนต์ที่ใช้เวลาไม่มาก ก็เริ่มเข้านิโรธสมาบัติ จับพับ จับอานาปานสติ ก็ไม่ต้องใช้เวลามาก ใช้เวลาเพียงครั้งนาที จิตก็เข้าถึงฉาน ๔ เต็มกำลัง ในตอนต้น ก็ตั้งอารมณ์เฉพาะจุดก่อน หลังจากนั้นก็ท่องเที่ยวไปตามภพต่าง ๆ ตั้งใจว่า ถ้าสว่างจะให้จิตตกจากสมาธิ บางทีเราเที่ยวเพลินไป พอจะสว่าง เทวดาก็เตือนว่า สว่างแล้วครับ หลังจากนั้นลงมา เทวดา นางฟ้าก็มาใส่บาตร คราวนี้ท่านไม่แต่งตัวเป็นคนแล้ว ท่านมาเป็นเทวดา เป็นนางฟ้า มีเครื่องเต็มยศออกมาเลย ท่านมากันมาก ข้าวที่ท่านใส่รู้สึกว่ามีมาก แต่ก็กินพอดีหมดไม่เหลือ ก็รวมความว่า ทำแบบนี้ตลอดมา ตั้งแต่เดือน ๖ ข้างขึ้นจนกระทั่งถึงเดือน ๘ ข้างขึ้น พอถึงขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ก็เดินทางกลับ การเดินทางกลับ บรรดาท่านพุทธบริษัท เขตนี้ทราบภายหลังว่าเป็นเมืองขอนแก่น จากเมืองขอนแก่นมาถึงอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เวลานี้ถ้าเดิน กันจะต้องถึงหนึ่งเดือน แต่ว่าพวกเราใช้เวลาเดินแค่ ๓ วัน วันแรกรู้สึกเดินมาเรื่อย ๆ ในป่า วันที่สองก็เดินมาเรื่อย ๆ ตามธรรมดา ๆ กลางคืนก็หลับตามทาง ปักกลด พอคืนที่สาม ปรากฏว่าตื่นขึ้นมาอยู่หลังวัด ไม่ทราบว่ามีได้อย่างไร ก็ตกใจ ถามท่านอินทกะว่า ทำไมถึงมาถึงได้ เร็วอย่างนี้ มันมาอย่างไร เมื่อคืนนี้หลับ ท่านบอกว่า โยมคุณ ท่านเกรงว่า คุณจะไปพรญาไม่ทัน ท่านเลยใช้อำนาจเทวานุภาพ บันดาล

ให้มาอยู่หลังวัด ก็กราบท่าน เมื่อกราบในที่ว่างก็ปรากฏภาพองค์ท่านขึ้นมาพอดี ท่านบอกว่า คุณทำอย่างนี้ให้ดีทุกปีนะ โยมจะดีใจมาก เทวดาและนางฟ้าก็ดีใจมาก เอาละ บรรดาท่านพุทธบริษัท เป็นอันว่า เมื่อกลับถึงวัดแล้วก็เข้าพรรษาเวลานี้เวลาเหลือเพียง ๔๐ นาที ขอลาก่อน สวัสดิ์^{๒๔}

๒) คำสอน พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดำ) เกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ

หนังสือคู่มือปฏิบัติพระกรรมฐาน โดยพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดำ) ซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติ มีข้อความระบุว่า

นิโรธสมาบัติ ท่านที่จะเข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเป็นพระอริยะขั้นต่ำตั้งแต่พระอนาคามี เป็นต้นไป และพระอรหันต์เท่านั้น และท่านต้องได้สมาบัติแปดมาก่อน ตั้งแต่ท่านเป็นโลกิยะ ท่านที่ได้สมาบัติแปด เป็นพระอริยะต่ำกว่าพระอนาคามีก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ต้องได้มรรคผลถึงอนาคามีเป็นอย่างต่ำจึงเข้าได้^{๒๕}

บทวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมาบัติจากการแสดงธรรมของพระราชพรหมยาน การเทศนาแสดงธรรมของพระราชพรหมยานเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติพบว่ามีปรากฏ ๒ ลักษณะ คือ

๑. การแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติในลักษณะของประสพการณ์
๒. การแสดงธรรมที่มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติตรงตามพระไตรปิฎก
๑. การแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติในลักษณะของประสพการณ์

การแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับการฝึกเข้านิโรธสมาบัติในขณะที่ไปรุดงค์ภาคอีสานของพระราชพรหมยานมีการแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติไว้อย่างกว้างขวาง ได้มีการอธิบายนิยาม ความหมาย แสดงลักษณะ สภาวะธรรม กระบวนการ วิธีการเข้านิโรธสมาบัติไว้ดังนี้

- ๑) การแสดงนิยาม ความหมาย นิโรธสมาบัติ

นิโรธ แปลว่า ดับ

สมาธิ แปลว่า เข้าถึงความดับทุกขเวทนา

- ๒) คุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติ

^{๒๔}“หลวงพ่อดำเล่าเรื่องการฝึกเข้านิโรธสมาบัติของท่าน”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://board.palungjit.com/t23/หลวงพ่อดำเล่าเรื่อง-การฝึกเข้านิโรธสมาบัติของท่าน-235423.html> [๒๕ มีนาคม ๒๕๕๔].

^{๒๕}“หลวงพ่อดำธิติ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.luangporruesi.com/384.html> [๒๓ มีนาคม ๒๕๕๔].

นิโรธสมาบัติ มีเขตบังคับว่า ต้องใช้ฉาน ๔ เป็นพื้นฐาน

๓) สภาวะของนิโรธสมาบัติ

จิตต้องตั้งไว้เพื่อนิพพานโดยเฉพาะ คือว่า จิตตั้งไว้โดยเฉพาะที่ใดที่หนึ่ง
จิตแยกจากประสาทเค็ดขาด ไม่รู้เรื่องของร่างกาย
เมื่อจิตเข้าถึงฉาน ๔ แยกออกจากกายแล้ว จิตอารมณ์มีความสงบ

๔) วิธีการเข้านิโรธสมาบัติ

ชำระร่างกายให้สะอาด
ทำวัตรสวดมนต์
เจริญอานาปานสติ
จิตก็เข้าถึงฉาน ๔ เต็มกำลัง
ตั้งอารมณ์เฉพาะจุด ท่องเที่ยวไปยังภพต่างๆ

๕) อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ

สามารถท่องเที่ยวไปในภพต่างๆ ไปสวรรค์บ้าง ไปพรหมโลกบ้าง ไปนิพพาน
บ้าง ฯลฯ พ้นไปเสียจากร่างกาย ไม่รู้สึกปวดรู้สึกเมื่อย

๖) ระยะเวลาการเข้านิโรธสมาบัติ

เข้านิโรธสมาบัติได้ ๓ วัน หรือ ๕ วัน หรือ ๗ วัน หรือ ๙ วัน หรือ ๑๕ วัน

๒. การแสดงธรรมที่มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติตรงตามพระไตรปิฎก

การแสดงธรรมที่มีเนื้อความตรงกับที่ปรากฏในพระไตรปิฎกพระราชพรหมยาน
ได้มีการระบุคุณสมบัติของบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติไว้ชัดเจนว่าจะต้องเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่
พระอนาคามีขึ้นไปซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้เข้านิโรธสมาบัติในส่วนของอริยภาวะที่ได้บรรลุแล้ว
และในส่วนของคุณสมบัติด้านความสามารถในทางสมาธิจะต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญในสมาบัติ
๘ แต่ไม่พบว่า พระราชพรหมยานได้แสดงรายละเอียดอย่างอื่นที่เกี่ยวกับลักษณะ สภาวะธรรม
กระบวนการและวิธีการที่เป็นเงื่อนไขข้ออื่นๆ ในการเข้านิโรธสมาบัติที่มีเนื้อหาสาระที่ถูกต้องตรง
ตามพระไตรปิฎกในการแสดงธรรมครั้งนี้ไว้เลย

จากข้อมูลที่ปรากฏเกี่ยวกับการแสดงธรรมของพระราชพรหมยานเกี่ยวกับเรื่อง
นิโรธสมาบัติทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าว เนื้อหาสาระธรรมที่ปรากฏในการแสดงธรรมเรื่องนิโรธ
สมาบัติจากประสบการณ์ตรงของพระราชพรหมยานกับการแสดงธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติที่ตรง
ตามพระไตรปิฎกมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง การแสดงธรรมเกี่ยวกับประสบการณ์ในการเข้า
นิโรธสมาบัติของพระราชพรหมยานได้แจ้งข้อมูลเรื่องเวลาที่เกิดขึ้นว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นใน
ช่วงเวลาที่ชัดเจน คือ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ แต่การแสดงไว้ในหนังสือคู่มือปฏิบัติวิปัสสนา

กรรมฐานที่มีการแสดงเรื่องนิโรธสมบัติที่มีเนื้อความสอดคล้องตรงตามพระไตรปิฎกนั้น ไม่ได้มีการระบุเวลาที่ชัดเจนไว้จึงไม่สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบปัญญาความเข้าใจเรื่องนิโรธสมบัติที่แตกต่างกันใน ๒ กรณีดังกล่าวได้

การแสดงเรื่องนิโรธสมบัติจากประสพการณ์ตรงของพระราชพรหมยานเมื่อนำข้อมูลที่ได้แสดงธรรมเทศนาไว้มาตรวจสอบกับ นิยาม ความหมาย ลักษณะ สภาวะธรรม คุณสมบัติ เงื่อนไข กระบวนการเข้านิโรธสมบัติพบว่าไม่ตรงกับข้อมูลที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติในเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ (ผลการศึกษาใน บทที่ ๒) แต่ข้อมูลการแสดงธรรมเทศนาในเรื่องของผลและอานิสงส์ของการได้ถวายทานกับพระภิกษุผู้ออกจากนิโรธสมบัตินั้นพบว่า การแสดงอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ของการได้ถวายทานแก่พระภิกษุผู้ที่ออกจากนิโรธสมบัตินั้นตรงกับข้อมูลในเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิซึ่งมีอิทธิพลต่อความรู้ความเข้าใจและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในเรื่องนิโรธสมบัติในมิติของ ทาน ศีล ภาวนา และสะท้อนออกมาในรูปแบบของพฤติกรรมกรรมการทำบุญถวายทานในพระพุทธรศาสนา

๑. ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติ พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพ กอวัฒนา

ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติของพ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพ กอวัฒนา ปรากฏอยู่ในเรื่องหลวงปู่เข้านิโรธสมบัติ จากหนังสือ “อิทธิฤทธิ์หรือความบังเอิญของหลวงพ่อพระราชพรหมยาน” ที่พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพ กอวัฒนา ได้เข้าไปประสพในเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง ดังนี้

หลวงปู่ชุ่มฯ ท่านเป็นศิษย์ครูบาศรีวิชัยฯ รุ่นพี่ของหลวงปู่ทิมฯ เมื่อสิ้นบุญครูบาศรีวิชัยฯ แล้วหลวงปู่ทิมฯ ได้โลงศพ หลวงปู่ชุ่มฯ ได้ไม่เท่ากับพัดขนนก ท่านเดินตามรอยเท้าของครูบาอาจารย์มาโดยตลอด ถนนทางขึ้น พระธาตุคอกยตุ่ง สมัยโน้นเป็นทางเท้าหลวงปู่ชุ่มฯ หลวงปู่เข้านิโรธสมบัติ พอพูดถึงคำว่า “นิโรธสมบัติ” แล้ว เชื่อว่ามีคนสนใจอยากจะรู้เรื่องราวว่าเป็นมาอย่างไร เอาละจะเล่าให้ฟังเฉพาะที่เกี่ยวกับหลวงปู่ชุ่มฯ นะครับ

ครั้งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้ (ประมาณ ๑๐ กว่าปีเท่านั้นเอง) หลวงพ่อฯ ท่านเทศน์ถึงอำนาจแห่งบุญที่พวกเราจะได้รับ หากได้ทำบุญกับพระอริยบุคคลที่เพิ่งจะออกจากนิโรธสมบัติใหม่ ๆ ว่าจะมีอานิสงส์เพียงใด ท่านจึงได้อาราธนานิมนต์หลวงปู่ฯ ให้ทำตามนั้น และในวันที่หลวงปู่ฯ ออกจากนิโรธสมบัติ หลวงพ่อของเราท่านก็ได้ให้นัดหมายให้พวกเราพากันไปทำบุญ การไปทำบุญกับหลวงปู่ชุ่มฯ ในครั้งนั้น ได้รสชาติทุกอย่างเหมือนภาพยนตร์ไทยในสมัยนี้ คือครบทุกรส ทั้งสุขทั้งโศกตลกเศร้าเคล้าน้ำตาฮาพาเพลินเจริญใจในที่สุด การที่ผมนำเรื่องราวมาเล่าสู่กันฟังถึงอุปสรรคและความเป็นไปต่างๆ นั้น ไม่ใช่เพื่อกล่าวโทษท่านผู้ใด แต่เพื่อเป็นอุทธาหารณ์เตือนใจพวกเราลูกศิษย์รุ่นหลัง (ต้องขอกภัย

ที่ต้องใช้คำว่ารุ่นหลัง เพราะเป้าหมายของผมอยู่ที่รุ่นหลังของผม) เพื่อจกได้รู้จักสามัคคี เรื่องราวที่จะเล่าต่อไปนี้ ผมเองไม่อยากจะกล่าวแก้ตัวว่า การต้อนรับหรือการนัดหมายเวลาต่าง ๆ มันคลาดเคลื่อนและขลุกขลักไปหมด เนื่องจากเชื่อมือกันมากไปในส่วนของผู้ที่เตรียมการรับ และในส่วนของผู้ที่จะมีมาที่ขาดความเชื่อถือผู้ที่ให้การต้อนรับ ขาดวินัย และเห็นแก่บุญจนเป็นบาปไป เพราะถ้ามีศรัทธาและเชื่อถือไว้วางใจกันและกันมากกว่านี้ ทุกอย่างจะเรียบร้อยดีมาก เพราะฝ่ายต้อนรับเตรียมการไว้เป็นอย่างดีที่สุด เตรียมไว้ทั้งแผนหลักและแผนรอง ตั้งข้อสมมติฐานเอาไว้เพื่ออุปสรรคทุกข้อ เพื่อจะแก้ไขหากเกิดเหตุที่ไม่คาดคิดอย่างพร้อมมูล เรื่องบนบานศาลกล่าวนั้นเอาไว้เป็นกรณีสุดท้าย แต่เรลิมไปข้อหนึ่งว่า ลูกหลานที่ไปในวันนั้น ในปัจจุบันชาติมิได้เป็นทหารและตำรวจแล้วเป็นส่วนใหญ่ แม้จะดูเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่าคนอื่นเขา แต่ก็ขาดการฝึกฝนให้มีวินัยมานาน พอแตกตื่นเข้า ก็เหมือนเจ๊กต้นไฟ พอคนแตกตื่น อะไรก็ขวางไม่ได้ แสดงออกมาหมด อะไร ๆ ที่ซ่อนเอาไว้ไหลเอะเประอะเปื่อนออกมาหมด นี่ดีแต่ว่า..ยังเคยได้รับการอบรม บ่มนิสัยมาจากหลวงพ่อกของเราแล้วบ้าง และด้วยบารมีของทั้งหลวงพ่อกฯ และหลวงปู่ฯ ร่วมกัน จึงได้ผ่านพ้นกลียุคนั้นมาได้ด้วยความเรียบร้อย ผมนะเก็บอะไรไว้ในใจมาเกือบ ๒๐ ปี (ผู้เขียนได้เขียนบันทึกนี้ไว้ราวปี ๒๕๑๕ เล่าถึงเหตุการณ์คราวเมื่อหลวงปู่ชุ่มออกจากนิโรธสมาบัติครั้งสุดท้ายในปี ๒๕๑๘ ห่างกันราว ๑๗ ปี - webmaster) และที่นำมาพูดในวันนี้..ไม่ใช่เพราะต้องการแก้ตัว หรือเคืองแค้น แต่เพื่อเป็นอุทธาหรณ์สำหรับน้องๆ ที่จะต้องรับภาระในวันหน้าต่อไปนะครับ ใครที่ได้รับการฝึกการอบรมอย่างทหารและตำรวจ อย่าเอาระเบียบวินัยที่ตนได้รับการฝึกฝนมาใช้กับผู้ที่ไม่ได้รับการฝึก ผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกก็กรุณาให้อภัย หากผู้ที่นำกลุ่มอยู่อาจจะเฉียบไปบ้าง เพราะเขาเคยได้รับการฝึก และฝึกคนมาอย่างนั้น เรียกว่า..ควรจะประนีประนอมยอมให้อภัยกันบ้าง ผู้หลักผู้ใหญ่จะได้ไม่ต้องเดือดร้อน ไม่ต้องออกมาแก้เกมส่ำให้บ่อย ๆ เหมือนอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้และไม่ว่าอะไรที่มีมาก มีบ่อย ๆ ไม่ช้าคนไทยก็จะเบื่อนายอีก เมื่อถูกเบื่อนายเสียแล้วถึงนั้นก็หมดความสำคัญไม่อาจนำมาใช้แก้ปัญหาได้อีกต่อไป เกิดความเสียหาย ที่ว่าอย่างนี้นั้นก็เพราะเมื่อหมดยุคของพวกพี่ ๆ แล้ว ต่อไปก็จะเป็นยุคของน้อง ๆ ที่จะต้องทำและนำคนแทนพวกพี่ก็จะได้อาศัยความรู้ความสามารถของน้อง ๆ ที่นำเอาประสบการณ์จากพี่ไปเป็นข้อสมมติฐานใช้แก้ปัญหาในกาลต่อไป แล้วจะผิดพลาดน้อยลงเรื่อย ๆ จนไม่ผิดพลาดเลยได้ในที่สุด พี่ ๆ ก็จะได้เดินตามน้อง ๆ ได้อย่างสบายอกสบายใจว่า น้องจะไม่พาพี่ไปลงเหวลงห้วยขาแข้งหัก นอกจากนั้น ในการนำคน จะต้องคำนึงถึงความถูกต้องและความถูกใจ ไม่อาจเลือกเอาเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นสุดโต่งไปด้าน

เดียว ต้องคำนึงถึงหลักจิตวิทยา ต้องขยันอธิบายทำความเข้าใจกับคนทุกระดับ อย่าเพิกเฉย ไม่นำพาปล่อยปละละเลยคิดว่าไม่สำคัญ ช่างม้าวัวควายแม้มีประโยชน์กับเรามากฉันใด แต่ถ้าไม่สบอารมณ์ มันก็อาจจะทำอันตรายเราได้ฉันนั้น ต้องรู้เป้าประสงค์ ต้องรู้เกมส์ ต้องรู้วิธีการ ต้องรู้มนุษยสัมพันธ์ รู้จักใช้จิตวิทยา ฯลฯ เพราะมนุษย์ที่มีสมองเป็นเลิศแต่มีความอดทนน้อย สอนง่ายแต่นำยาก อย่าไปคิดว่าคนอื่นโง่กว่าเรา หรือฉลาดกว่าเรา หรือฉลาดเท่าเรา ต้องดำรงใจไว้ให้มั่นในพรหมวิหาร ๔ และต้องแน่วแน่มั่นคง บัวจึงจะไม่ช้ำ และน้ำก็จะไม่ขุ่น นอกจากนั้น ก็จะต้องให้ความเคารพในระบบเก่า ๆ ประเพณีเก่า ๆ ที่ดีงามตามโบราณกาล แต่ไม่ใช่ว่า ถ้าโบราณไม่ได้ว่าไว้อย่างนั้นแล้วจะต้องเป็นผิดเป็นโทษ เป็นภัยไปเสียหมด น่าจะต้องเปิดใจยอมรับฟังในเรื่องใหม่ ๆ แนวคิดใหม่ ๆ ไม่ใช่ตะบึง ตะบันเอาแต่ที่ใจเรานิยม เราคิดแต่เฉพาะเรา กลุ่มของพวกเราว่าดีว่างามเพียงอย่างเดียว พวกเดียว เหล่าเดียว จนต้องโคดเดี่ยวและเดี่ยวค้ายไปตามหนทางที่เลือกเองนั่นแหละอย่าไปโทษใคร และสำหรับคนที่ยึดมั่นในการกระทำดี แน่วแน่ในการรักษาคุณงามความดี แต่ความดียังไม่สนองตอบก็อย่าเพิ่งท้อใจ เรื่องที่เสียใจนะธรรมดา เรายังเป็นปุถุชน แต่ควรมีสติสัมปชัญญะ ไม่ใช่เอาแต่หลับตาแล้วมัวแต่สงสารตัวเอง จงลืมตาขึ้นแล้วเดินไปข้างหน้า ความสำเร็จอาจจะอยู่แค่คืบแค่ศอกข้างหน้าเรานั้นนั่นเอง ส่วนพวกที่คิดว่าตนนั้นล้มผู้อื่น ได้แล้วเป็นผู้ชนะแล้ว ก็เอาแต่เหยียบย่ำซ้ำเติมไม่เลิกไม่ราไม่หยุดเสียที ลองคิดดูซิว่าถ้าต้องไปนำคนหมู่มากร้อยพ่อพันแม่ต่างจิตต่างใจ แกรมระดับความรู้ความเข้าใจความเป็นอยู่ฐานะหรือก็ต่างกัน ตนจะทำได้ดีขนาดไหน ให้อภัยกันบ้างเถิดครับ ในโลกนี้ไม่มีอะไรผิดอะไรถูก มันเป็นธรรมชาติของมันอยู่อย่างนี้ แต่จิตของเราซึ่ครับ เราชักเราพอกของเราดีแล้วหรือ จึงได้ไปเพ่งโทษเอากับผู้อื่น ไปตัดสินว่าเขาดีเขาไม่ดี เราว่าซ้ำเติมกลุ่มคนที่เขาต้องปกครองพวกเราจำนวนถึง ๕๖ ล้านคน แต่ไม่ถูกใจเรา ถ้าเราลองมามองดูในครอบครัวของเราบ้างซึ่งมีไม่กี่คนเลย เราปกครองให้คนในครอบครัวแค่อหิบบมือ โดยสามารถให้เขาเหล่านั้นพึงพอใจเราถ้วนทั่วทุกตัวคนได้บ้างหรือไม่ ถ้าได้นั้น เพราะความรัก ความเข้าใจ ความเชื่อถือศรัทธา หรือว่าอำนาจหรือว่า ทั้งสองอย่างผสมผสานสอดคล้องกันอย่างพอเหมาะพอเจาะพอดี และพอควร จนส่วนใหญ่ผู้นั้นพอใจ^{๒๖}

^{๒๖}“อิทธิฤทธิ์หรือความบังเอิญ ของ หลวงพ่อพระราชพรหมยาน”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/kb-choom-photigo/kb-choom-hist-04.htm

[๒๑ มีนาคม ๒๕๕๔].

บทวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติของ พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพร กอวัฒนา

พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพร กอวัฒนา ได้เล่าเรื่องของพระราชพรหมยานที่ได้แสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์ของการทำบุญถวายทานกับพระอริยะผู้ที่เพิ่งจะออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ เป็นเหตุการณ์ที่พระราชพรหมยานได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติในกรณีของพระเกจิอาจารย์ในทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีความเชื่อกันว่าเป็นพระเกจิอาจารย์ผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมบัติได้ พระเกจิอาจารย์รูปนั้นคือหลวงปู่่ม ผู้เป็นลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัย ซึ่งได้ทำพิธีเข้านิโรธสมบัติตามแบบฉบับของพระเกจิอาจารย์ทางภาคเหนือ พิธีกรรมดังกล่าวนี้ไม่พบว่ามีการแสดงลักษณะ สภาวะธรรม คุณสมบัติ เงื่อนไขของการเข้านิโรธสมบัติไว้ พบเพียงข้อมูลการแสดงอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ของการทำบุญถวายทานกับพระภิกษุผู้ออกจากนิโรธสมบัติ และการเชิญชวนให้บริจาคปัจจัย วัตถุ สิ่งของ เงินทอง เพื่อการเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญที่จะได้รับ ซึ่งจากประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติของ พ.ต.อ. (พิเศษ) อรรถพร กอวัฒนา สะท้อนให้เห็นความเชื่อและพฤติกรรมเกี่ยวกับศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในเรื่องนิโรธสมบัติออกมาได้อย่างชัดเจนว่าผู้คนในพื้นที่ที่มีความเชื่อและศรัทธาต่อพระภิกษุผู้ทำพิธีเข้านิโรธสมบัติ และมีศรัทธาอย่างแรงกล้า มีความปรารถนาที่จะร่วมทำบุญถวายทาน เพราะเชื่อว่าจะได้รับผลานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่

๔. ความเชื่อเรื่องนิโรธสมบัติของพระครูธรรมธรเล็ก สุขุมมปญโญ

พระครูธรรมธรเล็ก สุขุมมปญโญ วัดท่าขุ่น อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ได้แสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติ ซึ่งเป็นบทสนทนา ถาม – ตอบ ปัญหาธรรม มีข้อความปรากฏดังนี้

ถาม : หลวงพ่อคะ นิโรธสมบัติแปลความหมายตามตัวว่าอย่างไรคะ

ตอบ : ถ้าทำไม่ได้อย่าถาม....กลุ่มเปล่า ๆ คำเต็ม ๆ คือ สัญญาเวทิตนิโรธ ดับเสียซึ่งสัญญาและเวทนาทั้งหมด ร่างกายนี้ก็คือท่อนไม้ดี ๆ นี้เอง ไม่เหลืออะไรหรอก เพราะฉะนั้นบุคคลที่ได้มโนมยิตินสามารถทำส่วนหนึ่งของนิโรธสมบัติได้ทั้งนั้น ส่วนหนึ่ง...ไม่ใช่ทั้งหมด เพราะนิโรธสมบัตินั้นกำลังใจมันจะอยู่ตรงกลางพอดี ๆ ระหว่างสมณะและวิปัสสนา มันเหมือนกับเหยียบเรือสองแคม แต่ต้องเหยียบพอดีนะ ถ้าผิดจังหวะนี้ร่วงตุมเลย

ถาม : ท่านที่ทำได้ต้องเป็นพระอรหันต์ก่อนหรือครับ

ตอบ : ตั้งแต่่อนาคามีไป แต่ต้องเป็นปฏิสัมภิทาญาณ

ถาม : แล้วหลวงพ่อบอกได้แสดงว่าหลวงพี่ทำได้ใช่ไหมครับ

ตอบ : ไม่ใช่จำได้

ถาม : แล้วหลวงพี่จำได้อย่างไร

ตอบ : ครูบาอาจารย์ท่านบอกไว้ เราจำตามครูบาอาจารย์ท่านบอก ท่านบอกอย่างไรเราก็จำแล้วก็เอามาบอกต่อ

ถาม : ถ้าอย่างนักปฏิบัติธรรมดาถ้าทรงฌานเรียกเข้าสมาบัติใช้ไหมครับ

ตอบ : ถ้าทำได้ตั้งแต่ระดับปฐมฌานขึ้นไป เรียกว่าสมาบัติ เพราะมันหมายความว่า การเข้าถึง ถ้าเป็นของพระอริยเจ้าตั้งแต่โสดาบันขึ้นไปท่านเรียกว่า ผลสมาบัติ ผลของการที่เข้าถึง คือ ทำได้ผลแล้วระดับหนึ่ง ถ้าหากว่าถึงระดับสุดท้ายได้ยิ่งดี ส่วนนิโรธสมาบัติสำหรับบรรดาท่านที่โลกโผนเกินชาวบ้านเขาโดยเฉพาะ ถึงเวลาเรียนรู้เฉย ๆ ไม่ชอบต้องทำวิจัยด้วย

ถาม : ถ้าหากท่านที่เป็นสุขขวิปีศสโกท่านจะเข้าได้หรือเปล่าครับ

ตอบ : ไม่ใช่หน้าที่ที่จะเข้า แล้วขณะเดียวกันกำลังก็ไม่ได้ด้วย แม้กระทั่งท่านที่สามารถทำได้ ถ้าว่าจะไม่ใช่ก็ไม่เข้า แต่..แต่มีข้อแม้แหละ แต่ท่านที่ทำได้ ท่านก็ไม่เคยทิ้งเหมือนกัน ฟังแล้ว มีนๆ ไหม เพราะว่าสัญญาเวทิตนินโรธ คือดับสัญญาทั้งปวง ถ้าหากว่าร่างกายมันเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาช่วยได้ดีมาก ไม่ต้องไปปรับรู้กับมัน^{๒๗}

บทวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องนิโรธสมาบัติของพระครูธรรมธรเล็ก สุขุมมปญฺโญ

จากการเทศนาแสดงธรรมของพระครูธรรมธรเล็ก สุขุมมปญฺโญ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติ พบว่าเป็นการแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธที่ถูกต้องตรงตามข้อมูลที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งพบว่าสารัตถธรรมที่แสดงไว้มีการกล่าวถึงข้อจำกัดและเงื่อนไขต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในเอกสารชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิ (ผลการศึกษาใน บทที่ ๒)

พระครูธรรมธรเล็ก สุขุมมปญฺโญ ได้แสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติไว้ในประเด็นต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องนิโรธสมาบัติดังนี้

๑. นิยาม ความหมาย ของศัพท์พญฺญชนะ
๒. ลักษณะ อาการ ของผู้เข้านิโรธสมาบัติ
๓. คุณสมบัติของบุคคลผู้สามารถเข้านิโรธสมาบัติ
๔. ความแตกต่างระหว่างฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติ
๕. อานิสงส์ของนิโรธสมาบัติ

^{๒๗}“บทสนทนา ถาม – ตอบ ปัญหารธรรม เรื่องนิโรธสมาบัติ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watthakhanun.com/webboard/showthread.php?t=1242> [๒๗ มีนาคม ๒๕๕๔].

การแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติของพระครูธรรมธรเล็ก สุขุมพลญ โย เป็นการอธิบายเรื่องนิโรธสมาบัติแบบมีการเชื่อมโยงกับคุณสมบัติ ลักษณะ สภาวะ ที่สัมพันธ์กับเรื่องฌานสมาบัติ โดยใช้คุณสมบัติ ลักษณะ สภาวะเหล่านั้นมาอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติ การแสดงธรรมเทศนาดังกล่าวมีลักษณะที่สอดคล้องกลมกลืนกับข้อมูลเรื่องนิโรธสมาบัติในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นความรู้ที่พระครูธรรมธรเล็ก สุขุมพลญ โย ได้ศึกษาเรียนรู้มาจากพระเถระผู้เป็นครูอาจารย์ จึงสะท้อนให้เห็นได้ว่าความรู้ความเข้าใจที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติจากการแสดงธรรมเทศนาของพระครูธรรมธรเล็ก สุขุมพลญ โย เป็นความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาเรียนรู้อย่างถูกต้อง และเป็นการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องนิโรธสมาบัติที่ถูกต้องให้กับพุทธศาสนิกชน

๓.๒.๒ ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการเข้านิโรธสมาบัติ

พิธีนิโรธกรรมหรือพิธีการเข้านิโรธสมาบัติเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่มีการปฏิบัติกันในภาคเหนือของประเทศไทยในหมู่ของพระภิกษุบางกลุ่ม ซึ่งมีความเชื่อกันว่าเป็นการเข้านิโรธสมาบัติ โดยได้ทำการโฆษณาประชาสัมพันธ์กำหนดการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวอย่างชัดเจนผ่านสื่อสารมวลชนแขนงต่างๆ อย่างเช่น หนังสือพิมพ์^{๒๘} สารสนเทศน้อิเล็กทรอนิกส์ อย่างอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ซึ่งวัดบางแห่งทางภาคเหนือได้ประกาศให้ทราบโดยทั่วไปว่าจะมีการประกอบพิธีนิโรธกรรมเป็นเวลา ๗ วัน รายละเอียดที่ปรากฏในข่าวแสดงให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติกิจที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยอ้างว่าเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมาตามแบบโบราณของพระเถระผู้มีชื่อเสียงรูปหนึ่งซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนในพื้นที่แถบนั้น คือ ครูบาศรีวิชัย พิธีกรรมดังกล่าวมีการระบุรูปแบบ ขั้นตอน วิธีการปฏิบัติของพิธีกรรมไว้อย่างชัดเจนว่ามีขั้นตอนอย่างไร ใช้วัสดุอุปกรณ์ชนิดใด สถานที่จัดพิธี อาณาเขตของพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรม การประกอบพิธีในลักษณะนี้พบว่ามีการจัดขึ้นหลายครั้งในหลายๆ พื้นที่ในจังหวัดทางภาคเหนือและบางครั้งก็ใช้ระยะเวลาในการประกอบพิธีไม่เท่ากัน “บางครั้งมีระยะเวลาในการประกอบพิธี ๓ วัน”^{๒๙} และ “บางครั้งก็ใช้เวลาประกอบพิธี ๗ วัน”^{๓๐}

^{๒๘}ครูบาอริยชาติ, “พิธีนิโรธกรรม”, หนังสือพิมพ์ข่าวสด, (๓ มกราคม ๒๕๕๓) : ๓๑.

^{๒๙}“พิธีออกนิโรธกรรมครูบาอ้อย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.lampangzero.com/show.php?Category=1&No=3895> [๒๓ มีนาคม ๒๕๕๔].

^{๓๐}“พิธีเข้านิโรธกรรมครูบาอริยชาติ อริยจิตโต”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://th.88db.com/th/Knowledge/Knowledge_Detail.page?kid=487114&lang=en-us [๒๓ มีนาคม ๒๕๕๔].

๑. รูปแบบวิธีการของพิธีนิโรกรรม

จากข่าวประชาสัมพันธ์พิธีการเข้านิโรกรรมของครูบาอริยชาติ อริยจิตโต เป็นพิธีกรรมที่มีการจัดขึ้นในจังหวัดทางภาคเหนือของไทย ซึ่งผู้จัดงานพิธีการเข้านิโรกรรมจะมีการประชาสัมพันธ์แจ้งกำหนดการและรายละเอียดให้ทราบกันโดยทั่วไปดังนี้

พิธีการเข้านิโรกรรมของครูบาอริยชาติ อริยจิตโต

สถานที่จัดงาน : วัดแสงแก้วโพธิญาณ ต.เจดีย์หลวง อ.แม่สรวย จ. เชียงราย

ผู้ประกอบพิธี : ครูบาอริยชาติ อริยจิตโต

รูปแบบ : เป็นการเข้านิโรกรรมตามแบบตำหรับโบราณเมืองเหนือของครูบาศรีวิชัย โดยเน้นชุดงควัตร ๑๓ ประการ

ระยะเวลา : กำหนด ๗ วัน ตั้งแต่เวลา ตี ๓ ของวันที่ ๒-๕ มกราคม พ.ศ.

๒๕๕๓

วิธีการ : ชุดหลุมลึก ๑ สอก กว้าง ๒ สอกพอดิเข้า แล้ว สร้าง ชุ่มฟางครอบไว้ให้สูงเลยหัว ๑ สอก จะยืนไม่ได้ ไม่ถ่ายหนัก ไม่ถ่ายเบา ฉันทิ้งน้ำ ๑ บาตรที่นำเข้าไปด้วยเท่านั้น ใช้ผ้าขาวปู ๔ ผืนรองนั่งสื่อความหมายถึงอริยสัง ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีเสาชุ่ม ๘ ต้นสื่อความหมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ยอดชุ่มปักด้วยธงฉัพพรรณรังสี สื่อความหมายถึงปัญญา ราชวัตรล้อมชุ่ม ๕ ชั้น สื่อความหมายถึง โลกุตตรธรรม ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ รวมเป็น ๕ กับบริเวณของพิธีกรรมจากผู้คนรอบกวนมีเวรยามเฝ้าในระยะ ๑๐๐ เมตร ก่อนการเริ่มพิธีดังกล่าวจะต้องมีภิกษุ ๕ รูปสวดรับรองความบริสุทธิ์^{๓๐}

คำบรรยายภาพ

ภาพพิธีการเข้านิโรกรรมแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบริเวณที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมและการจัดเตรียมอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องและการจัดวางตำแหน่งของวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ตามคติความเชื่อ

^{๓๐} ครูบาอริยชาติ, “พิธีนิโรกรรม”, หนังสือพิมพ์ข่าวสด, (๓ มกราคม ๒๕๕๓) : ๓๑.

ภาพที่ ๑.๑ พิธีการเข้านิโรธกรรม

ภาพที่ ๑.๒ พิธีการออกนิโรธกรรม

๒. วัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมาย

จากข่าวสารที่ประชาสัมพันธ์การจัดงานพิธีการเข้านิโรธกรรมของพระเกจิอาจารย์ดังกล่าวนี้ไม่พบว่ามีการระบุวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการเข้านิโรธสมาบัติ พบว่ามีเพียงการประชาสัมพันธ์คุณสมบัติพิเศษบางอย่างของบุคคลผู้เข้าพิธี

และการเชื่อเชิญให้ประชาชนร่วมทำบุญบริจาคทรัพย์และวัตถุสิ่งของเพื่อจุดมุ่งหมายในการสร้างถาวรวัตถุ และการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส

๓. บทวิเคราะห์พิธีนิโรชกรรม

จากเหตุดังกล่าวที่ปรากฏมีข้อที่น่าสังเกตหลายประการเกี่ยวกับเรื่องนี้ กล่าวคือ บุคคลผู้เข้าพิธีนิโรชกรรมได้ประดิษฐ์ศัพท์ใหม่ขึ้นในพิธีกรรมนี้ ซึ่งศัพท์ดังกล่าวไม่เคยมีการกล่าวถึงหรือมีปรากฏในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนามาก่อนทั้งในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่หรือช่วงเวลาหลังจากที่ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ตามก็ไม่เคยมีปรากฏศัพท์พยานุชนดังกล่าวในเอกสารทางพระพุทธศาสนา แม้ในยุคที่มีความคลาดเคลื่อนของพระธรรมวินัยจนต้องมีการชำระด้วยการจัดทำสังคายนาพระธรรมวินัยโดยเฉพาะในการจัดชำระครั้งที่ ๓ โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานในคราวที่มีการนำการปฏิบัติของลัทธิภายนอกเข้ามาปลอมปนกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาก็ไม่ปรากฏว่ามีพิธีกรรมที่มีรูปแบบในลักษณะนี้ ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นเพียงความคลาดเคลื่อนของการตีความและการเข้าใจต่างไปจากเดิมด้วยการนำเอาหลักธรรมและรูปแบบของลัทธิภายนอก อย่างเช่น ลัทธิของพวกเดียรถีย์มาตีความปะปนกับหลักธรรมพระพุทธศาสนาด้วยเท่านั้น

การอ้างถึงบุคคลในอดีตของผู้จัดทำพิธีนิโรชกรรมก็เป็นข้อที่น่าสังเกตในประเด็นที่ว่า เป็นการกล่าวอ้างว่าเป็นรูปแบบพิธีกรรมโบราณที่สืบทอดมาตามคำหรับของภิกษุผู้ที่มีชื่อเสียงรูปหนึ่งในอดีตนั้นย่อมแสดงว่าจะต้องมีการบันทึกเป็นเอกสารหรือคัมภีร์ที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีนิโรชกรรมนี้และน่าจะเป็นเอกสารคัมภีร์ที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป แต่เมื่อศึกษาถึงประวัติของภิกษุที่อ้างถึงนั้น ไม่ปรากฏว่าได้มีการแต่งคำภีร์ใดๆ ในยุคสมัยของท่านเลย “บทบาทที่สำคัญและทำให้เป็นที่เคารพศรัทธาในวงกว้างเป็นเพียงบทบาทในฐานะของผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นเพียงภิกษุรูปหนึ่งทำงานเชิงสังคมด้วยการนำพาชาวบ้านพัฒนาท้องถิ่น”^{๑๒} เพื่อการสร้างสรรค์สังคมที่น่าอยู่ร่วมกันเท่านั้น

จากหนังสือประวัติชีวิตและผลงานครูบาศรีวิชัย พบว่าเป็นภิกษุที่อยู่ในหัวเมืองจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือ ได้รับการบวชในพระศาสนาตามรูปแบบประเพณีเท่านั้น มิได้เข้าสู่ระบบการศึกษาของสงฆ์อย่างเป็นทางการทั้งด้านการศึกษาบาลีไวยากรณ์และการศึกษาด้านหลักธรรมที่ลึกซึ้งในพระพุทธศาสนา ภิกษุรูปนี้เคยมีการประกอบศาสนกิจบางอย่างที่ไม่ตรงตามพุทธบัญญัติ และได้รับการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายคณะปกครองสงฆ์ พบว่า

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ศิวะ รมชิต, พระครูบาศรีวิชัย พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิราบ, ๒๕๓๘) หน้า ๑๐๕.

มีข้อเท็จจริงในเรื่องนี้จากเอกสารที่ปรากฏในการสอบสวนความผิดโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงสอบสวนชำระความนั้นด้วยพระองค์เอง จากเอกสารที่ปรากฏเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของ ครูบาศรีวิชัยในการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ผู้วิจัยไม่พบข้อมูลหรือรายละเอียดใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง พิธีนิโรชกรรมอย่างที่คุณประกอบพิธีนิโรชกรรมได้อย่างถึง เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ของคุณกับเอกสารและพิธีกรรมจึงขาดน้ำหนักและเหตุผลสนับสนุน

กรณีการประกอบพิธีนิโรชกรรมนี้มีหลายประเด็นที่ต้องวินิจฉัย โดยเฉพาะ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องในหลายๆ ด้านที่มีปรากฏอยู่ในพระวินัย พระสูตร อภิธรรม จากการศึกษา พบว่า รูปแบบพิธีการเข้านิโรชสมบัติที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ไม่มีการระบุถึงรูปของแบบ พิธีกรรมว่าจะต้องจัดเตรียมวัตถุสิ่งของใดๆ ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อการเข้านิโรชสมบัติ แต่พบว่าในพระสูตรมีระบุถึงเพียงการกระทำสมาธิให้แจ้งโดยลำดับ ส่วนเอกสารในชั้นหลังๆ อย่าง คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ฎีกามีการอธิบายเพิ่มเติมในเรื่องบุพพกิจ ๔ คือ กิจที่จะต้องทำก่อน การเข้านิโรชสมบัติ ในส่วนของพระวินัยปิฎกนั้นเป็นประเด็นปัญหาที่น่าสนใจทำการศึกษาและ วิเคราะห์ เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อสถานภาพความเป็นภิกษุ เพราะเพศภาวะแห่ง ความเป็นสมณอาจสิ้นสุดลงได้ในทันที เนื่องจากอาจเข้าข่ายที่เป็นความผิดสำคัญในวินัยบัญญัติ เรื่องปาราชิก ๔ คือ การกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม เหมือนกับกรณีที่เคยเกิดขึ้นแล้วในสมัย พุทธกาล คือ กรณีของภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมทา ซึ่งเป็นต้นบัญญัติของสิกขาบทในประเด็นนี้ และตัวอย่างเช่น เรื่องการกล่าวคำหนักงูผู้อวดอุตตริมนุสสธรรมของพระมหากัจจายนะ รวมถึง การรื้อยกรองพระธรรมวินัยในครั้งปฐมสังคายนาที่มีพระมหากัสสปะเป็นประธานก็มีการประมวล ความผิดฐานอวดอุตตริมนุสสธรรมและความผิดนั้นครอบคลุมถึง “การกล่าวโอ้อวด ฌาน สมบัติ การพยากรณ์อริยมรรค อริยผลของภิกษุ”^{๓๓} ให้แก่นุสสัมป็นฟัง เหล่านี้ล้วนเป็นข้อห้ามและเป็น ความผิดร้ายแรงในวินัยของภิกษุทั้งสิ้น

การเข้านิโรชกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติโดยเน้นจุดกัณฑ์ ๑๓ ข้อ ตามที่กล่าวอ้างนั้น จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าไม่พบความสัมพันธ์ของการเข้านิโรชสมบัติด้วยวิธีการปฏิบัติ จุดกัณฑ์ ๑๓ ข้อ จากเอกสารในชั้นปฐมภูมิและเอกสารในชั้นทุติยภูมิ คือ พระไตรปิฎก คัมภีร์ อรรถกถา คัมภีร์ฎีกาหรือในคัมภีร์อื่นๆ จากฐานข้อมูลในทั้ง ๒ ระดับ พบว่าการปฏิบัติถือจุดกัณฑ์ เป็นเพียงอุบายอย่างหนึ่งในการปฏิบัติตนเพื่อการขัดเกลาจิตใจเท่านั้น การปฏิบัติจุดกัณฑ์ตามที่ ปรากฏในเอกสารทางพระพุทธศาสนาพบว่า มี ๓ ระดับ ตามอรรถาธิบายของผู้ปฏิบัติ คือ

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๘/๑๕๔.

๑. การปฏิบัติอย่างอ่อน
 ๒. การปฏิบัติอย่างกลาง
 ๓. การปฏิบัติอย่างลำบาก
- รูดงควัตร ๑๓ ข้อ ประกอบด้วยการปฏิบัติดังนี้
๑. ใช้แต่ผ้าบังสุกุล
 ๒. ใช้ผ้าเพียงสามผืน
 ๓. เทียวบิณฑบาตรเป็นประจำ
 ๔. บิณฑบาตรตามลำดับบ้าน
 ๕. ถิ่นมือเดียว
 ๖. ถิ่นเฉพาะในบาตร
 ๗. เมื่อนั่งแล้วไม่รับอาหารเพิ่ม
 ๘. อยู่ป่า
 ๙. อยู่โคนต้นไม้
 ๑๐. อยู่กลางแจ้ง
 ๑๑. อยู่ป่าช้า
 ๑๒. อยู่ในที่เขาจัดให้
 ๑๓. ถือนั่งอย่างเดียวไม่นอน^{๑๔}

รูปแบบพิธีกรรมที่ปฏิบัติในการเข้านิโรธกรรมนี้มีการสร้างสถานที่เฉพาะสำหรับการประกอบพิธี คือ การขุดหลุมตามขนาดที่กำหนดไว้ มีวัสดุกำบังเป็นลักษณะแบบกระโจมฟาง เพื่อให้ผู้ประกอบพิธีนิโรธกรรมเข้าไปอยู่ตลอดระยะเวลา ๗ วัน โดยไม่ออกมา ไม่มีการจับถ่ายทั้งหนักและเบา ดื่มเพียงน้ำ ๑ บาตร ที่นำเข้าไปในตอนแรก จากรายละเอียดของการประกอบพิธีการเข้านิโรธกรรมที่ได้แสดงรายละเอียดการปฏิบัติตัวดังกล่าวของผู้เข้านิโรธกรรมจึงไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของแนวทางการถือรูดงควัตรและไม่มีความสัมพันธ์กับนิโรธสมาบัติ

พิธีการเข้านิโรธกรรมของพระเกจิอาจารย์ทางภาคเหนือนี้มิได้มีการแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับสภาวะธรรมของนิโรธกรรมไว้ มีเพียงการยกข้อกล่าวอ้างถึง “อานิสงส์การทำบุญตักบาตรกับผู้ออกนิโรธกรรมย่อมได้รับอานิสงส์ใหญ่หลวงโดยนับพลันทันทีเทียบเท่าระดับจักรพรรดิ สมบัติ สวรรค์สมบัติและพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า ช่วยให้หมดทุกข์ หมดโศก หมดโรค หมด

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓ - ๕๔.

ภัย”^{๑๕} ซึ่งการกล่าวอ้างอันยิ่งใหญ่เช่นนี้ ในพระพุทธศาสนาก็จะมีเพียงอันสงฆ์ของผลแห่งทานที่ถวายแก่พระอริยะผู้ออกจากนิโรธสมบัติเท่านั้น ดังมีตัวอย่างที่ปรากฏในพระสูตรที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาล เช่น กรณีพระอินทร์ปลอมตัวมาถวายบิณฑบาตรแก่พระมหากัสสปะ กรณีผลแห่งการถวายทานแก่พระสารีบุตรของนายปุณณะ พิธีนิโรธกรรมดังกล่าวที่จัดขึ้นนั้นจะเห็นได้ว่าการประกาศชักชวนให้สร้างถาวรวัตถุ อาคาร ตลอดจนการประกาศโฆษณาให้เขานุชา วัตถุประสงค์ การชักชวนให้ผู้คนบริจาคทรัพย์เพื่อจัดทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นกิจกรรมในตอนท้ายของพิธีกรรมนี้

จากพฤติการณ์ที่ปรากฏทั้งหมด โดยเฉพาะการยกเอาอันสงฆ์การทำบุญถวายทานกับผู้ออกจากพิธีนิโรธกรรมว่าจะได้รับผลโดยฉับพลันและผลนั้นยิ่งใหญ่เทียบเท่าจักรพรรดิสมบัติจึงมีเหตุผลเพียงพอที่จะสรุปได้ว่าพิธีนิโรธกรรมที่จัดขึ้นนี้หมายถึงนิโรธสมบัติในพระพุทธศาสนา

๓.๕ สรุป

นิโรธสมบัติในทัศนะของนักวิชาการพุทธศาสนาในประเทศไทย

นิโรธสมบัติในทัศนะของนักวิชาการพระพุทธศาสนาในประเทศไทย จากการศึกษาพบว่ามิติทางของความรู้ความเข้าใจตลอดจนการแสดงท่าทีต่อเรื่องนิโรธสมบัติไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมีจารีตปฏิบัติที่เคร่งครัดในการรักษาไว้ซึ่งพระธรรมวินัย ซึ่งท่านผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ศึกษาทัศนะในเรื่องนิโรธสมบัตินี้ล้วนเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะได้ผ่าน “การศึกษาเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ”^{๑๖} และเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในบริบททางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาที่มีการแตกแยกทางความคิดที่เกิดประเด็นปัญหาการตีความที่แตกต่างกัน ได้ยุติลงในการทำตติยสังคายนา ซึ่งในครั้งนั้นได้ทำการชำระความคลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นแล้วและมีปรากฏรายละเอียดอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้ตั้งขึ้นในภายหลัง หลักธรรมทั้งหลายที่ปรากฏในคัมภีร์ยุคต่อมาล้วนเคารพต่อมติของพระสังคิตติกาจารย์ในครั้งตติยสังคายนาทั้งสิ้น อย่างเช่น คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ซึ่งเป็นต้นแบบของการศึกษาทางด้านพระอภิธรรมปิฎกตลอดจนคัมภีร์อื่นๆ ที่ใช้เป็นตำราในการศึกษาเล่าเรียนสำหรับพระภิกษุในฝ่ายเถรวาท จึงเป็น

^{๑๕} คุรุบาอริยชาติ, “พิธีนิโรธกรรม”, หนังสือพิมพ์ข่าวสด, (๓ มกราคม ๒๕๕๓): ๓๑.

^{๑๖} ผศ.ดร.สมศักดิ์ บุญปู้, “การพัฒนาการศึกษาขณะสงฆ์ไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=731&articlegroup_id=157 [๒๑ มีนาคม ๒๕๕๔].

ปัจจัยที่ส่งผลโดยตรงต่อความรู้ความเข้าใจของพระภิกษุในประเทศไทยและพระภิกษุในฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็นจารีตปฏิบัติที่สืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัดในการทรงไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีความเที่ยงตรง ดังนั้น การแสดงทัศนะของภิกษุและนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาทจึงมีความสอดคล้องกันในภาพรวม

มติดของคณะสงฆ์ไทยเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติ

หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะท่าที แนวโน้มมติดของคณะสงฆ์ไทยต่อเรื่องนิโรธสมบัติได้เป็นอย่างดีเพราะระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้มีการบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับนิโรธสมบัติไว้ในหลักสูตรการศึกษาทั้ง ๒ หลักสูตร และเป็นการศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่ถูกต้องตรงตามพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกาและคัมภีร์ปกรณ์วิเสสของพระพุทธศาสนาเถรวาท ศาสนนุคคล คือ พระภิกษุสามเณรที่ได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบในการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยย่อมจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติได้อย่างถูกต้อง และสามารถเผยแพร่หลักธรรมคำสอนที่ถูกต้องนี้แก่พุทธศาสนิกชนภายใต้หลักคำสอนในมติดของ ทาน สีล ภาวนา เพราะอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ของการถวายทานแก่ภิกษุผู้ออกจากนิโรธสมบัติจะเป็นตัวอย่างของการทำความดีในพระพุทธศาสนาและเป็นการปลุกศรัทธาให้เจริญงอกงามในหมู่พุทธศาสนิกชน ทั้งหมดเหล่านี้จึงเป็นภาพรวมที่แสดงให้เห็นว่ามติดของคณะสงฆ์ไทยเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติมีทิศทางที่สอดคล้องตรงตามข้อมูลที่มีปรากฏอยู่ในเอกสารทางพระพุทธศาสนาทุกประการ

ความเชื่อเกี่ยวกับนิโรธสมบัติของพุทธศาสนิกชนไทย

ในมติดของความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติของพุทธศาสนิกชนไทยนี้พบว่า ศาสนนุคคล คือ พระภิกษุผู้ปฏิบัติหน้าที่สำคัญในการเผยแพร่หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเป็นผู้มีอิทธิพลโดยตรงต่อการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่พุทธศาสนิกชน กล่าวคือ ถ้าภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาได้รับการศึกษาตามระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทั้งในหลักสูตรนักธรรมและหลักสูตรบาลีหรือได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์ผู้มีความรู้ในพระพุทธศาสนา ก็จะมีความรู้ ความเข้าใจ ที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมบัติและสามารถเผยแพร่หลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมบัติได้อย่างเที่ยงตรง ไม่มีความคลาดเคลื่อน เนื่องจากในระบบการศึกษาทั้งสองหลักสูตรดังกล่าวของคณะสงฆ์ได้มีการกล่าวถึงนิโรธสมบัติไว้อย่างครอบคลุมและตรงตามที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก แต่ในทางกลับกันถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติหน้าที่เผยแพร่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาไม่ได้เข้ารับการศึกษาระบบของคณะสงฆ์หรือเป็นเพียงการบวชตามประเพณีในพระพุทธศาสนาและเป็นเพียงภิกษุผู้มีอายุพรรษาที่ยาวนานแต่ก็มีได้เป็นผู้แสวงหาความรู้หรือได้รับการศึกษาตามระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่อให้มีความรู้ใน

พระพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งแล้ว ก็จะไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนิโรธสมาบัติอย่างแท้จริงและอาจสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนไทยในเรื่องนิโรธสมาบัติที่คลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริงตามที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก

จากการศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องความเชื่อของพุทธศาสนิกชนไทยเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัตินี้พบว่า เป็นความเชื่อที่เกิดจากความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งเป็นความรู้ ความเข้าใจของพระภิกษุที่ส่งผ่านมายังพุทธศาสนิกชนโดยการแสดงธรรมเทศนาในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนิโรธสมาบัติ โดยจำแนกความเชื่อออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ความเชื่อของพุทธศาสนิกชนไทยที่เกิดจากพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัติอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

๒. ความเชื่อของพุทธศาสนิกชนไทยที่เกิดจากพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัติคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัย

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิโรธสมาบัติ พบข้อมูลที่สำคัญในหลายประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของนิโรธสมาบัติกับการบรรลุธรรมดังนี้

๑. นิโรธสมาบัติ คือ ลักษณะ สภาวะ ที่เป็นอาการดับลงของสังขาร ๓ ซึ่งสัญญา และเวทนาดับลงอย่างไม่มีส่วนเหลือ สภาวะนั้นไม่มีจิตในขณะที่อยู่ในนิโรธสมาบัติ ผู้เข้านิโรธสมาบัติมีอาการภายนอกที่ปรากฏไม่แตกต่างจากคนตาย คงมีเพียงกรรมรูป คือ ไออุ่นที่เป็นเครื่องรักษาสภาพแห่งความมีชีวิตไว้ โดยมหาภูตรูป ๔ จะไม่แตกทำลายหรือเสื่อมสลายไปเพราะอำนาจของกรรมที่ยังทำงานอยู่ และร่างกายมีอาหารหล่อเลี้ยงสภาพความมีชีวิตของผู้เข้านิโรธสมาบัติไว้จึงสามารถอยู่ในสมาบัติได้นานถึง ๗ วัน ถึงแม้ว่าจะไม่มีการกินอาหารเข้าไป

๒. นิโรธสมาบัติกับประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา นิโรธสมาบัติถูกค้นพบครั้งแรกในโลกในราตรีตรัสรู้ของเจ้าชายสิทธัตถะ เจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้ค้นพบนิโรธสมาบัติเป็นบุคคลแรกในโลก นิโรธสมาบัติเป็นพยานการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและพบว่านิโรธสมาบัติมีความสัมพันธ์กับตัวบุคคลในลักษณะต่างๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น ๔ ลักษณะ คือ

๑. นิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า
๒. นิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับพระสาวก
๓. นิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับคนนอกศาสนา
๔. นิโรธสมาบัติที่มีความสัมพันธ์กับเทวดา

๑. เงื่อนไขและข้อกำหนดเกี่ยวกับการเข้านิโรธสมาบัติ คุณสมบัตินิโรธสมาบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอริยะบุคคล ๒ จำพวกเท่านั้น คือ (๑) พระอนาคามี และ (๒) พระอรหันต์ที่มีความชำนาญในสมาบัติ ๘ และจะต้องเป็นพระอริยะบุคคลที่อยู่ในปัญญาโวการภเท่านั้น

ปัญญาโวหารภพ หมายถึง ภพภูมิของสัตว์ที่มีองค์ประกอบของชีวิตที่มีขั้นครบ ๕ ขั้น สัตว์ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ คือ สัตว์ที่อยู่อาศัยในสุคติภูมิ ๒๒ ภูมิ ประกอบด้วย มนุสสภูมิ ๑, เทวภูมิ ๖, รูปภูมิ ๑๕

ขั้นตอนการเข้านิโรธสมบัติ คือ การทำฌานสมบัติให้เกิดขึ้นตามลำดับ ด้วยสมาธิจรिया ๘, ญาณจรिया ๑๖ (พระอนาคามีเข้านิโรธสมบัติด้วยญาณจรिया ๑๔, พระอรหันต์เข้านิโรธสมบัติด้วยญาณจรिया ๑๖) และวสี ๕

๔. ผลของนิโรธสมบัติ อานิสงส์หรือคุณประโยชน์ของนิโรธสมบัติ สามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) อานิสงส์ที่เกิดแก่บุคคลผู้เข้านิโรธสมบัติ

๒) อานิสงส์ที่เกิดกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้เข้านิโรธสมบัติ

๑) อานิสงส์ที่เกิดแก่บุคคลผู้เข้านิโรธสมบัติหรืออานิสงส์ต่อตนเอง คือ สำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล ปาหุไนยบุคคล ทักขิไนยบุคคล อัญชลีภคณียบุคคล ด้วยอำนาจของสมาธิวิปัสการาฤทธิที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกายจึงป้องกันอันตรายแก่ผู้เข้านิโรธสมบัติไว้ไม่ให้ได้รับอันตรายในระหว่างที่อยู่ในสมบัติ เป็นทิฐฐุธรรมสุขวิหารหรือการใช้เป็นที่พักผ่อนอันประเสริฐร่างกายของผู้เข้านิโรธสมบัตีย่อมผ่องใสเนื่องจากอำนาจของฌานสมบัติเพราะเล็ดดมิมสมุฏฐานจากจิต เมื่อจิตผ่องใสย่อมส่งผลต่อเลือด และเลือดหล่อเลี้ยงร่างกายร่างกายจึงมีความผ่องใส

๒) อานิสงส์ที่เกิดกับบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้เข้านิโรธสมบัติหรืออานิสงส์ต่อผู้อื่น คือ ผู้เข้านิโรธสมบัติถือว่าเป็นโลกานุตตรบุณยเขตตะ เป็นเขตบุญอันยอดเยี่ยมแห่งโลก กรรมที่ให้ผลทันตา ได้แก่ การถวายทานหรือการกระทำใดๆ ต่อผู้ออกจากนิโรธสมบัติซึ่งจัดเป็นปริบัตกทิฐฐุธรรมเวทนิยกรรมและต้องถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้ง ๔ ประการ

๕. นิโรธสมบัติและการบรรลุนิโรธธรรม ด้วยเงื่อนไขคุณสมบัติของบุคคลที่จะสามารถเข้านิโรธสมบัติได้นั้นจะต้องเป็นพระอริยะบุคคล ๒ ประเภทเท่านั้น คือ (๑) พระอนาคามี และ (๒) พระอรหันต์ที่มีความชำนาญในสมบัติ ๘, วสี ๕, ญาณจรिया ๑๖ (พระอนาคามีเข้านิโรธสมบัติด้วย ญาณจรिया ๑๔, พระอรหันต์เข้านิโรธสมบัติด้วยญาณจรिया ๑๖) ข้อจำกัดที่เป็นเงื่อนไขทั้งหมดเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าฌานทุกระดับเป็นพื้นฐานสำหรับกลไกทางปัญญาในการพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายภายใต้กฎธรรมชาติเรื่องไตรลักษณ์และหลักอริยสัจ ๔ ลักษณะดังกล่าวได้สะท้อนภาวะที่ต้องอิงอาศัยกันเพื่อต่อกันระหว่างฌาน ปัญญา และนิโรธสมบัติ ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ของนิโรธสมบัติกับการบรรลุนิโรธธรรมนั้นจะเกิดขึ้นกับพระอริยบุคคลบางประเภทเท่านั้น คือ ผู้บรรลุนิโรธผลแบบเจริญสมณะเป็นพื้นฐานมาก่อนแล้วจึงเจริญปัญญาเพื่อความดับทุกข์

๖. ทักษะของภิกษุสงฆ์และนักวิชาการพระพุทธศาสนาต่อนิโรธสมาบัติในประเทศไทย พระภิกษุที่ปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนในประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมไทย มีความรู้ความเข้าใจเรื่องนิโรธสมาบัติตรงตามที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เนื่องจากพระเถระเหล่านั้นได้ผ่านการศึกษาริยรู้ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ด้วยอิทธิพลของรูปแบบวิธีการสืบนำหลักการและคำสอนที่เป็นจารีตปฏิบัติที่เคร่งครัด รวมถึงการได้ศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่ได้มีการแสดงอรรถาธิบายในประเด็นนี้ไว้อย่างละเอียด จึงทำให้พระเถระทั้งหลายเหล่านั้นมีความระมัดระวังต่อการแสดงทศนะที่อาจคลาดเคลื่อน เอกสารงานนิพนธ์หรือการแสดงผลของพระเถระจะมีการอ้างอิงถึงแหล่งที่มาของข้อมูลในชั้นต่างๆ ตั้งแต่จากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ส่วนนักวิชาการพระพุทธศาสนาก็มีทำต่อนิโรธสมาบัติในประเด็นของลักษณะสภาวะธรรมตามที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน

๗. ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนไทยในเรื่องนิโรธสมาบัติ เนื่องจากสังคมไทยเจริญเติบโตควบคู่มาพร้อมกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา จึงเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม การโน้มน้ำจิตใจของพุทธศาสนิกชนเพื่อให้เกิดศรัทธาและนำหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตจึงเป็นตัวอย่างของการทำความดีและได้รับผลตอบแทนในการทำความดีนั้น ซึ่งตัวอย่างที่มักจะเห็นได้จากการเทศนาสั่งสอนที่มีความเกี่ยวข้องกับนิโรธสมาบัติ ได้แก่ การถวายบิณฑบาตรแก่พระอริยะเจ้าที่ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วได้รับอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่และเป็นการให้ผลของทานในเวลาที่ไม่เกิน ๗ วัน เหล่านี้เองที่เป็นการส่งผ่านความรู้ไปสู่สังคมด้วยการแสดงให้เห็นผลของการทำดี ซึ่งความรู้ความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนในเรื่องนิโรธสมาบัติจึงสามารถแยกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มพุทธศาสนิกชนที่เข้าใจนิโรธสมาบัติตามความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา

๒. กลุ่มพุทธศาสนิกชนที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องเวลาและกรอบการศึกษาวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์นิโรธสมาบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงยังมีบางประเด็นที่ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมดังนี้

๑. ประเด็นข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุเรื่องนิโรธสมาบัติ เป็นประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติมถึงมูลเหตุของความเห็นต่างของภิกษุในแต่ ละฝ่ายว่ามีเค้าโครงของความคลาดเคลื่อนในหลักธรรมเรื่องนิโรธสมาบัติอย่างไร และพัฒนาจน ลุกกลามเป็นความแตกแยกของความเห็นต่างที่เป็นมติของภิกษุ ๒ ฝ่ายเกี่ยวกับเรื่องนิโรธสมาบัติใน พระพุทธศาสนามาจากสาเหตุใด

๒. การระงับความขัดแย้งในกรณีของความเห็นต่างของภิกษุ ๒ ฝ่ายเกี่ยวกับเรื่อง นิโรธสมาบัติมีกระบวนการอย่างไร

๑. การศึกษาวิเคราะห์ เกี่ยวกับธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนนิโรธสมาบัติในฝ่าย ปัญญา ได้แก่ (๑) วิปัสสนาพละ และ (๒) ญาณจรिया ๑๖ ในประเด็นของลักษณะ สภาวธรรม องค์ประกอบ กระบวนการในการบรรลุธรรมจนสามารถเป็นพระอรหันต์ผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ ตลอดจนหลักธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นข้อเสนอนี้จะมีส่วนประกอบที่จะทำให้อ องค์ความรู้ในเรื่องนิโรธสมาบัตินี้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕

มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๑-๒๕๓๔.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๒) หนังสือ :

ทวี ผลสมภพ, ผศ. ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาอักษรธรรม (PY 414). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

นางเยาว์ ชาญณรงค์, วัฒนธรรมและศาสนา PL 101. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

พัฒน์ เฟื่องผลา, รศ. ประวัติวรรณคดีบาลี (PL 313). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระนาคเสน. **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓

พระพรหมณ์คุณากรณ์. **กาลานุกรมรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พลิขัมม์,
๒๕๕๒.

พระพุทธโฆสเถระ. **วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร).
พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์
พรินติ้ง, ๒๕๔๓.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. **ปรมัตตโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน**.
พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗.

_____ . **ปรมัตตโชติกะ ปริเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๓.

พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖

วคิน อินทสระ. **ความทุกข์และการดับทุกข์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
เรือนธรรม, ๒๕๔๖.

ศิวะ รมชิต. **พระครูบาศรีวิชัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิราบ กรุงเทพฯ,
๒๕๓๘.

เสถียร โปธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

จุฑามาศ วารีแสงทิพย์. “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อการบริจาควัยวะ
ในสังคมไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระนพล สงฆโสภโณ. “ความขัดแย้งเรื่องนิพพานในกถาวัตถุ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหากฤษ ญาณาวุโธ. “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมานและปัญญาใน-
พระพุทธรศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาสังเวช ฐมมเนตติโก. ทัศนคติกับการบรรลุอรหัตผล. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๓๗.

พระมหาสมบุญ ฐุฑุติกโร (พรรณา). “จิตตมาตรของนิกายโยคจาร: การศึกษาวิเคราะห์ บนฐาน
แนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธรศาสนายุคต้น”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในระพุทธรศาสนาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

ไพโรจน์ สุทธิปมมงคล. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของจิตตคคบตีอุบาสกในพระพุทธรศาสนา
เถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วิโรจน์ คุ้มครอง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรกับการบรรลุธรรม”. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สมภาร พรหมทา, “กาลและอวกาศในพุทธรปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

(๔) สารสังเขปนชีตี-รวม :

ธรรมานุกรม. [ชีตี-รวม] สารสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑,
๕ ธันวาคม ๒๕๕๐.

นักธรรมเอก – ธรรมสมบัติ. [ชีตี-รวม]. สารสังเขปจาก : พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก
เวอร์ชัน ๒.๑, ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐.

แบบประกอบนักธรรมโท - ธรรมปริทรรศน์ เล่ม ๒. [ชีตี-รวม] สารสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับ
เรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑, ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐.

สังคหะ (๔). [ชีตี-รวม] สารสังเขปจาก พระไตรปิฎก ฉบับเรียนพระไตรปิฎก เวอร์ชัน ๒.๑,
๕ ธันวาคม ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ :

G.P. Malalasekera. **Dictionary of Pali Proper Names** vol. II. New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1998.

Henelopa Gunaratana. A Critical Analysis of the Jhānas in Theraāvda Buddhist Meditation., **Doctoral Dissertation**, The Faculty of Art and Science of The American University, 1980.

Nyanatiloka Mahathera. **Buddhist Dictionary Manual of Terms and Doctrines**. Fourth Revised Edition. Kandy: Buddhist Publication Society, 1997.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายพรชัย พันธุ์ไสว
- เกิด : ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๔
- สถานที่เกิด : อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์
- การศึกษา : ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๓. โรงเรียนชุมชนนาจารย์วิทยา จังหวัดกาฬสินธุ์
: ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖. โรงเรียนกาฬสินธุ์พิทยาสัย จังหวัดกาฬสินธุ์
: ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓. โรงเรียนแก่นนครวิทยาลัย จังหวัดขอนแก่น
: ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖. โรงเรียนแก่นนครวิทยาลัย จังหวัดขอนแก่น
: ปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๔/๑๐๐๖ หมู่บ้านสหกรณ์ ๔ ถนนเสรีไทย แขวงบึงกุ่ม เขตบึงกุ่ม
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๔๐
- เบอร์โทรศัพท์บ้าน : ๐๒-๓๐๔๘๐๒๘
- เบอร์โทรศัพท์มือถือ : ๐๘๖-๕๔๒๔๒๑๖
- อีเมล : mcu.pornchai@gmail.com